

ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼՈՒՍԱՐԱՆՆԱԼ



Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

1862

DS
181
V37
1862
GTU
Storage



ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

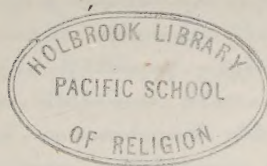
ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՒԱԳՈՒՄՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼՈՒՍԱԲԱՆԵԱԼ



Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

—
1862

42018

DS181.V37
1862

~~HM6
V439~~

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Թախանձեալք 'ի բազմաց յառտնին և յօտարազգի բա-
նասիրաց՝ չարայարեւ տպագրութեամբ զկարգ պատմագրաց
մերոց , անտես առնելով առ վայր մի զընտրութեամբ ոճոյ
և բանակարգութեան հայերէն խօսիցն , ուչ ունել ծանօ-
թութեան անցից և դիպաց , մանաւանդ միջին անուանեալ
դարուց ժամանակաց , յոր առաւել իմն սերտիւ պնդու-
թեամբ դեգերին այժմուս պատմաբանք և հնախօսք , ձեռն
արկաբ նախ յ' առ 'ի բազմաց ըզձացեալն և 'ի չև ևս տպա-
գրեալ¹ , 'ի վարդան պատմիչ , որոյ համբաւ մեծ հռչակի
յազգիս , որպէս գերազանցելոյ առ ժամանակակցօքն և
անհաւասար մնացելոյ առ 'ի յետնոցն : Յոր սակս , միան-
գամայն և յորոշումն յայլոց համանուանցն մերձաւորաց
ժամանակաւ , Մեծ կոչի վարդանս այս վարդապետ , և ա-
մենապատիւ մակագրական անուամբք մեծարի յամենայն
յիշատակագրաց . որպէս , Ամենագով , արդիւնական , պանծա-
պայծառ , հոգիապայծառ , մեծիմաստ , իմաստասիր , ևռամեծ ,
գիտնական , տրամարան , աստուածարան , մեծ տփեստոս , աշ-
խարհաբար , աշխարհաբարոգ , տիեզերաբոյս , ստորք , և այլն :
Բայց այս ամենայն կոչմունք պատուականք չեղեն բաւա-
կան առ անխառն պահել զգործս և զգործածս նորին ընդ
այլոցն . և յոլովից յարանուանց վաստակք պիտանի և ան-
պէտ՝ միոյս այսմ վերընծայեցան : Եւ ոչ միայն յիրս և 'ի

1 • Մինչ 'ի պատրաստել էաք քաղաքի տպագրեալ է պատմիչս ,
զգործս զայս՝ լուաք զի 'ի Մոսկով այլ չև ևս հանդիպեցաք մատենին :

գիրս , այլ ինձ թուի և 'ի հայրենեացն կոչումն սխալեալ , որոց Բարձրբերդցի զսա ասեն . քանզի ոչ որ 'ի նախնեաց անտի կոչէ զնա այսպէս , այլ մանաւանդ բանք նոցին ցուցանեն յարեւելից Մեծաց Հայոց լինել զնա , և ամս ինչ պանդխտութեամբ կեցեալ 'ի Հռովմայ և ոչ 'ի Բարձրբերդ . զայլ ոմն Վարդան Բարձրբերդցի ցուցանելով ժամանակակից նորին կրսեր , որպէս յիշէ մատենագիծ ոմն յամի 1286 , որ է իբր վեշտասան ամաւ յետոյ քան զմահ մեծիս այսորիկ Վարդանայ : Իսկ զմիւսն զայն զկրսեր՝ Երկրորդ Վարդան կոչէ Ղազար Զահկեցի կաթուղիկոս , և նմա ընծայէ զՀամառոտ մեկնութիւն չորից առնասրահաց , զՍլախսն , զՀամառոտ աշխարհագրութիւնն , զՄեկնութիւն քերականի . որոց յետինքդ կարծին երրորդի ուրումն կրսերագունի Վարդանայ գործք :

Արդ մերս այս պատմագիր թուի հայրենեօք յարեւելայ Հայոց 'ի սահմանակցութենէ Աղուանից տան , ուր և աչակերտեցաւ Վանականայ վարդապետի , և նախապատիւ ծանուցաւ քան զերեսին ևս աչակերտակիցս իւր ձեռասունս հռչակելոյ վարժապետին , (յորոց մի պատմիչն Կիրակոս , և միւս՝ Յովսէփ արքեպիսկոպոս առաջնորդ թագէի վանաց) , և առ կենդանեաւ իսկ նորուն համբաւեցաւ զգօնութեամբն և հմտութեամբ . որպէս զի յերթն յերուսաղէմ ուխտագնացութեան աղագաւ հանդիպելով 'ի Կիւլիկիա , բազում մեծարանօք ոչ միայն ընկալեալ եղև 'ի Հեթմոյ թագաւորէ և 'ի Կոստանդեայ կաթուղիկոսէ , այլ և զամս հինգ և աւելի բռնադատեալ ասպնջականեցաւ 'ի յետնոյս , յօժանդակութիւն կարեւոր գործոց հայրապետանոցին . որպէս և խոստովանի գովութեամբ կաթուղիկոսն 'ի չրջաբերականի թղթին՝ զոր առաքեացն առ արեւելայս 'ի ձեռն նորին ինքեան Վարդանայ . « Առաքեցի առ » ձեզ զարդինական վարդապետն զՎարդան՝ փոխանակ » անձին իմոյ , զոր ետ նախախնամութիւնն Աստուծոյ ձգել » լով առ իս 'ի կողմանց ձերոց , 'ի հինգ ամաց հետէ . » զոր իբրև տեսի՝ ճանաչելով ըստ կարի՝ կապեցի զդա » միջնորդութեամբ Աստուծոյ ընդ անձին իմոյ կենօք և մա » հուամբ , մեծաւ հարկիւ և սիրով բեւեռեալ ընդ իս յա » ռիտեան . . . որ ունի զիմ սիրտ և զբան յամենայն իրս » : Ընդ թղթոյն տարաւ յարեւելս և զկանոնս ժողովոյն Սոյո՝ գումարեւոյ յամի 1243 , յորում բազմէր և ինքն ընդ եպիս-

կոպոսունս և ընդ վանահարս Կիւլիկիոյ . և թուի 'ի նշանակեալ թուականէդ յետս երթալով հասանել 'ի սկիզբն հնգամեայ բնակութեանն յարեմտեան Հայս , 'ի թագաւորութեան Հեթմոյ . յորոյ խնդրոյ արար մեկնութիւնս և լուծմունս , որպէս և գրէն առ նա ինքն . « Յիշեա զոր 'ի » ձեռն թորոսի հրամայեցիք , վասն Եղաբերիցն կանանցն » գրել ձեզ , և 'ի խորհուրդ պատարագին . և ապա երեսօք » յանդուլն հրամայեցիք , որ գրէաք ձեզ ժղանք 'ի մեկ » նութենէն քերականին . և ես այլ աւելի սիրով գրել » ձեզ ձեռամբ լուծմունս յաւետարանէն և յարարածոցն » . այսպիսի պարզ և ռամկական ոճով գրեալ են լուծմունքդ և ժղանքդ (զրոյցք) իբր վաթսուն և վեց թուով . և մեծաւ համարձակութեամբ իբրև ընտանի առ ընտանի , կամ դաստիարակ առ արքայ մանուկ , որում ասէ , « Աստու » ծով տղայահասակ և մտօք և աչօք զօրաւոր էք » , առ 'ի կարող լինել ընթեռնուլ զիւր իսկագիր անսեթեթ գրածն . զոր և աղերսէ մնալ առ դշխոյին Զապելայ յիւր յիշատակ . « Թող թագուհի պահէ , և 'ի պիտոյ ժամս առնոյք 'ի նշմանէ » :

Զգիր կաթուղիկոսին և զկանոնս ժողովոյն բերեալ յարեւելս յամի 1246, և ընկալեալ զձեռնագիր հաւանութեան առաջնորդաց տեղւոյն՝ դարձաւ եբեր առ հոգեւոր տէրն , և այլ ևս ժամանակս ինչ յամեալ առ նմա , յայսմ նուագի յամի 1248 թարգմանեաց կամ յերիւրեաց 'ի հայ զիոխեալն յասորւոյն զընդհանուր Պատմութիւն Միխայէլի պատրիարքի , 'ի ձեռն Իշոխայ ուրումն երիցուի Ասորւոյ¹ : Յետ երկրորդ անգամ դարձին 'ի Կիւլիկիոյ՝ եկեալ յարեւելս դադարեաց յԱնդէի վանս 'ի Զորն Կայենոյ . և անդ , կամայնուհետև յօրինեաց զգլխաւորս 'ի մատենագրութեանցն զոր արդ 'ի ձեռին ունիմք . և զի յառաջ քան զայն հոչակեալ էր անուն նորա , հարկ է թէ և յառաջագոյն հրատարակեալ էր այլ գիրս և ճառս , որք կամ չհասին առ մեզ կամ ոչ անուամբ նորին : Կարեւոր վաստակք Վարդանայ են մեկնութիւնք սուրբ գրոց , հաւաքեալք յառաջնոց մեկնչաց , յորս ժամանակի երիցութեամբ , թուի Ա . Դանիէլի մեկնոյթիւնն համառօտ , 'ի խնդրոյ եղբարց միաբանից . Բ . Սաղմոսաց

1. Ի յիշատակարանի Թարգմանեալն զայն Ղազար կաթուղիկոս , և մանութեանն՝ զոր 'ի ձեռին ունիմք , զբազում հետեւողութիւն իսկ հեղինակի , չիք անուն Վարդանայ , բայց նախկին պատմելոցն 'ի Միքայէլէ :

անցից այնր ժամանակի¹։ Ի դարձի անդ իւրում 'ի գրանէ զանին՝ թուի հանդիպել աւագակաց Հարսմնաց, և անկանել գրենոյն 'ի ձեռս նոցա և յաջողութեամբ թափել զնոսին²։ Զյետին ամս կենացն՝ հաւանօրէն՝ եկեաց 'ի Հաղբատ, ուր և գրեացն 'ի խնդրոյ Կիրակոսի զմեկնութիւն Երզոցերգոյն, յամի մահուան Հուլաղուի։ յետ երկուց ամաց վախճան արար պատմագրութեանն, և յետ չորից ամաց, այն է յամի Տեառն 1271, յորում ամի և ամուկիցն իւր Կիրակոս, վախճանեալ թաղեցաւ 'ի Հաղբատ, և զգերեզման սորա համարիմ իբրեւ ուխտատեղի կամ պատուելի յիշել Թումայի Վանանդեցւոյ ընդ այլոց հոյակապ աւրանց անդ թաղելոց,

Վարդան մեկնիչն քաջաբան։

Քանզի անդէն թաղեալ է և այլ ոմն Վարդան վարդապետ նշանաւոր՝ երիցագոյն ժամանակաւ, այն՝ յորոյ խնդրոյ Ներսէս Շնորհալի գրեաց զմեկնութիւն բարձրացուցեաց ճառի։

Պատմագրութիւնս այս Վարդանայ, յետին գրաւոր վաստակ նորա, և զլուխ գործոց հեղինակին համարեալ 'ի յորովից, թերեւ 'ի նախահռչակ համբաւոյն ստացեալ է զայդ վարկ, քան յիւր ուրոյն արժանեաց։ զի ոչ գեղեցկաբան ինչ շարամանութեամբ լեզուին և ոչ մանրապատում ծանօթութեամբ կամ նկարագրութեամբք ախորժական ընծայի։ զի թէպէտ և 'ի հասարակի չափաւոր, այլ և ուրեք ռամկօրէն վարի ոճով, որպէս 'ի պատմութեան անդ տեսաւորութեանն ընդ Հուլաղուի, թերեւ 'ի հասկացումն ծանօթից իւրոց աշխարհիկ իշխանաց գրեալ։ Գարձեալ և ըստ քանակի գրոցն, զվեցհազար ամաց պատմութիւն ամփոփել կամելով յերկվեցեակ թերթս, հարկաւորէր իմն կարգել ցամաք բանս և ուրեք լոկ շարս անուանց և թուոց։

1. Յորոց մի և հմուտն արեւելագէտ Պ. Եղուարդ Տիւրքիէ, այժմս վարժապետ հայերէն խօսից 'ի կայսերական մատենադարանի Փռանկաց, 'ի Բարիզ։ Թարգմանեալ է յիւր լեզու և հրատարակեալ զայս դէպս, որպէս և այլ հատուածս բանից 'ի պատմէս յայլ ինչ գիրս իւր։ Նոյնպէս և համագգի նորին Պ. Միքայէլ Պրոսէ

պարագլուխ գիտնոց վրացի դպրութեան, բաղում բանս 'ի հեղինակէս Թարգմանեալ և յեռեալ է 'ի յաւելուածս հռչակելոյ իւրոյ Պատմութեանն Վրաց։ Ծանօթ է պատմիչս մեր և այլոց արեւելագիտաց ոչ սակաւուց սկսեալ 'ի Սէն Մարգէնայ և 'ի Գաղղըմէրէ։

2. Տես յէջ 161։

և զի այս ոճ պահանջէ աշարուրջ քննութիւն և ճշգրութիւն ժամանակագիր թուոցն և կարգաց յաջորդութեան աթոռոց և դաւադանաց , ոչ անվրէպ և յայսմ գտանի հեղինակս , կամ առ ծերութեան հասակին ոչ բաւեալ մանրասուզել 'ի ստոյգ պատմաց , կամ առաջնոց ընդօրինակողաց գրոցն ըզնոյն սխալեալ . որով բազում ուրեք պակասաւորք են կարգք օտար և հեռաւոր թագաւորաց և սխալ ամբ իշխանութեան նոցին . զոր և ուրեք ուրեք ազդ առնելով ծանօթութեամբ՝ զայլովքն զանց արարաք . զի ոչ համարիմք 'ի հեղինակէ աստի ուսանել զայնոցիկ կարգս , մինչդեռ առ ձեռն պատրաստ գտանին խնդրողաց՝ այժմու ստուգարնին ժամանակագիրք : Բայց ստուգագոյն է 'ի յիշատակս ազգայնոց իրաց և դրացեաց մերոց , յորս են են արդարեւ և 'ի համառօտութեան անդ ոչ սակաւ կարեւոր գիտելիք , և դէպք անշանակք առ 'ի յայլոց , արգասիք մեծի մատենայած հմտութեան հեղինակին և ծանօթութեան գիտնոց արանց ժամանակին , առ որս ընտանութիւն և մուտ և ել ունէր . և դարանք հռչակեալ դիւանաց Հաղբատայ և Սանահին և այլոց վանորէից Չորոյգետոյ և Աղուանից և տան կաթուղիկոսարանին՝ օժանդակք աննախանձք կային նմա . և ըստ այսմ երախտապարտ գտանիմք Վարդանայ , որ տայ մեզ ծանօթս և զոմանց կորուսելոց արդ պատմագրաց մերոց՝ յանուանէ կամ անանուն . յակն արկեալ իւր գրեթէ զամենայն երիցագոյն պատմիչս մեր , ղերկուց նախ քան զիրն դարուց դէպս առնու յոլովակի 'ի Սամուէլէ և 'ի Միսիթարայ Անեցեաց , յԱռհայեցւոյն Մատթէէ , յԱսորւոյն Միխայելէ , և 'ի Վրաց պատմութենէ և այլուստ . իսկ զիւրոյ՝ զժԳ. դարու դէպքն՝ 'ի լրոյ և 'ի տեսութենէ : Այդքան բազումս ունելով օրինակագիրս և առաջնորդս , մեծարէ յաճախ անխտրապէս և զկարծիս նոցին . մանաւանդ ուր ազգին և նշանաւոր կամ սրբազան անձանց չըոյ և պատուոյ և կրօնից վարդապետութեան իրք կայցեն , դիւրահաւան գտանի առ հաճոյն և պանծալին և առ հրաշանը չան երեւոյթս . զնոյն և յայլ գիրս նորին է տեսանել . իսկ 'ի պատմագրութեանս յայդպիսեաց սակի են պատմեալքն ինչ զլուսաւորչէն և զդաշնակցութեանց կամ թղթակցութեանց ընդ գերագոյն գահու Հռովմայ , և տեսիլք վարդապետաց ոմանց ¹ . առ որովք հարկ համարեցաք ազդ ինչ առ-

նեղ կամ ծանօթաբանել: Ձնոյն յայտ արարաբ և երբեմն
 լոկով նշանակաւ (!), ուր զժողովոյն կամ զհաւատոց Քաղ-
 կեդոնի բանք էին, և սպրդեալ ինչ էր անճահ 'ի լուր՝ ոչ
 միայն մերումս ողջմտութեան, այլ և ոչ ինքեան՝ յայլսն ըզ-
 գուշաւոր և բարեպաշտ հեղինակին, եթէ յետնոցս հա-
 սեալ էր ժամանակաց, յորս պարգագոյն ևս բացատրի և
 ճանաչի դաւանութիւն սրբոյ ժողովոյն, համաձայն նախա-
 գումար երիցն ժողովաց և մերոց երիցագոյն Հարց եկեղե-
 ցոյ. և եթէ կամեցեալ էր կամ կարող լեալ՝ առաւել անա-
 չառապէս քան կանխակալ մեծարանօք զյառաջ քան զինքն
 կացեալ վարդապետսն քննել, յորոց ոչ սակաւք նովին
 թերուղիղ այլ անչար մտօք խաբեալք կամ անհասք նրբու-
 թեան խնդրոյն՝ խորէին 'ի քաղկեդոնականաց, քստմնե-
 լով 'ի կարծեցեալ նեստորական բաժանմանց՝ որ յանձն և
 'ի բնութիւնս աստուածայրականին Քրիստոսի: Բայց և
 զայս արժան է ազգել զբարեսէր հեղինակէս, զի թէպէտ
 և իւր հարազատ բանս համարեսցուք զգրեալսն զքաղկե-
 դոնականաց, տակաւին հեղագոյն և հանդարտ գտանի
 քան զյողովս յայլախոհիցն, և ոչ թերանայ 'ի մեծարելոյ
 զհարս ժողովոյն և զայլս նոցին հետևողս արժանաւոր ան-
 ձինս: Գրելով զայսմ՝ խնդրոյ առ Հեթում արքայ, յառա-
 ջաբերեալ զբանս Աթանասի և Կիրելի և զԳրիգորի Աս-
 տուածաբանի, որք երկուս ասեն բնութիւնս, և ընդունե-
 լով զնոյնս՝ ասէ. « Ամէն բան տեղի և պատճառ ունի. զի
 » որպէս լսողին և ժամանակին և կարեացն պէտք եղեալ՝
 » խօսեցեալ են. զի այլ է կուոյ բանն, և այլ է ճշմարիտ
 » խոստովանութիւնն 'ի խաղաղ ժամու. զի Աթանաս ա-
 » սացեալ է ընդդէմ Արիոսի երկու բնութիւն... Իսկ Աս-
 » տուածաբանին՝ որ ասէ 'ի ճառին որ առ Կղադոնիոս,
 » Բնութիւնք երկու, քանզի Աստուած և մարդ, բայց որ-
 » զիք ոչ երկու. և այս վէճ է ընդդէմ Ապողինարի, որ
 » մի բնութիւն ասէր զՔրիստոս...: Իսկ Կիրեղ ընդդէմ
 » Եւտիքի դիւաբերանի, որ առաջօք ասէր և կերպարանօք
 » զտեառն երևումն և մի բնութիւն, այսինքն ոչինչ առեալ
 » 'ի մէնջ, ասաց, Երկուք և ոչ մի»: Արդ որպէս Կիրելիդ՝
 » նոյնպէս և ժողովակցացն 'ի Քաղկեդոնի՝ են բանքն, ո՛վ
 » վարդապետ. և թէ նոքին իսկ Հարքն որք յառաջ և որք յե-
 » տոյ ժողովոյդ՝ զանազանելով մի կամ երկուս ասեն բնու-
 » թիւնս, ըստ քո իսկ վկայելոյ՝ « Ամէն բան տեղի և պատ-

» ճառ ունի » . և որ կամի որ քննել՝ իբրև զհաւատոյ սրբա-
զան իրս , որպէս և էնն իսկ ամենայն իրօք , պարտի քննել ,
յատակ և անկիր մտօք , և մի ընդ եկեղեցւոյ վարդապե-
տութեան խառնել զազգային խտիրս և խնդիրս , կամ ընդ
Հոգւոյ Աստուծոյ՝ զհոգի մարդոյս , հակառակողի ընդ մար-
դոյ , որով և աստուածամարտ գտանի բազում անգամ :

Չայտոսիկ առ յուշ ինչ արժան համարեցար ազդել աս-
տանօր , որպէս զի եթէ և յետ այսօրիկ առ պատմական
և ուսումնական օգտի հրատարակիցեմք և զայլս ՚ի պատմաց
կամ ՚ի գրչաց , առ որս շատ կամ սակաւ խմբիժք գտանի-
ցին զայսմ աստուածաբանական խնդրոյ , ծանիցեն քաջ
հանդիպողք մատենիցն՝ զմերս տեսութիւն . որոց՝ սիրելի է
նախնեացս մատենագրութիւն և մատենադիրք՝ բարեկամք ,
այլ բուն սէր և բարի՝ ճշմարտն միայն , որ է ուղիղ վար-
դապետութիւն . զոր և ցանկամք և խնդրեմք ուխտիւք նոյն
պէս լինել ամենեցուն , ևս առաւել մերոցս համազգեաց ,
որպէս և զիարդ ընկալցին զմեր իղձ : — Եւ զի վերագոյնդ
իբր երկբայութեամբ իմն ասէաք թէ արդարև հարազատ
բանք հեղինակիդ իցեն ասացեալքն , և մի իբրու այլայ-
լեալք յիրահամարձակ և ՚ի կողմնասէր գրչաց , ոչ եթէ իս-
պառ օտար ՚ի կարծեաց նորին համարիմք զայնս , մանա-
ւանդ զի և օրինակք գրոցն հնագոյնք են , այլ զի և ՚ի հինս
անդ օրինակս մատենից հեղինակին՝ գոն խարդախեալ
բանք : Օրինակի աղազաւ , յԱրարածոց մեկնութեանն , ուր
զՀոգւոյն սրբոյ ելումն և բղխումն յիշլ ըստ Եղիշեայ բանից
ուղղափառ դաւանութեան , որում և ինքն հաւանի յիւ-
րումն պատմութեան ¹ , և մատենադիր ոմն ՚ի յաջորդ դա-
րու սաստիկ նախանձայող հռոմէական՝ բերէ դովութեամբ
զնոյն վկայութիւն յըմբերանումն ոմանց հակառակողաց
յիւրումն ժամանակի , զնոյն վկայութիւն գտանեմք ականբեր և
և անհեղեղ այլայլեալ յօրինակս ինչ գրոցն , որք սակաւ
ամօք զկնի մահուան հեղինակին են գրեալք ² : Չայսր կող-
մնատար և թիւրեալ Հոգւոյ առհաւատչեայ ընծայէին ու-
րեք և օրինակք պատմագրութեանս , ըստ իւրաքանչիւր

1 . Տես յէջ 148 :

2 . Չբանն՝ « Երեք են . առա-
ջինն չէ ծնեալ յումեքէ , երկրորդն՝
ծնունդ է առաջնոյն . երրորդն՝ եր-
կրորդին և առաջնոյն ելումն և

բղխումն » . խարդաւանակ մա-
տուկք փոխեն , « Երրորդն ալ եր-
կրորդին՝ ալ առաջնոյն ելումն և
բղխումն » :

կրից ընդարձակելով կամ սաստկացուցանելով զբանս հեղինակին . զոր արդարեւ ոչ է դիւրին ընտրել և ջոկել՝ որոյ այլուստ չիցեն հաւաստի վարք և միտք հեղինակացն . և յայսմանէ խաբին ոմանք թանձրապէս (ընդ Գալանոսի), մինչև մերոյս Վարդանայ վերագրել զանալի և զլուտական թուղթ հոմանուանն Սեաւեոնցոյ, որ և յաւէտ Վահրամ կոչի, զգրեալն առ Հեթում, պարսաւանս Լատինաց, իբրև 'ի պատասխանի թղթոյ քահանայապետին Հռովմայ, զոր երբեր առ արքայն Հայոց՝ սպանիացի նուիրակն Տիմանջ, յամի 1247 :

Արդ այսոքիկ բաւ, թէ շատ և թէ սակաւ՝ առ տեղեալս . դարձցուք անգրէն առ պատմագիր մեր . և յաւելցուք ընդ թերութեանցն՝ 'ի գովութիւն, զնոյն ինքն իսկ գհամառութիւնն . այսինքն զճարտարութիւն՝ զայնքան հարուստ ամաց և զզանազան ազգաց և յեղանակաց դէպս գլխաւորս՝ յեռու և 'ի չար արկանել . որով յիրաւի յայս ոճ վիպասանից մերոց նախամեծար գտանի . զի և ոչ մի ոք 'ի սոցանէ յետ Ժ դարու՝ այսքան ճոխ և 'ի համառօտութեանն՝ հաւաքեաց զընդհանուր պատմութիւն . և քաջ 'ի ճահ-գործոյն յարմարի վերնագիրն, զոր ընտիր Բ օրինակս մեր ունէր . Հաւաքումն պատմութեան մեկնողօրէն համառօտ և բովանդակ, դիւրահաս ընթերցողաց . յԱյսմայ հետեւ բռնելով ըզժամանակսն . պատմելով զկիրս և ոցիկն որ 'ի ևմա . ևս և զ'ի քաղմաց տարակոյսն 'ի քաղում տեղիս յոճեալ խորհայեաց խորհրդով և քննիմաց իմաստութեամբ, որոց պատասխիս յանձնիրսն : Ոչ է յայտ երբ սկսեալ իցէ հաւաքել գհամառօտս զայս, այլ աւարտեալ է յամի 1265, որպէս և ասէն իսկ, յետոյ քան զերթն առ Հուլաղու դան և զառաջնոց քան զայն երեսնից ամաց դէպս (1235-1265) համառօտիւ յոյժ նշանակեալ կամ 'ի բաց թողեալ, վասն ոճով գրելոյ զայնս Վանականայ և Կիրակոսի յիւրեանց պատմագիրսն . սակայն յետ դարձին 'ի ճամբարէ Թաթարաց, վերստին ձեռն արկեալ է՝ զնշանաւորն զայն տեսութիւն և զրուցատրութիւն ընդ աշխարհակալին՝ յերկրել 'ի կարգս բանիցն առաջնոցն, չաղկապ ընդ երկուսն արկանելով և զայլ հանդիպեալսն 'ի միջոց ժամանակին : Յետ այնորիկ դարձեալ յիշատակէ զմահ զանին, և զհարուածս Կիլիկիոյ յԷգիպտացոց, և զմահ ասպնջականին իւրոյ մեծարողի՝ զԿոստանդեայ կաթողիկոսի, և սրտառուչ ող-

բովք 'ի նոյն' կնքէ զգիրսն . ոչ ժամանեալ նշանակել , թե
րևս և ոչ իսկ լսել՝ և զմահ մտերիմ մեկեկնասի իւրոյ՝ թա-
գաւորին Հեթմոյ , որ մեռաւ յելս հոկտեմբերի 1270 ամին ,
իսկ պատմիչս 'ի յետագայ տարւոջ՝ յառաջ քան զհասա-
րակել նորին , որպէս մեզ թուի :

Սուղ ինչ և զգրչագիր օրինակաց մատենի պատմագրու-
թեանս ասասցուք , յորոց գտալագիրս ընծայեմք . զանց ա-
րարեալ զնորագիծ գաղափարք՝ յերկուց հնագրաց ևեթ ա-
րարաք զընտրութիւն ընթերցուածոցն . յորոց մին՝ Ս . կամ
Հ . և յուրմակի Հին Օ . (օրինակ) նշանակեալ 'ի ծանօթու-
թիւնս , է արդարեւ հնագիր և հնատառ , և հնացեալ յըս-
տէպ կիրառութենէ , որպէս երևի , այլոյ նշանաւոր պատ-
մըչի , Ստեփանոսի Ուռպելեան , վասն որոյ իսկ գրեալ
է , իբր քսան ամօք աւելի կամ պակաս՝ յետ մահուան հե-
ղինակին . որ և անթերի և բովանդակ ունի զպատմու-
թիւնն . բայց յուղղագրութեանն և 'ի հարազատութեան
ստորեւ գտանի քան զ' Բ Օ . այսինքն Բնագիր օրինակն
կամ Երկրորդ . զի զսա յաւէտ կալաք մեզ առաջնորդ ,
վասն ճարտար և անսխալ գրչութեան և ուղղութեան թը-
ւոց , և գլխովին իսկ շարաքանութեանն . և սա իսկ հին է ,
գրեալ յամի 1307 , որ է երեսուն և վեց ամ յետ մահու հե-
ղինակին . և զի դադարէ սա , ուր նախ աւարտեալ էր
վարդանայ զպատմութիւնն¹ , թուի թէ յիսկագրէ անտի
յօրինողին կամ յայլմէ կանուխ ուրեմն գաղափարելոյ՝ ա-
ռեալ է հաւասար : Իսկ ՕՕ . նշանակէ զի երկրորդն ևս կամ
ամենայն օրինակք այնպէս ունէին զընթերցուածն :

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՒԱԳՈՒՄՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Նախ քան զամենայն խնդիրս հայցեսցուք եղեալքս ձեռն , և սկսեալքս զանսկիզբնն , և ստորնայինքս ըզվերնայինն . ոչ զորքանն զամէնն , որ ինքեան միայնոյն է , այլ յանհասական փառացն փայլակն ինչ երեւման՝ որով ուղղեսցուք զբաղձանս մեր , և այն միջնորդիւ և ոչ անձամբ իշխեցեալ . և է նա բարեկամն Լստուծոյ մեծն Սուրբն : Եւ զի հեղ է քան զամենայն մարդիկ , մի գարշեսցի 'ի մէնջ տալ մեզ զձեռն , և զգաւազանն որ Լստուծոյ , յորմէ բունն հարեալ իմաստնասցուք : Որպէս նա 'ի հարցանել զանուն Տեառն լուաւ եթէ նա է Որ էնն , յորմէ բացան խորք իմաստիցնորա , և անտի վստահացեալ կոչեաց զնա Լստուած և տէր , աբարիչ և ստեղծող ամենայնի . զի թէպէտ և լուաւ 'ի նմանէ զիւրաքանչիւրն , այլ էին հասկացեալ հաւատաց զի Լստուած է նա , որով է է , զի աստ ածող է . և անունն նորա տէր է , զի յիւրմէ եղելոցն իշխան և դատաւոր է : Եւ զի միշտ է է , ոչ է եղեալ . քանզի ըզգոյութիւնն յայտնէ ձեռն , և Լստուածն՝ զարարչութիւնն . որպէս և զանունն գրոյն տռաջին՝ Լրարածք և Նսունդք կոչեաց , զի առինչք են սոքա , որպէս յայտնիչք և քարոզք , արարածք՝ արարչին , և ծնունդք՝ ծրնողին : Եւ գիտաց թէ մի և միակ է ձեռն , քանզի եղեալքս բազում են , և ոչ է բազմութիւն առանց միոյն , բայց միւնն է առանց բազմութեան . և ոչ թաքեալ 'ի նմանէ իմաստք Երրորդութեանն , քանզի ծանեալ եթէ ձեռն երեք է , որպէս և յառնելն զմարդն և 'ի բաժանել լեզուացն և յայլն՝ խոստովանի զերեքն : Եւ այլ եղեալքս կամ 'ի վեր են քան զմիւնն և կամ աւելի են քան զերեքն , զի անկատարք են : Իսկ ձեռն երեք է , սկիզբն ունեւով և միջոց և կատարումն . քանզի նա է

Բստուած՝ առաջին , միջին , և վերջին . և թէ այլ
ինչ գտանին այսպիսիք՝ նմանութիւնք են , և ոչ իւրեք
հաւաստիք : Իմացաւ իսկ զ]ն սկիզբն ամենայնի .
քանզի ամենայն ինչ որ եղեալ է և լինի , նախ էութիւնն
է սկիզբն և յ]նէն էանայ : Բայ և գիտաց եթէ պարզ է
]ն . որովհետեւ զեղեալքս պատմեաց , թանձր և մար-
մնականս ծանեաւ : Իսկ եթէ բարի է]ն , և անփո-
փոխ և անվախճան , և անորակ և անքանակ , և ան-
որպիսութիւն . քանզի]ն բարի ոչ կամեցաւ միայն ու-
նել զբարին , այլ արար բարի արարածս , վայելել յան-
ծախելի բարիս արարչին : Օր սկսանի այսպէս :

Ա . Իսկզբանէ արար Բստուած զերկին և զերկիր :
Այ պատմելով սոցա նիւթ , զի անկարօտ է արուեստա-
ւորն , սակայն արար չորս սկզբունս . ջերմ և թեթեւ ,
զհուր և զօդ . ցուրտ և ծանր , զջուր և զերկիր , ունե-
լով ցամաքութիւն և գիջութիւն : Բայ իսկզբանէ ա-
սաց , զի անժամանակ ցուցցէ զառնելն . քանզի երեք ի-
րօք պատկերացոյց ինքեան զեղեալն , անժամանակու-
թեամբն և անբաւութեամբն և անտեղութեամբն :
Օր իսկզբանէն ոչ ունի ժամանակ , ոչ տարի և ոչ
օր և ոչ ժամ և ոչ մասն հատածի , և ոչ որ է բաւա-
կան գիտել զեղեալքս ամենայն . և ոչ է ՚ի տեղօջ վե-
րայ . որպէս ինքն Բստուած է : Իսկ փոփոխմամբ և
շարժմամբ և քանակաւ և որակութեամբ և եղելու-
թեամբն , զատչին ՚ի բնութենէ արարչին : Բորդ իմաս-
տութիւնն Բստուծոյ՝ արուեստ , և զօրութիւնն՝ առնօղ ,
և բարութիւնն՝ նիւթ անմարմին , զոր նիւթացոյց և
տեսակացոյց կամքն առատ և հնարաւոր , և յօչեից ըն-
չացոյց զձե երկնի և երկրի յանպատրաստ հիման վե-
րայ եգեալ : Բանզի երեք կամարք են մի. քան զմի վե-
րագոյն , հրեղէն , և ջրեղէն ՚ի վայր քան զնա , և օդե-
ղէն՝ որ է հաստատութիւնդ : Որք երեքեան հողմով
խառնեալ շուրջ Գան բոլորեալ զերկրաւս , և երկիր ՚ի
վերայ ինքեան ունի զջուր՝ հաստատունն , հողմով ան-
զուստ ՚ի վեր փչեցեալ . զոր իւր բնական ծանրու-
թիւնն ՚ի վեր չթողու թռչել , և յանդնդոյ ՚ի վեր փը-
չումն ՚ի վայր չթողու անկանել , և Բանն Բստուծոյ
բարձեալ կրէ թեթեւութեամբ զբոլորն : Բայ ընդ լի-
նել երկնի , կենդանածնեցաւ հրեշտակօք հրեղինօք ,

որպէս և գաւառն է նոցա հրեղէն . տաճնեակ դասուք զէտեղեալք . տեղեաւ և փառօք և զօրութեամբ զանազանեալք , արտաքոյ չորիցս տարերց , ըստ որում անայլայլականք են , և անմահք . և է երկինն վերին վարագոյր ընդ մէջ նոցա և Մտուծոյ , որ է անասելի օրինակն :

Եւ ասէն իմաստունք՝ եթէ յառաջին շուրջն երկնից գոյացաւ Բնութիւնն , որ է արուեստն Մտուծոյ , արարօղ զօրութիւն յետ Մտուծոյ . Թերեւ ներգործութիւն տարերացս չորից :

Եւ երկրորդն շուրջ՝ կառոյց զհաստատութիւնն , և վերացոյց զկէս ջրոյն առ երկու իրս պիտանացու , զի բարձցէ զծանրութիւն երկրի զառաւելն , և զի արգելցէ զկիզողութիւն հրեղէն երկնիցն ՚ի մարմնաւորացս :

Եւ երրորդ շուրջն՝ ականարկելով կամանցն Մտուծոյ՝ շարժեաց զբոյսս և զբանջարս , որոյ սկիզբն բորբոս հողոյն , և կատարումն սերմն որ ՚ի նմա , և զծառս՝ որոյ սկիզբն մամուռն մօտ ՚ի բոյսս , և կատարումն արմաւենին մերձ ՚ի կենդանիս՝ յորս արու և էգ է :

Եւ ՚ի չորրորդ շրջմանն եղև հրաման Տեառն ՚ի վերայ լուսոյն , որ խզածն է յարփւոյն . և եհատ զնա յերիս մասունս , և յամանս բազումս , յարեգակն , և ՚ի լուսին , և ՚ի բազմութիւն աստեղաց . և երկոտասան կենդանատեսակք եղեն ճանապարհ արեգական և լուսնի , և եօթն այլ ևս աստեղաց . երիւքն առնէ արեգակն գարուն , և յայլ ևս յերիսն բարձրացեալ՝ առնէ ամառն , և ՚ի կշիռն ելեալ ցածնու . և երիւքն գործէ աշուն . և ևս ցածեալ ընդ հարաւ կազմէ ձմեռն : Եւ յազագս կարի բարձրութեան և ցածութեան աշխարհաց՝ աճէ տիւն մինչև ՚ի քսաներորդ ժամն , և պակասի մինչև ՚ի չորրորդն : Եւ որպէս ասէն իմաստունքն չորեքտասան կլիմ է աշխարհս , այսինքն բաժինս . և եօթն կլիմն անբնակ է մարդկան . զի վասն յոյժ ցածութեան երկրին՝ ցուրտ է և խաւար . զի միշտ վեց ամիսն տիւ է ՚ի խոյէն մինչև ՚ի կշիռն , և վեց ամիսն գիշեր ՚ի կշռէն մինչև ՚ի ձուկն : Իսկ խորին հնդիկք ¹

1. Ստուգապէս չկայ մասն հընդ . ժամք իցեն տուընջեան և գիշերոյ . կաց աշխարհի զոյգ կշիռ ընդ հա . բայց եթէ Ափրիկէ իմասցին խոսարակածիւ , ուր հաւասար ժք ըին հնդիկք :

միշտ հասարակ է, ոչ աճէն ժամքն, և ոչ պակասէն, այլ մնան երկոտասանք:

Իսկ 'ի հինգ շուրջն և 'ի վեցն, ել հրաման 'ի ջուր և յերկիր վասն կենդանեաց, սկսեալ 'ի կառաքոյս և 'ի սպունգս, և կատարեալ 'ի մարդն 'ի կատարեալ կենդանին բանաւորութեամբ, 'ի հազար ազգս, գլխաւորքն իւրեանց լեւիթանաւ¹ որ 'ի ջուրս, և բեհմով թան որ 'ի ցամաքային անապատս. և այս է ըստ Լւրիստոտելի հոգի ընդհանուր տուող գոյութեան ամենայնի:

Եւ արդ բնութիւնն շարժէ զգունդն երկնից, և նա զժամանակն, և նա զտարրն, և նա զտունկս և զկենդանիս. և զհալական նիւթս, զոսկի և զարծւթ, և զակն, և զայլսն զոր գործէ բնութիւնն ծծմբով, և ժիպակաւ՝ որպէս ասեն գիտողք²:

Իսկ 'ի գլուխն հասուցեալ զանդամոցն յօրինուած, որպէս քաջ պատկերագիրքն՝ զի յօտիցն սկսանին, հըրաշագործէ իմն նոր յօրինելով բնութիւնս յերկնէ և յերկրէ, և որ 'ի մէջս են, վեցից ձեռաց խոնարհելոց 'ի միոյ պատկերի շինուած, զի մինն նման իցէ երիցն, որովք մի հաւատասցի ստեղծողին բնութիւն և էութիւն և աստուածութիւն. գիտելով որ ինչ լինելոցն էր զվեղանսն, այլ ոչ կարէր արդելով նախագիտութիւնն զշարժումն յորդառատ բարերարութեանն. այլ և 'ի նոյն իսկ բարերարութենէն ոչ հրաժարէր տիւրք գալ հիւանդատես այնմ՝ զոր ձեռօքն ստեղծ, և տուեալ զնա երկրի, մատնէ դահճին մահու կարճել զմեղսն, և հանել զբարութիւնն 'ի նմանէ, և ցուցանել նմա զփնաս օձին և գնենգութիւն չարին, զի այլ մի լուիցէ նմա, գիտելով զոր ինչ առնելոց էր՝ զվերըստին նորոգումն. այլ և ոչ ետ նմա գութն իւր կատարել զվճիռ մահուն՝ զոր եհատ նմա, զի ահա ոչ մեռաւ հոգին, այլ հոգն հող եղև, և բնակիչն մնաց: Եւ ա-

1. Լեւիթան ըստ Եբրայեցւոց գրոց Վեյապ Թարգմանի 'ի մերս. (Յովբ 10. 20. Եսայի 15. 4.) և ըստնկարագրին կարծի կէա ձուկն կամ ախաւուն. իսկ Բէհեմովն Թարգմանի դաշանք, որպէս և

Թարգմանեալ իսկ է 'ի Յովբայ գիրս (10. 10), և կարծի փիղ կամ ձիազետի:

2. Այժմուս գիտողք ոչ ասեն յամենայն հալական նիւթս զծըծումբ և զժիպակ, որ է մնդիկն:

ըուէստաւորն կարող է և գլծած, և նիւթն 'ի ձեռին նորա, և ժամանակ յարութեանն անմուտաց 'ի նմա¹,

Բ • Լքդ սորեկիւք բոցապատ արարեալ Լստուծոյ զգրախտն՝ որ կայ ընդ արեւելս, յերկրի արմատացեալ 'ի կատարս լերինն բարձու², որ հաւասար է գնդին լուսնի, անծորելի պողով և անթառամ սաղարթիւք, ուր ոչ ներգործէ արեգակն տիւ և գիշեր, այլ յարիւոյն պայծառանայ, և կամ նշողիւք փառացն Լստուծոյ, որպէս զմեծ գործ նորա, և հրաշալի տեղի • որում ոչ համարեցաւ արժանի զանցաւորն տեսեան անգամ, այլ յամենայն կողմանց վառեաց զնա հրով 'ի կողմանց և 'ի վերուստ, որպէս զչանթական հուրդ, որ յորժամ անկանի՝ զինքն և զտեղին ծածկէ յաչաց, զի մի ժպրհեսցի որ խնդրել զնա առանց կամացն Լստուծոյ : Ուստի զամս երեսուն ողբացեալ Լգամայ Լաւայիւ զանխորհրդութիւնս իւրեանց կուսութեամբ, ապա գիտացին զմիմեանս յանասնոցն անկեալ յանարգանս, և ծնան զԼայէն հիւանդ ծնողացն ցաւած ծնունդ, որպէս ասն բժիշկք, քերք միով Լլիմաս կոչեցեալ • և զինի երեսուն ամաց ծնան զԼբէլ, և զԼբելուհի քոյր նորա³ : Լա զինի այլ ևս երեսուն ամի սպան Լայէն զԼբէլ • քանզի ուսեալ 'ի ծնողացն պատուել զԼստուած պատարագօք պատուականաց և առաջնովք, և վասն սիրելոյն զմիմեանս՝ ընդ անձին և ընդ եղբօրն մատուցանել : Իսկ Լբելի ածեալ յանդրանկաց դառանց և 'ի պարարտաց զիւր և զեղբօրն, վասն որոյ հայեցաւ Լստուած նախ 'ի հաբէլ և 'ի պատարագս նորա, և 'ի Լայէն ոչ նայեցաւ, զի զյոռին եբեր, ընդ անձին միայն, և ոչ զմասն եղբօրն • և ոչ եղև ընկալեալ 'ի վերուստ հրով, որպէս զհաբելին • վասն որոյ 'ի կարծիս եղեալ Լայէն վասն Լբելի, թէ առնու զնա 'ի զրախտն Լստուած վասն ընդունելի պատարագին, և նախանձու վառեալ սպան զնա : Լա իմացեալ Լգամայ և Լաւայի,

1 Աստ հին օրինակքն յաւելուն • Սորբոյ որբոյ, գիւտիւնն եւ ու զարմաթեան խորդ, քէւ քառք եւ գոհաթիւնն 'ի գոյոց արարածոց :

2 • Բազում հաւանութեան է զրախտն լինել 'ի բարձրաւան

գակում երկրի, այլ ոչ լուսնաւ մերձ :

3 • Քերց-կանանց Լայէնի և Լբելի պէսպէս անուանս ընծայէն հնախօս պատմիւք, ըստ Հրէից աւանդութեանց և ըստ Ասորւոց :

սղացին զնա ամն հարիւր և քառասուն : Եւ 'ի կօչէն Բստուծոյ զԵլային ողորմութեամբ յապաշաւանս , ստեաց և յաւել մեղս 'ի վերայ մեղաց , և առեալ պիսակ 'ի ճակատն ¹ , որպէս ասեն , և գողգոջումն յամենայն անդամն , և ծնեալ որդիս և Թուունս , յերկարակեաց եղեալ՝ տանջանօք և նախատանօք մեռանի : Եւ զի որդիք նորա Ենովք և Վայերիդադ և Մայաէլ և Մաթուսաղա և Վամէք նման հօրն չարք էին . որպէս Վամէք խոստովանի կանանցն , այր և երիտասարդ սպանեալ , զոր ասեն եղբարք արդարոյն Ենովքայ , զոր սպան և առ զկանայս նոցա , և ոչ թէ զԵլային և զորդի նորա , որ նման հօրն ասեն , զոր Բստուած ասաց ոչ ումեք սպանանել զնա : Եւս Վամէքայ որդիք , Թովբէլ և Յուբաղ , և քոյրնոցա՝ Եյոմի , արարին քնարս և երգս , և սնգոյրս , և գտաւ 'ի նոցանէ դարբնութիւն պղնձոյ և երկաթոյ :

Գ . Իսկ զինի երկերիւր և երեսուն ամաց ելինցն 'ի զրախտէն , եղև որդի մխիթարութեան Բդամայ Սէթ , որ յետ երկերիւր և հինգ ամին՝ ծնանի զԵնովս , որ և վարս ուղիղս ցուցեալ յուսացաւ յԲստուած հատուցանել նմա , և կոչեաց զանուն տեառն Բստուծոյ յօգնութիւն . և արար զիր , և գրեաց յերկուս տախտակս պղնձիս և խեցիս ² , և մարգարէացաւ եթէ երկու անգամանցանի աշխարհ , ջրով և հրով , և գրեաց զայս , և զանուանս ամենայն իրաց , զորս եգեալ էր Բդամ զի պահեսցին 'ի պնակիտան , 'ի ջրոյն՝ 'ի պղնձն մնայցէ ասէ , և 'ի հրոյն թրծեալ աղիւսն խեցեայ . և վասն այսորիկ աստուած կոչեցաւ , և որդիք նորա՝ որդիք աստուծոյ : Եւք ասեն՝ յորդուոց նորա երկերիւր անձինք յիշեցին զկեանս գրախտին , և ելին 'ի լերինս պահել կուսութիւն , և աստի կոչեցան որդիք Բստուծոյ . և ապա ձանձրացեալք իջին 'ի լեռնէն Բհերմոնի ³ . և հալածեցին զնոսա եղբարք իւրեանց : Եւ որդիքն

1 Պիսակն Վայենի ըստ ոմանց եղջիւր է բուսեալ 'ի ճակատ եղբայրասպանին , ըստ այլոց կեղ կամ խայծ իմն . և ըստ բազմաց՝ երբեքն և տառանքն իսկ է նշան անիծից նորին :

2 Երկու արձաղքն Ենովսայ ըստ

Յովսէպոսի և բաբունական աւանդութեանց , զոր ընկալեալ է և հարց :

3 Բենակեցութիւն նահապէ տացս յԱհերմոն լերին պատմի Ենովքայն անուանեալ անլաւեր գիրս :

Վայենի և դստերն 'ի քնարս և 'ի սնդոյրս պատրեալ
 փնոսա՝ առ ինքեանս զարձուցին , առնուլ կանայս զորս
 ընտրեսցեն . և արարին այնպէս , անցեալք զուխտիւն
 Լստուծոյ , որ եղեալ էր նոցա մի առնել խնամութիւն
 ընդ նոսա :

Դ . Եւ ասեն զինի հազար ամին ելլցն 'ի դրախտէն ,
 որդիքն Վայենի եղին իւրեանց թագաւոր , Սամիրոս ա-
 նուն ¹ , նոյնպէս և որդիքն Սեթայ՝ Լըորոս անուն , որ
 եգիտ զթիւ կենդանակերպիցդ և զմըտրակացդ , և 'ի
 նմանէ անուանեցաւ քաղզէութիւնն , որ է հմայութիւն
 աստեղաց . և անտի թուեն տասն թագաւոր , և ժա-
 մանակ նոցա հազար հարիւր և ութսուն ամ : Ենովս
 հարիւր և ինասուն ամաց ծնանի զՎայնան . Վայնան
 հարիւր և եօթանասուն տմաց ծնանի զՍաղաղիէլ .
 Սաղաղիէլ հարիւր վաթսուն և հինգ ամաց՝ ծնանի
 զՅարեդ . Յարեդ հարիւր վաթսուն և երկու ամաց՝
 ծնանի զԼնովք : Լնովք հարիւր վաթսուն և հինգ
 ամաց՝ ծնաւ զՍաթուսաղա . Սաթուսաղա հարիւր
 վաթսուն և հինգ ամաց՝ ծնաւ զՎամէք . Վամէք հա-
 րիւր ութսուն և ութ ամաց՝ ծնաւ զԼոյ . և լեալ
 եօթն հարիւր եօթանասուն և երեք ամաց՝ մեռաւ
 նախ քան զհայրն քսանւինն ամօք : Ի հազար վեցհա-
 րիւր վաթսուն և վեց ամի ելլցն Լըամայ ծնաւ Լոյ .
 յորում ժամանակի բազմացան չարիք , և յաճախեաց
 անիրաւութիւնն :

Օ ի նախ եգիտ սատանայ իւր զէն զորկորամուլու-
 թիւնն , ապա զինասիրութիւնն , ապա զսպանութիւնն .
 և արար զայս սատանայ , զի 'ի շատ խառնիցն լինին կա-
 նայք անծնունդք և կենդանիքն սպանանեն զմիմեանս ,
 և բառնայ մարդկութիւն : Վանգի քառասուն այր մե-
 ռանէր վասն միոյ կնոջ , և ընդ կանայսն միայն ունէին
 խաղաղութիւն , ասէ սուրբ հայրն Լսիրեմ : Իսկ խը-
 նամք Տեառն ընդդէմ չարին՝ զբազում խառնան առնէր
 պատճառս ծնանելոյ հսկայիցն անճոռնեաց . և զի 'ի

1 . Չայսպիսի աւանդութիւնս
 'ի Միքայել Ասորոյ պատմէ առ-
 նու հեղինակս : Սամիրոսի յաջոր-
 դութիւն ոչ ուրեք յիշի , զԱղո-
 բոսին թուեն Քաղզէացիք մինչև 'ի

Ջրհեղեղն ազգս տասն , վասն այսո-
 րիկ և բազումք նոյն համարին ընդ
 նահապետսն յԱղամայ ցնոյ . որ-
 պէս և մերս խորենացի . Ա . 7 :

կանանցն եղև կամաց ախտն, 'ի ծնանել զյաղթանդամ կորիւնսն՝ մեռանէին մարքն, և ապրէին ծնեալքն. որ և աճեցեալք, և 'ի կոյտս իւրեանց հասակին հայեցեալք, հպարտացեալք՝ յաւիտենից արք անուանէին զինքեանս : 1) ասն որոյ զի Մտուած բազմակեաց արար զնոսա, զի փոխանակ գրոյ լինիցին զաւակացն, և շատս ծնանիցին, նոքա վիսացեալք բնաւ ակն ոչ ունէին մահու. զոր կարճեալ արարչին, և առեալ յաղտեղեալ անձանց նոցա զհոգւոյն շնորհն, ասաց՝ եղիցին տարիք դոցա հարիւր և քսան, և հոգի իմ՝ մի մնասցէ 'ի դոսա. և հարիւր և քսան ամ՝ ոչ հասարակաց մարդկան յայնմ հետէ, այլ արանց ժամանակին ներուստն ապաշաւանաց : Եւ եղեալ՝ Եղի հինգ հարիւր ամաց անբամբաս կենօք յանապատի բնակելով կուսութեամբ, հըրամայէ Մտուած կին առնուլ, և որդիս ծնանել, և արկղ շինել՝ որ վերաբերի ջուրց : Եւ եղէն իրքն. զհարիւր ամն ապաշխարութեան տուեալ ժամանակին¹. և զի ոչ ապաշաւեցին՝ կարճեաց զքսան ամն. զոր ասէն յինն հարիւր վաթսուն և երկու ամաց 1) Եթուսաղայի յաւելեալ և անցեալ 'ի ներքոյ ջրոյն². վասն որոյ 'ի վեցհարիւրերորդի ամին՝ Եղի եղև ջրհեղեղն, և կորոյս զամենայն կենդանիս, բայց յայնմանէ՝ որ ընդ Եղի կային 'ի տապանին, ընդ ութ բանականսն :

Ե. Եւ զԵիւ յամելոյն Միամայ 'ի դրախտին ոչ ոք կարէ ասել. մի՛ զի ժամանակագործ արեգակնս այս ոչ սպասաւորէ դրախտին, և երկրորդ՝ զի որքան անմեղ էր Միամ՝ ընդ անմահսն էր նորա վիճակն, որք չէն ընդ տարեօք : Իսկ զկնի յանցմանն՝ ոչ յամեաց 'ի դրախտին. զի ընդ մահու վճռաւ եմուտ, և Մտուծոյ մեռաւ, և գերեզմանի պէտք էին, և դրախտն անմահից էր տեղի, վասն որոյ յերկիր հանեալ մտանէ ընդ ժամանակաւ : Եւ անտի համարէ հոգին զտարիսն 'ի ձեռն 1) ուխտի³. որ լինի ըստ եօթանասնիցն թարգ-

1. Հին Օ. Եւ եղև իսկն վեց հարիւր ամաց :

2. Մտուած ժամանակաց ոմանց թարգմանութեանն եօթանասնից ջրհեղեղին թուական կանխէ 14 կամ՝ եօթն ամաւ քան զմահ Մաթուսաղայի. բայց ըստ այլոց և ըստ բնա-

գրին 'ի նմին իսկ ամի ջուրցն հանդիպի մահ նորա :

3. Արդարև հարկ է զգալու մահն ժամանակի սկիզբն ոչ յըստ տեղծմանէն Արամայ առնուլ, և ոչ իսկ յեղիցն 'ի դրախտին, այլ 'ի լինելութենէն Այսենի, յորմէ

մանութեանն յելիցն 'ի դրախտէն մինչև ցըհեղեղն՝ երկու հազար երկու հարիւր քառասուն և երկու ամֆ . և ըստ եբրայեցւոցն՝ հազար վեց հարիւր յիսուն և վեց ամֆ , պակաս հինգ հարիւր ութսուն և վեց ամֆ . և զպատճառն ասեն թէ կնասէրք էին Հրեայքն , կար ճեցին զտարիս ամուսնանալոյ առաջնոցն , զի մի որ ար գելցէ զնոսա 'ի տղայութեանն առնուլ կանայս . քանզի անմիաբանութիւն նոցա նախ քան զամուսնանալն է :

Օ ի զԴամ հարիւր և երեսուն ամաց ասեն ծնանել զԱբել , և Սեթայ հարիւր և հինգ ամաց ծնանել զԷնոքս . իսկ զյետ ամուսնութեան Ժամանակն զոյգ բերեն եօթանասնիցն . և 'ի Յարեգին և 'ի Սաթուսաղային և 'ի Ղամեքայն միաբանին դարձեալ . որ առաւել յանդիմանէ զնոցա ստութիւնն , զի թէ կրտսերքն շատ պահեցին զողջախոհութիւնն , քանի առաւել աւագքն և լաւքն : Բրդ 'Եյ լեալ ամաց հինգ հարիւր՝ ծնաւ զԱբել , զԻսաակ և զՀաբեթ , որովք ապրեցաւ 'ի ջրոյն , որ եղև 'ի վեցհարիւրերորդի ամին իւրոյ , և զկնի ելիցն 'ի տապանէն եկաց այլ ևս երեքհարիւր և յիսուն ամ . և ծնաւ ասեն որդի մի այլ Սանիտոն առնուն , և դուստր մի Բսողիկ անուն , որոց և բաժանեաց զամենայն աշխարհս . նախ յերիս հատեալ բաժինս՝ ըստ երկց որդւոցն որք ելին 'ի տապանէն , յԵւրոպիա , 'ի Իբիա , յԱսիա : Եւրոպիա՝ մասնեալ ասի , քանզի մասնեաց 'Եյ զարեմուտս կցելով 'ի նա յարեւելից յԱմառն լեռնէ , և ետ զնա Յաբեթի , որ ձգեցան ևս մինչև ցլերինս Սասբից և Սովկասու և լցին զկղզիս . և մասն ինչ յարեմուտից հատեալ՝ ետ Սանիտոնի , որ ասեն ինդդեաց յոսկերացն Բդամայ , զոր ունէր 'Եյ 'ի տապանն . և ետ նմա զԼուռնա ծնդացն , և զնաց . որ և եգիտ զհաւահայութիւնն . և նա է հայր բնակչաց Իւրիտոնացւոց : Եւ Իբիա լիաբաժին ասի , որ է մեծասահման կողմն հարաւոյ , Եգիպտոս , և ամենայն Հնդկաստան և Եթէովպիա , զոր ետ Իսա-

յառաջ խաղայ և ազգաբանութիւն Ս . Դրոց :

1 . ԶՍանիտոն յիշեն պատմիչք մեր և Յայսմաուրք , և Մեթուսիոս 'ի գուշակական բանն երկ-

բայելիս : Ըստ հեղինակիդ յանուն դորա կողեցի Ման կղզի Անգղիոյ : Այլք սմանք 'ի Բրուտոնէ որդւոյ Նոյի ասեն կոչեցեալ Բրիտանիա :

մայ . և զերկիրն խնկաբեր , որ կոչեցաւ Լըջանիկ Լըա-
բիա , ետ Լըտղկայ դստեր իւրոյ , ուստի եկն տիկինն
Սաբայ , զի յայնմ հետէ կանայք ժառանգեն զնա : Իսկ
Լըիա աստուածային ասի¹ , որ է արեւելք . տայ զնա Սե-
մայ , 'ի Կարմիր ծովէն և յԵփրայ² և 'ի Պաղեստինայ
և յԼսորեաց մինչև ցՊարթևս և ցՂրկան , և ցելն
արեւու : Տայ նմա և զոսկերս նախաստեղծիցն արկեղբ ,
զոր 'ի բռնանալն Վամայ 'ի վերայ նորա , թաղէ 'ի Ղող-
գոթա և 'ի Բեթղեհէմ . և եդ նզովս զի մի յափշտա-
կեսցեն զմիմեանց :

Յետ աշխարհաւեր ջրոյն յերկրորդում ամին ծնաւ
ՍեմզԼըփաքսագ 'ի հարիւրերորդի երկրորդի ամին իւ-
րոյ³ . Լըփաքսագ 'ի հարիւրերորդի երեսներորդի և հին-
գերորդի ամին ծնաւ զԼյայնան . սա բազմացոյց զբաղ-
դէու թիւն և եգիտ զկախարդեւն աստեղօք , վասն որոյ
որդիք իւր աստուած համարեցան զնա , և արարին նմա
պատկեր 'ի կենդանութեանն և պաշտեցին զնա : Լյայ-
նան հարիւր և քսան ամաց ծնաւ զՍաղա . Սաղա հա-
րիւր և երեսուն ամաց ծնաւ զԵբեր . Եբեր հարիւր
երեսուն և չորս ամաց ծնաւ զՓաղէկ , որ է բաժա-
նումն , քանզի անհաւան լեալ վիճակացն տուելոցն 'ի
'Լոյէ , վիճէին մինչև դարձեալ բաժանեցին , ըստ բազ-
մին և ըստ սակաւին աճման ազգի մարդկան . և ապա
միաբանեալք ընդ միմեանս սիրով խորհեցան զնալ
յարեւել , տեսանել զդրախտն՝ զոր լուեալ էին եթէ
անտի ելին նախաստեղծքն : Եւ իբրեւ չոգան զշատ ա-
ւուրս , և ահա ծով լայնանիստ անջրպետեալ էր զնա
յերկրէ . և դարձան անտի խորհելով 'ի մոտիս , եթէ
վասն մեղաց ջուր աւերեաց զերկիր , և անց ծով ընդ
մէջ դրախտին , և մեղքն այն գտանի այսօր առ մեզ և
ուչ պակասի յաշխարհէ . և արդ եկայք շինեսցուք մեզ
աշտարակ պահել զմեզ 'ի գալ պատուհասի մեղաց ջրոյ :
Եւ էր Փաղէկ ամաց հարիւր երեսուն և երից և ծնաւ

1 . Աս՝ աստուած լսի 'ի լեզու
հիւսիսային ազանց Եւրոպիոյ , որ-
պէս և Ասիայ աստուածակերտ
կամ աստուածաբաղաբ , արքայ-
ութիւն դից նոցին :

2 . Եփրատ արեւմտեան կողմանք

Արաբիոյ են յեզերս Կարմիր ծո-
վու հանդէպ Եթէովպիոյ և Եփրա-
տոսի :

3 . Ս . Գիլք Կաթիւ-Եթէան ասեն
զՍեմ 'ի ծննդեան Արփաքսագայ :

նմա Ուազաւ . և եկեալ իշխանաց աշխարհի յերկիրն Սենայար , 'ի դաշտն Վաղանէ ¹ , արկին հիմն քաղաքի , և շինեցին զնա վաղվաղակի , և սկսան ապա զաշտարակն յառաջին ամին Ուազաւու . ասէն ոսկեղէն և արծաթեղէն սարսխօք շուրջ դնելով աղիւս , խորովեալ հրով , զանգեալ բռով , կրով և կպերբ , արծակահիմն , խորամէջ , լայնափողոց , բացեալ պատուհանօք լուսաբերօք . ասէն և ակունս լուսարձակս դնել առ պատուհանօքն : Ընխոնջ վաստակօք զամսուն և զձմեռն գործէին , և հող տեղւոյն ձեռն տայր . շար իմն միջմանց յամենայն կողմանց ելողաց և իջողաց , այլ զայր գրգռէր , և կին զընկեր իւր : Եւ ոչ որ ասէր եթէ ես շատ գործեցի քան զքեզ , այլ եթէ դու շատ գործեցեր քան զիս . զի դեռ անախտ և անցաւ ունէին բնութիւնս . և մինչև ցբառասներորդ ամն Ուազաւու՝ ոչ առին պարապ գործոյն , մինչև հասուցին յօդն անտես , յոր ծուտն և 'ի միջկուտն և 'ի սատակողն , յոր թռչուն ոչ վերանայ , և թէ ձկտի՝ թեակիղեալ անկանի . և ասէն թէ զոսկին յատակացն սկսեալ տարան ընդ մէջն մինչ 'ի վեր , և հալէր 'ի ջերմութենէն , և մարդիկն ջանային ևս հնարիւք անկէզ մնալ , և ոչ կասել 'ի գործոյն , մինչ ինքն Տէր ողորմեալ դադար տայր առնուլ յանօգուտ ջանիցն . և գտանին զրոյցք 'ի տանն՝ Վերբով թայ ² , եթէ նախ հրեշտակ եկն առ Վերբովթ , որ իշխան էր , և որսայր ³ շինողացն կերակուր , և ասէ ցնա . Եւ եմ հրեշտակ Բստուծոյ , կողմնապետ արեւելից . այսպէս ասէ տէր Բստուած երկնի և երկրի , լռեցէք դադարեցէք 'ի գալոյդ առ իս , զի ոչ կարէք . այլ ես եկից առ ձեզ 'ի ժամանակի , և տաց ձեզ սանդուխտ օրով կարէք և դուք գալ առ իս : Եւ ոչ լուան հրեշտակին . ապա ինքն ասաց ցէակիցսն իւր . Եկայք մեք իջցուք և բաժանեսցուք զլէզուս նոցա . և զի ստեղծուածք ձեռաց նորա 'ի ցասմանէ զարհուրեալք փախչէին առ

1 • Սենայար և Քաղանէ ստորին կողմն են Միջագետաց ըստ արեւելից կուսէ , որ յետոյ Բաբելոն կոչեցաւ և այժմ Իրազ-Արէպի :

2 • Զրոյցք տանն Վերբովթայ թը-

ւին առասպելաւանդ գիրք պատմութեան Վերբովթայ , զոր յիշէ և Վրացն պատմիչ :

3 • Ի հին Օ . յետոյ փոխեալ է որ պայր :

նա, ոչ պատժեաց զնոսա, այլ հօտով զրախտին արբեցոյց զնոսա. զի հանդէպ կայր զրախտին գլուխ բրգանն: Եւ այսպէս մխիթարեալք զմայրամբ յանձառելի բուրմա նէ հոգւոյն, մոռացան զառաջին լեզուն. և չարար զնոսա վաստակ միւսանգամ քակելով, այլ հողմոյ հրամայեաց գործ, և ոչ զոք սպան 'ի նոցանէ. զի ոչ շորջեաց՝ այլ հոսեաց: Եւ շատ ինչ բարի եղև. մի զի ծանեան մարդիկ զիւրեանց տկարութիւնն. և դարձեալ պատճառք իմաստից և գեղեցկաբանութեան, 'ի խոշոր լեզուէն առաջնոյ և 'ի կոպտաձև. փափկագոյնն Ելլէնացոց, և սաստկագինն Հռովմայեցոց, Հոնն սպառնական, և Բարին աղաչական, Պարսիկն պերճական, և Բլանն գեղեցկաձև, Գուդն ծաղրական, Եգիպտացին խարափաձայն, և Հնդկին Դճուող, Հայն համեղ և ամենազարդ և համեմական. և որպէս ազգի ազգի գոյնք գեղեցկութիւն առնեն, և զանազանութիւնք հասակաց, այսպէս և լեզուաց զանազանութիւնք: Եւ առաջին լեզուն մնաց առ Եբերայ, որ ոչ միաբանեաց ընդ այլն, և որպէս մեղքն բաժանեաց յերկու տուն զմարդիկ, 'ի Կայենին և 'ի Սեթայն, նոյնպէս և աստ, յերկու եղէն ազգ մարդկան, Եբեր, և յեթմանասուն և երկու տանուտէրսն. որպէս մի Բստուած միազօր, համակ քաղցրն 'ի մէջ հարկեալ և տանջէ ևս, և կոչի Բստուած և տէր: Եւ եթէ 'ի յարութեանն հասարակի Եբերայն խօսին, բայց զայս է ասել, եթէ ցեղացեղ և բազմակարօտ մեր բնութիւնս և յոբնանուն, երբ մաքրի և պարզի՝ անկարօտ լինի. զլեզուս հրեշտակաց առնու, ասէ սուրբն Եղիշէ, որով ընդ Բստուած և ընդ միմեանս խօսին: Եւ Տէրն ելից ըզկարօտութիւն մարդկան, զիսաչն տուեալ աշտարակ յերկինս ելից, և զաստիճանս առաքինութեան զօրինակն Յակոբայ ցուցեալ, և անդ իսկ կոչեաց Հոգին որ փոխեաց զլեզուս նոցա, հրեշտակս Բստուծոյ փոխանակ մարդկան, զի յօժարեցին առ հրեշտակս ելանել: Կացոյց ասէ զսահմանս ազգաց ըստ թուոյ հրեշտակաց Բստուծոյ, թուեաց 'ի հրեշտակս և յայլ ամենայն լեզուաց կացոյց վերակացուս 'ի հրեշտակաց Բստուծոյ, զի մի օտարասցին ամենեկին յԲստուծոյ հեթանոսք:

2. Բայց Բէլ Հպարտացեալ յանձնունի հասակն վաթսուն կանգուն¹, հնազանդեցոյց ինքեան զամենայն իշխանան որպէս աստուծոյ, և ապա արձակեաց, բաց 'ի հայկայ' որ էր որդի Սորգոմայ, որդւոյ Սիրասայ, որդւոյ Գամիրայ, որդւոյ Յաբեթի, որդւոյ 'Լոյի, որ ոչ պաշտեաց զնա աստուած, այլ և շուն կոչեաց զնա. և զի եկն 'ի վերայ նորա ծանր ամբօխի, եսպան զնա հայկն նետիւ հարեալ զսիրան՝ պղնձօք տախտակեալ:

Իսկ որդիքն Վամայ 'ի գնալն յերկիրն կալուածոց իւրեանց, տեսին զՊաղեստինեայ և զհողմանան Յորդանանու զի պարարտ և յուռթի էր. բնակեցան անդ ուժովն Բելայ ազգականին իւրեանց և զրկեցին զորդիսն Սեմայ, և եղև պատերազմ սաստիկ: Եւ որդիքն Յեկտանայ, Սաբա և Լաիլա և Ուփիր, իմացան զկազմած զինուոց, և խնդրէին իւրեանց տեղի ընդարձակ, զի աճեցին 'ի բազմութիւն: Եւ յերեսաց նոցա գաղթէին մարդիկ յամրոցս ինքնագործս, և ապա սկըսան շինել բերդս, և պատերազմողքն գտին զմեքենայս առման ամրոցացն, մինչ ձանձրացեալ ազգացն յընտիր առնեն նոցա գերկիր զոր և կամեսցին. և առ Սաբայն զխնկաբեր երկիրն, զոր Սաբա կոչեաց, և Ուփիր զաշխարհն ոսկեհանաց, որ է հնդիկք. և Լաիլա՝ զերկիրն պատուական ականց և անուամբն իւր կոչեաց Լաիլատ:

Եւ Սաբա հարիւր երեսուն և երկու ամաց ծնաւ զՍերուբ. Սերուբ հարիւր և երեսուն ամաց ծնաւ զԼաքովր, և շինեաց Սերուբ զՍրուճ. Լաքովր ամաց եօթանասուն և ինունց ծնաւ զՍարա. Սարա եօթանասուն ամաց ծնաւ զԼբրահամ: Յայնմ ժամանակի ասէն լեալ զԼմազոնս², որ է կանանց զինուորութիւն. քանզի զկին ոմն ասէն յազգէն Սորգո-

1. Թուի 'ի պատկերէն կանգնելոյ 'ի հաբուգորոնոսորայ համեմատեալ զբարձրութիւն Բելայ 60 կանգուն: Յայլ ինչ գիրս իւր հեղինակս Ժե կանգնեայս առնէ զՅեկտան, և վասն այնորիկ նովին չափով ամբարձեալ ջուրց հեղեղին 'ի վերոյ քան զերինս 'ի ըս-

պառսպուռ ջնջումն նոցին:

2. Լմազոնաց (միաստին կանանց) զորոց պէսպէս առասպելք և Թուիք, երկիր հաւանելի է ըզԹերմոդոն գետով Պոնտոսի, Թերմէ-չայ յայժմուս. ուր ըսի ցարդ Մուլն-բուլ լեառն:

մայ ժառանգ մնացեալ թագաւորութեանն ազգին, հատեալ զարու զաւակացն, և էր քաջասիրտ և արի, և աւերէր զազգս բազումն, և եղև գթտութիւն 'ի զօրացն, և կոտորեաց զնոսա, և ստացաւ զօրս 'ի կանանց, և նոյնպէս առնէր եղեալ զաթոռ թագաւորութեան իւր յԱլիւն¹ քաղաքի:

Է. Յիշեսցուք համառօտիւք և զմերն նախնին Յաբեթ, որ զինի ջրոյն ծնաւ զՎամիր, ուստի Վամիրք, և զՄագոգ, յորմէ կեղտք և Վաղատացիք, և զՄեդա, որ զՄարս շինեաց, և զԹոբէլ, յորմէ Թետալք, և զՄոսոք որ առ զԻւրիկիա. և զԹիրաս՝ յորմէ մերն Բքանազ և Թորգոմ. և Յաւանայ՝ Յոյնք, և 'ի Թարւշըշայ՝ Սիբք և Տիւրենացիք. և 'ի Կիտիմայ հռովմայեցիք և Լատինացիք: Եւ Թորգոմ² ծնաւ զՀայկն, և զեթն եղբարս նորա, զԲարթոլոս, զԿովկաս և զայլն, որք ժառանգեցին զհիւսիսի: Եւ 'ի Հայկայ Բրամանեակ, յորմէ կոչեցաւ լեառն Բրազաժ, և յԱրմանեկայ Բրմայիս, որ շինեաց զԱրմաիր: Եւ Բրմայիս ծնաւ զԱրմասիա, յորմէ կոչեցաւ Սասիս լեառն. և Արմասիա ծնաւ զՎեղամ, որ շինեաց զՎեղարքունի. Վեղամ ծնաւ զՍիսակ, յորմէ Սիւնիք, և զՀարմա, որ ծնաւ զԱրամ, յորմէ ամենայն ազգ կոչէ զմեզ Բրմէն: Օհ սա ընդարձակեաց զսահմանս Հայոց, որ զԿապադոկիացիս և զՊոտոն³ և զԿիւմայն ընդ իւրև նուաճեալ, Բրամանեակ կոչէր: Եւ յԱրամանեկայ և 'ի Պոնտոս՝ Առաջին Հայք. և 'ի Պոնտո-

1. Ալիւն քաղաքաւ նշանակէ զԻւլիոն, այսինքն զՏրովս:

2. Ըստ Ս. Գրոց Թորգոմ որդի է Գամբրայ որդւոյն Յաբեթի. ըստ Խորենացւոյ (որ ըստ Աբելգենեայ և Մար Իբասայ) Թորգոմ հայր Հայկայ որդի է Թիրասայ որդւոյ Գամբրի. Թէպէտ և 'ի մերում թարգմանութեան Ս. Գրոց ասէ ոչ գտանի այս, նաև ոչ յայլն: Նոյնպէս և զԱբրահամ Ս. Գիրք Գոմերայ որդի ասեն, պատմիչք մեր՝ Թիրասայ. շփոթութեամբ և կամ մանրագոյն կարգելով զազգաբանութիւն Գոմերայ և զհա-

մանուանն եղբորորդիս, զորովք զանց առնեն Ս. Գիրք, որպէս և զայլովք բազմք:

3. Ահարկէ 'ի բան Խորենացւոյ. Ն. ԺԴ. «ԶԿիւմայն զայն Պոտոն (Բրոդին) Արմենիան կոչեն (Յոյնք) որ թարգմանի Ն. Հայք»: Հեղինակս զՆ. Հայս կամ զգաւառն Կեսարիոյ համարի Արամանեակ կոչեցեալ. նոյն ինքն այլուր և այլ ոք՝ Արամանեակ գաւառ ցուցանեն զկողմանս այժմեան Ազէհհրովայի, զոր Հայք կոչեն Աշխարհաբերդ:

սէ 'ի քաղաքն Սելտենի՝ Երկրորդ Հայք . և անտի 'ի Օսիաց դաւառն՝ Երրորդ Հայք . և անտի 'ի քաղաքն Սարտիրոսաց և յԱղձնիս՝ Չորրորդ Հայք . և զսեփական աշխարհն իւր կոչէ Սեծ Հայք : Սա ծնաւ զԼրայն գեղեցիկ , որ մեռաւ 'ի Շամիրամայ , թողլով որդի զԴնուշաւան . որոյ կարդի ազգն այսպէս :

Պարէտ , Լըբակ , Օւաւան , Փառան ¹ , Սուր յաւուրս Յեսուայ , Յոնակ , Համբակ , Բնակ , Լորայր , Ստամ , Կար , Գուակ ² , Հուան , Բնձակ , Գուակ ³ , Հաւան , Օարմայր , որ յիշական պատերազմին ընդ Եթովպացւոց զօրուն մեռանի : Պերճ՝ յաւուրս Դաւթի արքային . Լըբուն , Հոյն , Յուսակ , Կայպակ , զոր պըսակէ Սարբակէս Սար , որ հանեալ զԹագ 'ի Սարգանապալէայ , տիրէ Եօրեստանի և Կինուէի : Լըսա եկին որդիքն Սենեքերիմայ և պատուեցան ևս 'ի Պարոյրայ : Օր յաջորդէ Հրաչէ՝ որդի իւր , որ էր ընդ Եթովպոզոնոսորայ յԵրուսաղէմ , և ած զՇամբատ ընդ իւր 'ի Հայս , յորմէ ազգ Բագրատունեաց : Եւ յետ Հրաչէի Փառնաւազ , Պաճոյճ , Կայինակ , Փովա , Հայկակ , Երուանդ , որ ծնաւ զմեծն Տիգրան , որ սպան զԻժդահակ , և զԿրիսոս ըմբռնեաց և արձակեաց . Բաբ , Տիրան , Սահագն , Բաւան , յորմէ Բաւեղեանք , Եբրեհ , Օարեհ , Երմոգ , Պայգամ , Սան , Սահէ , զոր սպան Բղէքսանդր Սակեդոնացին :

Իսկ 'ի Վրամայ որ մնաց մեզ ասել , Վուշ , Սեստրիմ , Եբրովթ , որ է Բէլ , Բաբ , Բնեբիս , Երբէլ , Վայաղ , միւս Երբէլ , Կինոս այրն Շամիրամայ :

Ը . Երասցուք և զկարգ Թագաւորացն : Բաջին Թագաւորեաց Եբրովթ 'ի Բաբելոն հիւսածոյ Թագաւ սպակեալ և ոչ կռածու , 'ի յիսուն և վեց ամիս Սերուքայ . սա շինեաց զՇօշ քաղաք , որ ասեն Բոպահան , և սա սպանաւ 'ի Հայկայ , որդւոյ Թորգոմայ : Եւ Թագաւորեաց Թիրոս քաղղէացի . յաւուրս սորա գտաւ արուեստ ոսկեհանութեան և արծաթագործութեան : Եւ յետ նորա Թագաւորեաց Սամիրոս յաղգէն Սեմայ ամս եօթանասուն և երկու . սա սկսաւ դա-

1 . Օ . Փառնան :

3 . Հինն Յուակ . . Գլակ :

2 . ՕՕ . Կարգուակ կամ Կարգըուակ :

Հեկան և դրամ՝ գործել անուամբ՝ գրոյ, և առ սովաւ
 գտաւ քանդուած նկարու, և կաղազործութիւն և չափ
 և կշիռ, և ամենայն բարեկարգութիւն : Օ սմանէջա-
 սէ Սենադրոս մոգ եթէ երիս աչս ունէր : Ի քսան և
 հինգ՝ ամին՝ Սաքովրայ էր ճգնութիւնն : Յօբայ որդւոյ
 Օարեհի, որդւոյ Սագուելի, որդւոյ Լասալայ, որ
 զամս երեսուն և ութ պատերազմեալ ընդ սատանայի,
 յաղթեաց համբերութեամբ և փառաւորեցաւ : Յօթ-
 ներորդ ամին Սարայի թագաւորեաց Լըփիազատ ամս
 ութ և տասն : և զկնի նորա Սիլոս Լթուրացի ամս
 վաթսուն և երկու, հանեալ զպատինն ի Ռաբբինէ
 Լթուրիայ, որ է Սինուէ . բայց Վսարոս ոմն թա-
 գաւորեաց ի Ռաբբին : Եւ Սահերոն եղբայր Սա-
 րայի սպան զնա, վասն հանելոյ ի նմանէ զՍայնան
 կուռքն, զի էր քրմապետ : Եւ շինեցաւ Վամասկոս
 Լըրամայ հիթացւոյն : Լըրահամու մօրն Սաքա-
 թու էր անունն . և յետ տասն ամի ծնանելոյն Լ-
 րահամու, ծնաւ Սարա զՍառա ի Օմրութայ կնու-
 ջէ իւրմէ, և ոչ ի մօրէն Լըրահամու, որպէս ինքն ա-
 սաց ցԼըփմէք . Վոյր իմ է, ասէ, ի հօրէ և ոչ ի
 մօրէ : Եւ լեալ Լըրահամ հնգետասան ամաց, ըս-
 կրաւ ինդրել զԵստուած, մինչև ցեօթանասուն ամս .
 քանզի պարարտ և բազմաշահ երկիրն Վաղդէացոց
 գրգռեաց զնոսա յամենայն չարիս, յորում այց արար
 Եստուած, և արածել հրամայեաց ճայից բազմաց զանդս
 և զայգիս նոցա բազում ժամանակս, և իւրաքանչիւր ոք
 սակաւ ինչ վաստակէր և պահէր իբրեւ զտարածոցս,
 և անկան յաղքատութիւն : Եւ Լըրահամ էր պահա-
 պան ի հայրենիս իւր և ուսանէր ի գիշերի զաստեղա-
 գիտութիւն, և զտիւն վաստակէր ի պահել զանդս .
 և զամենայն զոհս և զուխտս և զաղօթս կատարելով
 պաշտեցեալ դիցն իւրեանց, և ոչ լինէր դիւրութիւն .
 զնոյն և Լըրահամ առնէր, և մտախոհ լինէր ապա
 յինքեան թէ չէ պատուհասս ի մերոցս պաշտելեաց,
 վասն զի ոչ կարեն բառնալ . այլ և յարուեստէ աստի
 յաստեղացս պարտ է ճանաչել զի ի շարժման կան
 միշտ, և ի ներքոյ հարկի, և յայտ է թէ գոյ ոմն կա-
 ոսովար սոցա մեզ անծանօթ : Եւ ապա սկսաւ պաղա-
 տանօք ասել . Եւծանօթ Եստուած ամենայնի արա-

րիչ, և այս Թռչնոցս, դու հալածեա՛ւ զսոսա . և նոյն ժամայն անյայտ եղեն : Եւ ասաց Լճրամ : Լճա գտաք զԼճստուած . օրհնեալ է տէրութիւն քու և փառք քո լցցէ զամենայն երկիր . և պատմեաց 'ի տան հօր իւրոյ, և անփոյթ եղև նոյա զիրացն : Յայնմ ժամանակի մեռաւ Սիլոս Թագաւոր և առ զԹագն Նինոս որդի նորա, որ շինեաց զկուռս հօր իւրոյ ոսկեղէն, և ընդարձակեաց զԼճուր քաղաք, և յանուն իւր կոչեաց Նինուէ :

Ի սորա ժամանակս շինեաց Սեբիսեղեկ¹ զԼուսաղէմ, և Լճրամ ոչ դադարէր 'ի խնդրելոյ զերեւումն Լճստուծոյ . և լուաւ նմա, և ըստ տանելոյ նորա յայտնեցաւ նմա, և ասէ . Եւ յերկրէ քումմէ և յազգէ և տարայց զքեզ 'ի զրկեալ վիճակն ձեր, և քեզ և զաւակի քում տաց զնա . և ասաց զբանն հօր իւրում : Եւ եւ ընդ նմա, և եկին մինչև ցԽառան, և ստացան անդ տուն . և շինեաց անդ Խարա մեհեան կողոց, և այրեաց զնա Լճրամ, և Լռան եղբայր նորա կամեցաւ շիջուցանել, և այրեցաւ անդէն . ոմանք ասեն Թէ զիշակէսն նա հնարեցաւ, և մեռաւ 'ի Տեառնէ :

Եւ դարձեալ լինի առ Լճրամ ձայն Լճստուծոյ ելանել 'ի Խառանէ, և եւ ըստ բանի Տեառն . ասեն այլ կին ունել Լճրամ, և որդի Սվրեստէս անուն, զորս Թողեալ զամենեսեան զնաց 'ի Պաղեստինեայ եօթանասուն և հինգ ամաց, և ութսուն և եօթնամեայ էջ Եգիպտոս . և եւ անտի անմոռաց 'ի Տեառնէ . և հարիւր եօթնևտասն ամաց լեալ ած զորդին 'ի զենումն . և հարիւր քառասուն և ութ ամաց առ զԼեւտուր, և վեց որդիս ստացաւ 'ի նմանէ . 'ի հաւրիւր եօթանասուն և հինգերորդին վախճանեցաւ, յերեսներորդի եօթներորդի ամին Յակոբայ : Ի քառասուն ամին առ Խաշակ զԻեբեկա, և 'ի վաթսուն ամին յղացաւ և զնաց հարցանել 'ի Սեբիսեղեկայ, և նա ասէ . Երկու ազգ է յարգանդի քում, և երկու ժողովուրդք : Յեօթանասներորդի երկրորդի ամին Սահայ՝ հնգետասներորդ հարստութիւն իշխանացաւ Եգիպտոս Լպիս, և աստուած կարծեցաւ . զնա Սա-

1. Ըստ աւանդութեան՝ Մեւ Երփաքսադայ որդւոյ Սեմայ : Բիսեղեկ որդի է Մեւքեայ որդւոյ

րապիս ոմանք ասացին : Ի հարիւր երեսուն և եօթն ամին Սահակայ գնաց Յակոբ 'ի Խառան առ] արան , և ութսուն ամաց ան զ] իս դուստրն] արանայ : Յաւուրս Յակոբայ Փորոն թագաւոր Լազիպտոսի օրէնս և դատաւորս եդ , և Ովգեգիս շինեաց զԼաւսինեա յԼ'տտիկէ : Յակոբ 'ի հարիւր ամին ել առ Խսահակ հայր իւր , և մետասան ամաց էր Գ և Է . զի յութսուն և իններորդի ամին ծնաւ զնա : Յեծթնւտաներորդի ամին վաճառեցաւ Յովսէփ , յերեսներորդի ամին եկաց առաջի Փարաւոնի : Ի հարիւրերորդի երեսներորդի ամին էջ Յակոբ յԼազիպտոս . հարիւր քառասուն և եօթն ամաց մեռաւ : Գ և Է քառասուն և վեց ամաց ծնաւ զԿահաթ : Ոմանք զփորձանքն Յոբայ աստ ասեն : Կահաթ վաթսուն ամաց ծնաւ զԼ'մրամ : Լ'մրամ եօթանասուն ամաց ծնաւ զՍ'ովսէս : Յովսէփ հարիւր տասն ամաց վճարեցաւ 'ի վեցերորդի ամին Լ'մրամայ , և աւետեացն Լ'ստուծոյ երկուհարիւր վաթսուն և վեց . յորում ամի թագաւորեաց յԼազիպտոս Վբերոն ամս երեքտասան , և յետնորա Ս'ենաիթիս ամս քառասուն և երեք . սա առնէր գետասոյզ զտղայսն Խարայելի . յորմէ ապրեցաւ Ս'ովսէս՝ բարձեալ զնա լժերմութեայ դստեր նորին թագաւորին , որ եղև կին Վանդարայ թագաւորին Ս'եմիիս քաղաքի . և երեք հարիւրերորդ յիններորդ ամ էր աւետեացն Լ'ստուծոյ . և տասնամեայ լեալ Ս'ովսէս՝ տուաւ յուսումն Յանէսն և Յամրէս : Ի քսաներորդի երկրորդի ամին Ս'ովսէսի սկսան զկաւակոխու թիւնն որդիքն Խարայելի . 'ի քսաներորդի ութերորդի ամին՝ Ս'ովսէս իշխան եղև , և շինեաց զքաղաքն լժերմուպօլիս , անուամբն լժերմութեայ , զոր և Ս'առիս կոչէին :

Թ . Իսկ Լաթէովպացւոցն՝ որ էին հարկատուք Լազիպտացւոցն՝ ապստամբեալ ասպատակեցին և գերեցին զԼազիպտոս , և զմայրագիրն Ս'ովսէսի . և գնացեալ Ս'ովսէս պատերազմեցաւ տասն ամ . և ան զթագուհի նոցա զԼ'եսբաս , և զմայր իւր , և դարձաւ յԼազիպտոս . և նախանձեցաւ ընդ նմա այրն Ս'առեայ , որ է լժերմութիս . և 'ի մեռանէն Ս'առեայ , թաղեաց զնա Ս'ովսէս : Լա առաքեաց այր նորա զՎսանթիս չարչարին Խարայելի սպանանել զՍ'ովսէս . և սպան զնա

Մովսէս և փախեալ 'ի Մադիամ: և Յանէսն և Յաւրէս առին զորդիսն Իսրայելի և տարան զնոսա հնգե-տասան աւուր ճանապարհ ընդ անապատն , և շինեցին զգրախոն իւրեանց , զհնգետասան տարի . և 'ի կատարման շինուածին՝ յորդուցն Իսրայելի առին տղայս իննհարիւր և ութսուն , և զօհեցին զիւաց . և հաւաքեցան առ նոսա , և եղին պահապանս զրախտին . և յայնմ հետէ առաւել հնազանդեցան դեք կախարդաց . և չորեքհարիւր դեք , ասեն , ոչ հնազանդեցան , մինչև կրկին զօհեցին յանուն նոցա , և ապա եկեալ առին հաւանութիւն . բայց զչուստ ամիսն անհնազանդեալ գործեն զկամս իւրեանց տանելով զոմանս 'ի մարդկանէ :

Իսկ Մովսէս առ 'ի կնութիւն զՍեփուլա դուստր Ռաբուէլի , որդւոյ Ղադանայ , որդւոյ Յեկսանայ , յորդուց անտի Կենդուրայ , և ծնաւ 'ի նմանէ երկու որդիս : Եւ աստ ասեն լեալ առ Ղաւկալիոնիւ¹ ջրհեղ 'ի Թոնսաղիա , և առ Փայեթոնիւ յԵթէովպիա հրայրեայցք , և այլ բազում ապականութիւնք 'ի տեղիս տեղիս , որպէս պատմէ Պղատոն : Իսկ Ղաւկալիոն Պառնասացոց կողմանցն թաղաւորէր : Մովսէս լեալ եօթանասուն ամաց՝ արժանի եղև երևմանն Լստուծոյ , և հրամայէր զնալ յԵգիպտոս և հանել զԻսրայել . և նա յապաղէր զտասն ամ . և եղեալ ութսնամեայ , գընաց յԵգիպտոս , 'ի չորեքհարիւրերորդի երեսներորդի ամի աւետեացն Լստուծոյ : Յեօթանասներորդէ հինգերորդէ ամէն Լքրահամու՝ երկերիւր և հինգ ամ մինչ 'ի մտանէն Յակոբայ յԵգիպտոս , և երկերիւր քսան և եօթն ամ կացին յԵգիպտոս . և տասն հարուածովք հարեալ Եգիպտացիքն , ստիպով հանին զորդիսն Իսրայելի յերեք հազար ութհարիւր քառասուն և երկու ամի ելին 'ի զրախտէն . և ելին 'ի հինգշաբաթօյ , և 'ի կիրակէի անցին ընդ ծովն Սարմիր , և աստի կոչեցան Լքրայեցիք . զի Լքրայն անցիկ թարգմա-

1. Ղաւկալիոն թաղաւոր Թոնսաղիոյ կացեալ 'ի ԺՁ դարու յառաջ քան զԹուականութիւն փրկչին . առ որով անուանի ջրհեղեղն զոր յիշէ Պղատոն 'ի ճառէն զԱտալանդն կղզւոյ կամ աշխարհէ : Իսկ Փայեթոնիւ արեգական որդի ,

ըստ առասպէլեաց , զորոյ զկաւս Թամարաբար վարեալ և շեղեալ հրկիզէր զերկիր , վասն որոյ շտն թահարեալ յԱրամազդայ՝ անկաւ 'ի Պադոս (Բոյ) դէտ Իտալիոյ :

նի . և առին նոր լեզու պարզեօք , և այնու երգէին զօր
հնեսցուքն , և էր նման հայրենի լեզուին : Եւ եօթն
ամիս շարժեցաւ Լգիպտոս , և տապալեցան յորով շի-
նուածք և ելին արտաքս 'ի շինուածոցն բնակիւքն : Ի
նմին ամի պարտեցաւ Լմաղէկ 'ի Յեսուայ , և 'ի նոյն
ամի՝ յամենան երրորդի՝ ել 'ի լեառն Աինա Սոլսէս :
Լպօլիմոս իմաստասերն եբրայեցի ասէ , եթէ նախ
Սոլսէս յԵստուծոյ իմաստնացեալ գիր արար քսան և
երկու , և այնու գրեաց Եստուած զտանն պատգամն ,
և ետ ց[Սոլսէս , և նովիմք գրեաց Սոլսէս նախ զԼ-
լից գիրսն , և ապա զքսան և երկու արարածսն 'ի Նը-
նրնդոց գիրսն և զայլ երիս գիրսն . և զօրինակ արարա-
ծոցս զգալի խորանաւն եցոյց , որ գործեցաւ եօթն ամիս
ընդ եօթնօրեայ արարածոցս : Եւ ունին հինգ գիրք
Սոլսէսի զըոյցս երեք հազարաց և եօթն հարիւր և
երեսուն ամաց ըստ Եւսեբեայ :

Ժ . Եստուածածանօթն Սոլսէս կատարեցաւ հա-
րիւր և քսան ամաց , և առ զգաւազան նորա Յեսու
Լաւեայ ամս քսան և եօթն : Ի վեցերորդի ամին Յե-
սուայ Ղանաւոս եղբայր Լգիպտոսի թագաւորի Լ-
գիպտացւոց յիսուն դստերօք զյիսուն որդիս եղբօր իւ-
րոյ կոտորեաց , և Լինգոս զերծեալ թագաւորեաց , զոր
ասէն ամենայն ուստեք աչացեալ , զի իմաստուն էր :
Յութեւտան ամին Յեսուայ Փիւնիկս և Կադմոս 'ի
Թեբացւոց յԵսորիս եկեալ թագաւորեցին , և աչ-
խարհն կոչեցաւ Փիւնիկէ , և տուն Կադմեայ : Եւ
սոքա բերին անդ զիմաստութիւն , որպէս Կիկրոփս
էած 'ի Սեմիիս քաղաքէ բնակիչս Լթենայ և եղև
տուն իմաստից , և Կիկրոփս արար գիր Յունաց , զոր
այլք զԿադմոս ասէն : Կատարեցաւ Յեսու հարիւր
եօթն ամաց , և զատաւոր եղև Ղոթոնիէլ ամս քա-
ռասուն : Լիւրիկանոս երեսուն ամ դնէ 'ի մէջ Յեսուայ
և Ղոթոնիէլի , և Յոյնք յիսուն ամ ասէն Ղոթոնիէ-
լի . զի ութ ամ ծառայեցին Վուսայ , զոր սմա հա-
շուին : Եստ թագաւորեաց Լըգիպտացն Պելապոս ,
ուստի Փիլսոդոսն էր , բարոյախօսն ամենայն կենդա-
նեաց¹ : Օչնի Ղոթոնիէլի ծառայեցին Խարայեւացիքն

¹ Փիլսոդոս անուն պատմագիր նախ քան զԲերիստոս , յաւուրս
մի ճանաչի կացեալ 'ի Կարուս Դիոնիսեայ Կրսեորոյ 'ի Սիրակուս

Եգիպտոս արքային Սուլաբու ամս ութ և տասն, զոր կցեն յամսն Լուդայ, որ դատեաց զԽորայէլ ամս ութ տուն : Ըստ լցաւ չորեք հազար ամս յԼիգամայ :

Յետ Լուդայ ծառայեցին այլազգեացն ամս քսան . և զօրացաւ Սամեգար, և սպան 'ի Փղշտացւոց վեց հարիւր այր մաճով արօրոյն : Եւ դատեաց զԽորայէլ Բաբակ Գեբորայիւ ամս քառասուն, յարելով զծառայութիւն այլազգեացն : Յաւուրս սորա Յոշն կացեալ սպարապետ Լաթենացւոցն, Յոյնք անուանեցան և նոքա¹ : Յաւուրս սորա հարիւր իմաստասէրք² տեսին զմի տեսիլ 'ի միում գիշերի, եօթն արեգակն . զոր Սաբիլէ կին մեկնեաց 'ի վերայ եօթն դարուց, և զվեցերորդն 'ի Վրիստոս մեկնեաց, որոյ ճառադայթն թագուցանէր զայլն : Օկնի Բարակայ իշխեցին Սադիանա, ցիբն ամս եօթն, և դատեաց զԽորայէլ Գեդէոն ամս քառասուն յարելով զայլազգեացն : Գեդաղոս³ հիւսն և նկարիչ աստ երեւեցաւ, որ ասեն թէ շարժէր պատկերն զոր գործէր թուեցուցեալ : Օ Գեդէոնի զեօթա նասուն որդիսն կոտորեաց Լաթմէլէք և դատեաց զԽորայէլ ամս երեք . և զկնի նորա Սոփղա ամս քսան և երկու : Եւ Հերակլէս ասեն զԿիւրն աւար հարկանէր, սպանանելով զԼնտէոս⁴, զոր երկրածին համարէին : Յայիւր Գաղադացի, ամս քսան և երկու . յետ սորա ծառայեցին այլազգեացն ամս ութ, ոմանք ութ և տասն ասեն, և յայլ յարեն : Յեփթայի, ամս վեց : Լքեքսանդրոս զԵլենէ առւանկեաց, և տասն ամս պատեւրազմ վասն այնր, և առնուն զԿիւրն . և Հերակլէս խոցեալ ընկեաց զինքն 'ի հուր : Եսեբոն ամս եօթն : Եւ յետ նորա Ելոն տասն ամս, որ չկայ յեօթանաս

սա . իսկ առաքախօսն կենդանեաց հետեող կամ նախօրինակ Եզովբոսի, անծանօթ է ինձ :

1 • Ըստ Եսեբի • բայց զՅոյնս գիտեմք 'ի Յաւանայ որդւոյ Յաբէթի • իսկ Յոշնք զօրավար էր Լաթենացւոց որ մարտեաւ ընդ Եւմոլիեայ թրակացւոյ փախստեայ եկելոյ յԱտտիկէ :

2 • Հարիւր իմաստասէրքն անծանօթք • իսկ Սաբիլէ կինն է Սիբիլա մարգարէուհի 'ի հեթանոսս,

որ եօթն կամ ինն ճանաչին • մատեանն որ յանուն նոցին դտանի աղանդաւորաց քրիստոնէից գործ է :

3 • Գեդալ հիւսն և նկարիչ ամս երեքացի, որ զբաւելն (լաբելրին. թոս) շինեաց Մինովայ արքայի 'ի Կրետէ :

4 • Լնտէոս հսկայ Լիբիացի, երկրի և ծովու (Պիսիդոնի) ծընունդ, խեղճամահ լեալ 'ի Հերակլէայ, ըստ առասպելաց :

նիցն , այլ յերայեցին . Լաբդոն , ամս ութ : Լաթա-
գաւորեցին Հռոմայեցիքն . առաջին թագաւոր Լնիաս
անուն : Օկնի Լաբդոնի ծառայեցին Փղշտացւոցն ամ-
քառասուն . և ապա յարեալ Սամիսոն փրկեալ զնո-
սա , ամս քսան : Ի հինգերորդի ամին սորա եղէն իրքն
Հռութայ : Յաւուրս սորա մեռաւ . Օ ևս և թաղեցաւ
'ի Կրետէ , զոր ասեն կեցեալ ամս ութ հարիւր և յի-
սուն , զի յաղաքս բազմակեցութեանն . Օ ևս կոչեցաւ ,
որ 'ի ծննդենէ Ղաիա ասիւր : Լա Լաբդայեցիքն քառա-
սուն ամ ասեն զՍամիսոնի դատաւորութեանն : Յո-
հանէս յետ Սամիսոնի կարգէ զոմն դատաւոր Լամա-
զոր անուն քառասուն ամաւ : Իայց Լիփրիկանոս ասէ՝
թէ զքառասուն ամոջ գոյր դատաւոր . և էր իսաղաղու-
թիւն : Հեղի ամս քսան ըստ եօթանասնիցն , և ըստ
Լսորոց՝ քառասուն : Իայց գիտացես , զի սուրբ առա-
քեալն չորեքհարիւր և յիսուն ամ կարգէ մինչև 'ի Սա-
մուէլ , և այն լինի յորժամ զՅեսուայ ամբն և զՍա-
մուէլին ոչ առնուս 'ի համարս . քանզի՝ դատեաց զԼա-
րայէլ Սամուէլ ամս քառասուն ըստ երբայեցւոցն , և
ըստ եօթանասնիցն քսան . զի 'ի քսաներորդի ամին նո-
րա ինդրեցին թագաւոր . և յայնմհետէ կարգին ժա-
մանակք թագաւորացն : Իայց Սաւուղայն՝ որչափ կեն-
դանի էր Սամուէլ՝ նմա է համարեալ 'ի կենացն Սա-
ւուղայ , որ չէր հաճոյ Լստուծոյ , բայց յերկու ամացն :
Սաւուղ թագաւորեաց ամս քառասուն : Ի տասներորդ
ամի թագաւորութեան Սաւուղի ծնաւ Ղաւիթ . և 'ի
քսաներորդ երրորդն՝ օծաւ , և քսանեւութ ամաց էր 'ի
սպանանեն զՂաղիթ : Յերեսներորդ ամի ծննդեանն
Ղաւթի մեռաւ Սամուէլ , և զկնի հինգ ամի մահուանն
Սամուէլի սպանաւ Սաւուղ , և Յոմնաթան . և թա-
գաւորեաց Ղաւիթ ամս քառասուն : Ի տասներորդ
ամի թագաւորութեանն իւրոյ՝ եհան զտապանակն 'ի
տանէն Լբեղդարայ , և էր քահանայապետ Լբիաթար ,
և մարգարէք՝ Ղաղ և Լսափ և Լաթան , որ յանդի-
մանէր զՂաւիթ : Յերեսներորդի ութերորդի ամի
թագաւորութեանն իւրոյ՝ ընտրեաց Ղաւիթ հարիւր
ութսուն և ութ անձինս 'ի Ղաւիթ անուոյ անտի , և արար
քսան և չորս դաս , երկոտասան այր 'ի դաս մի սաղմոս-
ասացս , և սպասաւորս տապանակին Տեառն :

Եւ կեցեալ ամս եօթանասուն վախճանի , տուեալ զԹագն Սողոմոնի , ամս քառասուն . և էր երկոտասան ամաց , և յառաջին ամին եղև նմա Ռոբովամ , 'ի Նա մայէ կնոջէ յամանացւոյն : Ի չորրորդ ամի Թագաւորութեանն իւրոյ սկսաւ շինել զտաճարն , 'ի չորեքհարիւրերորդի ութաներորդի ամի ելանելոյ նոցա յերկրէն Լազիպտացւոց , ըստ Թագաւորութեան գրոց եօթանասնիցն ասացեալ , զոր Լաբրայեցին չորեքհարիւր քառասուն ասէ . բայց անսխալ այսպէս է . քառասուն ամ Սոփեսին , քսան և եօթն ամ Յեսուայն , որ է վաթսուն և եօթն ամ . և չորեքարիւր և յիսուն ամ դատաւորացն , ծառայութեամբ այլազգեաց՝ որ է հինգհարիւր և եօթնևտասն . յետ որոյ Շմուէլ և Շաուղ քառասուն ամ , և քառասուն ամ Դաւթի , լինի իննըսուն և եօթն , և չորս ամ Սողոմոնին , և լինին միանգամայն ամբ վեց հարիւր և մի : Եւ չափ տաճարին վաթսուն կանգուն , և քսան լայն , և հարիւր և քսան բարձր : Եւ շինեաց քաղաքս եօթն . և առ սա եկն զխոյն հարաւոյ , և գովեաց զպաշտօնեայս տաճարին . զքսան և չորս դասն զԴաւթի կարգեալն , զոր Սողոմոն երկոտասան դաս յօրինեաց , քսան և չորս հազար այր՝ ի դաս մի , և զվեց հազար դատաւորսն , և չորս հազար քնարերդակսն , և զչորս հազար զոնապանսն , և զայլ ամենայն յօրինուածսն . և գնաց 'ի նմանէ տիկինն : Եւ մեղաւ Սողոմոն յերեսուն և եօթն ամի Թագաւորութեանն իւրոյ , և մեռաւ յիսուն և երկու ամաց : Եւ էին մարգարէք Սադովկ , և Բեբայ և Սամեա : Եւ իմաստասէրք՝ Հովերոս , և Սիդոս . և քահանայապետ՝ Սադովկ 'ի ցեղէն Լազիպտարու , կէսք 'ի լիամարայ ասեն , որպէս կայ 'ի գիրս Թագաւորութեանցն : Կայ 'ի գիրս Փիւնիկեցւոցն , եթէ տաճարն յԵրուսաղէմ շինեցաւ հարիւր քառասուն և երեք ամօք յառաջ քան զշինելն Տիւրացւոցն զՍարքեդոն . և գրեն առակս ինչ առ միմեանս Սողոմոն և Բիւրամ , և ոչ կարէր Բիւրամ լուծանել զՍողոմոնին . բայց գտաւ այր ոմն , Բեգամանոս անուն 'ի Տիւրոս՝ որ կարողանայր առեղծուլ , այլ և գրէր առ Սողոմոն , և տարակուսէր Սողոմոն :

ԺԱ . Ռոբովամ որդի Սողոմոնի Թագաւորեաց զինի հօրն ամս եօթնևտասն 'ի վերայ Յուդայ և Բենիա-

մենի, և այլ տանն ցեղքն թագաւորեցուցին յինքեանց զՍփռովամ որդի Նաբատայ՝ յազգէն Նափրեմի: Յաւուրս սորա՝ եւ Սաւսակիմ արքայ Նափրեմացուց և կողոպտեաց զտաճարն Տեառն և գնաց: Օհնի Սփռովամայ թագաւորեաց Ղբիա որդի նորա ամն երեք. և յետ նորա Ղսա որդի նորա ամն քառասուն և մի: Իսկ զհնի Սփռովամու, թագաւորեաց Խարայելի՝ Նաբատ որդի նորա ամն երկու. և յետ նորա Բաաս ամն քսան և չորս. յաւուրս սոցա մարգարէք՝ Ղբիա, Սամեա, Յովէլ, Ղլարիա, որ և Ղգղով, և Ղնանիա. Յովան, զոր այլք Օպարիա ասեն, և Նափիփան Խուդ ասէ, զայն զոր սպան առիւծն: Ի քսան և իննեւորդ ամին Ղսայ թագաւորեաց ՚ի վերայ Խարայելի Նլաս ամն երկու. և Օամբրի ծառայ նորա սպան գնա, և թագաւորեաց աւուրս եօթն. և առ զթագն Ղմրի, ամն երկոտասան. որ շինեաց զՍամարիա, որ կոչեցաւ նա Սեբաստիա, և արդ ասի Սամուգ. իսկ զհնի Ղսայ թագաւորեաց Յովսափատ, ամն քսան և ինն. և զհնի երկու ամաց թագաւորեաց Խարայելի Ղբաաբ որդի Ղմրեայ ամն քսան և երեք, որ հառ կին զԼազաբէլ, դուստր Իթիլ թագաւորի Սիդոնի: Ի քսան և ութերորդ ամին Յովսափատու թագաւորեաց Խարայելի Ոքոզիա ամմի, և զհնի նորա եղբայր նորա Յովթամ ամն երկոտասան, և զհնի նորա Յեու ամն քսան և ութ, և յետ նորա Յովաքազ ամն եօթն և տասն: Եւ թագաւորեաց ՚ի վերայ Յուդայ Յովթամ ամն ութ. և զհնի նորա Ոքոզիա ամմի. յեօթներորդ ամին Յովթամայ վերացաւ Լազիա: Օհնի Ոքոզիայ՝ մայր նորա Գողգոզիա, որ էր դուստր Լազաբելի, և ապա թագաւորեցոյց Յովիդեա քահանայապետ զՅովաս որդի Ոքոզիայ եօթնամեայ ՚ի վերայ Յուդայ, և եկեաց Յովիդեա միայն զհնի Սովսեսի, ամն հարիւր և երեսուն. որոյ որդին Ղլարիա մարգարէանայր, և եղև քահանայապետ զհնի հօրն, և սպան գնա Յովաս յերեսներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ. և յերեսուն և եօթներորդ ամին մեռաւ Լազիս. և ՚ի քառասներորդ ամի թագաւորութեան իւրում, սպանաւ Յովաս ՚ի ծառայից իւրոց, և թագաւորեաց ՚ի վերայ Յուդայ Ղմասիա քսան և ինն ամ: Ի սորա տասներորդ ամին թագաւորեաց Խարայելի Յու-

վաս ամն վեշտասան . և զկնի նորա Ռոբովամ՝ ամն քա-
ռասուն . ոմանք ասեն թէ սպան զԼ՝նստիա , և քակեաց
'ի պարսպէն Երուսաղէմի չորեքհարիւր գիրկ . և թա-
գաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ Ողիա ամն յիսուն և եր-
կու : Ի քսան և իններորդ ամին նորա թագաւորէ Իս-
րայելի Օւթարիա ամն վեց . և զկնի նորա Սելլում ա-
միս մի , և զկնի նորա Սանասեմ ամն տասն : Ի քսա-
ներորդ չորրորդ ամին բորոտեցաւ Ողիա , և լռեաց Ե-
սայի մինչև ցմահ նորա քսան և ութ ամ , և վերստին
մարգարէացաւ Եսայի վաթսուն և մի ամ . և նախ քան
զլռութիւնն քսան և չորս ամ : Յերեսներորդ չորրորդ
ամին Ողիայ եկն Փուա , և ան 'ի Սանասեմայ հազար
քանքար ոսկւոյ . և 'ի քառասներորդ ամին Ողիայ , թա-
գաւորէ Իսրայելի Փակէէ միւս ամն տասն : Ի քառա-
սուն և ութերորդ ամին Ողիայ եւ թակղաթփաղ-
սար , և գերեաց զմեծ մասն տասն ցեղիցն : Օկնի
Ողիայ թագաւորէ Յոշնաթան որդի նորա ամն տասն :
Պորփիւրոս¹ պուետէս ճանաչիւր , և մարգարէք՝ Ե-
սայի , Յունան , Լ՝իովս , Ովսէէ . և Կուկր² Եգիպտա-
ցւոց օրէնս դնէր . առ որով գառն խօսեցաւ : Եւ յետ
Յոշնաթանու թագաւորէ Լքազ ամն վեշտասան . յա-
ւուրս սորա Փակէէ և հռասոն արքայ Ղամասկոսի կու-
տորեցին Երուսաղէմ երկոտասան բիւր . և Լքազ
վարձեաց զթակղաթփաղսար , և եկեալ ան զՂամաս-
կոս , և սպան զհռասոն արքայ Ղամասկոսի , և գե-
րեաց զԵգիւմ : Յերկրորդ ամին Լքազու Ովսէէ սպան
զՓակէէ , և թագաւորեաց ամն ինն : Յութերորդ ա-
մին Լքազու եւ Սալմանասար , և հարկ եդ Իսրայելի
և գնաց :

ԺԲ . Յետ Լքազու թագաւորէ Եղեկիա . յերրորդ
ամին սորա՝ եկն Սաղմանասար , և ան զՍամարիա , և
գերեաց զտասն ցեղսն , և տարաւ 'ի Բաբելոն , և բար-
ձաւ թագաւորութիւնն Իսրայելի , տեւեալ ամն երկե-
րիւր և յիսուն . լինին յԼքամայ չորեք հազար երեք
հարիւր և երեսուն ամբ : Ռոբովամ , Լաբատ , Բայաս ,

1 . Պորփիւրոս պուէտ ոչ ու-
րէք լսի . ընդ Որփեսի կամ Եօթի-
ղեայ կամ այլում թուի շփոթել
հեղինակս :

2 . ՕՕ . Կուկր արեւելոս օրէնս
դնէր . ուղղագրելն է ըստ Եւսե-
բեայ « Բոկքովլիս Եգիպտացոց
օրէնս դնէր » :

Լալա, Օսմերի, Լմի, Լքաաբ, Ոքողիա, Յովրամ, Յէու՝ որ սպան զՈվրամ և զյգաբէլ մայր իւր, Յովաքազ, Յովազ, Բոբովամ, Օքաբարիա, Սելլում, Սանասեմ, Փակէէ, Փակէէ, Ովսէէ վերջին : Ի վեցերորդ ամին Լազեկիայ գերեցաւ Իսրայէլ . որ Թադաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ ամն քսան և ինն : Յիննեւրորդ ամին սորա Տումեւլոս շինեաց զՏում : Սանասեւ ամն յիսուն և չինգ, Լմոն՝ ամն եօթն և տասն . Ովսիա՝ ամն երեսուն և մի . Յովաքազ՝ ամիսս երեք . Լազեկիա՝ եղբայր նորա ամն մետասան . Յեքոնիա՝ աւիսս երեք . Սեզեկիա՝ ամն մետասան, որ գերեցաւ, և աւերեցաւ տաճարն : Լմենայն ժամանակ Թադաւորացն Յուդայ են չորեքհարիւր երեսուն և երկու ամ . և տւեաց տաճարին շէն չորեքհարիւր քառասուն և երկու ամք :

Յութերորդ ամի Թադաւորութեան իւրոյ Նաբուգոդոնոսոր տարաւ զՅեքոնիա և եդ 'ի բանտի, երեսուն և չինգ ամ . քանզի Նաբուգոդոնոսոր որդի Նաբուպալսարայ՝ Թադաւորեաց ամն քառասուն և երկու . յութերորդ ամին գերեաց զՅեքոնիա, և եդ 'ի բանտի զամենայն ժամանակս իւր, որ է երեսուն և չորս ամ մնացեալն, զոր փոխեալ Լւմարովդակ զամ Զօր իւրոյ ամն երեք, և յառաջին ամին իւրոյ Թադաւորութեանն եհան զՅեքոնիաս 'ի բանտէ, և ուտէր 'ի սեղան արքայի : Յետ որոյ եղբայր նորա Բաղտասար ամ մի, առ որով Դանիէլ զգիր բառնալոյ Թադաւորութեանն Վաղդէացւոց ընթերցաւ, զոր էառ Դարեհ արքայն Սարաց, որ Թուի Թէ Լժդահակն է՝, զի երկանուն ասեմք զնա, որ յերեսներորդ վեցերորդ ամի Թադաւորութեանն իւրում 'ի վերայ Սարաց, առ և զՎաղդէացւոցն ամն երկու . և Կիւրոս պարսիկ սպան զնա, և տիրեաց Սարաց և Պարսից և Վաղդէացւոց և Լսորւոց ամն երեսուն : Օր ասեն Թէ յառաջին ամին չարհարեաց զՏրեայսն և սպան զԼնանիանն, և չարեաց զնա Տէր 'ի տեսլեանն, և սպառնացաւ նմա . յորմէ զարհուրեալ՝ ետ հրաման արձակել զգերին Տրէից, տալով զսպասս տաճարին ցՍամանասար հան

1. Դարեհ արքայ Սարաց արդարեւ Աժդահակն է :

գերձապետ Յուդայ արծաթի և ոսկի ամանս հաղար չորեքհարիւր քառասուն և երեք . բայց ոչ բերաւ յԱրուսաղէմ, մինչև ց. Օրաբաբելի գալն : Եւ աստ լցաւ եօթանասուն ամացն վճիռն , յԱրեմիայէ ասացեալն , որ հաշուեալ լինի յութևտաններորդ ամէն Ովսիայ արքայի , որպէս Լազեկիէլ երեսուն ամ ասէ 'ի հինգերորդ ամի գերութեանն Յեքոնիայ , յորում սկսաւ մարգարէանալ . քանզի Յովսիա երեսուն և մի ամ թափաւ որեաց , և յութևտաններորդ ամին վճիռն հատաւ եօթանասուն ամին , չորեքտասան Ովսիայն , և մեծասան Յովակիմայն՝ լինի քսան և հինգ , և հինգ գերութեանն՝ լինի երեսուն . և երեսուն և չորս ամ՝ Նաբուգոդոնոսորայն , մնացեալն լինի վաթսուն և չորս . երեք՝ Իւմարոգայն . մի՝ Բաղդասարայն , և երկու՝ Պարեհին , լինի եօթանասուն . և զի լցեալ էր եօթանասունն , և Ղիւրոս յապաղէր , բարկացաւ նմա Տէր . և Պանիելի ասէր հրեշտակն թէ իշխանն Պարսից կռուի ընդ իս , չտալով թոյլ արձակել զգերին ըստ աղօթից քոյ : Եւ յառաջին գալն էին Հրեայքն հինգ բիւրք , որք կանգնեցին սեղան , և արկին հիմն տաճարին , և նեղեալ 'ի շրջակայ ազգացն , մնաց անկատար մինչև ց. Պարեհ արքայ : Եւ Եւ Ղիւրոսի Սամբուսոս որդի նորա ամս ութ . Հրեայք Նաբուգոդոնոսոր զսա կոչեն . Սոքքն երկու եղբարք , ամիսս եօթն . Պարեհ Սըշտասպ ամս երեսուն և վեց . Սերքսէս Պարեհի որդի , ամս քսան և մի . 'ի սորա հօրն յերկրորդ ամս Օրաբաբէլէլ յԱրուսաղէմ , և շինեաց զտաճարն . առ ուրով լցաւ երկրորդ անգամ եօթանասունն յաւերմանէ տաճարին , երկու ամ աւելի . Նաբուգոդոնոսորի և որդւոցն՝ երեսուն և երկու , և երկու Պարեհ մարին , և երեսուն և ութ Ղիւրոսին և որդւոյն , լինի եօթանասուն և երկու . և զՊարեհին երկրորդն եղեալ լինի եօթանասուն և չորս . որ լինի աւելիքն չարութեանն և ծուլութեանն Հրէից , և ոչ Մտուծոյ քաղցրութեանն :

ԺԳ . Բրտաշէս երկայնաբազուկ քառասուն և մի ամ . առ սովաւ Եզրաս և Նոյեմի տակառապետ եկին յԱրուսաղէմ և շինեցին զպարիսպն : Պարեհ հարձորդի ամս իննևտասն . Բրտաշէս , ամս քառասուն , առ սովաւ Իսթեր : Բրտաշէս Որոս , ամս չորս . Պա-

րեհ Լըշամայ, ամն վեց. զոր սղան Լղեքսանդր, և եկեաց ինքն այլ ևս ամն վեց. յերկրորդ ամէն Դարեհի Վ շտասպեայ մինչ 'ի մահն Լղեքսանդրի՝ լինին ամբ հարիւր եօթանասուն և մի¹։ Օ կնի որոյ թագաւորեաց Պտղոմէոս յԱգիպտոս, որ Լագոսեանն կոչի, ամն քառասուն. Պտղոմէոս Փիլադելփոս, ամն երեսուն և ութ. առ որով թարգմանեցան հրէից գրեանն։ Պտղոմէոս Եւերգետէս, ամն քսան և չորս. Պտղոմէոս Փիլուպատոր, ամն քսան և մի. Պտղոմէոս Լպիփանէս, ամն քսան և երկու. Պտղոմէոս Փիլոպատովր, ամն երեսուն և երեք. առ որով Լնտիոքոս Լպիփանէս նեղէր զհրէայն, որ թագաւորեաց ամն մետասան։ Լնտիոքոս Լպատոր ամն երկու. 'ի սոյն ամի և 'ի Փիլոպատոր Պտղոմեայ եօթնևտասներորդն, ամբարձաւ Յուդա Սակաբեայ ամն երեք. և լինի 'ի թագաւորութենէն Օրաբաբելի մինչև ցՅուդա Սակաբեայ՝ ամբ երեքհարիւր երեսուն և երկու։ Յուդա Սակաբեայ, ամն երեք. Յովնաթանէս, ամն տասն. Շմաւոն, ամն ինն։ Հիւրկիանոս՝ որ և Յոհաննէս, ամն քսան և վեց. Բրիստաբուլոս, ամ մի. Յաննէոս, որ և Լղեքսանդրոս, ամն քսան և եօթն. Լղեքսանդրիա կինն, ամն ինն. Հիւրկիանոս, ամն երեսուն և չորս. հերովդէս այլաղզի, ամն երեսուն և եօթն։ Յերեններորդ երկրորդ ամի սորա ծնանի Վրիստոս Լստուած։ Լինի 'ի Յուդայէ Սակաբեայ մինչև 'ի ծընունդն Վրիստոսի հարիւր յիսուն և մի ամբ. և 'ի Օրաբաբելէ մինչև ցհերովդէի յերեսներորդ երկրորդ ամն, յորում Տէրն ծնաւ, չորեքհարիւր ութսուն և երեք ամբ։ Իսկ ըստ Դանիէլի եօթներորդացն, որ ասէ եօթներորդք եօթն և եօթներորդք վաթսուն և երկու, որ լինի վաթսուն և ինն. և եօթներորդ մի, և կէս եօթներորդի. զմի եօթներորդն 'ի վերայ հաշուեալ, եօթանասուն եօթներորդք է, որ լինի չորեքհարիւր իննսուն. և զի յայս թուոյս, որ չո-

1. Յերկրորդ ամէ Դարեհի վըշտասպեայ (521 նախ քան զԲրիստոս) ցմահ Լղեքսանդրի Մեծի (524 ն. Վրիստոս) լինին ամբ 197։ Գտանին և այլուր վերապակք յամն

և 'ի կարգս թագաւորաց յիշեալս 'ի հեղինակէդ, զոր գիւրին է ըստուգել 'ի Ժամանակագրական գրուոց. վասն այսորիկ և զանց արաւաք առ տեղեալն յիշատակել։

րեքհարիւր ութսուն և երեք է, մոգքն եօթն ամիս կացին թագաւորք, այն մի եօթներորդն եօթն ժամանակ է, այն չէ հաշուած, զայն 'ի վերայ չորեքհարիւր ութսուն և երիցդ դիր, և լինի չորեքհարիւր իննսուն. զի այս միաւոր եօթնս՝ ամսօք է, իսկ կէս եօթներորդի՝ երեսուն և երեք տարի և կէսն է, յորում սպանաւ () Ծեալն : Օ ի այլ եօթներորդքն քառասուն և ինն, քառասուն և ինն է հաշուած, և այս կէս է, զի դեռ չէ 'ի լիմն. քառասուն և ինն այլ կէս է, այսինքն պակաս է. զի սովոր եմք կէս ասել թերոյն : (Ժ) Կէս միս ընկալ, թէ ոչ թողութիւն չնորհեա :

ԺԴ. Հայրն բազմորդի մեծն Աբրահամ եղև ազգիս մերոյ ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ հայր պարծանաց, քանզի վեց որդիս ստացաւ 'ի Կենդուրայ, զԱմրան, և զԱլկսան, զԱրդան, զԱրդիման, զԱսբոկ և զԱռվիէ : Իսկ երէց որդին Ամրան՝ սպան զԱլկսան և զԱրդան. և վասն այսորիկ արձակեաց զնա հայր իւր յարևել, յԻսահակայ որդւոյն իւրմէ. յորմէ սերեցան ազգն Պարթևաց, ուստի քաջն Արշակ. որ զինի վաթսուն ամաց մահուանն Աղեքսանդրի, ապստամբեալ 'ի Սակեդոնացոյն՝ թագաւորեաց յերկրին Վուշանաց, 'ի Բահլ շահաստանի ամս քսան և վեց, տիրեալ ամենայն արևելից և Ասորեստանեայց, սպանանելով զԱնտիոքոս, հալածէ 'ի Բաբելոնէ և 'ի Վաղդէացոց երկրէն զՍակեդոնացիս : Ասէն թէ սա էր որդի Արշաւրայ, որ էր Սարաց արքայ : Սա էառ կին յազգէ որդւոյն Սովսիսի՝ որ բնակեալ էին 'ի Տափնաս, և խընամացեալ ցեղին Տաճկաց, և եկեալ բնակեցաւ 'ի մէջ Սարաց և Պարսից, Հայոց և Վուշանաց : Եւ զի 'ի դիմաց և 'ի թիկանց, յաջմէ և 'ի ձախմէ թեւեալ էին չորք ազգք, Պարթևք կոչեցան, պարունակեալք 'ի չորից ազգաց, և վասն Բահլ քաղաքին արքունական՝ Պահլաւք կոչեցան¹ :

Օ սա փոխէ Արշան որդի իւր, որ և Արտաշէս ասի, չքնաղ այր և անձնեայ և գոռ պատերազմող, սմա

1. Վասն ծագման և կարգի թագաւորաց Պարթևաց բազում և տարաձայն բանք են առ մերսն և առ օտար պատմիչս, յորս ոչնէ

րէ մեզ միտլ գործս այս : Իսկ Պարթևք անուն փախտեայ և գաղթ նշանակէ, ըստ բաղմաց :

լինի որդի Լըշակ, որ կոչեցաւն Սեծ . զորմէ ասէն տիւրել երրորդ մասին աշխարհիս, Լսիոյ, Լիբիոյ և մեծ բաժնի Լարուպայ : Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՍաղարշակ 'ի վերայ Հայոց, և սահման հատանէ նմա զՍաղեստին, և զԼսորեստան և զԼեջերկրեայս, և զԹեոտալիա¹ 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ցուրանօր Կովկաս յարևմտական ծովն իսառնի, և այլ ևս, ասէ, որչափ իմաստութիւն քո և զէն հատանէ : Սորա սպանեալ զԼարն-փիլիկա, որ բռնացեալ ունէր զկողմն Պոնտու² և հաստատեալ կազմէ զթագաւորութիւնն տանուտէրական ցեղապետութեամբ՝ զորս կոչէ յաստիճանս նոցա անուն պերճանաց . Բագարատունիս զթագադիրսն՝ յանուանէն Բագարատայ, որ 'ի յազգէն Սմկատայ հրէէ, 'ի ցեղէն Յուդայ . և Վնթունիս զգեստողն իւր, յազգէն Վրանանու . և Խորիստունիս, զթիկնապահն իւր 'ի ցեղէն Հայկայ . և Սարաթունիս և Լըծրունիս և Ղանունիս և Ղաբեղեանս և Զիննականս և Հաւունիս, և Սիսակեանս՝ զտեարսն Սիւնեաց, և Սուրացանս՝ զոր երկրորդ իւր կարգէ, յարենէն Բժղահակայ Սարաց արքայի . և Սուրցանն Տէր ասի . և Լըլունիս, և Լւանիս՝³ 'ի Թոռանցն Հայկայ : Օււան⁴ ոմն կողմնապետ արևելից հիւսիսոյ կայուցանէ, յորմէ սերեցան ազգն Ուտիացւոց և Ղարդմանացւոց և Ղարգարացւոց և Նօդացւոց⁵ . և Ղուշարացիս՝ յորդուցն Շարայի մնացելոց, որոց տայ զլեառն Սթին, զԼանկարն, և զկէս մասինն Սլաւախաց : Եւ զկողմնակալն հիւսիսոյ Կովկասու բոլեաշխ կոչէ Ղուգարացւոց, և կարգէ զնա 'ի վերայ գերւոցն

1 • Թեոտալիա, Խտալական աշխարհ՝ առ Եղիշեայ, է մասն Թուրքաստանի, ընդ մէջ Չահան գետոյ և Խորասանայ Պարսից աշխարհի :

2 • ՕՕ • Պովտու :

3 • Արանիս • Առան կոչի արևելակողմն և հարաւակողմն Սիւնեաց մինչև 'ի Կուր գետ և յԵրասխ, յորում հայոց աշխարհք Արցախ և Ուտի, որոց տիրեցին Աղուանք 'ի Ե դարու : Ի վաղնջուց ժամանակաց ընդ սմին և հարաւակողմն Երասխայ կոչէր Առան կամ Իրան,

և նոյն ինքն համարի Էրիէնէ-Վէլքոյ սրբազան և հին երկիր մարդկան, ըստ զանդիկ գրոց :

4 • Այլ Օ • Պարանուպար :

5 • Ծաւգէից երկիր յարևելից Կուր գետոյ, յաշխարհին Աղուանից կամ սահմանակից նմին : Իսկ այլք յազգացդ յիշելոց յարևմտից գետոյն կան, և վիճակք են Ուտիոյ, բայց Գուշարացիք մասն են Գուգարաց :

Ս իրացւոց¹, զոր ած² Եւթուգոդոնոսոր 'ի Ս իրիոյ յարեմաից ի Իբիացւոց, յորոց մասն ինչ առ ծովուն Պոնտոսի բնակեցուցանէ : Եւ Պոնին³ կոչէ զմեծ նահապետն Բասենոյ 'ի զաւակէն Հայկայ. և Լ'նգեայոս⁵ կոչէ զկողմնականն արեւմտից զՏուրքն Հայկայի, զոր հարիւր քսան փղի ոյժ ասէն ունել, և զորձաքարս ձեռամբն ձեւել ըստ կամաց, և բլրաձեւ վիմուս կորուսանել բազում նաւս յեզր ծովուն Պոնտոսի⁴ : Եւ կուսակալին արեւելից հարաւոյ Շարշանայ⁵, Սասանական կոչէ, զոր կացուցանէ 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ. և զԼ'ոկային 'ի նմին գաւառէ, և զԼ'որդուացին, և զԼ'նձեացին, և զԼ'հայեցին, և զՏրպատունին, և զԼ'նձտայն. և այլ այսպիսիս. կորովին այն և խոհեմամիտ արքայն, դաիրս և զոնապանս, և բարեյիշեցուցիչս արքայի 'ի բարկութեան ժամու :

ԺԵ. Բայց լուաք և տեսաք գրով, եթէ որդի էր սա Լ'շաղկայ մեծի, և ոչ եղբայր : Եւ էր բանն այսպիսի, եթէ թագաւորն Պարսից խնդրեաց զսիւնն կձեայ՝ որ 'ի Ս'ծբին յապարանս արքայութեանն Հայոց⁶. և 'ի յառնուն զտաւ գիր յառնարէն, եթէ Լ'ս գրեցի Լ'գաթանգեղոս. զի մեծն Լ'շաղկ ունէր չորս որդիս. զառաջինն թագաւորեցոյց (ժեւտալացւոց, և զերկրորդն Ս իւրիկեցւոց, և զերրորդն Պարթեաց. զչորրորդն Հայոց, տալով նմա զսահմանն՝ զոր Հայկն ստացաւ զաւակօքն իւրովք, և որդւովք եօթն դստերաց իւրոց :

Լ'դ կարգաւորեալ զարքունիսն Ս աղարշակայ, պահէ առ ինքն զԼ'շաղկ զորդի իւր, և զԼ'րտաշէս

1. Վերիայի. Խորոնեցի (Բ. Ե) ըստ Մեգասթենեսայ և Աբիւդենայ յիշէ Եւթուգոդոնոսորի վարեալ գերի յափանց Լիբիոյ և Իբերիոյ (Սպանիոյ) և բնակեցուցեալ յաջմէ Պոնտոս ծովու. յորմէ ասէ Ուխտանէս պատմիչ, և մերս ըստ սմանէ, սերեալ զՎիրսբայց ոչ է հաւանելի. և գերութիւնն իսկ Լիբեացւոց ընդ երկբայութեամբ է :

2. Ըստ Խորոն. Որդոնին :

3. Անգլիէայ ըստ Խորոն :

4. Խորոնեցի (Բ. Ե) վասն

Ռոստոմայ Սագձիկ, այն է Ռիւսդէմ իշխան Սեձէստանայ, ասէ ունել զոյժդ, ըստ բաջադանաց Պարսից, և բաղգատէ ընդ անգլեայ Հայկազինն Տորբայ :

5. Շարշան սերունդ. Սանասարայ կամ Սանեսանայ որդւոյ Սենեքերիմայ. վասն որոյ Մանասնիս կամ Մանասիս կոչելի էր :

6. Այս ըստ մնացորդաց պատմբայն որ յարեալ են 'ի սկզբան պատմութեանն Հերակլէայ կայ. սեր 'ի Սեբեոսէ :

որդի նորա , և զայլ արքայազունսն առաքէ 'ի Հաշտեան գաւառն : Եւ եղև այս 'ի կրօնս ամենայն թագաւորաց , զմի ոք ունել ընդ ինքեանս ժառանգ և զայլսն 'ի Հաշտէնս առաքել , զի կայցեն յազատութեան : Թագաւորեալ Սողոմոն աղարշակայ ամն քսան և երկու , մեռանի 'ի Սփբին . և թագաւորեաց Բըշակ որդի նորա ամն քսան և երեք : Սա կառուցց զնիզակն յոր ձաքարի յեզերս ծովուն Պոնտոսի , միեալ արեամբ թիւնաւոր սողնոց , զոր պաշտեցին Պոնտացիք իբրև զգործ աստուծոյ : Օհնի նորա թագաւորեաց Բըտաշէս որդի նորա ամն քսան և չորս , յերրորդ ամի Բըշականայ Պարսից արքայի . զոր իւր երկրորդ կացոյց և տիրեաց բոլոր ցամաքի , և անց յայնկոյս ուլկիանու , և եհաս մինչև 'ի Սպանիա , և դարձաւ ձերբակալ արարեալ զԱրիւսոս Իդայ թագաւորն ¹ . առանց թուոյ ունելով զօրս . և 'ի յերկրորդ անգամ զնալն յարեմուտս , մեռանի 'ի ծովուն : Եւ առնու զթագն Տիգրան որդի նորա , 'ի քսաներորդ և եօթներորդ ամի թագաւորութեանն Բըշականայ . սա գերեաց զԱրուսաղէմ , և սատակեաց զԱրասոս ² զօրավարն Հռովմայեցւոյ , և կացուցանէ զՍիրդատ 'ի Սաթաք . որոյ որդին ապստամբեալ երթայ առ Հռովմայեցիս , առեալ զՊերգեա քաղաք , և զՍաթակ ընդարձակեալ կոչն յանուն Այսեր . և զհնի Բարզափրան վերջտին գերէ զԱրուսաղէմ , ածեալ գերի զՀիւրկանոս քահանայապետ՝ բնակեցուցանէ 'ի Սան : Բայլ Տիգրան թագաւորեալ ամն երեսուն և երեք , մեռանի . և առնու զթագն Բըտաւազդ որդի նորա , և բնակեցուցանէ զեղջարս և զքորս իւր յԱղիւվիտ և յԱբերանի , որպէս զայլ Բըշակունիս՝ 'ի Հաշտէնս . ինքն խաղայ 'ի Սիջադէտս , և Բնտոնինոսի լուեալ գայ կոտորէ զզօրս նորա , և զնա գերեալ տանի յԱգիպտոս՝ պարգև Աղէոպատայ դշտոյի : Եւ առնու զթագն Բըշամ որդի Բըտաշիսի , եղբայր Տիգրանայ ³ , և տայ

1 • Շահատակութիւնդ Արտաշէսի ըստ Խորոնեցւոյ պատմութեան , այլ ոչ անդրքան գցունաստան ձգէ սա . նոյնպէս և խրնդիր Արեսոսի , որոյ անպատշաճութիւն յայտնի է , այլ պատճառ

վերպանացն և բանից պատմաց զօրս յիշէ Խորոնեցին , տակաւին ոչ քաջայայտ :

2 • ՕՕ • Արատոս :

3 • Ընդ մահ Արտաշէսի հօր Տիգրանայ և ընդ թագաւորու-

հարկա 'ի Սիջադետաց Հռովմայեցւոցն, յաւուրս
Հերովդի, զոր կացոյց Մատնինոս արքայ Հրէից, և
յաւուրս Արշաւարայ Պարսից Թագաւորի յոյժ տղայոյ,
որ չկարէր օգնել Արշամայ • վասն որոյ հնազանդե-
ցաւ կայսեր, և գործաւորս տայր Հերովդի, սալակապ
առնել զիսորոցն Մատիոքայ: Սա Թագաւորեալ ամս
քսան՝ մեռանի, և առնու զԹագն որդի նորա Աւագ-
այրն, զոր Մորիք Աբգար կոչեն: Ի սորա երկրորդ ա-
մին ծնաւ Տէրն, և ել հրաման յ()գոստոս կայսերէ
աշխարհագրութեան, և բերաւ պատկեր նորա 'ի Հայս,
և ամենայն Հայք մտին ընդ հարկաւ • սայապէս և Ա-
սորեստան և Լգիպսոս և ամենայն Սէջերկրայք: Եւ
էր յեւրոցն Արամայ, ըստ Հրէիցն՝ չորեք հազար, և
ըստ Եթիոպիացիցն՝ հինգ հազար հարիւր իննսուն և
ութ • ըստ Լքանոսի՝¹ հինգ հազար իննսուն և մի • ըստ
Մորուոց՝ հինգ հազար քսան և վեց • և տարին երկու-
տասանալուսնեայ:

ԺԶ • Եւ ()գոստոս երկրորդ ինքնակալ զկնի Յու-
լիոսի զոր ասեն Փորահան², որ և Վայսր կոչեցաւ, և
Թագաւորեաց զկնի չորս հարիւր վաթսուն և երկու
ամի խափանելոյ արքայութեանն Հռովմայ • և ()գոս-
տոս ևս մեծացաւ 'ի ծնանել մեծին Մատուծոյ և ամե-
նակալ արքային • յորում աւուրս եկին մագքն երկոտա-
սան հազար հեծելովք, և լուեալ եթէ սով է 'ի Պա-
ղեստին, Թողին զգօրսն առ Աբգար, և ինքեանք որ
մեծք էին գնացին երկոտասան իշխանօք, և հազար
հեծելօք • Սեւքոն Պարսիկ, Վասպար Հնդիկ, Բաղ-
տասար Արաբ • ոսկի, կնդրուկ, զմուռ ընդ ինքեանս
ունեւով: Օայս գրեաց Լուկիանոս ոմն Փռանկ³, որ
կայր յԱսորիս, առ կայսրն ()գոստոս • Վիտասցէ ինք-

Թիւնն Արշամայ 70 ամք են, և զի
սա Թագաւորեաց 20 ամ, 'ի գէպ
գայ եղբորորդի ասել զնա և ոչ
եղբայր Տիգրանայ • ապա Թէ ոչ՝
առաւել քան զսա ինքն որ ընդ եր-
կարակեացս յիշէ 'ի Լուկիանոսէ
սոփեստիսէ (83 ամաց մեռեալ),
յիշելի էր ինքն՝ անցեալ զիննաւ
մեծիւք:

1 • Ենանոս պատմիչ ըստ Մի-

քայելի Ասորոյ, կրօնաւոր էր
Աղեքսանդրացի, որ գրեաց զպատ-
մութիւնն յԱրամայ ցՊոստան-
դիանոս:

2 • Յուլիոս Կեսար Փորահան
ասի, զի յետ մօրն մեռանելոյ հա-
նաւ յարգանդէն:

3 • Լուկիանոս Փռանկ, այս
ինքն հռովմայեցի:

նակալութիւնդ քս, զի եկին 'ի հարաւոյ արեւելից արք մեծաշուքք և երկրպագեցին տղայոյ միոյ ծնելոյ 'ի Պաղեստին, հրաման առեալ 'ի վերուստ յաստեղէ մեծէ, որ առաջնորդէր նոցա : Իսկ 'ի գնալ մոգուցն ընդ այլ ճանապարհս յաշխարհն իւրեանց, կոտորեաց հերովդէս հազար չորեք հարիւր վաթսուն և երկու մանկունս յերթալն Տեառն յԱգիպտոս : Եւ () գոստոս երթայ յԱգիպտոս, և սատակէ զԼ'նտոնինոս զօրավարն իւր, որ ապստամբեալ 'ի նմանէ թագաւորեաց : Եւ Լ. բար շինեաց զՈւռհա, և անդ փոխեաց զաթոնն իւր և զդիւանն 'ի Ս. ծբնայ, որպէս Տիգրան շինեաց զՏիգրանակերտ, որ ասի Լ'միթ : Յերեսներորդ երրորդ ամի Տեառն մերոյ ծննդեանն, մեռաւ Լ. ըլաւիր թագաւորն Պարսից, թողեալ երեք որդի և դուստր մի, որք վիճէին 'ի վերայ թագաւորութեանն, զորս խաղաղացոյց հաշտութեամբ Լ. բար' անդ գնալով. զաւագ որդին Լ. րտաշէս՝ թագաւորեցուցանէ, և զՍուրէն և զԽաբէն և զԽոշմ քոյր նոցա՝ պատուէ Պալհաւ աշուամբ, և 'ի դառնալն պատահէ նմա ցաւ ուրկութեան : Եւ եկեալ յԱդեսիա՝ առաքէ առ Սառնինոս¹ զօրավարն հռովմայ զՍարիահա² բղէշին Լ. զձնեաց, և զԸ ամհագրամ նահապետն Լ. պահունեաց, և զԼ'նանէ հաւատարիմ իւր, զի մի խորհուրդ նենգութեան կարծեսցեն զերթն նորա յարեւել : Եւ պատահեալ Սառնինայ յԱլեթրապօլիս³, լուան բանս բարիս և ելին յԱրուսաղէմ. և տեսին զՏէրն զի առնէր նշանս մեծամեծս, և հաւատացին 'ի նա, և բերին զտեսեալ նշանսն Լ. բարու, և դարձան մեծարել զնա և բերին զպատկերն, և եկաց յՈւռհա, մինչ 'ի Աիկիփոս թագաւորն Յունաց, որ տարաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի ձեռն Լ. քրահամու մետրապօլի :

ԺԷ. Լ. սա եկն իւադէոս առաքեալ և մկրտեաց զսա և զամենայն քաղաքն, և գնացեալ առ Սանատրուկ կատարի 'ի նմանէ յԼ. րտաղ : Ի նոյն վիճակեալ և Լ. ար-

1. Սառնինոսը՝ Սաբինոս կոչի 'ի պատմութեան կամ 'ի թղթին Աբգարու :

2. Այսպէս ՕՕ. բայց հնադոյն պատմիչք Մար Իհաբ ասեն :

3. Ուղեղն Ելեթերոպօլիս (Ազատ - քաղաք) որ և Բեթոդաբերա, որ նշանակէ տուն հսկայից, մերձ յԱսկաղոն. այժմ կոչի Պէյթ-ճէպրին, և է գեօղաւան :

դողիմէի, Վճարի 'ի նոյն թագաւորէ յԱրաբիոն¹ քաղաքի : Իսկ Աբգարու թագաւորեալ ամն երեսուն և ութ կատարի 'ի Տէր . և Սանատրուկ տիրէ Սիջագետաց . և շինէ զՍճբին, որ 'ի շարժմանէ փլեալ էր, և մեռանի յորսի թագաւորեալ ամն քսան, և առնու ըզլ թագն Արուանդ որդի կնոջ արշակունւոյ, և կոտորէ զամենայն զաւակս Սանատրուկոյ, զերծեալ մանուկ մի Արտաշէս անուն, զոր առեալ Սմբատայ՝ անկանի 'ի Պարսս, առ Վարեհ արքայ վերջին : Եւ Արուանդ թողու զՍիջագետս 'ի Տիտոս, և առնէ զնա յ'յշտ . և շինեալ զԱրուանդաքար, անդ փոխէ զարքունիս յԱրամաւրոյ, և 'ի նմանէ հեռագոյն շինէ զՎագարան տուն կռոց 'ի վերայ Ախուրանայ գետոյ, և քուրմն դնէ զԱրուազ եղբայր իւր . մինչև 'ի յամն քսան և մի, յորում դառնայ Արտաշէս թագաւորեալ . և տուեալ ճակատ 'ի Սարաց-Սարգ յԱխուրեան գետ, փախչի Արուանդ 'ի քարն² և սատակի չարակնն այն : Եւ առնու զթագն Արտաշէս . սա շինէ զԱրտաշատ 'ի տեղւոյ ռւր խառնի Սեծամօր յԱրասիս : Սա գերի ածեալ յամենայն կողմանց՝ չեթող տեղի անգործ 'ի հայս . և չորեքանկինի քարիւ նշանակէ զկոպարսն . և կարգէ աւուրս շաբաթուց և ամսոց և թղորման տարեաց, և կազմուած նաւագնացութեան, և արուեստ ձկնորսաց³ : Եւ ագաւորեալ սորա ամն քառասուն և մի մեռանի . որում մալ հակից լինին ոչ սակաւ ծառայք : Եւ առնու զթագն Արտաշէս որդի նորա, որ զկնի աւուրց ինչ 'ի յորսս գետամոյն լինի, առ կամրջոյն Սեծամօրի, լլկեալ յայտոց : Եւ առնու զթագն եղբայր նորա Տիրան, յերրորդ ամի առաջնոյ Պերոզի, ամն քսան և մի . ուրում ձիք ասեն երկու երագունս զոր թեաւորս կոչէին : Սա մեռանի 'ի ճանապարհին Ակեղեաց, պատահեալ

1 • Քաղաք նահատակութեան Բարթուլիմեայ պէսպէս գրի, Արեբանոս, Ուրբանոս, Արաբիոն, Արաբիսոն, Բարմա • առաջինն և վերջինն ստուգագոյնք են, զի Բարմ ըստ խորճեցւոյ նշանաւոր ինչ մասն էր քաղաքին, որ և էր 'ի Սեծն Աղբակ 'ի սահմանակցութեան Պարսկահայոց, որ այժմն

կոչի Սէր-Ալպաղ՝ նովին հին հայկական նշանակութեամբ • բայց և քաղաքն և տեղի նահատակութեանն անծանօթք մնան այժմ :

2 • Այսինքն միջնաբերդն 'ի քարաբերդ Արուանդաշատ քաղաքի :

3 • Հին Օ • որսոյ կիւնք :

ձեան ¹ սաստկագունի . և առնու զթագն Տիգրան վերջին եղբայր նորա ամն քառասուն և երկու : Օնա փոխե Վ աղարշ որդի նորա , յամի երեսներորդի երկրորդի հոմանունն իւրոյ Պարսից արքայի : Սա շինե ըզ Վ աղարշաւան 'ի գաւառին Բասենոյ , ուր ծնաւ զնա մայրն իւր , և պատեաց զՎ արդգէս աւանն 'ի վերայ Վասաղ գետոյ . և Վ արդգէս քեւայրն Երուանդայ հայկազնոյ սակաւակեացն շինեալ էր զնա . զոր սա պատեալ պարսպով Վ աղարշապատ կոչեաց , որ և Երրքաղաք ² :

Յաւուրս սորա միաբանեալ աղգն Բուղարաց ³ և Խազրաց ⁴ , թագաւոր ունելով զՎ նասեպոմն Սուրհայ գան առ Կուր գետով անհուն բանակօք , զոր տարեալ Վ աղարշու կոտորմամբ անցուցանէ ընդ դուռն Զորայ ⁵ . սակայն 'ի նետէ հարեալ յանկարծս մեռանի , թագաւորեալ ամն քսան : Եւ առնու զթագն Խոսրով որդի նորա , յերկրորդում ամի Բրտաւանայ Պարսից արքայի . և նոյնժամայն անցանէ ընդ լեւոն Կովկաս յառնու զվրէժ Տօրն , և մաշէ սրով զերկոսին սղգսն . և 'ի լաւացն պատանդս առեալ մի 'ի հարիւրոցն , դառնայ այսրէն , զիւրոյ տէրութեանն նշան արձան հաստատեալ հեղինացի գրով : Յորում ժամանակի սպան զԲրտաւան Բրտաշիր Ստահրացի . և լուեալ Խոսրով ազգ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր , և առեալ զգօրս Լգիպտոսի , և առ անապատօք մինչև ցծովեզն Պոնտոսի , աւերէ զաշխարհն Պարսից ամն տանն , փախուցեալ զԲրտաշիր 'ի Հնդիկս . մինչև եկն Բնակ , և նենգութեամբ սպան զքաջն , և մեռաւ ինքն և իւրքն : Եւ զորդին Բնակայ զԿրիգոր առեալ Բունդարայ պարսկի որ եկեալ էր զկնի Բնակայ , և քնացեալ 'ի Կեսարիա .

1 . Հին Օ . նէփի :

2 . Քաղաքաւանն՝ առ որում այժմ՝ Էլմիածին :

3 . Բուղարաց ազգ սկիւթացի յառաջ քան զամենայն 'ի մերում պատմութեան յիշի , հատուածաւ բնակութեամբն Վ ունդայ ուրումն 'ի սահմանս Կովայ և Բասենոյ :

4 . Խազիրք ցեղակիցք Բուղարաց , նշանաւորք ասպատակու-

թեամբ իւրեանց յարեմոեան Ասիա և 'ի Բիւզանդեան ինքնակալութիւն . յետ ծ դարու անյիշատակ լինին :

5 . Դուռն Զորայ կամ՝ Ճորայ , որ և Պահակն Հոնաց , Դարբանտայ դուռն է . Տէրպէնք կամ՝ Տէմբ-գախու Թուրքաց , մերձ 'ի սպառուածն Կովկասու յեզր ծովուն Կազբից :

և առեալ կին զբոյրն Լաթաղեայ զՍփի . և զկնի
ամի միոյ դարձաւ զնալ 'ի Պարսս , և հասեալ աներոյն
արգելու 'ի Սաղարշապատ քաղաքի . ուր մտանէ Սփի
ստնտու մանկանն Վրիգորի , ցնա տուեալ այր իւր , 'ի
զրկայն Ոգոհեայ առեալ 'ի ժամ կոտորածոյ ազգին
Լնակայ : Լա տարեալ 'ի Կեսարիա ընծայեն Քրիստոս
սի . և վարժեալ անդ յոյն և ասորի գրով , և եղեալ
երկոտասան ամաց , Ղաւիթ ոմն ամուսնացուցանէ զնա
'ի դուստր իւր Սարիամ . և եղեալ երկուց որդւոց ,
մեկնին 'ի միմեանց . Սարիամ 'ի կանանց վանս զնաց
երէց որդւոջն , և կրտսերն զնաց զկնի Ճգնաւորի ու
մեմն Վիկոմաբեայ . և դարձոյց մայրն զՍրթանէս առ
դայեակն իւր , որ և սնուցեալ ամուսնացոյց և զնա ևս :
Իսկ զկնի մահուանն Խոսրովու՝ կոտորէ Լրտաշիր զԵր
շտակս նորա . բայց զմանուկ մի փոքրիկ Տրդատ ա
նուն , Լրտաւազդ անուն ոմն նախարար յազգէ Սան
դակունի , փախուցանէ 'ի Յոյնս , որ և սնաւ առ Լի
կիանեայ իշխանի :

Լա լուեալ Վրիգորի զամենայն պատահումն ին
քեանց , զնաց առ Տրդատ , և ծառայէր զնա : Իսկ միւս
եղբայր Վրիգորի Սուրէն անուն , տարեալ եղև առ
Լրտաշիր , և սնաւ առ հօրաքեռն որ էր կին որդւոյն
Զուանշիրի , արքային Հեփթաղաց¹ . որ և զարգա
ցեալ չոգաւ յերկիրն Ղենաց² և Ղարբանդայ , և թա
գաւորեաց 'ի վերայ նոցա : Բայց ոմանք ասեն Օգոս
ոմն անուն կոչեցեալ Յակոբ , թէ նա է եղբայր Վրի
գորի . բայց Յակոբ որդի է քեռն Լնակայ Խոսրովու
հեայ , որ էր կին Տիրանայ արքայի , զոր սպան թագա
ւորն Լփնաց Լուիդէս . և Յակոբայ առեալ զբոյր իւր
զՍակղէն որդւոջն իւրով Հրաչէիւ , զկնի մահուան ծնու
ղացն՝ զնաց յերկիրն Վթաց . ուր և թագաւորեաց
Հրաչէն 'ի բարի պատահմանէ . և նա է որ եկն 'ի վե
րայ արքային Յունաց , և ինդրէր Խոյնեան իւր ըզ
կայսրն Վիտիղէտիանոս . և յերկնչելն նորա 'ի Հրա

1. Հեփթաղք կոչին և Թետաղք
կամ Թետաղացիք , և 'ի Բիւզան
դացւոց՝ Սալիակ Հոնք , ազգակից
սոցին գրով , բնակեալք 'ի հիւսի
սակողմն աշխարհին Պարթևաց .

ըստ քննութեան ուրումն Ռիպե
դաց են առհմն :

2. Ճենքս ոչ են Չնիք , այլ
առհմ կովկասեան 'ի սահմանս
Դարբանտայ :

էէ՛ ինդրեցաւ այլ որ զօրաւոր . և գտեալ եղև Տրդատ , և կազմեալ կայսերակերպ՝ ըմբռնէր զՀրաչէ և ածէր առ կայսր : Աման որոյ և Թագաւորեալ գայ ՚ի Հայս , Գրիգորիւ . որ և յառաջին ամին իւրոյ չարչարէ զսուրբն Լ'ստուծոյ , և արկանէ ՚ի վիրապն : Եւ ՚ի հնգետա- սաներորդ ամին Տրդատայ՝ գան սուրբ տիկնայքն ՚ի Հայս և մարտիրոսանան . և պատահարքն հասին ՚ի վերայ Թագաւորին . և ելեալ սուրբն Գրիգոր զհինգ օր անսուաղ պահելով , և այլ ևս վաթսուն օր վարդա- պետելով , ազատէ զաշխարհս ՚ի դիւապաշտութենէ . և յեօթնևտասներորդ ամին Տրդատայ քահանայանայ ՚ի Տէր :

ԺԸ . Յուլիոս կայսր Թագաւորեալ ամս չորս և ա- միսս եօթն , սպանանէ զնա ներքինի մի ծածուկ , և այրեաց հրով¹ . ՚ի սմանէ կոչեցան Վայսերբ՝ Հռոմայ Թագաւորքն , վասն յաջողելոյն սմա : Լ'գոստոս՝ ամս յիսուն և վեց . սա ՚ի սպանանելն զԼ'նտոնինոս և յառ- նուն զԼ'գրիպտոս և զԼ'սորիս , Սեբաստոս կոչեցաւ , և Հոկտաւիոս՝ որ է յաղթող և բախտամեծ : Ի սորա քա- ռաներորդ ամին ծնաւ Տէրն : Տիբերիոս , ամս քսան և երկու : Ի սորա հնգետասաներորդ² ամին տէրն մեր Լ'ստուածն Յիսուս մկրտեցաւ : Գայիոս ամս չորս . սա աստուած էտ անուանել զինքն , և սպան զնա Լ'ս- տուած : Կլոդիոս , ամս երեքտասան և ամիսս ինն : Սորա կինն և որդիքն հաւատացին ՚ի Վրիստոս , և գտին զխաչն Տեառն³ : Երոն , ամս երեքտասան . սա կոտորեաց զսուրբ առաքեալն : Ա'եսպիանոս , ամս տասն : Տիտոս որդի նորա , ամս երկու . որ առ զԼ'րու- սաղէմ : Գոմէտիանոս , եղբայր Տիտոսի , ամս հնգե- տասան . սա առաքեաց զՅովհաննէս ՚ի Պատմոս : Եւ- րուաս , ամ մի . սա դարձոյց զՅովհաննէս յԼ'սիա : Տրայիանոս , ամս իննևտասն , որ սպան զԻգնատիոս : Լ'գրիանոս , ամս քսան և մի . սա շինեաց զԼ'րուսաղէմ ՚ի ձեռն Լ'կիւղասայ աներոյ իւրոյ : Տիտոս Լ'նտոնինոս ,

1 • Չարմանքէն աշխարհալուր սպանման Յ • Կեսարու անծանօ- Թանալ ՚ի պատմէդ :

2 • ՕՕ • յաթիսուսներորդ :

3 • Կլոդեայ կինն Պատրոնիկէ

կոչի ՚ի պատմութեան գիւտի խա- չին , որ դտանի առ մեզ Թարգմա- նեալ ՚ի նախնեաց , այլ ընդ անվա- ւերս դասի :

որ կոչեցաւն Ռարեպաշտ՝ որդւովքն, ամա քսան և երկու : Լէրեղիոս, ամա իննևտասն : Կոմիդոս, ամա երեքտասան : Պերտինաքս, ամա վեց : Սևերոս, ամա ութևտասն : Լնտոնինոս որդի Սևերեայ, ամա չորս : Լղեքսանդրոս Սամէի, ամա երեքտասան : Սաքսիմոս, ամա երեք : Գորդիանոս՝ ամա վեց : Քսմանէ ասէն հաւատացեալ ՚ի Տէր : Փիլիպպոս ամա վեց : սա աջակցեաց մերում Խոսրովու : Դեկոս, ամ մի : Գալլոս, ամա երիս : Սաղերիոս, ամա եօթնևտասն : Կլոդէոս, ամ մի : Լէրեգիոս, ամա եօթն : Տակիտոս, ամիսս վեց : սա վրէժխնդիր եղև մահուանն Խոսրովու և սպանաւ : Պռոբաս, ամա վեց : ոմանք ասէն թէ սա պսակեաց զՏրդատ ¹ : Կարոս հանդերձ որդւովքն, ամա երկու : Դիոկղետիանոս, և Սաքսիմիանոս, ամա իննևտասն ² :

Յերրորդ ամին սորա պսակեալ Տրդատայ դայ ՚ի Հայս, և գտանէ զիշխանն ()տա զի պահեալ էր զգանձն արքունի, և զքոյր նորա Խոսրովիդուխտ յամուրն յԼնի : և յողովք ՚ի նախարարացն Հայոց ընդ առաջ գային նմա : Ի հնգետասաներորդ ³ ամին Տրդատայ՝ սուրբն Գրիգոր նստի յաթոռ սրբոյն թաղէոսի առաքելոյն, ՚ի Ղևոնդէ ՚ի Կեսարիոյ պատրիարգէն ձեռնադրեալ : բերելով ընդ իւր զնշխարս սուրբ Կարապետին Յովաննու, զոր Յովհաննէս ՚ի դառնալն ՚ի Պատմոյ և ՚ի գնալ յԵրուսաղէմ՝ ած յԵփեսոս, և յաւուրս Դեկոսի Փերմելիանոս եբեր ՚ի Կեսարիա : և հայցեաց սուրբն Գրիգոր, և ոչ կամէր տալ, մինչև առ հրամանն ՚ի հրեշտակէն սրբոյ սուրբն Ղևոնդ, որ և ետ ապա երկու լուսաւոր ակունս, զոր էր տուեալ նմա հայրապետն Հռոմայ, և զնշխարս սրբոյն Լթանապինեայ, զոր ասէն թէ եղբայր էր Սաքսիմանու ամուսնոյ սրբոյն Գրիգորի : Օր բերեալ սերմանէր յերկիրս Հայոց, զհասարակն յԼշտիշատ պահելով, ՚ի տեղիս Դեմետրեայ և Դիսանեայ, երկուց

1. Պռոբոս նախ դաշն հաշտութեան եղ ընդ Պարսք, ապա մարտ, և յայնժամ հաւաստի պսակիլն Տրդատայ՝ որ ընդ օգնական գնդին Հռոմոնց զինուորէր, այլ ոչ յաջողէ նմա թագաւորել զայն նուագ :

2. Պակասէն ՚ի կարգէ կայսերացդ երկր մասամբ, և թիւ ամաց իշխանութեան ոմանց ոչ է ուղիղ :

3. Ստուգիւ յեօթնևտասներորդում ամին :

եղբարց Հնդկաց իշխանաց, որք եկին առ Ս աղարշակ արքայ, և զկնի Հնդկետասան ամի սպանան 'ի անդուջն, որոց որդիքն ժառանգեցին զՏարօն. և էին զիսաւորք և զեռ ևս կերպարանին ոմանք՝ ծամս պահելով. զոր մի՛ որ տացէ թոյլ՝: Յորում աւուրս հաւատաց 'ի Տէր մեծն Կոստանդիանոս սպանիացի, որ թաղաւորեաց ամս երեսուն և չորս, կալեալ զամենայն Լաւրոպիա և զՍիջերկրայս, և զՍիջադետս. զոր լուեալ մերն Տրդատ և սուրբն Վրիգոր, չոգան առ նա եօթանասուն հազար հեծելօք, և եղեն դաշնադիրք միմեանց. և լուաւ սուրբն Կոստանդիանոս 'ի բերանոյն Վրիգորի զանօրէնութիւնն Վրիստոսի ոճով. և հրաման եհան ընդ ամենայն Իտալիա՝ նաւակատիւս առնել զալստեան նոցա զենեօք, ասելով՝ եթէ լիցուք խնդակից երկնային զօրացն: Լա հրամայեաց սուրբն Վրիգոր աղ մատուցանել, օրհնեաց և առաքեաց յաշխարհն ամենայն, զի առանց այնր մի զենցեն անասուն. զի յինչ որ ոչ խառնի, ասէ, քահանայական օրհնութիւնն՝ 'ի կռապաշտութիւն հասանէ՝: զոր Հրեայքն լուանային և ապա ուտէին. և ասէ սուրբն Վրիգոր, եթէ որպէք են նոցա՝ որ զթլփատութիւնն յանթլփատութիւն դարձուցանէին: Լադին երկու արքայքն և երկու պապքն՝ Վրիգոր և Սեղբեստրոս, դաշն ուխտի կեալ և մեռանել 'ի միմեանց վերայ. զգիր ուխտին, ասեն, 'ի գրելն թացին յահաւոր խորհուրդն՝: Լա 'ի դառնալն յարեմոսից մեծացն այնոցիկ, լցեալ էին հիւսիսականքն զկողմն Բղունանից, 'ի բանս Շապհոյ Վարսից արքայի. և նահապետ ազգին Սղկունեաց ապստամբեալ՝ մտեալ էր յամուրն Ուղկան, զոր երթեալ Սամգունայ ճենացւոյ՝ կտրեալ զգլուխն առաքէր առ Տրդատ, և նա տայր նմա զգաւառն, և յանուն իւր կոչէր տուն Սամիկունեան: Լա հսկայն Տրդատէս հարկանէր զհիւսիսականսն 'ի Վարդարացւոց գաւառին, ուր և սպան իսկ զՆաալացն արքայ զճոպանաձիգ հսկայն:

1. Զայս բան ասէ Զենոր Գլակ վասն իւրոյ ժամանակին:

2. ՕՕ. Համանէ:

3. Առ բազմերախա հայրս մեր Լուսաւորիչ՝ տարապալման մեծարանք ոմանց յորդուոցն՝ զայս.

պիսիս բարբեցին բանս, որոց նախ օրինակ է Վաշանցն անուանեալ թուղթ. ոչ եթէ Վաշինքն՝ այլ բանքն անհեղեղք երկբայականք են և անընդունակք:

Յերեսներորդ ամի լուսաւորլուծեանն իւրոյ սուրբն Գրիգոր զԼըիստակէս առաքէ 'ի Կեսարիա ձեռնադրել, վասն զառաջին ձեռնադրուծիւնն անդ առնելոյ (Թադէոսի առաքելոյն և արկանելոյն հիմունս եկեղեցւոյ. և անուն եպիսկոպոսապետին՝ զոր արար անդ սուրբ առաքեալն՝ Թէոփիլոս կոչուր :

Եւ յորժամ եղև Կիկիոյ սիւնհոգոսն, և Լըիստակէս դառնայր կանոնական սահմանաւ, սուրբ պատրիարքն Գրիգոր երթեալ 'ի Տարօն, առնէր չորս ամիս առ Լ'նտոն և Արօնիդէս : Որք և ասացին ցնա, եթէ ծածկեա զքեզ յառաւել փառացդ՝ մօտ 'ի ծերուծիւնդ, որպէս զմեծն Սուլէս, զի մի պաշտեսցեն զուսկերս քո նորադարձ ժողովուրդդ, և կամ գայթակղեսցին 'ի մեռանելն քո ակարամիտ կարծեօք : Օր և արար իսկ. զի գնաց անտի յայրն Սանեայ. և կատարեցաւ 'ի լեառնն, յեցեալ 'ի գաւազանն. զոր գրտեալ հովուաց թաղեցին, ոչ գիտելով զոչն. զոր յետոյ իմացեալ մեծարեցաւ տեղին : Լսեն թէ յորժամ թագաւորն Օենոն խնդրէր զնշխարն, 'ի տեսլեան յայտնեցաւ ձգնաւորի ումեմն, զի տարցէ զնա գաղտ և ծածկեսցէ 'ի ներքոյ հիման եկեղեցւոյն (Թորդանայ, զոր ես, ասէ, շինեցի. և կայ անդէն անյայտ. և զոր ետուն կայսերն՝ ասեն, Լըշարունեաց եպիսկոպոս էր Գրիգորիս անուն, և յանուն նորա մեծարեցաւ, ուր և գտանի մասն ինչ. այլ և նա այր առաքինի էր յոյժ և բարի ¹ :

ԺԹ. Իսկ սուրբն Կոստանդիանոս եբարձ զՍաքսիմիանոս ամուարիչտն և զՍաքսինտէս, և զՍաքսիմոս, և զԻկիրանոս անօրէն. որ եհան հարիւրապետ զոմն իւրով գնդաւն 'ի գաւառն Կապոտակէք, և 'ի թեմն

1. Տարաձայնութիւն մեծ է առ պատմիչս վասն գիւտի և փոխադրութեան նշխարաց Լուսաւորչին. որ զի յիշի և յառաջ քան զաւուրս Զենոնի, ապա երկրորդ գիւտ է առ նովաւն, և հաւանելի է փոխադրութիւն մեծի մասին 'ի Կոստանդնուպօլիս, ուստի դարձեալ մասն մի բերաւ 'ի Հայս, և մասն մի յետ ժամանակաց յԻսա.

լիա. իսկ զոր հեղինակդ յիշէ Գրիգորիս Արշարունեաց եպիսկոպոս՝ այդ անձա՛հ է, զի առաջին եպիսկոպոս Գրիգորիս անուն յԱրշարունիս՝ 200 ամաւ կրսէր է քան զԶենոն : Անհաւաստի է և այլոց զըրուցածն թէ Գրիգորիսի թողին Լուսաւորչին էին տարեալ նըշխարքն 'ի Յոյնս :

Թեւեալութենէք և Մատուցեալք, և խարսանէք և լաւութենէք և Գաղիման, չարչարել զորս գտցէ քրիստոնեայս : Յորմէ խրտուցեալք փախեան 'ի կողմանս Սեբաստիոյ, ոմանք 'ի Սելեսիտան, որ է ամրոց 'ի լեւնակողմն, և այլք 'ի Տաթաւասոն լեռանն . որք բռնուլ թեամբ արտաքս ածեալ կոտորեցան յԱլեքսանդրոս կոչեցեալ, որ և պատուի մինչև ցայսօր : Իսկ սուրբ քառասունքն երթեալ թաքեան յայրին՝ որ կայ 'ի վերայ Ալիս գետոյ, որ այժմ կոչի Վաջ Սահանայ¹. ուր կառուցին խաչ, և գրեցին զիւրաքանչիւր անուանս 'ի քարին . զոր գիտացեալ պատմեցին ի իկիանեայ . և հրամանաւ նորա եկեալ հանին յայրէ անտի, 'ի հնդեւտասան արեգ ամսոյ . զոր Ուխթանէս² տօն կարգեաց՝ որ է սկիզբն հանդիսինոցա . և կատարուին 'ի մարտի ինն :

Յետ այսորիկ խաղաղութիւն խնդրեաց Շապուհ արքայ Պարսից 'ի Կոստանդեայ, նեղեալ 'ի Տըրդատայ արքայէն . և նորա հաւանեալ խնդրեաց 'ի նըմանէ զթագն Գաւթի մարգարէին, զոր առ Յովաք յորդուցն լամնայ, 'ի տանէ Սեղեւոմայ, և եգ 'ի զլուին թագաւորին Գաւթի . որ անկաւ 'ի Վաղդէաքիսն, և ապա 'ի Կիւրոս, և 'ի Գարեհէ յԱղեքսանդրոս, որով պսակեցան Սակեդոնացիք մինչև յ'նտիւքոս՝ զոր սպան պարթէն Արշակ և հառ 'ի նմանէ . և եկն մինչև զՇապուհ . յորմէ խնդրեաց կայսրն, զի օրինակաւն արասցէ իւր թագ, և զնորայն առ նա դարձուցէ : Եւ յորժամ ետ կազմել, եգ զերկոսին 'ի վերայ սեղանոյ, և ասաց ծառայիցն Շապուհ առնուլ զիւրեանցն . և նոցա աչք կալեալ առին զնորն և գնա-

1 • Կապուսակէ՛ր ուղղագոյն ևս կոչուին է Կապուսակոյն : — Թեւեալութենէք 'ի սահմանս Կապուսակոյն, ճգբարիւ ոչ է յայտնի յայժմուս : — Կապուսակէն շանակէ զԱրեւելեան թեմն 'ի Փոքր Հայս, որոյ սահմանք փոփոխեցան ըստ ժամանակս ժամանակս : — Արաքսէն ըստ Բիւզանդացոց թեմագրութեան մասն Փոքր Հայոց՝ որում զօրավարք Հայք կամ Յոյք 'ի գրանէ ինքնակալին վերակացուք կային : — Խարսանէ՛ք թեմ 'ի սահ-

մանս Մեղիտիոյ և Հայոց Մեծաց : — Գաղիման կամ Գաղիման կողմանք Եւդոկիոյ (Թօքաղու) : — Տաթաւասոս, պարտի լինել Մաթաւասոս, յոր անուն քաղաք յիշէ 'ի հարաւոյ մոտից Սեբաստիոյ : — Վիմա մէջք ուր թաքեան Քառասունքն՝ ամուր և ամայի վայրք էին՝ և Քաջ Վահանայ ամրոց կոչէին յաւուրս Ուխտանիսի :

2 • Այս է եպիսկոպոսն Սեբաստիոյ և պատմիչն, յորմէ առնու մերս և յիշէ զգէպուք :

ցին , քանզի ինդրեաց յԱստուծոյ Աստանդիանոս զի առ նա մնասցէ սրբոյն Ղաւթի յիշատակն :

Ի Իսկ սուրբն Տրդատ կոչեցեալն յաւազանէն Յովհաննէս , յաղաքս պարկեշտ կենացն և չարատեաց բարուցն՝ դեղակուր եղեալ մեռանի յանաստուածից ոմանց , թագաւորեալ ամս յիսուն և վեց : Իսկ զսուրբն Բռնստակէս սպան Լըբեղայոս իշխանն չորրորդ Հայոց՝ ի ճանապարհին Նօթիաց , յաղաքս միշտ յանդիմանելոյն զնա ի գործս իւր չարս : Եւ յաջորդէ զթառն Սրթանէս եղբայր նորա , մինչ կենդանին էր Տրդատ ի յիսներորդ չորրորդ ամի արքայութեան նորա . և զՍրբստակէս տարեալ եղին ի թաղդան առ հօրն :

Իսկ զկնի մահուանն Տրդատայ՝ երկրորդ Սանատրուկ արշակունին , զոր կացուցեալ էր ի Փայտակարան , թագ եղեալ խորհէր տիրել բոլոր Հայոց . որ և սպանանել ետ զմանուկն Վրիգորիս բարբարոս ազգին ի Սատնեան դաշտին , զորոյ զմարմինն բերեալ յԱմաւրաս հանգուցին : Եւ եալ զայս մեծ իշխանն Լըճնեաց Բակուր , ձեռն ետ յՈրմիզդ Պարսից արքայ , և խորհէր զՍանատրուկոյն . զոր իմացեալ նախարարքն Հայոց , ժողովեցան առ մեծն Սրթանէս , և առաքեցին երկուս ի գլխաւորացն առ Աստանդին որդի մեծին Աստանդիանոսի , որ զկնի մահուան հօրն թագաւորեաց ամս քսան և չորս , զի օգնեսցէ Հայոց , և թագ դիցեն խոսրովու որդւոյն Տրդատայ : Օր ընկալեալ զինդիրն առաքէ զԼնտիոքոս զօրագլուխն . և թագ եղեալ խոսրովու , խաղան ի վերայ Սանատրուկոյ . որ իբրեւ լուաւ , փախեաւ ի Պարսս . և յաւարի առեալ զաշխարհն զօրացն մերոյ՝¹ դարձան : Եւ Սանաճիւր Ոչտունի գնացեալ ի վերայ Բակուրայ՝ սատակէ զնա , և առեալ դերի բազում ի կողմանցն Սճբնայ՝ դառնայ . ընդ որս և զեօթն սարկաւագունս սրբոյն Յակոբայ . և զհետ եկեալ սրբոյն և ինդրեալ . ոչ տայր , և նորա կամեցեալ գնալ առ արքայ , գետննկէց առնէր . և սրբոյն իմացեալ դառնայր ի տեղի իւր՝ անիծանելով զՍանաճիւր , և զաշխարհն իւր . յորմէ չարաչար մահուամբ սատակի , և դաւառն անպտուղ լինի՝ մինչև

որդի Մանածրի արժանաւոր ապաշխարութիւն ցուցեալ, և բերեալ հող զկնի մահուանն 'ի գերեզմանէ որբոյն, օրհնի երկիրն հաշտութեամբն Լստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Յակոբայ :

ԻԱ. Իսկ մեծն Կոստանդիանոս ունէր և եղբայր մի Գաղմատիոս կոչեցեալ, որոյ էին երկու որդիք, Գաղոս և Յուլիանոս. և երեք որդիս, աւագն Կոստանդ, աւուսամբ իւրոյ հօրն, որում էտ զԿոստանդնուպօլիս 'ի կտակն՝ զոր գրեաց. և միջինն իւր անուամբն, որում էտ զԼ'նտիօք աթոռ, և կրտսերոյն զՀռոմ. և խաբեաց միջնեկն¹ զկտակապահն, և առ զԿոստանդնուպօլիս, խոստովանելով պահել զաղանդն նորա, զի աւրիտեան էր. և կալաւ աւագն զԼ'նտիօք, և չոգաւ 'ի վերայ կրտսերոյն վասն Հռոմայ. և ել ընդդէմ նորա հօրեղբայրն Գաղմատիոս, և սպան զնա : Եւ կրտսերն Կոստաս սպան զնա վասն եղբօրն, և որդիքն փախեան առ միջինն. և 'ի վեցերորդ ամին Կոստասայ բռնացաւ Մագնիտիս, յափշտակեաց զԻտալիա և զԼ'փրիկէ, և թագ եղ 'ի Սերմի². և յայն ապաստան չարք ոմանք, սպանին զԿոստաս և զեղբօրորդի նորա : Եւ լուեալ միջին եղբայրն զայ սպանանէ զՄագնիտ և լինի ինքնակալ, և կարգէ զԳաղոս կեսար յԼ'նտաք, և զՅուլիանոս յուսումն առաքէ յԼ'թէնս. և զկնի այնորիկ ապրտամբէ Գաղոս և մեռանի, և Յուլիանոս ապրի աղաչանօք թագուհւոյն. զոր կեսար կարգէ յարեմօեայ կողմանն, տալով նմա զքոյր իւր զԼ'լինէ 'ի կնութիւն, և ինքն չոգաւ յԼ'նտիօք : Իսկ Յուլիանոս յաղթեալ բարբարոսացն, և թագ եղեալ զայ 'ի Կոստանդնուպօլիս. և ելանէ ընդդէմ նորա Կոստանդիոս, առեալ մկրտութիւն 'ի Օղիոսէ, և մեռանի 'ի մէջ Կիւլիկիոյ և Սորիայ. ասէն զղջացաւ մօտ 'ի վախճանն, և ուղղափառ հաւատով կատարեցաւ 'ի տէր : Օկնի նորա Յուլիանոս, ամն երկու և ամիսս ութ. և յետ նորա Յուլիանոս, ամ մի. զոր գովէ Սոկրատ, բայց ոմանք ասէն զնա աղանդովն Լ'րիոսի, և վերիժառու ուղղափառաց. վասն որոյ և խեղդեցաւն ասէն : Հետ որոյ

1. Հինն Բիշակն :

որոյ աւերակք միայն մնան առ Մի.

2. Սերմի, Սերմիոն քաղաք Պաննոնիոյ, առ Սաւա գետով, ո.

գրովից աւանաւ :

Վաղէս, ամն չորեքտասան, որ էր արիանոս : Եւ զինի քառասուն աւուր, եղբայր նորա Վաղէնտիանոս կը ցորդէ նմա ամն երկոտասան, և մեռնի վասն ուժգին բարբառելոյն խրոխտանօք 'ի վերայ բարբարոսացն : Իսկ Վաղէս՝ որ քրտեայ զմերն՝ Երսէս, շանթաճար եղեալ սատակի յԱքրիանուպօլիս հրաւիրանաւ գէհէնոյն :

ԻԲ. Իսկ մերն Խոսրով յերկրորդ ամի Որմզդի Պարսից արքային, և յուժերորդ ամին Կոստանդեայ թագաւորեալ 'ի վերայ հայրենեացն ամն ինն, շինէ զՂուին, որ ասի բլուր. անդ ածելով զբնակիչն Լըտաշատու, իւրեանց իսկ կամօք, վասն հրախառն օդոյն. դնէ զարքունիսն իւր անդ : Յաւուրս սորա միաբանեալ կողմն ծմակային¹, բիւրք երեք, ասպատակեցին յԱյրարատ. ուր և առաքինացաւ Վահան ամատունի, սատակելով զգօրադլուին նոցա, զվառեալն կճաակուռ² թաղեաւ, և յաղթաճարեալ զօրքն դարձան 'ի փախուստ : Բայց զօրավարն Վաչէ անկեալ 'ի պատերազմին, յիշել հրամայեաց զանուն նորա 'ի պատարադին սուրբն Վրթանէս : Կատարեալ զկեանս Խոսրովու, թաղի առ հօր իւրում 'ի Կամախ : Եւ ինքնակալն Կոստանդիոս յեօթնւտասներորդ ամին իւրում դնէ թագ Տիրանայ որդւոյ նորա, և առաքէ 'ի հայս. որ ոչ գընայր ընդ շաւիղս հարց իւրոց բարեգործաց : Ի յերրորդ ամին սորա փոխի յաշխարհէս սուրբ պատրիարդն Վըրթանէս, և դնի 'ի թորդան. և առնու զթոռն սուրբն Յուսիկ որդի նորա, ամն վեց. որ և սաստիկ յանդիմանէր զթագաւորն վասն զազիր գործոց նորա : Յորում աւուր բերաւ պատկերն Յուլիանոսի առ Տիրան. և նա դնել կամեցաւ յեկեղեցւոյն 'ի գաւառին Ղափիաց. և սուրբն Յուսիկ կոխեաց և մանրեաց զնա առ սեմօքն : Եւ սրտառեալ թագաւորն, հրամայեաց հարկանել զնա ջալոտեօք մինչև յաւանդումն հոգւոյն. զոր տալեալ եդին առ հօր իւրում : Եւ եկեալ սուրբն Ղաւնիէլ ծերունի քրեպիսկոպոս, որ լեալ էր աշակերտ սրբոյն Ղրիգորի, անէծ զՏիրան. ընդ որ զսարեալ

1. Կողմն ծմակային՝ հիւսիսականդ է, Կովկասային աղբաց երկիր :

2. Հինն կճալուռ :

Թաղաւորն , խեղդամահ էտ առնել զնա , որ Թաղեցաւ յիւր մենարանին , որ ասի Հացեաց դրախտ . և առնու զաթոռն Փառներսեհ յԱշտիշատու , այր լաւ , ամն չորս : Յորում Ժամանակի եկն զօրավարն Պարսից մեծ ամբօխիւ , և խաբկանօք առ ինքն կոչեաց զՏիրան , և խաւարեցոյց զաչս նորա 'ի գաւառին Լպահունեաց 'ի գեօղն՝ որ Լրծուղն կոչեցաւ 'ի պատահմանէ գործոյն : Եւ ետ իրաւունս Տիրան Լստուծոյ , ասելով . Օ՛ի զերկու լուսաւորս խաւարեցուցի , վասն այնորիկ խաւարեցան երկու աչքս իմ :

Օսուրբն Յուսիկ միանգամ ասեն գիտացեալ զկին իւր , և յայնմանէ ծնեալ նորա երկու որդիս երկուորեակս , այսինքն 'ի միում յարգանդի , Պապ և Լթանազինէս . որք 'ի սարկաւազութիւն կոչեցեալք , և նոցա աղտեղութեան տուեալ զանձինս , շանթակէզք եղեն 'ի միում աւուր . մնացեալ որդի մի Լթանազինէի՝ Երեսն անուն , ետուն յուսումն 'ի Կեսարիա : Իսկ 'ի Թաղաւորէն Լրշակայ , որդւոյն Տիրանայ , եկն առ նա , և կայր նմա 'ի հպատակութեան , կրելով զսուսերն պողովատիկ առաջի նորա . զոր յողով Թախանաձանօք ածեալ 'ի հաւանութիւն , և առաքեն 'ի Կեսարիա՝ առնուլ զաթոռ սրբոյն Թաղէի և Վրիգորի . զոր սուրբ Հոգին հրաշագործեաց իջմամբ աղանաւ կերպ 'ի վերայ նորա 'ի զարմացումն տեսողացն : Եւ եկեալ բարիօք կարգաւորէր զաշխարհս մեր , շինելով վանորեայս և օտարանոցս և հիւրանոցս և հիւանդանոցս և տունս ուրկաց . բառնալով զխակութիւն և զանողորմութիւն , և զկոծս 'ի վերայ մեռելոց , և զազգակցացն խնամութիւնս . և էր տեսանելայնուհետեւ զաշխարհս մեր իբրեւ զվերինն Արուսաղէմ , լի ամենայն բարեձեւութեամբ : Օ՛ր տեսեալ Թաղաւորին և նախարարացն , և իմաստուն առաջնորդաց եկեղեցւոյ , անուանեն զնա պատրիարկ . զի առ մեզ կան , ասեն , սինքն անշարժելիք՝ Բարդուղիմէոս և Թաղէոս , և սուրբ Ալուսաւորին՝ որ պապն կոչեցաւ 'ի Հռոմ , հաւասար այնմ՝ որ նստի յաթոռն Պետրոսի առաքելոյն¹ : Օ՛ի զառաջինն չորս միայն էին , յԱշտիոք՝

1 . Ոչ Արշակայ և ոչ նախարարաց նորին են բանքդ , այլ համա-

Սատթէսոսին , 'ի Հռոմ' Վ ուկայն , յԵփեսոս՝ Յովհաննուն , յԱղեքսանդր՝ Սարկոսին . և յաւուրս որդւոցն մեծին Սոստանդիանոսի , Սոստանդնուպոլսացիք և Երուսաղէմացիք համարձակեալ՝ պատրիարքունք կուէցին զառաջնորդս իւրեանց , զՍոստանդնուպոլիս՝ վասն զՀոհաննուն անդ փոխելոյն , և զԵրուսաղէմ՝ վասն տնօրինականացն . և մեք , ասեն , վստահացուք 'ի մեծ պարծանս մեր : Իսկ զԱբաստիայ , և զԱլեքսանդ , և զԱրտիրոսաց քաղաքի զԵպիսկոպոսն՝ մետրապօլիտս կուէցին . և յօրինեցին զինն դասուցն երկնից զխորհուրդն 'ի Հայս . այսինքն պատրիարք , մետրապօլիտ , եպիսկոպոս , քահանայ , սարկաւազ , կէս սարկաւազ , դպրապետ , կրօնաւոր¹ , ժողովուրդք :

ԻԳ . Յորում աւուրս նշկահեալ Արշակայ զԱղենտիանոս կայսր , և նորա բարկացեալ սպան զՏրդատ զեղբայր Արշակայ , որ կայր 'ի պատանդի : Եւ գնացեալ մեծին Եբեսոսի , պատուի 'ի կայսերէ , շնորհաւորեալ նմա զանուն պատրիարքութեանն² , և տուեալ ցնա զորդի սպանելոյն , և պարգևս բազում՝ դարձուցանէ 'ի Հայս : Իսկ զինի մահուանն Սաղենտիանու , չարափառն Սաղէս լուծեալ զխաղաղութիւնն ընդ Հայս՝ խնդրէ զանձն Արշակայ 'ի ձեռն զօրավարին Թէոդոսի : Եւ սուրբ պատրիարքն առեալ զՊապ որդի Արշակայ գնացառ Թէոդոս , և նովա³ 'ի գուն կայսեր . և տեսեալ զթագաւորն , քարոզէ նմա ուղղափառութիւն , և 'ի չհաւանելն՝ մեռանէր որդի նորա : Եւ բարկացեալ աքսորէ զնա 'ի կղզի անբնակ եօթանասուն ոգւով զինն ամիս . որք շնորհօքն Մտուծոյ կերակրեալ լինէին 'ի շաբաթն և 'ի կիրակէսն ձկամբք , զորս ընկենայր ալիք ջուրցն հանդերձ փայտիւ և հրով : Եւ որպէս ասեն՝ սպանեալ զՍաղէս Պէորդիոս վկայն , և հրկէզ լեալ մարմինն . և առնու զթագն մեծն Թէոդոս . և նա դարձուցանէ զսուրբն 'ի կղզւոյն . և առնէ նովա ժողով ընդգէմ՝ հոգեմարտին հարիւր և յիսուն

խոհից անուանեալ Դաշանց Թրդ-
Թոյն . իսկ ինքնագլխութիւն կա-
թօղիկոսաց Հայոց յետ մահուան
Ս . Եբեսոսի , մանաւանդ յետ
փոխման մեծին Սահակայ և Ժողո-

վոյն Քաղկեդոնի եղև :

1 . Կոր Օ . Կէրիկոս :

2 . Հեղինակիդ է իմացուած և
որ կայսերն :

3 . Կոր Օ . Կապուս :

եպիսկոպոսաց՝ նզովելով զՍաղեգոն , և զամենայն խմորեալս՝ ի նմանէ . և ս հաստատեալ պատրիարքն՝ Ներսէս վկայութեամբ հարիւր և յիսուն եպիսկոպոսացն¹, դառնայ ՚ի Հայս : Իսկ Արշակայ սպանեալ զՎանէլ եղբորորդի իւր , վասն Փառանձեմայ կնոջ նորա ՚ի քրտութենէ Տիրիթայ , նզովէ զնա սուրբն Ներսէս , և ինքն գնայ ՚ի Յոյնս , փոխանորդ իւր թողեալ զՍաղեպիսկոպոս Բագրեւանդայ , որոյ շտեմարանքն աղբէրացան , որպէս Աղիայիւ կնոջն այրոյ :

Ի Դ . Բնդ այն ժամանակս Շապուհ արքայն Պարսից գայ յԵթրպատական , և առ ինքն կոչէ զԱրշակ , կապէ զնա և տայ տանել յԱնուշն կոչեցեալ զղեակ , ուր և մեռաւ իսկ անձին արարեալ սրով : Իսկ սուրբն Ներսէս լուեալ զայս՝ խնդրէ ՚ի կայսերէ թագաւորեցուցանել զՊապ որդի Արշակայ , զոր և արար իսկ . առաքէ զօրու ծանու ՚ի Հայս պատրիարքան Ներսիսիւ . որք եկեալ գտին զաշխարհս միապետեալ Սեհրուժանայ արծրունւոյ ուրացողին զԲրիստոս , պարսկական զօրօք լցեալ . ընդ որս մարտուցեալ սպառէն զՊարսիկան աղօթիւք սրբոյն , և զՍեհրուժան կալեալ Սմատայ բագրատունւոյ , հրացեալ շանթիւք պսակէ զնա , նախատանօք ծատակեալ . և հաստատեցաւ երկիրս ընդ ձեռամբ Պապայ ամս եօթն : Յորում ժամանակի շինեաց Անատոլիս զօրագլուխն Յունաց յանուն կայսերն զԹէոդուպոլիս² : Բայց Պապ յանդիմանեալ ՚ի Ներսիսէ յաղագս զազիւր դործոցն , տայ նմա դեզմահոն ՚ի գեօղն Խախ յԱրեղեաց գաւառին զանխլաբար , և թաղեցաւ ՚ի թիւն , որ կալաւ զաթոռն ամս երեսուն և չորս³ : Եւ կացոյց Պապ ՚ի տեղի նորա զՂունակ ոմն սակաւ աւուրս , և ապա զՇահակ ՚ի գաւառէն Ապահունեայ , առանց մետրապօլիսն Կեսարու , ըստ օրինի պատրիարգաց , որ պաշտեաց զաթոռն ամս չորս :

Իսկ զօրավարին Անատոլեայ կալեալ զՊապ խաբանօք և կապեալ զնա յերկաթս , առաքէ առ Թէոդոս , որ

1 . Եւ այս գիւտ ըստ վերնոյդ :

2 . Շինութի թէոդուպոլեայ , որէ Վարնոյ քաղաք , անագան ելլաւուրս փոքուն թէոդոսի :

3 . Թերևս ՚ի նահատակութե

նէն սրբոյ Յունական մինչև ցածր . աակալութիւն մեծին Սահակայ հաշուելին երեսուն և չորք ամբողջաց սուրբն Ներսէս ոչ աւելի քան զտասն ամ եկաց քահանայապետ :

չարար զնա արժանի տեսանելոյ, այլ հրամայեաց զնա ընկենուլ 'ի ծոցն¹։ Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զ[] արագդատ ոմն արշակունի ամն չորս։ Յերկրորդ աւին սորա ննջէ Շահակ, և յաջորդէ զնա Օւաէն եղբայրնորա, լաւ իբրեւ զնա, զամն չորս։ Իսկ [] արագդատ որսացեալ վասն սպանանելոյն զքաջն [] ուշեղ, հալածի յազգէն [] ամիկոնէից, և [] էոդոս աքսորէ զնա 'ի [] ուլիս կղզի։ Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զերկուս որդիսն Պապայ, զ[] ըրչակ և զ[] աղարչակ։ Ի յերրորդ Ժամն [] ըրչակայ ննջէ Օւաէն. և առնու զաւթուն [] սպուրակէս եղբայրնոցունց և առաքինակեաց, ամն հինգ։

Եւ բաժանեն զաշխարհս Շապուհ Պարսից և [] կադէոս որդին [] էոդոսի, սէր արարեալ ընդ միմեանս. [] ըրչակ առնու յանձն զկողմն Յունաց վասն հաւատակցութեանն. իսկ [] աղարչակ՝ որ ունէր զմասն Պարսից զարեւելիկողմն՝ մեռանի. և զնէ 'ի տեղի նորա Շապուհ զ[] սորով ոմն արշակունի, որ զինի երից ամաց մերժի 'ի տերութենէն 'ի քսութենէ գործակալաց աշխարհիս. այն որ նստոյց յաթու պատրիարքութեան զսուրբն Սահակ, որդի մեծին Սերսիսի, որ պաշտեաց զսուրբ աթուն ամն յիսուն։ Իսկ թագաւորն Պարսից կացոյց 'ի տեղին [] սորովու զ[] ռամշապուհ եղբայրնորին, ամն հնգետասան։

Իւ. Ի հինգերորդ ամին սորա և յառաջին ամին [] տաշրի որդւոյ Շապուհոյ՝ սուրբն [] Եսրոպ յորինէ զքաղութիւն հայերէն. քսան և երկու գիր առ Ռանիւլի [] սորոյ գտեալ 'ի հին ժամանակաց, որ վասն ոչ պարզելոյն զընդարձակութիւն լեզուիս, անհոգացեալ եղև յառաջնոցն, յոյն և ասորի և պարսիկ գրով շատացեալք. և ոչ [] Եսրոպ կարէր նոքօք փոխել զաստուածաշունչ մատեանս 'ի հայ բարբառ։ [] ասն որոյ աղօթից տուեալ զանձն գործակցութեամբ սրբոյն Սահակայ, տայ նմա [] ստուած զինդրելին, չորեքտասան գիրս, աջով իւրով գրուցմեալ առաջի նորա որպէս մեծին [] ուլսեսի 'ի լեառն [] ինայ, և սմա 'ի լեառն Բա-

1. Ոչ 'ի ծով ընկեցեալ այլ սակրով սպանեալ ասնն զՊապ հնապոյն պատմիչք։

լուայ¹, որպէս տակաւին ցուցանի զրոշմն աստուածա-
գիծ վիմին և նկարք գրերոյն, և պատուի տեղին խըն-
կօք և Զահիւք միշտ 'ի (Տաճկաց և քրիստոնէից²) բը-
նակչաց տեղոյն : Եւ զի լեալ է հայերէն գիր հնոցն՝
վկայեցաւ 'ի ժամանակս Լեոնի արքայի, զի գտաւ
դրամ 'ի Ալիքիւիա, հայերէն գրով զրոշմեալ զանուն
կռապաշտ թագաւորացն Հայկազանց³ : զորոյ զթերու-
թիւնն ելից նորս մեր Աղբաս, աստուածախառն շնոր-
հօք լցեալ, նորոգիչ նորոյս Խարայելի և կարգաւորիչ :
Որ և 'ի ձեռն աստուածատուր պարգեւացն զճառագայթս
սրբոյ Արրորդութեանն առեալ, մարգարէիւք և առա-
քելովք և աւետարանչօք և երկնային դասուք և ա-
մենայն արդարոցն խմբիւք, գայր մօտանէր 'ի Հայա-
ստան աշխարհս, և գանձէր յեկեղեցիս մեր զանասելի
գեղեցիկութիւնս 'ի զարդ հոգւոց և մարմնոց, և 'ի պար-
ծանս յաւիտենից, զոր ոչ արար ամենայն ազգաց Տէրն
բոլորից : Վանդի ոչ ճարտարօք և ոչ միջնորդովք ի-
մաստնացաք, և առաջնորդեցաք առ նա, այլ 'ի յերկնա-
պարզ և յաշխարհաստեղծ աջոյն գրեցաւ մեզ դպրու-
թիւն ուսման. և տեառն մերոյ և Նստուծոյ յիշա-
տակն կենդանի է 'ի մատեանս մեր, զօրութիւն տա-
լով և շնորհս, որք հաւատովն մատչին և բանականա-
պէս : Ասան որոյ փառք պատիւ և գոհութիւն տուո-
ղին և օրհնութիւն 'ի Տեառնէ ածողին առ մեզ, և
պայծառութիւն յիշատակի անուան նորա 'ի գիրն կե-
նաց, (Մեսրոպայ, որ է կանաչացեալ, այսինքն յարա-
զուարճ և բերկրեալ⁴, հօր մերում տեղի և յիշատակ
ընդ առաւել սուրբսն, և մեզ աղօթիւք նորա ողորմու-

1 • Աշակերտք Ս. Մեսրոպայ
'ի Սամոսացոց քաղաքի, այսինքն
'ի Սամոս կղզւոյ ասէն լեալ զգիւտ
հայկական տառիցս, զորումնք Սու-
րբատագոց քաղաք ընթերցուն և
կարծեն : Բաւուայ գիւտդ անձահ
է այլ թերւս ոչ անպատճառ, զի
ոչ միայն աղօթարան և մատուռն
Ս. Մեսրոպայ պատուի անդ 'ի
գլուխ լէրին՝ յորում՝ բերգն Բա-
ւուայ, և յիշատակի անդստին 'ի
Ժ. Գ. դարէ, այլ զի և յանձաւի անդ
լէրինն՝ ուր հեղինակս ասէ զաս-

տուածագիծ վէմն, գտաւ 'ի նո-
րումս բեկեռաքանդակ արձանագիր
հին :

2 • () Ըստ Հ. օրինակին :

3 • Յանկալի գիւտ և հետաքրն
նելի, այլ և երկբայելի, զի արդ
ոչ ուրեք ճանաչի հայատառ դրամ
թագաւորաց մերոց Հայկազանց և
Արշակունեաց :

4 • Ի սեմական լեզուաց ստու-
գաբանելով, Վերուր յայտնաբեր-
կեալ լի յարաբացին :

Թիւն և գթութիւն յԵստուծոյ 'ի համար աշակերտաց նորա, և հոգեւոր որդւոց ¹) :

Օւարձացեալ ապա սուրբ պատրիարքն Սահակ երկնառաք սարգեւօքն, ընտրէ մանկունս առաքինազարդս, և առաքէ յազգս, բերել յամենայն ազգաց զարուեստ մատենից. զՅովսէփ և զԳ և ռնդ, զՅովհանէս, զԼ. բրաճամ, զԼ. րձան, զԼ. ուշէ, զԼ. զնիկ, զԼ. որին, և զայլս. ապա և զինի սակաւուց զԼ. ուսէս և զԳաւիթ և զԼ. զղիշէ և զԼ. ամբրէ՝ զեղբայր Սովսիսի : Օկնի սոցա և զԼ. րձան արծրունի և զԼ. սորով և զԼ. ազար պատմագիր. սոքօք Թարգմանեցին զամենայն մատենանս 'ի ստոյգ օրինակաց սրբոյն Գ և ռնդի : Երրօքեաց սուրբն Սահակ և զտաճար սրբոց Հռիփսիմեանցն, զաւերեալն 'ի Շապոյ, և անյայտ եղեալ նշխարացն՝ խնդրեալ յԵստուծոյ յայտնեցաւ նմա : Սա ետես զառնալ Թագաւորութեանն և զքահանայապետութեան յազգէն Պաշլաւունեաց, և վերստին անդրէն նորոգել 'ի լրման աւուրց : Սորա էր դուստր միամօր ², զոր տայ յա մուսնութիւն համազասպայ մամիկոնենոյ, յորմէ ծընաւ սուրբն Սարգան : Եւ սքանչելի այրն Եստուծոյ Ստորոպ անցեալ 'ի Սիրս, առնէ և նոցա գիրս, 'ի ձեռն Ս. աղելի ումեմն, որ աշակերտեցաւ նմա. և զընացեալ յԼ. զուանս, ստեղծու և նոցա գիր ըստ նոցա լեզուին, ձեռօք Բենիամինի՝ որ անտի աշակերտեցաւ նմա :

ԻՁ. Իսկ Ս. Ռամչապուհ բարիօք կատարեալ զկեանս իւր. և գնացեալ սուրբն Սահակ առ Յազկերտ, խընդրէ զԼ. սորով՝ որ կայր 'ի բանտի, և վերստին Թագաւորեցուցանէ զնա, որ ոչ աւելի կացեալ քան զտարի մի՝ վախճանի : Եւ 'ի մեռանէն Յազկերտի, նստի յաթոռն Ս. Ռամ երկրորդն. որ և բազում չարս խորհէր ածել 'ի վերայ հայոց : Օր իմացեալ սուրբն Սահակ՝ գնաց առ Յունօք, և առաքէ զսուրբն Ստորոպ և զԼ. արգան Թոռն իւր առ Թ. Կոզոս որդի Երկադեայ. զոր խնդութեամբ ընկալեալ, կոչէն զԼ. արգան սորա տեւատ, և զԼ. Եստուլք վարդապետաց վարդապետ, և

1. () Այսչափս չիք 'ի Ք. Օ : նաւ առնան, բայց նախնիք Սահակաւ.

2. Նոր Օ. մի յաւելու Մ. նոյժ կոչեն զնա :

գարոցս հրամայեն կարգել (Թ)էոդոս և պատրիարքն
Լեւոնիս, և ռոմիս յարքունի տանէ կարգեն : Եւ
գարձան եկին առ սուրբն Սահակ, և կատարեն զհրա-
մանն :

Յետ այսորիկ առաքէ զԱրդան առ Սևամ խորն-
դրել զհաշտութիւն, և թագաւորեցուցանէ զԼեւոնա-
շիր, որդի Սևամասպոյ, զոր և արարն իսկ : Իսկ Սով-
սէս ասէ թէ զկնի խորովու թագաւորեցոյց Յազկերտ
զԱսպուհ զորդին իւր, ամս երեք . որ և 'ի համբաւ
մահու հօրն գնացեալ, մեռաւ 'ի զօրայն . և ասեն, մը-
նաց երկիրս անիշխան և շփոթ ամս մետասան . և ապա
թագաւորեաց Լեւոնշիր, որ և ատեցեալ եղև 'ի նա-
խարարացն վասն զազիր գործոցն . վասն որոյ աղաչեն
գմեծն Սահակ ընկենուլ գնա . և 'ի չհաւանել նոցա՝
ինքեանք երթան 'ի դուռն Սևամայ, կոչել տան զԼեւ-
ոնշիր և յղէլ 'ի խուժաստան : Եւ ընկեցեալ զսուրբն
Սահակ, կարգեն 'ի տեղի նորա զՍուրմակ չարախօսա-
կից իւրեանց, որ ոչ յամեալ տարի մի՝ հալածի . և դը-
նեն զԲրեքիշու ասորի, ամ մի . և ապա զԲուհէլ 'ի նոյն
ցեղէ, ախյիփեխցք և վատաւարք, յորոց տաղտկա-
ցեալ նախարարացն հայոց՝ հալածեն, և աղաչեն ըզ-
սուրբն Սահակ առնուլ զաթոռն . որոց ոչ հաւանէր,
բայց 'ի վարդապետութենէ ոչ բնաւ դադարէր, այլ
գիւցեցանէր հողւոր գառանցն զերկնաւոր աղբիւրն
'ի տուէ և 'ի գիշերի : Սմանք զկնի Բրեքիշոյ և Բուհե-
լի ասեն առեալ Սուրմակայ զաթոռն ամս եօթն : Եւ
սրբոյն Սահակայ արարեալ գոյզն ժամանակս 'ի գա-
ւառին Բագրեւանդայ, 'ի գեօղն Բլուր՝ կատարի առ
Վրիստոս, և ամփոփի յԷշաիշատ, զկնի սատակմանն
Սևամայ և տիրելոյն Յազկերտի որդւոյ նորա : Օկնի
ապա վեցից ամսոց կատարի սուրբն Սեսրոպ 'ի Սա-
ղարշապատ, և գնի 'ի յ()շական գեօղն, իաջանման
լոյս երկնաւոր կալով 'ի վերայ դադաղայն, մինչև եգաւ
'ի գերեզմանի : Բայց զաթոռն տեղապահու թեամբ խը-
նամէր Յովսէփ աշակերտ Սեսրոբայ, 'ի Սպոյ ձորոյ,
'ի գեղջէն հողոյցմանց . և ասեն Սուրմակն՝ կատարէր
զձեռնադրութիւն, մինչ կենդանին էր, զամս եօթն :
Ի է . Իսկ նախարարացն 'ի մի վայր ժողովեալ, կացու-
ցանեն տեղապահ թագաւորութեան զսուրբն Սար-

դան : Օպյուս ժամանակօք դարձան 'ի Թարգմանու-
 (Թենէ ¹) Լեօնդ , Կորիւն և Լըձան , որ զիպեցան 'ի Ժու-
 ղոջն Լօփեփոսի , զոր արար (Ժ)էոդոս 'ի մետասաներորդ ¹
 ամի Թագաւորու (Թեանն իւրում վասն Վեստորի չարի ,
 և բերին անտի կանոնս գրութս վեց :

Բայց գունդն Հայոց՝ էր զի հնազանդէին Պարսից ,
 և էր զի դիմանային պատերազմաւ , յորժամ վասն հա-
 ւատոց ոյժ հասանէր : Վրանզի Շաւասպ արծրունի և
 Սնդոյ աւագ նախարարք ուրացեալք զհաւատս՝ շինեն
 'ի Դուին մեհեանն Որմզդի և տուն կրակի , և քրմա-
 պետ դնեն զՇերոյ զօրդին Սնդոյի . զօրլուեալ սուրբն
 Սարգան , քայր իւրով գնդաւն , և սատակէր զՇա-
 ւասպ և զմարդպանն Սշկան փախստական առնէր ,
 և զպիղծն Սնդոյ յատրուշանն հրոյ արկեալ այրէր , և
 զՇերոյ 'ի վերայ բազնին կախէր զփայտէ , և զտե-
 ղին շինէր եկեղեցի անուամբ սրբոյն Գրիգորի : Լու-
 զսուրբն Յովսէփ ձեռնադրեն կաթողիկոս , որ արար
 զԺողովն 'ի Շահապիւլանս , ուր զտուգանաց կանոնն
 կարգեցին : Որ զկնի երկու ամաց եկեալ գունդ 'ի Պար-
 սից , և ըմբռնեալ զնա և զՍահակ և զԼեօնդ և
 զայլսն , եղին 'ի բանտի , որպէս զխրատառուս Սարգա-
 նայ , հեռագոյն օրսացեալ 'ի յըմբռնել զսուրբն . զոր
 և խնդու (Թեամբ ընկալան զկապանսն վասն Վրիս-
 տոսի , և ոչ յօժարեցին հանել զնոսա մինչ ցժամա-
 նակն : Սասն որոյ 'ի մի վայր եկեալ իշխանքն Հայոց ,
 դնեն զՎիւտ պատրիարք , և 'ի Դուին փոխեն զա-
 թոռն , հրամանաւ նորին Յովսէփայ . յորմէ մանա-
 ւանդ հնազանդեցան սրբոյն Սարգանայ ամենայն նա-
 խարարքն Հայոց , որովք տայր պատերազմ ընդ Պարսս
 զամս իննւետան , յաղթեալ քառասուն և երկու ²
 պատերազմաց , մինչև ցկատարումն իւր մարտիրոսու-
 (Թեամբ , օրհնութեամբ սրբոյն Սահակայ . որ 'ի ժամ
 վախճանի իւրոյ յամենանն նաւասարդի յերեսունն ,
 յաւուր ծննդեանն իւրոյ , օրհնեաց զնա և զեղբարս
 իւր զՀմայեակ և զՀամաղասպեան . նոյնպէս և սուրբն
 Սեսրոպ յիւրում կատարմանն յերեքատասան մեհեկի

1 • Ոչ 'ի մետասաներորդի ամի
 այլ 'ի քսաններեքն Թէոդոսի դու-
 մարեցաւ Ժողովդ :

2 • Զայսպիսի դէպս գործոց
 արւոյն Սարգանայ ոչ գտանեմք
 առ հնագոյնս 'ի պատմեաց :

ամնոյ . որոց աղօթիւք և օրհնութեամբ պարսպեցան և պսակեցան :

Վանդի ընդ այն ժամանակս եկաց 'ի գործ հազարապետութեան Յազկերտի չարամիտն Ներսէհ, և չուաւ առ նա սեպուհն Սարազվաղան , որ էր փեսայ Սասակայ Սիւնեաց իշխանի , 'ի նոյն ազգէ , ատեցեալ և հալածեալ յաներոյն իւրոյ . որ և ուրացեալ զՔրիստոս , զրգուեաց զնա 'ի յանցան զոր անցոյց ընդ հայս . որ և 'ի նոյն խորխորատն սատանայի անկանէր աներ նորին Սասակ . և եղեն պատճառք այնքան աղետից , որ էանց ընդ հայս , զոր յընդարձակ պատմութիւնսն է ուսանել : Եւ վկայեցին Սարգանանքն , հազար երկերիւր երեսուն և երկու 'ի հրոտից երեսունն , 'ի վեշտասանն Յազկերտի . և զկնի երկուց ամաց սուրբ երէցն Սամուէլ և սուրբ սարկաւազն Լբրահամ , 'ի հրոտից եօթն . և սուրբ եպիսկոպոսն Բասենոյ Սասթիկ , որ յառաջագոյն տարեալ էր 'ի խուժաստան , դառն տանջանօք 'ի տանն հրոտից . և սուրբ կաթուղիկոսն Յովսէփ և տէրն Սահակ և սուրբ քահանայքն Ղևոնդ և Սուշէ և Լւշէն , և սուրբ սարկաւազն Վաջաջ , վեցեքեան սոքա կատարեցան 'ի քսան և հինգն հրոտից , յԱպար աշխարհի 'ի փառս Լոյսուծոյ : Եւ երանելի մոգպետն 'ի մարգաց տան : Լոյսուղիկն ասէ , թէ ստուգեցաք զվեշտասաներորոնք Յազկերտի՝ երրորդ ամ Սարկիանոսի ² .

Իւ . Յորում աւուր սուրբն Սովսէս և Սամբրէ և Ղաւրիթ եկեալ յուսմանէ , հոգային զտուն կաթուղիկոսարանին : Եւ թուի թէ 'ի լինել ժողովոյն Վաղդկոնի , վախճանեալ էր Ղաւտ ³ , և չև էր նստեալ

1 . Ի թուոյ այտի երկերիւրքն յետոյ ուրեմն կատարեցան , և ոչ 'ի պատերազմին :

2 . Ստոյգ օրհնահատակութեան վարդանանց է երկուքն յունիսի , 451 ամին Քրիստոսի . որ է երկրորդ ամ Սարկիանոս :

3 . Ի լինել ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ ոչ միայն թէ վախճանեալ չէր Գիւս , այլ և ոչ նստեալ կաթուղիկոս . աղմկին Պարսից և պատերազմին վարդանանց ժամանակ

էր 'ի հայս , վասն այնորիկ և չքտաւ ոք 'ի մերոցս յայնմ ժողովի , դոնեայ իբրև երեսփոխան մերոյ հայրապետի : Իսկ որ զՄովսիսէ և զԴաւթայ և զՍամբրեայ բանք և հակաճառութեք , գտանին և այժմ՝ իմաստակեալ և ճամբարակեալ բանքդ և ուղղոյն իսկ դիւր . բայց ոչ 'ի Մովսիսեանց աստի յօրինեալք կամ թելադրեալք , այլ զկնի ուրեմն կարկատեալք յաւուրս Եզրայ և հերակել կոյսեք՝ 'ի համա-

Յոհան Սանդակունի . և բերեալ առ սոսա թուղթ դաւանութեան , ոչ ընկալան , զի արտաքոյ էր սուրբ Տարյն աւանդից : Եւ չոգան Սովսէս և Գաւիթ , թէ Տնար իցէ օգնել ուղղափառութեանն (!) . վասն զի դասնին այսպիսի բանք առ մեզ , թէ Գաւիթ խօսեցաւ յերկար ընդ Յունազայ , և ընդ զրան երէցն Պողքերայ (և ընդ Սամբրէի արքեպիսկոպոսն Կորնթացւոյ ¹) , և կարկեցան և յամօթ եղեն : Եւ ապա յոսն եկաց Սելիտոս մետրապօլիտն Սակեդոնացւոյ , և առեց Սովսէս . Գիտեմ զքեզ և զաշակերտդ քո 'ի մանկութենէ կրթեալ , և թերեալ 'ի ճոռում բանս կուղաբանիցն և կկայծոնից փիլիսոփայից , և ոչ որ կարէ յաղթել ձեզ . այլ և նախանձու վառեալ էք զի ոչ կոչեցաք զձեզ , զի չէր կենդանի պատրիարզն ձեր : Եւ ասէ Սովսէս . Եպաքէն ճանաչես զմեզ , զի անդրանիկ էաք եկեղեցւոյն , և դատաւորք հայրապետանոցին , և ընդէր ոչ կոչեցիք զմեզ , և զբազմահմուծ թիւնս մեր նախատինս ասես : Բայց պատճառ ժողովոյն ձեր՝ չէ ծածկեալ յումեք , այլ մեք զձմարտութիւնն ոչ թողումք , մի բնութիւն ասել մարմնացելոյ բանին Եստուծոյ : Եւ Սելիտոս . Որպէս ասես զմինն , յատկացեալ ասես զՈրդի 'ի Տօրէ , և միացեալ 'ի մարմնի : Սովսէս ասէ . Ոչ բաժանեալ 'ի Տօրէ , և միացեալ 'ի մարմնի : Եւ այլ այսպիսի բազում բանս խօսեցան : Ուստի կարծեցաք այսպիսի գոլ զժամանակին , զի զտասն ամ կալեալ Գիւտայ զաթոռն՝ կատարի , և յաջորդէ զնա Յոհան Սանդակունի , իմաստասէր և լի հոգեով Եստուծոյ , որ բարիօք յօրինեաց զկարգս ձեռնադրութեան և ժամակարգութեան , և զճառս խրատուց : Եւ սա թարգմանեաց զերկրորդ Կորնթացւոց թուղթն , զՅոհանն , և այլ բազում օգուտս գործեաց 'ի կեանս իւր : Կէսք 'ի կողմն Յունաց ասեն զԳիւտ կաթուղիկոս , և զՅովհանն 'ի Պարսից 'ի միում ժամանակի : Եւ սոքօք էր ճգնաւորն Եստոն , որ

խոհից Մայրաքոմեցւոյն : — Յուշ լիցի աստանօր և վասն ժամանակի կաթողիկոսաց , զի անհամաձայնութիւն և չփոթութիւն է առ պատմիչս . հնադոյնքն ընդ մէջ Յով

սեփայ և Գիւտայ կարգեն զՄելիտէ և զՍովսէս , զոր յեափնք ոչ յիշեն :

1 . Չիք 'ի Բ . Օ :

և թափուլ, թողեալ զամենայն ինչ վասն Վրիստոսի
 Ս արոսիւ հարազատաւն երթեալ կրօնաւորէր 'ի տե-
 ղոջն՝ որ այժմասի սուրբ թափուլ :

Ի Թ . Իսկ զկնի վճարման սուրբ նահատակացն մեր ,
 չարն Ս ասակ՝ զկնի և զերեսին որդիս Հմայեկայ 'ի
 դուռն տանէր որպէս զորդիս մահապարտաց . զոր խն-
 դրեալ Լ՛շուշայի Ս րաց բոշխին 'ի Յազկերտէ , տայ
 նմա զանակնունելի պարգէն . որ և աւագն 'ի նոցանէ
 Ս ահան՝ սպարապետ եղև Հայոց . քանզի սատակեալ
 Յազկերտի , Պերող որդի նորա սպանեալ զեղբայր
 իւր՝ Թագաւորէ , և հաշտութիւն առնէ աշխարհիս ,
 և զՍ ահան կացուցանէ հարկահան արքունի , և 'ի
 քսու արանց նեղեալ տկարանայր 'ի հաւատոցն . և զկնի
 հարեալ զնա սիրտն իւր զղջանայ , և ապստամբեալ
 յարքայէ հարկանէ զզօրսն Պարսից յողով անգամ : Եւ
 Ս արազվաղան տիրեալ Սիւնեաց վասն ուրացութեանն ,
 'ի բազում աւուրս նեղեալ 'ի դիւաց՝ խեղդի անզեղջ :
 Յորում աւուրս սպանաւ ուրացողն Ս ազգէն , և այլ
 բազում ուրացողք ընկալան աստէն զառհաւատչեայ
 գեհէնոյն :

Յետ այսորիկ զօրավարն Պարսից Սիհրան գայ բա-
 զում զօրօք 'ի վերայ Ս ախտանգայ Ս րաց արքայի . և
 յղէ աղաչանս առ Ս ահան օգնել նմա , և զնաց յօժա-
 րութեամբ . և 'ի խմբել պատերազմին՝ վատ զօրն Ս ք-
 րաց փախեան Թագաւորաւն հանդերձ , այլ և վատօք
 'ի Հայոց , և նահատակեցաւ սուրբն Ս ասակ եղբայրն
 Ս ահանայ , որոյ երեսքն փառաւորեալ փայլէին որպէս
 զՍ ովսիսին՝ 'ի ժամ կազմելոյն , յորս ոչ կարէին հայել
 տեսողքն , և իմացան թէ մեռանելոց է յայնմ աւուր .
 պսակեցաւ և սուրբ սեպուհն Սիւնեաց Յաղդ , յամ-
 սեանն հռի 'ի վեշտասանն , 'ի գեօղն Բագուան . զոր
 ըմբռնեալ Սիհրան հարկէր¹ ուրանալ զհաւատն և
 կեալ մեծութեամբ . և տուեալ ընդդէմ պատասխա-
 նի , մեռանի վասն Վրիստոսի , և պսակի : Նոյնպէս
 և քաջ ասպետն Սահակ կատարի 'ի ժամ պատերազմին
 'ի վերայ սուրբ ուխտին օրինաց : Օ կնի այսորիկ սպա-
 նաւ Պերող 'ի Հեփթաղաց եօթն որդւովք . և թա-

1 . Հին Օ . հարկանէր և հարկէր :

գաւորեցուցին զՎաղարշ եղբայր նորա . և կոչեաց ըզ-
 Վահան , և ետ նմա զգօրավարութիւնն Հայոց , և
 յետ այնորիկ եթող 'ի նա և զմարզպանութիւնն :
 Օկնի Վաղարշու՝ նստի Վաւատ որդի նորա . և յետ
 նորա խոսրով ամս քառասուն և ութ , իսկ Վահան
 շինեաց զեկեղեցիսն Լըտաշատու՝ զաւերեալն 'ի
 Պարսից :

Յորում ժամանակս երանելին Տեառնթագ յԼը-
 շարունեաց պսակեցաւ 'ի Օառնաւուխտայ՝ զօրագրը
 խէն Պարսից , և այլ ևս բազումք ընդ նմա :

Լ . իսկ տէր Յոհան կալեալ զաթոռն ամս վեց . և
 զկնի նորա տէր Բաբգէն զամս Հինգ . և յետ նորա տէր
 Սամուէլ ամս Հինգ . և զկնի նորա տէր Սուշէ ամս
 ութ . և յետ նորա տէր Սահակ ամս եօթն . և յետ նո-
 րա տէր Քրիստափոր փիլիսոփայ ամս եօթն : իսկ
 Վահանայ բարիք վախճանեալ , փոխէ զիշխանութիւն
 նորա եղբայր իւր Վարդ , ամս չորս . զՎահան կէսք
 քսան ամ , և կէսք երեսուն և մի ասէն կացեալ իշ-
 խան : Եւ զտէր Քրիստափոր յաջորդէ տէր Ղևոնդ
 ամս երկու . և ապա տէր Կերսէս ամս ինն : Ի ժամա-
 նակս նորա առաքեաց խոսրով թագաւորն Պարսից
 Տրոսակս , զի կալցեն զՎարդ . և եղև մեծ պատերազմ
 'ի դաշտին Սաղամախայ՝ , և կոտորեն զգօրսն Պարսից
 աղօթիւք սուրբ Հայրապետին Կերսիսի : Եւ յայն ժա-
 մանակս կատարեցաւ սուրբն Յիզաբուղիտ , որ է աս-
 տուածապրեցոյց . կատարեցաւ 'ի Դուին՝ 'ի մարզպա-
 նէն Վարճամայ . զի զկնի Վարդայ՝ պարսիկք իշխէին
 մարզպանք . և զմարմին սրբոյ վկային ամփոփեալ սուրբ
 Հայրապետին Կերսիսի առննթեր կաթուղիկոսարանին ,
 շինեալ վկայարան կոփածոյ 'ի վերայ նորա :

Ի սոյն աւուրս Եզրաս Ընգեղացի զդասս ճարտա-
 սանաց բազմացոյց : Օկնի Կերսիսի՝ տէր Յոհանէս
 ամս Հնգետասան . և յետ նորա տէր Սովսէս յԵղի-
 վարդայ ամս երեսուն : Սա 'ի տասներորդ ամի Հայրա-
 պետութեանն իւրոյ , և յերեսներորդ առաջներորդ
 ամին խոսրովու , որդւոյ Վաւատայ , և 'ի չորեքտասա-

1. Տեառնթագայ նահատակու . զմիտն ըստ Բիւղանդացւոց , 'ի Դ
 թեան որպէսն անծանօթ է մեզ : Հայոս , այժմ՝ անծանօթ :

2. Սաղամախ հաւանօրէն է խո-

ներորդն¹ Յուստինոսի, որ զսուբբն Սոփի շինեաց,
 եղիւր թուական Տայոյ և տումար. յորում ժամանա-
 կի լցեալ էր շրջանն հինգհարիւր երեսուն և երկուց.
 և մարզպան Տայոյ Սեթէժ դնունի, որ կալաւ զիշխա-
 նութիւնն ամս երեսուն և մի: Եւ 'ի դիւր թուականին
 էին Պետրոս եպիսկոպոս քերթողն Սիւնեաց, և Վեր-
 շապուհ 'ի Տարօնոյ, և Լեզգիշոյ 'ի Սասնայ, զոր ե-
 պիսկոպոս ձեռնադրեաց Սովսէս. որ և զԿիւրիոն, որ
 էր ազգաւ 'ի Սրաց, 'ի գաւառէն Ջաւախաց 'ի գեղջէ
 Սկուտրի, և գիտէր դպրութիւնն հայ և վրացի, ձեռ-
 նադրեաց Սրաց կաթողիկոս, որ եղև յետոյ քաղ-
 կեդոնիկ²: Քանզի 'ի տղայութեանն գնացեալ էր 'ի
 Յոյնս, 'ի Կողոնիա գաւառ, և բնակեալ 'ի գետոյն Կի-
 կոպօլիս յեզր Գայլ գետոյ, որ և վարժեցաւ յոյն դը-
 պրութեամբ. և յետ հնգետասան ամին, եկն առ
 Սովսէս 'ի Գուին, և կայոյց զնա վանաց երէց սրբոյ
 Կաթողիկէին, այլ և քորեպիսկոպոս Լյորարատեան
 գաւառին, ամս եօթն. և յորժամ մեռաւ կաթողի-
 կոսն Սրաց, առաքեցին իշխանք աշխարհին առ տէր
 Սովսէս, ըստ առաջին կարգին, զի տացէ նոցա առաջ
 նորդ, և զնա կամեցաւ տալ որպէս 'ի տանէ իւրմէ. և
 երթեալ նուաճեաց զամենայն երկիրն. և ապա եկն առ
 նա խուժիկ մի նեստորական, որ Կիս կոչիւր, այսինքն
 խստութիւն, որպէս եղևն, որ էր 'ի Կողոնիոյ, 'ի գեղ-
 ջէն Օռտառիմայ, մօտ Կիկոպօլի. որ լեալ էին մի-
 մեանց ուսումնակիցք և աղանդակիցք. զնա ձեռնադրէ
 եպիսկոպոս, և կորնչի նովաւ, և ամենայն աշխարհաւն:
 Օր իմացեալ Սովսիսի եպիսկոպոսի՝ որ 'ի Յուրտաւ՝
 որ այժմ ասի Գանչէնք, ծանուցանէ պատրիարդին
 Սովսիսի, և նա գրէ առ նա թուղթ յանդիմանու-
 թեան և սպառնալեաց, և նա բնաւ ուրանայ յերկեղէ
 սրբոյն զաղանդն: Եւ զկնի սակաւ ժամանակաց մեռաւ
 պատրիարդն յերեսներորդ ամի հայրապետութեան իւ-
 րոյ, և Կիւրիոն յանհոգս եղեալ ընդունի զժողովն
 Քաղկեդոնի:

ԼԱ. Իսկ Խոսրով թագաւոր Պարսից մօտ 'ի վախ

1. Ոչ 'ի չորեքտասներորդի տեալ 'ի հեղինակէդ և 'ի համա-
 այլ ի քսաներորդի չորրորդի ամին: կարծեացն:

2. Յայն սակաւ և դատափե-

Ճանն հաւատայ 'ի Վրիստոս, և կոչեցեալ առ ինքն զԼարան կաթողիկոսն՝ զոր տէր Վիւտ էր ձեռնադրեալ հանդերձ այլօք եպիսկոպոսօք, 'ի գնալն իւրում առ Պերող արքայ՝ ուր յանդիմանեաց զմոլորութիւնն Պարսից, ցանկալով մահու, մկրտեցաւ յԼարանայ և հաղորդեցաւ. և զկնի սակաւուց կատարեցաւ, և թաղեցին զնա քրիստոնեայքն յարքունական գերեզմանս : Եւ առ զթագ նորա որդի նորա Որմիզդ. որոյ նենգ գործեալ սպանին զնա յիւրում դահլձի, և առնու ըզթագն որդի նորա Խոսրով. յորոյ վերայ յառնէ Սահրամ զլուխ զօրացն, և առնէ զնա փախստական : Եւ նա գնայ առ Սօրիկ կայսր, և գտեալ 'ի նմանէ օգնութիւն դառնայ և տիրէ հայրենեացն, և լինի երախտահատոյց, թողլով 'ի Սօրիկ զՍիջագետս, և 'ի հայոց զաշխարհն՝ որ Տանուտերական գունդն կոչի¹. Բայց յոստանէն Ղանայ, և յերկուց գաւառացն՝ որ է Ոսն Սասեաց և կողմն Բրագածու, թողու 'ի Սօրիկ 'ի լեռնէն որ կոչի Բնծաքիսար, մինչև ցԼուստն աւան և ցհացիւնս : Որ յանդգնեալ զեղեալ անուանան յԼարայէն² փոխէ. զԼըմնին կոչեցեալ 'ի նմանէ՝ որ է Բաւջին հայք՝ Լըրորդ հայք զնա կոչէ, յորում մայրաքաղաքն Սևաստ. և զՎապոտիկա, յորում մայրաքաղաքն Կեսարիա՝ Լըրորդ կոչէ հայք, և առնէ զնա եպարքի. և զՍեւանի՝ որ ունի զհոմանուն գաւառն իւր, կոչէ զնա Բաւջին հայք. և զՊոնտոս, յորում մայրաքաղաքն Տրապիզոն, Սեծ մասն հայոց կոչէ զնա. և զՉորրորդ հայք, յորում մայրաքաղաքն Եփրկերտ որ ասեն Սուփարկին, Յուստիանունիստ գրէ զնա 'ի դիւան արքունի. և զաշխարհն Կարնայ՝ յորում քաղաքն թէոդուպօլիս՝ Սեծ մասն հայոց կոչէ. և որ 'ի Սեծ հայոց մասն էր առ նոսա, 'ի կողմանց Բասենոյ մինչև ցսահմանս Բսորեստանի, Սեծ հայք անուանէ. և զկողմանս հայոց սահմանօքն իւրովք՝ Խորադոյն հայք կոչէ. և զկողմն Ղանայ՝ Երբասադոյն հայք կոչէ : Օայս անուանս գրէ 'ի դիւանի :

Հորումաւուր Սեբատ Բագրատունի քաջապէս խռնարհեցուցանէ ընդ ոտիւք Խոսրովու զամենայն թշնա-

1. Տանուտերական երկիր՝ կողմն Եփրատի մոտէն է, այլ աստանօր ընդ

դարձակագրին իմանի :

2. Պարտ է ասել յԱրամայ :

միս նորա . և նորա պատուասիրեալ նմա տայ զմարդպա-
նու թիւնն Սրկան աշխարհի , ուր երթեալ գտանէ
ազգա հայոց գերեալ , և բնակեալ 'ի թուրքաստան
անապատին մեծի՝ որ Սագաստանն կոչի , մուսացեալ
զլեզու և զգպու թիւն . որք տեսեալ զՍմբատ խրախ
լինէին , և նորոգէին զլեզու և զգիր . և զերէց մի նոցա
հաբէլ անուն՝ տայ եպիսկոպոս ձեռնադրել մեծի հայ-
րապետին Սովսիսի . հաստատէ զնոսա վիճակ սրբոյն
Ղրիգորի , և առեալ հրաման յարքայէ՝ գայ տեսանել
զերկիր իւր : Եւ եկեալ 'ի Ղուին՝ սկսաւ շինել
զփայտաշէն սուրբ Ղրիգորն 'ի Սարգանայ սրբոյ . և
պահնակ բերդին բողոքէ 'ի դուռն , թէ վնասակար է
բերդիս . և ելանէ հրաման քակել զբերդն , և հեռա-
գոյն շինել . և խնդացեալ Սմբատ 'ի փառս Բրիստոսի ,
շինէ զեկեղեցին կոթածոյ վիմօք , և տայ ձեռնադրել
պատրիարք զտէր Աբրահամ զեպիսկոպոսն Ոչտու-
նեաց , որ շատ ջանացեալ թղթով 'ի ձեռն Պետրոսի՝ ոչ
կարաց դարձուցանել զՎիւրիոն յուղղափառութիւն (!) .
վասն որոյ արարեալ ժողով 'ի Ղուին , անիծին զՎիւ-
րիոն հերետիկոսեայ (!) : Եւ Սօրիկ կացոյց յիւր կող-
մանն կաթողիկոս զՅոհան որ նստէր 'ի գեօղն Լւան¹,
շինեալ անդ եկեղեցի , այր սուրբ , և ընտրեալ յամե-
նեցունց² :

ԼԲ . Յայնմ ժամանակի նախարարքն Սօրիկայ սալա-
նին զնա , և եղին թագաւոր զՓովկաս , որ և եկեալ 'ի
Բասեն՝³ ջանայր նուաճել զհայս . և ընդ առաջ եր-
թեալ Լշոտ , հարկանէ անչափ կտորմամբ հրամա-
նաւ Խոսրովու , և առնու զՎարնոյ քաղաք , և փոխէ
զբնակիչն յԼճմատան , տարեալ զՅոհան կաթողի-
կոս զինի , որ կայր 'ի գաղթի անդ . որ և անդէն վախ-
ճանեալ , բերաւ դին 'ի գեօղն Լւան , որ կալաւ ըզ-
կաթողիկոսութիւնն ամս քսան և վեց . և սուրբ պա-
տրիարքն Աբրահամ փոխի զինի քսան և երեք ամի

1 . Աւան գիւղ Կոտայից 'ի կողմն
Երեանու : — Տարակուսական են
ժամանակք կաթողիկոսութեան
Յովհաննու և Աբրահամու , ըստ
այլակարծի գրութեան պատմաց :

2 . Այսպէս 'ի բնագրին . իսկ

միւսն կամակորէ . Այր սուրբ , և
Բնաւ լիտպրեալ յաղանդն Յոանայ :

3 . Թերևս մի 'ի զորավարաց
կայսերն՝ որ տայր մարտ ընդ Պար-
սից , հանդիպեալ իցէ 'ի Բասեն ,
այլ ոչ ինքն Փովկաս :

աթուակալութեանն . և յաջորդէ զնա տէր Առմիտաս ,
'ի գեղջէ Մըջից :

Իսկ յիշխանաց կարգի զինի Սեփեթայ պարսիկք
կացին . նախ Վենչապուհ , որ զնմովութիւնն շատա-
ցոյց , և յետ նորա Սարազդատ ոմն , և ապա Սուրէն
ազգական Սոսրովու , որ չնայր ընդ կանայս իշխանացն .
ընդ որ զայրացեալ Սարգանայ՝ որդւոյ Սասակայ մա-
միկանենոյ՝ սպան զնա , և առեալ զընտանիս իւր գնաց
'ի Աոստանդնուպօլիս : Բայց Հերակլ սպանեալ զՓով-
կաս , Թագաւորեցուցանէ զորդի իւր , և ինքն խաղայ
յարևելս . և Սոսեմ աւերէ զՅոյն հրամանաւ Սոս-
րովու , քինախնդիր մահուանն Սօրկայ , և գերէ զԵ-
րուսաղէմ և զիսայտն փրկական , և զՕաքարիա պա-
տրիարքն Երուսաղէմի : Յայնմ ժամանակի պատրիարքն
Առմիտաս ընդարձակէ զվկայարան սրբոյ Հռիփսի-
մեանցն , և պատահէ սուրբ նշխարաց նոցա . և լինի ոչ
սակաւ միսթարութիւն քրիստոնէից , և էր կնքեալ
մատանեաւ սրբոյն Վրիգորի , և սրբոյն Սահակայ , զոր
ոչ իշխեաց բանալ , այլ և զիւրն եգ 'ի վերայ . և չափ
հասակին Հռիփսիմեայ՝ տանն Թիզ և չորս մատն , և
զսուրբն Վրիգոր ասէն ինն Թիզ , և զՏրդատ՝ մետա-
սան Թիզ :

ԼԳ . Բռաբեաց Հերակլ դեսպանս պատարագօք առ
Սոսրով խնդրել զխաղաղութիւն , որում ոչ էտ պա-
տասխանի . և բարկացեալ Հերակլի , առնու ընդ իւր
զեղբայր իւր զԹէոփոս , երկիցս հարկանէ զզօրսն
Պարսից առ Մնտիոքաւ , և երթայ ընդ հայս 'ի վե-
րայ Սոսրովու . և զնա ոյժառեալ՝ Վաւատայ որդւոյ
առաջնոյ Սոսրովու , սպանանէ զՍոսրով , և խնդրեալ
սէր 'ի Հերակլէ՝ Թողու 'ի նա զԵրջագետս . և դառ-
նայ Հերակլ և գայ 'ի Վարնոյ քաղաք : Յորում յա-
ւուրս յաջորդեալ էր զսուրբ աթոռն Առմիտասայ տէր
Վրիստափոր , և հանեալ զնա զի առնէր խռովութիւն
'ի մէջ իշխանացն , զնեն զԵղր Սիգացի , զոր կոչեաց
Թագաւորն 'ի Վարնոյ քաղաք , որ վասն տգիտու-
թեանն՝ իւրոյ քաղկեդոնիկ եղև , առեալ զՄըջք ,

1 . Այսպէս ԵՕՕ :

գոյն գտաւ քան զհեղինակ :

2 . Դէթ յայտմ մասին գիտնա .

և զերրորդ մասն Կողբայ ¹ գին հաւատոյն : Եւ 'ի դառնալ նորա կշտամբեաց զնա Յոհան ² վարդապետ կաթուղիկոսարանին , ասելով . Յիրաւի Եզր կոչեցար , զի յեզր ելեր յուղղափառութենէ . և ինքն չոգաւ յԱղուանս , 'ի գլուխ Վարդման գաւառի , և ճգնեցաւ խիստ վարիւք : Սա գրեաց երիս գիրս , զանուն իւր չգնելով 'ի նոսա . զմինն կոչեաց Խրատավարք , զմինն հաւատարմատ , և զմինն 'Եղեմակ : Եւ սորա աշակերտ մի Սարգիս անուն , որ զՍաբէլին ախտանայր . զոր հալածեալ մերժեաց յինքենէ : Յաւուրս յայտոսիկ մեռանի Կաւատ արքայ , և Թագաւորէ տղայ որդի նորա Ըրտաշիր . և լուեալ հերակլ , յորդորէ զԽոռեմ՝ առնուլ զԹագն , սպանանելով զտղայն : Օգոր և արար իսկ . և ետ զխաչն սուրբ 'ի հերակլ : Եւ ըսպանեալ զօրացն զԽոռեմ՝ տան զԹագն 'ի Բորն դուստրը Խոսրովու , և զինի նորա 'ի Օամրիկ քոյր նորա . և յետ նորա , զՈրմիզդ Թոռն Խոսրովու , զոր խեղդամահ արարին , և եդին զՀազկերտ Թոռն Խոսրու վու ³ :

Իսկ հերակլ զխաչն տարեալ յԱրուստղէմ , կանգնէ 'ի տեղոջ իւրում . յորում ժամանակի կարգէ զօրավար հայոց զԴեժեժ , զոր սպանեալ Վաւիթ Սահառունի , ինքն լինի իշխան հրամանաւ հերակլի , զամս երեք , որ շինեաց զեկեղեցին Սրենոյ ⁴ . և ապա անարգեալ յիշխանացն հալածեցաւ . և անկաւ շփոթ մեծ 'ի հայս , զմիմեամբք ելանելով . յորում աւուրս ընդարձակեաց Եզր զվկայարան սրբոյն Վայրիանեայ . և տէր Վրիստափոր շինեաց միայնարան 'ի յՈտն Սասեաց , և առաքինանայր բազում ջանացող աղօթիւք , երեքհարիւր խարազնազգեստ արամբք : Յորում աւուր ժողովեալ յԱդեսիա երկոտասան հազար հրեայ՝ ապստամբեցին 'ի հերակլեայ , և նա երթեալ սաշարեաց զՈւռհա , և առ զնա և արձակեաց զհրեայսն կենդանի , յո և կամիցին երթիցեն , ոչ լը-

1 • Իմա զմասն աղահանից տեղեացն :

2 • Մայրադոմեցին մոլորեալ :

3 • Ի կարգի Թագաւորացդ սպասեն և այլք : Բոր է Բքոր կամ

Բեքոր , որ և Բորանդուխտ . իսկ Չամրիկն՝ Ազերմիդուխտ :

4 • Մրեն 'ի Շիրակ գաւառի . կիսականգուն կայ ցարդ եկեղեցին այն :

սելով (Թ) հոգորոսի եղբորն՝ որ կամեցաւ սատակել զնոսա : Եւ զնացեալ անտի ընդ անապատ չոգան 'ի Տաճ կատան առ որդիսն Խամայելի, որպէս առ ազգայինս, և կոչէին յօգնութիւն . և կէսք ախորժէին, և ոմանք ոչ, վասն այլ և այլ աղանդոյ նոցա, որպէս երբեմն Եգիպտացւոցն, ըստ զանազան պաշտամանց նոցա :

ԼԴ. Յայնժամ ապա այր մի յորդոցն Խամայելի, որում անուն էր Սահամթ Թանգար, որ էր ծնեալ 'ի քաղաքին Սադինա¹, մերձ 'ի Սաքա երկօրեայ ճանապարհաւ, յազգէն՝ որ կոչի Արեշ², որդի Աբդլայ, որ մեռաւ որք Թողեալ զնա . որ և յարեցաւ 'ի վաճառական մի, և եղև 'ի տան նորա յառաջագէմ. մեռաւ վաճառականն և տիրացաւ տան տեառն իւրոյ, առեալ զկին նորա . և երթայր ուղտօք Եգիպտոս, և պատահեաց նմա միայնակեաց մի Սարգիս անուն յաղանդոյն Արիոսի և Կերինթոսի, որ և ուսոյց նմա 'ի հին մատենիցն զԱստուած, և զգիրս տղայութեան Տեառն մերոյ . և 'ի դառնալն 'ի տուն քարոզեաց զոր լուան . և հալածեցին զնա ազգն իւր . և եկն յանապատն Փառանու³. և յորժամ եկին երկոտասան հազար հրեայքն, առեալ պատճառս 'ի նոցանէ, քարոզեաց որդոցն Խամայելի զԱստուածն Աբրահամու, և եղև երաշխաւոր նոցա, որ Թէ պաշտեն զնա՝ ժառանգեն զերկիրն զոր ետ Աստուած Աբրահամու :

Եւ լուան նմա, և ժողովեցան Եգիպտոս մինչև ցՍուր⁴, որ է հանդէպ Եգիպտոսի, և զերկոտասան հազարսն ըստ ցեղիցն Խաւայելի երկոտասանից նա. հապետայն, հազար հազար արկին յինքեանս, և եղեն երկոտասան բաժին, ազգապետ զնելով ինքեանց, յորոց անուն կոչեցան իսկ՝ Եաբէովթ, Կեդար, Աբդլա, Սարսամ, Սասմա, Իդումա, Սասէ, Քոդդադ, Թեման, Յետուր, Եաբէս, Կեդմա : Եւ զնալին բանակս բանակս յանապատէն Փառանու ցՍաբովթ Սովաբու⁵, և անցին յայնկոյս Յորդանանու 'ի

1. Սադինա որ յառաջն Յադրիպ կոչէր՝ է Մէտինէ :

2. Բօրէշ՝ Բուրէշ ܒܘܪܝܫ :

3. Փառանու անապատն ընդ մէջ Սինեայ և հրէաստանի է :

4. Սուր անապատ ընդ մէջ Պաղեստինեայ, Ապառաժն Արաբիոյ, Կարմիր ծովու և Եգիպտոսի :

5. Ռաբովթ Մովաբու մայրաքաղաք Մովաբացոց յարևելեան

վիճակն Ռուբինի : Եւ զօրն Յունաց էր յԱրաբիա . հարին զնոսա , և փախեալս Սէպտորոս եղբայր կայսերն մազապուրծ : Եւ դարձան ինքեանք յԱրաբիա , բնակեցան ըստ ցեղից ցեղից , և ժողովեցան առ նոսա ամենայն մնացեալքն յորդոցն Խալայելի , և եղեն զօր մեծ : Եւ յղեն բանս առ կայսր , թողուլ զերկիրն զոր ետ Լստուած Լբրահամն . և արար նոցա ընդդէմ պատասխանի , և դումարեաց զօրս եօթանասուն հազար 'ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւատարմի , և պատուիրեաց երթալ յԱրաբիա 'ի վերայ Խամայելի , ուր և սատակեցան իսկ . և լցան մեծութեամբ բանակքն Սահմեդի :

Եւ էր թիւս մեր վաթսուն և եօթն¹ . և զի յաջողեաց նոցա խրատն Սահմեդի , խնդրեն 'ի նմանէ օրէնս , և նա զտեղի մեհենից օձիցն՝ զոր պաշտէին , կոչեաց Լբբայուբա² , որ է դուռն Լստուծոյ . և կոչեաց զբնակութիւն քաղաքին իւրոյ՝ տուն Լբրահամն : Եւ քանզի 'ի զօրանալ քրիստոնէութեանն , ըզկուռս Գամանկոսի , զԽեմանա³ , որ նա ինքն է հեփեստոս կաղ , տարեալ ընկեցին յանապատ , զոր պրտեալ Տաճիկք տարան 'ի մեհենս օձիցն , և քուրմք օձիցն ոչ կամեցան անդ դնել , այլ հանեալ արտաքոյ արարին տեղի միոյ ոտից 'ի վերայ վիմի , և անդ եդին . զոր գողացան եթէովպացի վաճառականք վասն ոսկւոյն , զոր ձուլեցին Խամայելացիքն . և եղև պատերազմ սաստիկ 'ի մէջ երկուց ազգացն , մինչև մոռացան : Օայնմանէ ասաց , թէ Լբրահամն ոտնահետն է , յորժամ եկն տեսանել զԽամայէլ զորդի իւր . և քանզի յորս էր Խամայէլ , հարցանէ ցկին նորա թէ Սէր է այր քո . և նա ասէ . Գնա՛ , աղճատեալ ալևոր . և ասէ Լբրահամ . Յորժամ դայ 'ի տուն , ասա ցայրն քո , փոխեա՛ զդուռն տան քո : Իսկ յորժամ եկն Խամայէլ և հառ զհոտ հօրն ,

ափն Մեռեալ ծովու , ուր ցարդ նշմարին աւերակք նորին սակաւք :

1 . Բ . Օ . վաթսուն և հինգ . 616
ամ Տեառն , որ յառաջէ վեց ամօք քան զփախուսան և զԵլմանանալն Մահմետի , յորմէ Թուականին նորա սկիզբն , 'ի 15 յուլեայ 622 ամին :

2 . Էւֆեմալե **الكعبة** :

3 . Խեմանայ Դիք որ 'ի Ս . Գիրս յիշին՝ յոմանց արեգակն համարին , յայլոց Աստղիկ , և 'ի բազմաց անծանօթ . վասն որոյ կարծիս հեղինակիդ նշանակելի է առ հնախոյդս : Իսկ պատմութիւնդ ոչ գիտեմ քանի՛ հաւաստիս ունիցի :

եհարց ցկինն . և նա ասաց զոր լուան . և իմացեալ իս-
մայելի՝ եհան զկինն , և այլ էառ մինչև ցեօթներորդ
կինն , որ մաղթեաց զԼ'բրահամ իջանել յիշէն , և
օծցէ զոտան . և իջոյց ասէ զմի ոտն , և եդ 'ի վերայ
վիմին , և տեղի ետ վէմն ոտիցն . և զմի ոտնն ոչ իջոյց
'ի գրաստէն . զի երգումն տուեալ էր Սառայի՝ թէ մի
իջաներ , երկուցեալ թէ լինի ընդ հագարու : Օայս
սուաս...եաց Ս'ահմէտ : Եւ հրամայեաց յամենայն
կողմանց անդ առնել զերկրպագութիւնն , և զվիսմիւն
ասաց շուրջ գալ միոտանի , և ասել Լ'բայք , լբայք . և
որպէս թէ պատասխանի ումեք առնել , Լ'յայ , աւաս
աւաս¹ . և անցեալ 'ի ձորն անասուն սպանանէն , և ե-
լեալ 'ի գրաստ փախչին մինչև 'ի բլուրն Ս'աբայ , և թէ
'ի փախչելն հանդերձ անկանի կամ զուլամբի , ոչ ոք
իշխէ յետս հայել . և 'ի մէջ երկուց վիմայն ընթա-
նալով , զոր կոչեն Սաֆա և Եմրա , վիմէ 'ի վէմ եր-
թան եօթն անգամ անհանգիստ և քարինս ձգէն . և
Ս'ահմէտ ասեն այսպէս արար և ուսոյց : Եւ միոտանի
վազելն՝ վասն ոտնահետին է , և 'ի ձորն անասուն կո-
տորելն և փախչելն , ասեն թէ զոհ արար Ս'ահմէտ . .
. , զի տեսիլս ցուցցեն նմա , և երե-
ւեալ նմա՝ փախեալ : Եւ յերկու վիմամիջին շրջնն և
քար ձգէն , լեալ են վէմք նոցա պաշտելիք , նախ քան ըզ-
կուռն , և 'ի պաշտելն Ս'ահմէտի ըստ սովորութեանն ,
շուն կատապի ել ընդդէմ նորա , և նա ձգեաց նմա քա-
րինս . և զնոյն հրամայեաց առնել : Եւ օծք և սողունք՝
զի ոչ սպանանին , զի պաշտելիք լեալ են նոցա , և շուն
կոտորելն այն է , որ ասեն թէ 'ի մեռանելն Ս'ահմե-
տի չկամեցան թաղել , ալն ունելով թէ յառնէ երեք-
օրեայ ,
և յորժամ իմացան՝ կոտորեցին զշունսն , և 'ի նոյն ամ-
սեան հրամայեցին զնոյն առնել : Եւ ուսոյց ասել մի է
Եստուած , և ոչ ոք է նմա ընկեր , և Ս'ահմէտ ծա-
ռայ նորա : Եւ որ ասեն հրէի միոյ բանիւ , թէ մար-
դարէքն խօսեցան որպէս վասն Վրիստոսի՝ և վասն
Ս'ահմէտայ , զայն ասեն որ Եսայի տեսանէր երկու

1. Լէպլէյ , Լէպլէյ , Լէֆլէյ , لبيك لبيك اى فياض , հրամայեալ
հրամայեալ ուլ Աստուած :

հեծեալս իշոյ և ուղտու : Եւ յաւուր միում յանկարծա-
կի անյայտ եղև Սահմէտ . և յետ սակաւու ե-
րևեալ , ասէ . Խաղաղութիւն ընդ ձեզ և ողորմութիւն
Եստուծոյ և չնորհք : Եւ նոցա զարմացեալ ասեն .
Ուստի դաս , և զինչ է նոր ողջոյնդ , և զոր Եստուծոյ
չնորհք բերեր մեզ : Եւ նա ասէ . Եւս զիս Եստուծ
'ի Սաբա , 'ի տուն հօր մերում Եւքրահամու , և պատ-
մեաց զկամս իւր , և 'ի վաղիւն առաքելոց է մեզ օ-
րէնս : Եւ առեալ երինջ մի ծնեալ¹ , և 'ի տեղի ժողո-
վոյն մեկնեաց յորթոյն և 'ի վաղիւն
հրամայեաց արձակել , և ինքն հաւաքեալ զամբօխն
մնայր . և եկն կոֆն բլելով և քրտալով , և հերձեալ
զամբօխն խնդրէր զորթն . և հրամայեաց ունել զնա ,
և առեալ զթուղթն համբուրեաց և ասաց յԵստուծոյ
եկեալ . վասն որոյ ցայսօր գրեալ են 'ի սկիզբն զուրա-
նին՝ Սուրաթ Եւ-բակարա² , որ է կովու օրէնք : Եւ
հրամայէ հինգ անգամ կատարել աղօթս լուացմամբ , և
փոխանակ փողոցն Խարայելի՝ 'ի բարձուէ կանչել , վկայ
առեալ թէ Եւ 'ի վերայ լերինդ Սիոնի , աւետարա-
նիչդ . և Սողին³ կոչեն զձայնողն , որ է հաւատադիր ,
և զմատն յականջն ածել , ասեն . թէ որ կամաւ և որ
ակամայ՝ լսէ ականջովն : Եւ զԲրիստոս բան Եստու-
ծոյ , և հոգի կոչեաց : Եւ սքանչելիք զոր ասեն թէ առ-
նէր , զլուսինն բերեալ 'ի վայր , ասեն , չորս կտոր առ-
նէր , և դարձեալ բոլորեալ յերկինս առաքէր :

Բայց նախ Վաղըթ⁴ էր իշխան Իսմայելի , և ապա
գտեալ զՍահմէտ՝ հաւանի նմա յամենայն բանս :

ԼԵ . Եւ յորժամ զօրացան նոքա , երկուցեալ Եւ-
րուսաղէմացւոյն , զխաչն տէրունի և զամենայն սպասս
եկեղեցեացն հանեալ 'ի նաւ , տարան 'ի Սոստանդնու-
պօլիս , և ինքեանք հնազանդեցան Իսմայելի , զի կայսրն

1 . Կոր օր . նորածնանդ :

2 . Սիւրէի-է-լ-պէրաւ سوريه البقره , Պատճէն կամ Յաղագս
կովու . խորագիր երկրորդ . պատ-
ճէնի կամ գլխոյ կուրանին , զոր
ոմանք 'ի մեկնեաց համարին եղեալ
վասն ճառելոյ 'ի համարս կի-կթ
զկալուն զոհագործութենէն ըստ
մովսիսեան աւանդից :

3 . Մողին , Բենապի , منادى ,

Ձայնող :

4 . Վաղըթ իշխան Իսմայելա-
ցւոց թուի անհեղեղ կոչումն Խա-
լէթ անուան , զի այսպէս կոչէր ա-
ռաջնորդ զօրուն Մահմետի՝ որ է-
հար զՅոյնս յԱսորիս :

այլ ոչ կարաց զօր գումարել 'ի վերայ նոցա : Եւ նորա բաժանեալ յերիս մասունա, մին յԱգիպտոս, և մին 'ի Յոյնա, և միւսն 'ի Հայս, և եղև ամենեցուն յաղթել. և որք ելին 'ի Հայս ընդ Մորեստան, և հասեալ 'ի Ղաուն առին զնա, և սպանին անթիւ. և գերեցին երեսուն և հինգ հազար անձինս 'ի ժամանակս իշխանութեան (Թ)էոփորոսի ուշտունւոյ, որ զկնի Ղաւթի. և բիւր մի 'ի նոցանէ հարին զՊռոկոպոս¹ զօրագլուխն Յունաց, որ նստէր 'ի սահմանս Հայոց վեց բիւրու :

Յորում յաւուրս մեռաւ Լազր, և յաջորդեաց զաթոռն Ներսէս եպիսկոպոս Տայոց, զկնի տասն ամին Լազրի. բայց յափշտակութիւն եղեալ վասն անհնարին կոտորելոյն, խորհեցաւ փախչել, իբր ոչ բաւական մեծի աստիճանին : Եւ աղաչեցեալ 'ի բազմաց դադարէ. և հաւաքեալ զբազմութիւն դիականցն թաղէր, և 'ի նմին տեղւոջ շինէր զհրդեհեալ վկայարան սրբոյն Սարգսի : Եւ ինէ տաճար սրբութեան և 'ի վերայ վերապին, և արկանէ հիմն տաճարին մեծի յառապարի յանուն սրբոյն Վրիգորի Առաքելոցի, և զնէ 'ի ներքոյ չորից սեանցն զհասարակ նշխարս սրբոյն Վրիգորի, և զգլուխն 'ի քզրոցի եգեալ՝ պահէ 'ի պէտս բժշկութեան աստաժետաց. անդ զնեն և զնշխարս սրբոյն Յիզթբուզտեայ, և զՂաւթի վկային² : Եւ զսուրբ Վրիգորի նշխարն ասեն 'ի Հայս բերել Վրիգորոյ մամիկոնոյ, 'ի գնալ նորա դեսպան 'ի Կոստանդնուպօլիս, տուեալ ցնա կին ոմն յաւազաց՝ որ ունէր առ իւր. և նորա գաղտ հանեալ 'ի ծով և անցեալ գայ բերէ անգիտելի քաղաքին՝ զգանձն անանց մեծութեան. և զծնօտն տայ Լղուանից 'ի խնդրոյ Ջուանշիրի և քեռ իւրոյ՝ որ էր կին Վրիգորի³ :

ԼԶ. Յայնմ ժամանակի կայսրն Կոստանդին դաւեալ 'ի մօրուէն Սարտինեայ սպանանի, կացուցեալ զորդի իւր հերակլակ. և Ս աղէնտին զօրավարն սպաւնեալ զՍարտին և զհերակլակ, թագաւորեցուցանէ

1. Պռոկոպիոս ըստ Ղևոնդեայ երկուցու պատմի, որոյ զօրահանդիստ էր 'ի Կոգովիտ գաւառի :

2. Կոր Օ. Չէպի Ղանայ :

3. Ըստ հին պատմագրութեան յայտնութիւն նշխարաց Առաքելոցի 'ի Կոստանդնուպօլիս երկէ բիւր ամաւ յետոյ եղև :

զկոստանդ՝ որդի կոստանդեայ . և զի ապստամբեալ էր Սարազմորոց , աղաչէ վասն նորա հայրապետն՝ Ներսէս , և զնէ զնա կիւրապաղատ հայոց . որ և յառնուլ զիշխանութիւնն մեռաւ , և թաղեցաւ ՚ի Ղաւրօնս առ հօր իւրում քաջին Սմբատայ : Եւ զնէն ըզմմբատ ՚ի պատիւ հօրն . և թիւոգորոս ուշտունի էր զօրավար : Բայց Սահմէտ քսան ամ կայեալ զիշխանութիւնն և զկնի նորա առին զիշխանութիւնն ()մար և Լմբ¹ և Բուբաքը² , և սպանին զհայկերտ թուոն կոստորովու , և բարձին զթագաւորութիւնն Պարսից , որ տեւեաց ամն չորեքհարիւր ութսուն և մի . և զկնի նոցա առ զիշխանութիւնն Սաւի : Լյլ կոստանդիանոս թուոն հերակլայ , ընկենու զթիւոգորոս յիշխանութենէ , և հրամայէ զօրավարին իլիլիկոյ ելանել ընդդէմ Սաւեայ . և Սարդ որդի թիւոգորոսի նենդ գործեաց զօրացն Յունաց՝ կտրելով զեւելս կամրջացն ՚ի վերայ Եփրատու ՚ի փախչէն Յունաց : Եւ կացոյց Սաւի իշխան հայոց զԳրիգոր Սամիկունեան , և եդ հարկս հայոց հինգ հարիւր դահէկան³ : Ոմանք ասեն ՚ի թորդանայ բերեալ Գրիգորի զբովանդակ նշխարս Լուսաւորչին . և եկեալ Խորայէլ հրամանաւ Սարազմորդատայ Լիւանից իշխանի , և խնդրեալ զծնօտ Լուսաւորչին , տարեալ եդ ՚ի Ղլխոյ վանս կոչեցեալ տեղւոյ⁴ :

Լյլ զի ՚ի հարկէ հնազանդեցան հայք հազարացոց , ելանէ բարկութեամբ կայսրն ՚ի հայս , և Ներսէս կաթողիկոս աղերսելով տանի իջուցանէ ՚ի Ղուին ՚ի կաթողիկոսարանին , և հաղորդին ՚ի միասին կայսրն և կաթողիկոսն , և կան ութօր ՚ի խորհրդեանն ըստ Յունաց սովորութեան , և քարոզեցին զԹողովն Քաղկեդոնի . և ոմն եպիսկոպոս ՚ի վայր իջեալ ՚ի բեմէն՝

1 • Նոր օրինակք զնէն Օման :

2 • Ըստ կարգի յաջորդք Մահմաթի են Էպիսկոպէք , Օմար , Օթման , Ալի , Միւսովիէ :

3 • Հարկդ հայոց եճ դահէկան , զոր նախ յիշէ Ղանդ պատմիչ , եթէ ստոյգ է թիւդ , թէթէ ինչ է , որպիսի և իցէ դահէկանն , եթէ բիւզանդեան ոսկի , եթէ սասա-

նեան , և եթէ արաբիկ դենար՝ որ արժէր 12 կամ 13 ֆրանգ . թէպէտ և բազմաց կարծիք են թէ Աբդլմէլլէ ամիրապետ նախ եհատ զբամ արաբացի , այլ գտաւ և Միւսովեայ զբամ :

4 • Տես Ծան 3 • յէջ 67 • և յէջ 41 • ՚ի Ծան :

եմուտ 'ի մէջ ամբոխին . և զինի հարցեալ կայսերն ցեպիսկոպոսն , թէ ինչոք ոչ հաղորդեցար ընդ քում պատրիարքին , նա ասէ . Ղա իսկ եղև պատճառ զի յառաջ քան զերկուս ամս ժողով արար , և նզովեաց զամենայն հերձուածողս , և առաւել ևս զժողովն Քաղկեդոնի : Եւ մեղադրեաց յոյժ թագաւորն վասն նենգութեան նորա , և ապա հաղորդեցաւ և եպիսկոպոսն , և օրհնեաց զթագաւորն և թագաւորն զնա : Եւ 'ի գնալ թագաւորին երկուցեալ Ներսէս յԱշտուենաց տեառնէն , զնայ 'ի Տայս . և զինի վեց ամի զարձաւ լուեալ զմահն թէոգորոսի . և շինէ իւր կայս առնն թեր մեծ եկեղեցւոյն , և կացուցանէ ամբոխութիւնս երդումարդոց , ըստ օրինի քաղաքականութեան , և ածէ ջուր 'ի Քասախ գետոյ , և տնկէ անտառս և այգիս : Սա մեծ ժողովով առնէր զտօն վարդապետին , և ութ հարց փոխեցին , և ոչ կարացին առնուլ զմիմեանցն . ապա հրամայեաց ընտրել զարժանն և զայն միայն ուսանել , զոր և արար 'ի ձեռն սրբոյն Քարսղի , մահաւնուն Ղոն կոչեցելոյ . որ էր առաջնորդ սուրբ ուխտին՝ որ Ղպրաւանքն կոչի , 'ի գաւառին Մոյ¹ . որում ասեն թէ եօթն անգամ ետես զՔրիստոս սքանչելի համարձակութեամբ . վասն որոյ Ղոննտիր կոչի շարականս՝ որ այժմ պաշտի յեկեղեցիս մեր :

Եւ մինչ էր Ներսէս 'ի Տայս , թէոգորոս աշտուենի շինեաց զկղզին Մլթամարու : Ի Ղպրաւանից տաւրան զխաչն , որ յանուն սուրբ Մտուածածնին , որ արդ Սարձիոյ² կոչի , յայնժամ Ղոնեանց կոչուր . և տաւ զնա Սարգիս Ղոնեանց 'ի գաղութ՝ յերեսաց այլազգեաց , ուր արար սքանչելիս ձեռօք Տիմոթ վարդապետի , զկինն Ղեմետրեայ արքայի Սրաց՝ յուրկու-

1 . Մնայ գաւառ Շիրակ է :

2 . Վարձիա աւան 'ի սահմանս այժմեան Ախալքալաքի , որ են կողմանք Զաւթաց գաւառի Գուգարաց , զոր վերջ ունէին յայնմ ժամանակի , և յանուն նորին կոչի վիճակն Վարձունիք կամ Վարձաւունիք : Ժամանակ սքանչելեացդ անյայտ է . Պրոսէ ('ի Վրաց պատմութեան . Ե . 239) համարի զՂե-

մետրդ եղբայր Ստեփանոսի Վրաց կիւրապաղառի մերձաւորի ժամաւ նախաւ Ներսիսի կաթուղիկոսի : Յառաջ քան զհնչեակս մեր թագաւոր Վրաց Դեմետր անուն մի որ եկաց 'ի ժր գարու : Իսկ Տիմոթէոս անուն վարդապետ ոմն մեկնիչ Աւարածոց գրող յիշի առ մեզ յեւթ գարու :

Թենէ բժշկեալ¹, վասն որոյ և առին 'ի Հայոց . և է սրբոյն Սեբորայ օրհնեալ, և կամ Ռարսղի սրբոյ Ղօնին, և ունի գիր հայերէն յաջ Թեն :

Սախանեալ Ներսիս մեծի պատրիարգի, Թաղի յիւրում ձեռակերտին², և առնու զաթոռն Նաստաս, սենեկապետն՝ Ներսիս որ էր յԱկոռոյ, որ նորին հրամանաւ շինէր զսուրբ Վրիգորն, մինչ էր նա 'ի Տայս : Յաւուրս սորա շինեաց Վրիգոր Սամիկոնեան զկաթուղիկէն Արձոյ, և զվանքն Եղիվարդայ . և Նաստաս շինէ զեկեղեցին Ակոռոյ, եղբայրանոց յօրինեալ և հիւրանոց³ : Առ Վրիգոր իշխանն եկն Սուրհանն պարսիկ յազգէ Թագաւորաց, և ինդրեաց զԲրիտոս, և ետ զինքն մկրտել Նաստասայ, եղեալ ինքն նմա կնքահայր . և կոչեաց զնա յաւաղանէն Ղաւիթ յանուն հօր իւրոյ⁴, և ետ նմա զՁագ 'ի Արտայս :

Յայնմ ժամանակի էր Նանիա Շիրակունի, որ առեալ հրաման յՆաստասայ՝ յօրինէ տոմար հանապազօրդ⁵. որ մինչ խորհէր պատրիարգն ժողովով հաստատել՝ կատարի, և յաջորդէ զնա Խրայէլ զկնի վեց ամ պաշտելոյն Նաստասայ : Յաւուրս սորա զՌաուբա ոմն զօրագլուխ Տաճկաց՝ որ 'ի Հայս, վանեալ հալածէ Ներսէ իշխանն Սրաց : Խրայէլ կեցեալ յաթոռն ամս տասն վախճանի, և առնու զքօյն սուրբն Սահակ, որ 'ի Չորոփոր յԱրքունեացն : Եւ Եօթն ամին սորա՝ արշաւեցին Խաղիբք 'ի Հայս, և սպանին զՎրիգոր իշխանն . և գերեցին զհնարաւորն իւրեանց : Եւ առնու զիշխանուծիւնն Աշոտ Ռազրատունի՝ որդի Սմբատայ :

Էւ . Իսկ Սաւի իշխանն Խամայելի խորհեցաւ բառնալ զԹագաւորուծիւնն Յունաց, որպէս և զՊարսիցն, և կազմեաց երեք հարիւր նաւ մեծ, և յամէն նաւ հազար այր . և հազար նաւ փոքր, և յամէն նաւ հարիւր այր . և արձակեաց զնոսա ընդ ծովն . և ինքն ընդ ցա-

1. Հին Օ. ասողք արարեալ ամենայն :

2. Այլ օր. 'ի Բերան Վերապի :

3. Ակոռոյ եկեղեցիդ և վանք շինեալ 'ի կաթողիկոսէդ, կործանեցաւ 'ի մեծի փլածին Մասեաց յամի 1840 :

4. Դաւիթդ նահատակեալ 'ի Դուլին կոչեցաւ Ս. Դաւիթ Դրենցի :

5. Այսինքն տօմար անշարժ ըստ աւուրց ամսոց յարմարեալ, որ չէառ երբեք հաստատուծիւն 'ի Հայս քաղաքօրէն վարմամբ :

մաքն հասանէ 'ի Վաղկեդոն . և կորեան ամենայն նաւքն , և ինքն փախեալ 'ի գիշերի և գերծաւ , և մեռաւ յԵսորիս : Եւ առ զիշխանութիւնն Սրուան որդի իւր , և առաքեաց ոստիկան 'ի Հայս զՍահմէտ ոմն , որ աւերեաց զՍեան կղզի , և գերեաց զորս 'ի նրմա . և խաբէութեամբ կողոպտեաց զսուրբ Վրիգոր , ծառայ մի սպանեալ և ընկեցեալ 'ի խորափիտ մի . և ապա խնդրեալ և գտեալ՝ վրէժխնդիրք լինէին , ծայրաւ կոտոր արարեալ զկրօնաւորսն , և քառասուն այր ըզփայտէ կախեալ : Եւ գնացեալ Սահմէտի , այլ ոստիկան առաքէ 'ի Հայս՝ Լբդլա անուն , որ կամեցաւ բառնալ զազատագունդն Հայոց , և զՍահակ կաթուղիկոս կապեալ առաքէ 'ի Ղաւմասկոս , և զիշխանն Հայոց զՍմբատ . և զսուրբն Ղաւթիթ խաչէ 'ի փայտի . և մնացեալ իշխանքն Հայոց , Սմբատ և Լշոտ և Սարդ , կամեցան փախչել 'ի Յոյս . որոց հետամուտ եղեալ Իսմայէլացիք հինգ հազար , հասին 'ի Սարդանակերտ և կռուեցան¹ և սրախողխող եղէն առ Հասարակ յիշխանացն մերոց , օգնութեամբն Եստուծոյ , զորոց զունչսն հատեալ առաքէ առ կայսր , և առնու ըզկիւրապաղատութիւնն զկնի Լշոտոյ , որ շինեաց զՂաւրօնից² եկեղեցին յանուն փրկչական պատկերին , զոր եբեր որդի նորա յարեմտից , մասամբ . և 'ի նաւակաւ տիսն երգեաց Օրս ըստ պատկերին : Եւ զնա փոխէ Սմբատ Բագրատունի , և գնացեալ 'ի Տայս ամրանայ 'ի Թուխարս³ : Եւ լուեալ զայս Լբդլմէլիք , հրամայէ Սահմէտի ելանել 'ի Հայս , որ էր զօրավար նորա . զոր լուեալ Սահակայ 'ի կապանսն՝ գրէ աղաչանս , զի հրամայեսցէ նմա Սահմէտ առ ինքն գնալ . որ և հասեալ 'ի Խառան և հիւանդացեալ , գրէ առ նա աղաչանօք Թողուլ զոր արարին ընդ նոսա Հայք . զոր ընթերցեալ Սահմէտ զգիրն Սահակայ , շեջոց ըզբարկութիւնն իւր , և ոչ եկն չարութեամբ յաշ-

1 . Վարդանակերտի կռիւն յեղըր Երասխայ եղև յամի 702 , և հաջակեցաւ յոյժ կոտորածիւ Արաբացւոց , մինչև յառակ և յանէծս կարգէլ նոցա զօրն զայն :

2 . Դարօնից բերդ ըստ ոմանց

'ի Բասեն , հաւանագոյն է լինել 'ի Կողովկտ , յայժմեանս Պայէզիտ :

3 . Թուխարք կամ Թուղարք բերդ , այժմ անծանօթ , Թուի 'ի կողմանս այժմեան Շաւէթի :

խորհո՞ւ : Օ կնի քսան և եօթն ամի պատրիարքու թեան նորա յաջորդէ Եղիա զաթոռն : Սեռաւ Լբ դըլմէլիք , և առ զտեղին Սլիթ որդի նորա , որ հրամայէ Սահմետի բառնալ զազատսն Հայոց , 'ի Ասամայ ումեմնէ , որ էր հրամատար Կախաւանի , որ խաբէութեամբ հաւաքեալ զնոսա , զոմանս յեկեղեցին Խրամայ² , և զկէսսն յեկեղեցին Կախաւանի , այրէ զնոսա 'ի ԾԾԳ թուականին . և զգլխաւոր նախարարսն ըզփայտէ կախեալ չարչարէին . և զկանայս և զորդիս նոցա՝ 'ի գերութիւն վարեցին , ընդ որս և զՍահան՝ որդի Գողթան տեառն , որ և մարտիրոսացաւ :

Օ Սլիթ փոխէ Սլիման եղբայր նորա , և զնա Ումար՝ որ զսուրբն Սահան նահատակեաց : Իսկ զկնի այսորիկ³ Սմբատ կիւրապաղատն և ընդ նմա նախարարն զնացեալ յԼգեր , առին 'ի կայսերէն զքաղաքն Փոյթ⁴ և բնակեցան անդ . և զկնի յաւարի առեալ զնա , և զսպաս եկեղեցեացն , և եկին 'ի Հայս . և բարկացեալ Յունաց նզովս կարգեցին նոցա գրով , և 'ի զատկի տօնին կարդան :

ԼԸ . Բայց մեծն Եղիա երթեալ յԵղուանս , զԼերսէս Բակուր , զգաւանողն ժողովոյն Վաղկեզոնի , և զտիկիւնն որ համախոհ էր նմա , 'ի ձեռն Ումարայ արտորէ անարգանօք⁵ , և ձեռնադրէ այլ ուղղափառ (!) 'ի տեղի նորա . և ինքն դառնայ 'ի Հայս , և կատարի զկնի չորեքտասան ամի աստիճանին :

Եւ յաջորդէ զնա Յոհաննէս իմաստասէրն մեծ , որ 'ի ներքոյ ագանէր այծեայս ցփսիս և 'ի վերոյ պճնազարդեալ պաճուճէր զանձն , և ոսկի մանր աղացեալ փչէր ընդ ծաղկեալ ալեօք մօրուսն . զոր լուեալ Ումարայ կոչէ առ ինքն , և եօթն անգամ արքունական զգեստիւք խիլայէ զնա , և առաքէ 'ի Հայս . որոյ եկեալ ճգնէր 'ի պահս և յաղօթս , և 'ի լուսաւոր վար-

1. Հին Օ . յաւելու . Ոման+ զՈկէ . Բայ ոմ ամբաղէպ ասէն , որ լոգաւ առ նա Սահան և գրեաց նամակ հաղատութեան . և հանդէժ սուրբ մարմնով նորա առաւ քեաց յերկիր :

2. Խրամ՝ աւան յեզր Երաս խայ , ծանօթ մերձաւոր մենաստանաւ սրբոյ Կախավկային :

3. Հին Օ . Իսկ զկնի այրելոյ իւր խանայն :

4. Փոյթ է փոթիքաղաք առ բերանով փասիս կամ Բիսն գետոյ :

5. Արդարեւ անարգիմաց արտարնք :

դապետութիւնս : Որ և արար ժողով 'ի Սանազկերտ
Հայօք և Մսրուօք, և սրբեաց զՀաւատս 'ի մարդա-
դաւան աղանդոյն՝ յԱղլի խոտորմանէն¹ :

Յայնմ ժամանակի զրեաց Ումար առ I ևոն կայսր
շատ ինչ բանս, և զայն ևս, թէ լուեալ է մեր թէ եօ,
թմանասուն և երկու բաժին են քրիստոնեայք : 'Կա
զրեաց պատասխանի թէ երկոտասան են . Յոյնք,
Հռոմք, Բաբելացիք, Եգիպտացիք, Եթէովպացիք,
Հնդիկք, Մսրիք, Հայք, Սարակինոսք, Պարսք, Բ-
ղունք, Սիւրք : Իսկ դուք, ասէ, ընդէր կոչիք Վու-
ղի, Սաբրի, Թուռաբի, Կնտրի, Սուրջի, Բասլի, ան
աստուած . Սհդի, որ ուրանան զէութիւնն Մստուծոյ և
զյարութիւնն, և զասացեալ քո մարգարէն Հարիւրի . և
այն երկու . ոմն ատէ զձեզ, և ոմն ոչ է խռովասէր² . և
զձեր գրեանն գրեցին Ումար և Բբութուռաբ և Սու-
լիման պարսիկ, զոր Հաջաջ ազգապետն Պարսից չոր-
ջեւ ջանաց : Բայց մերս նոյն է, զի 'ի սուրբ Հոգւոյն է .
և 'ի գերութեանն ամենայն գրեանն³ ոչ կորեան, այլ
մնացին առ ցրուեալն, և յորժամ Աղլի զրեաց զբո-
ւանդակն, միաբան գտան Հնոյն, և է ըստ ալփավի-
տացն համարոյ, թէպէտ հինգն կրկնի, ոչ առանց մե-
ծի խորհրդոյ :

Իսկ սուրբ պատրիարքն Յոհանէս՝ եհան յաշխար-
հէս Հայոց գտարածեալ Յոյնն յամենայն տեղիս,
հրամանաւ Ումարայ, և զիշխանն դեսպան արձա-
կեալ 'ի I ևոնէ Սասիդ անուն առ Յոհան, ասելով,
թէ ընդէր առնես՝ զչար բանդ զայդ . և հիւանդացաւ
իշխանն և ածեալ յովով բժիշկս՝ չկարացին օգնել և
մերձեցաւ 'ի մահ . և ձեռն եղեալ սուրբն Յոհան՝
առժամայն ողջացաւ . և տեսեալ զսքանչելիսն հաւա-
տաց 'ի մեր ուղղափառութիւնն, և ոչ ևս զարձաւ 'ի
Յոյնս (!) . եղև կրօնաւոր և ճգնեցաւ ամս հնգետասան
յայրին, որ Հռոմայն կոչեցաւ անուամբ նորա . և

1 . Ոչ է Յովհաննու Իմաստա-
սիրի արարեալ, այլ Տիկորեցւոյ
ուրումն Յովհաննու այգայիսի ինչ :

2 . Հին Օ . Ե = այն երկոտասան ըւ-
թեւ . և ոչ ոմն ոչ է խռովասէր :

3 . Այսինքն հին կտակարանքն

առ գերութեամբն Հրէից . զորս
ոմանք քսանեւեօթն հաշուեն, այլք
քսան և երկու, ըստ այլ և այլ
կարծեաց թուոյ ալփաբետաց Ե-
բրայեցւոց :

զխաճն որ կայ՝ իշխանն առ ինքն ունէր 'ի գալն 'ի Հո-
ռոմոյ , և անդ մնաց ¹ : Յոհանն զինի մետասոսն ամաց
կատարի , և յաջորդէ զաթոռն Ղաւիթ Վոտայեցի
յ(Լ)րամօնից գեղջէ , որ լեալ էր միշտ 'ի տան կաթողի-
կոսարանին յաւուրց անտի Տրդատայ . ուր շինեաց եկե-
ղեցի , անդ առնելով զաւուրս կենաց իւրոց զամս ե-
րեքտասան , նեղեալ 'ի . . . Տաճկաց որ 'ի Ղուին : Եւ
զսա յաջորդէ Տրդատ՝ յ()թմսու գեղջէն , այր լաւ և
առաքինի . որ եղև 'ի սաղրեւոյ աղօթից նորա խաղա-
ղութիւն , զամս քսան և երկու :

ԼԹ . Իսկ զ(Լ)մար փոխէ Իգիտ . . , որ զխաչ և զպատ-
կեր եբարձ յերկրէ . և զխոզն սպանանէր , մինչ խեղ-
դեցաւ . և եկաց յետ նորա Հէշմ , որ առաքեաց զեղ-
բայր իւր զ(Լ)սլիմ մինչև ց(Ի)ւթանիա եօթն բիւր հե-
ծելով , և միւսանգամ դարձեալ գնայ և ծովասոյց լի-
նի 'ի ջորութենէ Վրիստոսի խաչին . բայց միայն յի-
սուն այր մնաց . և կայսր արձակեաց զ(Լ)սլիմ , պատմել
զփառս Բստուծոյ :

ԲՆձակէ Հէշմ զ(Լ)րուան որդի Սահմետի 'ի Հայս ,
որ եկեալ կացոյց զ(Լ)շոտ Բադրատունի կիրապաղատ ,
և կամ պատրիկ ասել . և մասային նմա Սմբատ և
Ղաւիթ և Գրիգոր մամիկոնեանք : Եւ գնացեալ
Սրուանայ 'ի Սարաչան քաղաքն Տոնաց , և դարձաւ
յաղթութեամբ : Օկնի Հէշմայ նստաւ Սլիթ վազ-
րագործ , որ և հրամանաւ կուռայիցն ² սպանաւ , և ե-
ղաւ Սուլիման , և սպան զնա Սրուան , և ինքն տի-
րեաց . և տային Հայոց ջորուն ամի ամի հարիւր հա-
զար դահեկան խածիթայս ³ : Եւ հառ Սրուան զ(Լ)ա-
մասկոս . և խայտառակեաց զնոսա , զի կապէր զմարդ 'ի
չորս ցիցս և զերեսին կաշին հանել տայր . 'ի վերայ
ամբարշտութեան նոցա և սպանութեան և ցանկու-
թեան անառակութեան . յ(Լ)ստուծոյ ակն ոչ ունէին
պատուհասի ⁴ :

1 . Հին Օ . յաւելու . Այսպէս
լուսի , և դու ընկալ ընկալն 'ի
Ջնոյն ասելի է և վասն Վասիդայ
իրացն , ըստ լրոյ լինել , այլայլեալ :

2 . Կուռա , Բոստոս ԲՆՁ ,
ընթերցողք մահմետական օրինաց :

Սպանեալդ է Վալիտ Բ , յամի
Տեառն 744 :

3 . խածիթա նշանակէ զհոռոգ զօ-
րականին , այլ ոչ գիտեմ որպէս
ստուգաբանի :

4 . Հինն . Տաւեր դիւրասնոց , 'ի վե-
րայ երից և լորից ամբարշտութեան նոցա ,

Օ այսու ժամանակաւ ապստամբութիւն խորհեցան իշխանն Հայոց . և ոչ կամեցաւ պատրիկն Մշտ . և կալեալ կուրացուցին զնա մամիկոնեանն Վրիգոր և Ղաւիթ . սա է նախնի թագաւորացն Հայոց և Սրաք՝ Մշտն : Եւանեն ապա երկու Քզլայքն , որդիք Հէշմայ , և երկու ամ պատերազմին ընդ Սրուանայ կուտորմամբ սրոյ յոյժ յոյժ . որ 'ի միում նուագի անկան 'ի զօրուէն երեք հարիւր հազար , և սպանաւ Սրուան , և տիրեցին Քզլայքն ¹ , որ և 'ի մեռելոցն պահանջէին հարկս . և առաքեցին 'ի Հայս զՎիտ՝ դառն նեղիչ , և ապա զՂաքր , և ապա զՀասան կատաղի . ընդ որ դառնացեալ Սուշեղ Սամիկոնեան՝ ապստամբեալ սպան յՍամայեղէ երկերիւր այր , և ապա չորեք հազար . և ապա խաբեալք 'ի մոնղոնէ միջէ , որ տեսիլս և երազս սուտս պատմէր , և ասէր թէ կատարեալ են ժամանակքն Սամայելի , ժողովեցան հինգ հազարք , որոց գլխաւորքն՝ Սուշեղ և Սմբատ , որք մարտեան ընդ երեսուն հազարաց , և մեռան երեք հազարքն և Սուշեղ և Սմբատ ² :

Խ . Իսկ զկնի Տրդատայ միւս այլ Տրդատ յաջորդէ զսուրբ աթոռն՝ ամս երիս . ապա Սիոն եպիսկոպոս Մշտնեաց , այր սուրբ և սքանչելի , որ զյորդառատ աղբիւրն ցամաքեալ առ ստորոտով Սիմն կոչեցեալ լերինն դաւադանաւ հարեալ բխեցոյց . որ և զկնի ութ ամի կատարի , և առնու զաթոռն տէր Ասայի յԱղիպատրուշոյ ³ . զոր ասեն թէ մայրն աղքատութեամբ էր սնուցեալ , բացօթեայ , մուրով ⁴ , ցրտահար 'ի ձմեռանի և արեակէզ յամառանի . զոր ասեն թէ 'ի սաստեղն ոմանց 'ի դրան հայրապետանոցին , ասաց մայրն . Սէ գիտէք թէ պատրիարգ սնուցանեմ զտղայս իմ . որպէս և եղեն իսկ , նախ եպիսկոպոս և ապա պատրիարգ , 'ի շնորհացն Աստուծոյ . որ զկնի երեքտասան ամի կատարի . և յաջորդէ զաթոռն Ստեփանոս ամս երկու :

որ է սպանութիւն և ընդից դանկաւիւն և հեշտ դանկաւիւն . և չորրորդն յԱպուծոյ ոչ ոսկէին ասին պապուհասի :

1 . Ակնարկէ 'ի մեծ պատեւրազմն՝ որով Ապպաղեանք բարձին զԼամիւստեան խալիփայս :

2 . Պատերազմն և կոտորած Հայոց եղև 'ի կողմանս Արշիլու և Բագրևանդայ , յամի Տեառն 775 :

3 . Եղիպատրուշ գետը Նիգ գաւառի , այժմ վիճակ Ապարանու :

4 . Հինն . մարտանոսիւմ :

Եւ ասպա Յօբ ամիսս վէց . յորում աւուրս 'ի գեօղն Բագրեւանդ վասն ոսկեղէն զարդուց եկեղեցւոյն զըրպարտեալ յօստիկանէն սպանան քառասուն այր . և առին յողով քանձ : Իսկ զկնի Յօբայ Սողոմոն յաջորդէ զաթոռն , որ էր 'ի Վառնոյ , առաջնորդ սուրբ ուխտին Սաքենոցաց . որոյ երթեալ 'ի քաւառն Շիրակայ 'ի գեօղն Օրեսկ , մտեալ 'ի խուց ճգնի յոյժ , ուստի հանեալ տանէին յաթոռն . զոր տեսեալ յոյժ ներգեւեալ 'ի ճգնութեանցն՝ ասեն . Յօ երթաս . ասէ . Սեւեղ գերեսս դեղով ընդ այլ հայրապետսն . որպէս և եղևն . զկնի ամի միոյ վախճանեալ՝ նկարի ընդ այլսն : Եւ յաջորդէ զնա Վեորդ յԼճրադածայ ոտանէ :

Իսկ յետ Լքղլայի Սահմէտ որդի նորա . և առաքէ առ Լեւոն երկու գրիւ մանանեխ , և զոր զկնի , և չկարաց զնասել :

ԽԱ . Բայց անկեղցն 'ի մեծ պատերազմին ¹ մնացորդք՝ էին այսօրիկ . երկու որդիք Սմբատայ որդւոյ Լշոտի , որոց անուանքն՝ Լշոտ և Շապուհ . և Սամուէլն եղբայր մի Շապուհ անուն . իսկ Սուշեղայ՝ երկու որդիք և չորս դստերք . անդրանկին Շապուհ աւունն : Որք անկան յերկիրն Սասաուրական . զորս եսպան զերկոսին Սեհրուժան Լըծրունի , որպէս թէ 'ի պատճառս հօրն նոցա եղև աղէտն մեծ . և մի 'ի քերցնոցա ետ զինքն յամուսնութիւն Ջահապի ումեմն իսմայէլացւոյ՝ թիկունս առնելով զնա : Իսկ որդիքն Սրմբատայ Լշոտ և Շապուհ , հասարակ բաժանեցին ըզհայրենիս իւրեանց . և զի Ջահապ յափշտակեալ էր մասն ինչ յԼճրաբունեաց , և խորհէր տիրել 'ի ձեռն կնոջն բոլոր աշխարհին , զայն առին յինքեանս Լշոտ և Շապուհ . և ելեալք զկողմամբքն Շիրակայ՝ հարին զգօրսն Իսմայէլի՝ որ անդ , և գրաւեցին յինքեանս զՇիրակ և զԼշոցք , և զքաւառն Տայոց : Եւ այսպէս ըստ բախտին ելեալ Լշոտի քաջի՝ շինէ զՎամախ ² , և բնակեցուցանէ 'ի նմա զընտանիս իւր . և ինքն նմանեալ նախնոյն իւրոյ Սմբատայ , որդւոյ Բիւրատայ իշ-

1. Պատերազմին Բագրեւանդայ . տէս յէջ 75 :

2. Հեղինակդ աստ և այլուր

շիւթէ զԱնի Շիրակայ ընդ Անոյ Գարանաղեաց՝ որ կոչէր և Վամախ :

խանի Սմբատաւանայ, որ է Ռեբերդ¹ 'ի Սպեր դաւառի: Վրանցի յաւուր միում պաշարեցին զնա թըշնամիքն՝ մինչ կայր յաղօթս, և տեսեալ՝ ոչ խափանեաց զխօսելն ընդ Մտուծոյ մինչև ցկատարումն, և ապա ելեալ ընդդէմ նոցա, կտրէր յերկուս զգլխաւորն, որում անուն էր ի պառոն Ղազլա, և հարկանէր իբրև արս հինգ հարիւր: Բը սա բողոք կալեալ ազգին Վնունեաց՝² թափել զնոսա յԽամայելացւոցն, որոյ երթեալ հազար արամբ յԱղիովիտ գաւառ, և առ ինքն գումարեալ զամենայն ազգն ախիւն իւրեանց, տանի բնակեցուցանէ 'ի Տայս:

Յայնմ ժամանակի աղմկեալ Խամայելի ընդ միմեանս, հանգչէր երկիրս Հայոց, և սկսան զօրանալ իշխանքն մեր յիւրաքանչիւր իւր տեղիս: Եւ տայր իշխանն Խամայելի Ղշոտի որդւոյ Մարներսէհի որդւոյ Սասակայ, որդւոյ Ղշոտոյ Հայոց իշխանի՝ զերկիրն Սրաց. որոյ երթեալ հնազանդեցուցանէ ինքեան. և կայսրն առաքէ նմա պատիւ կիւրապաղատութեան: Իսկ ջհապն ապստամբեալ յիւրմէ իշխանէն, գայ նստի 'ի Վուին բռնութեամբ, որդւով իւրով Ղազլայիւ: Եւ իբրև ետես զայն կիւրապաղատն Ղշոտ, առաքէր առ կայսրն իւրն օգնել նմա, և նա չէր պարապ. զի Սիբայել ոմն ջանացեալ սպանանել զնա, և ոչ յաջողեալ գործոյն, այլ իմացեալ կայսերն՝ կամեցաւ սպանանել զնա, և աղաչեցեալ 'ի թագուհւոյն՝ մինչև անցցէ զատկին օր, վասն որոյ եղաւ 'ի բանտի. և էր բանտապահն բարեկամ Սիբայելի, որ կաշառեաց զմանկաւիկն, որք են սենեկապանք արքայի և մօտակայք. և սորա յանկարծակի սրովք դիմեցին 'ի վերայ կայսերն յեկեղեցին 'ի ժամ պատարագին, և նորա փախուցեալ առ սեղանն բուռն եհար զնմանէ. իսկ նօքա անողորմ գազանաբար սպանին զնա 'ի տեղւոջն: Եւ թագաւորեաց Սիբայելն. ելանէր 'ի խնդիր մեծ զօրավարին Սանուելի մամիկոնենոյ. և նորա աջապարեալ հարիւր և յիսուն արամբք անկանի 'ի Վամախ, և անտի առ Սամուն իշխանն Խամայելի, որ սպանեալ զեղբայրն

1. Այն է Բաբերդ, կամ Պայպուրդ, յետոյ խաղաեաց ըսալ բաղաբ:

2. Գնունիք կոչմն Ամկոյ և Բերկոյ է, 'ի հիւսիսոյ երկրին Վանայ:

Սահման՝ ինքն տիրեր Տաճկաց . և նորա յոյժ պատուեալ զնա, կտրեաց ոռճիկս աւուրն հաղար երեքհարիւր և վեց կշիռ արծաթոյ, և զայլ օր ըստ օրէ պարգևս անչափ և անկշիռ: Բայց կիրապաղատն Լշոտ տիրեաց ՚ի Կաղըջաց մինչև ՚ի Տփլիս, լեւնակողմամբն հանդերձ: Բայց տունն թաճապայ զօրացեալ ՚ի Գուին, իբրև հինգ հազարաւ կամեցան զնալ ՚ի Տարօն, յիշխանութիւնն Լշոտոյ որդւոյ Սմբատայ. իսկ ողջախոհն այն և քաջն հաւատացեալ երկերիւր հեծելօք և երեքհարիւր հետեակօք ել ընդգէմ նոցա չմնացեալ հաւաքման զօրացն, և կոտորեաց ՚ի նոցանէ զերեք հազարն, և հասեալ ՚ի բանակս նոցա՝ էառ զամենայն մեծութիւնս նոցա, և դարձան խնդութեամբ փառաւորելով զԲրիստոս: Եւ Շապուհ եղբայր նորա ասպատակեալ ՚ի կողմանս Գւնայ, և առեալ աւար բազում դառնայր . և թափեցաւ զօրն ՚ի քաղաքէն ըզհետ նորա, և քաղաքացիքն դիմեալք ՚ի վերայ Լեզլւմէլքի¹, սպանին զնա, և ածին զգուռն քաղաքին . և դարձեալ զօրացն և իմացեալ զեղեալն, չքոտեցան և կորեան ՚ի միջոյ:

ԽԲ . Հաւուրն յայնոսիկ գայր եպիսկոպոս մի Լպիկ կուռա անուն առ Լշոտ, և ջանայր դարձուցանել զնա... Բաղկեդոնի . զոր լուեալ Բուրետ ոմն վարդապետ ՚ի Սիջագետս, առաքէ զսարկաւազն Կանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Լպիկուռայ, և յաղթէ նմա զօրութեամբ... և հալածէ զնա իշխանն, և հաստատի ևս առաւել ՚ի հաւատս սրբոյն Գրիգորի²: Հետ այսորիկ վախճանի Լշոտ ՚ի մահիճս, և առնու զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա ամ մի . և ապա մարտուցեալ ընդ չորից հազարաց³, հինգ հարիւր արամբ պսակի ՚ի Բրիստոս յիսմայելականացն: Եւ եղբարք նորա Գաւիթ և Սահակ և Սուշեղ և Բագարատ, առեալ զմայրն իւրեանց չոգան ՚ի Նիքիւերտ, առ Խալաֆն⁴ ամիրայ,

1. Աբղլմէլքէր նոյն ինքն է ան շուշտ որդին Զահապայ, զոր վերագոյն Աբղլա կոչեաց:

2. Հաւատք Ս. Գրիգորի ոչ են անմիաբան հաւատոց Քաղկեդոնի: Բայց զիրս զայսոսիկ յիշատակէ և հայ թարգմանիչ Կանայի, մեկնը

չին Յովհաննու, և զԼպիկուռա առնէ հալածեալ . այլ պատճառք իւրացն ոչ են քաջայայտք:

3. Մարտուցեալ ընդ հօլայ ուս տիկանի բռնաւորի:

4. Կախ Համուռնեանք ճանաչին տիրապետք Նիքիւերտոյ ՚ի ծ

սիրով ընկալեալք 'ի նմանէ : Իսկ Սեադա ոմն 'ի տա-
նէ Ջահապայ չորիւք հազարօք կուտեալ ընդ Լճոտոյ
և ընդ եղբօր իւրում Շապհոյ, մեռաւ Շապուհ 'ի
պատերազմին . և զկնի երկու ամաց մեռաւ Լճոտ 'ի
տան իւրում և առ զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նու-
րա , և ինամէր զմնացեալ որբան , զորդինն Շապհոյ ,
բնակեցուցեալ զնոսա յԼճնի յապահովս . խաղաղու-
թիւն արարեալ ընդ Սեադայի , առնու 'ի նմանէ ըզ-
պատին հայրենի ասպարապետութեան . և ամուսնա-
ցեալ ընդ քեռն Ղաւթի՝ ծնանի երկու որդիս , զԼճ-
ոտ և զՇապուհ , որոց քոյրն տուաւ յամուսնութիւն
Բադարատայ որդւոյ Լճոտի կիրապաղատի . և Ղա-
ւթ եղբայրն Սմբատայ շինէ զ()ձ բերդ ¹ :

Յաւուրն յայնոսիկ այր մի յազգէն Պարսից
Բաբ ² անուն ելեալ 'ի Բաղտատայ , արկանէր զբա-
զումն 'ի սուր սուսերի յազգէն Իսմայելի , զբազումն
գերելով . և ասէր զինքն անմահ . և 'ի միում նուագիս ա-
տակէր երեսուն հազար 'ի պատերազմելն իւրում ընդ
Իսմայելի : Եւ եկն մինչև ցՎեղարքունի , և մնալէր սը-
րով զմեծ և զփոքր . և Սամուն էր 'ի կողմանս Յու-
նաց զամս եօթն , և առնոյր զանհալելի ամուրն Լու-
լուայ ³ , և դառնայ 'ի Սիջաբետս . և Սանուիլ երթայր
դարձեալ 'ի Յոյնս : Սեռաւ Սամուն . և առ զիշխանու-
թիւնն Լբուսահակ ⁴ եղբայր նորա . և նա առաքէ
զԼիշինն ամենայն ուժով իւրով 'ի վերայ Բաբանայ :
Եւ Լիշինն առաքէ 'ի Հայս , և ինքն կոտորէ զզօրն
Բաբանայ : Եւ Սահլ որդի Սմբատայ ըմբռնէ զԲա-
բան , և առնու յԼիշինէն պարգևս հազարիցս հազար
կշիռ արծաթոյ , և այլ ևս հարիւր հազար առնու 'ի նը-
մանէ , և զԲաբանայ կտրեալ զձեռս և զոտս՝ հանեն
զնա 'ի փայտ : Եւ երթայ Լիշինն յերկիրն Յունաց ,

դարու , որ է Մուփարղին (որպէս
դնէ Հին Օ) : Իսկ որ յառաջ քան
զդոսա ամիրայդ Խալաֆ՝ անծա-
նօթ է մեզ :

1 • Օձ բերդ Թուի Օձ քաղաք
Տարօնոյ :

2 • Անուանին Պապէք մոլորե-
ցուցիչ , ապստամբեալ 'ի խալի-
փայէն յամի 817 , որ զամս քսան

'ի տաղնապի կացոյց զմիահեծան
պետութիւն ամիրապետաց , և ձեր-
բակալ եղև 'ի քաջէ հայկազնոյն
Սահլայ , յամի 836 :

3 • Լուլուա ամրոց 'ի Կիւլի-
կիա :

4 • Մոդասսէմ՝ կոչի այս խալի-
փա :

և յաղթէ կայսերն . և առնու զՄուրիա քաղաք¹, և գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ : Յաւուրսն յայնոսիկ լաւհերթ² ոմն 'ի տանէն թափալայ, եւ չորիւք հազարօք յերկիրն Սիւնեաց, և եւ լաւգէն ընդդէմ նորա երկերիւրօք, և ջնջեաց զնա իսպառ :

ԽԳ. Իսկ 'ի կարգի պատրիարգացն³, յաջորդէ ըզ-
Ղաեորդ՝ Յովսէփ, ամն մեծասան . և փոխէ զնա Ղա-
ւիթ, ամն երեքտասան : Յորում աւուրս ոստիկան ոմն
եւ 'ի հայո՝ հաւաք անուն, որում ընդդէմ դարձան և
մեռան Սմբատ և Սահակ Սիւնեաց տէրն⁴ : Իսկ զՅով-
սէփ յաջորդէ Յովհանէս, այր սուրբ և պարկեշտ, որ
զինի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ լաւգարատ իշ-
խան Տօրոս լերինն, խորհի ընկենուլ զնա, և պատու-
հասին 'ի Տեառնէ չարախօսքն : Լա ոստիկան ոմն ե-
կեալ լաւուսէթ անուն, կապեալ առաքէ զլաւգարատ
առ ամիրայն . իսկ ամբօրն Տօրոսի շարժեալք 'ի բար-
կութիւն սպանին զլաւուսէթ⁵. զոր լուեալ ամիրայն՝
գումարէ զօր բազում 'ի ձեռն ընդօժնոյ իւրոյ լաւ-
ղայի⁶, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կա-
պանօք առ նա հասուցանել . որոյ եկեալ կատարէր ըզ-
հրամայեալն : Վրանգի մտեալ 'ի Տարօն ըմբռնէր զօր-
դինն լաւգարատայ գերելոյ՝ զՂաւիթ և զՂշոտ, և
զմեծ իշխանն տանն լաւորունեաց զՂշոտ . և զգեղեց-
կադիտակն լաւում հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադա-
տէր ուրանալ զՎրիստոս . որում ոչ հաւանեալք,
դառն տանջանօք սրոյ և հրոյ և խաչի պսակեցան 'ի
Վրիստոսէ, որ օր քսան և հինգ էր մեհակի ամսոյ,
զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յովհանէս : Լա
ինքն վախճանեցաւ զինի քսան և երկու ամի հայրապե-

1. Մուրիա է Մուրիոն քա-
ղաք ամուր 'ի կողմանս Գաղա-
տիոյ . բնիկ տեղին ընդ երկայու-
թեամբ է :

2. Իսկն-Խալիթ կոչի յԱսող-
կայ, և Վլիթ կամ Վլիթ-Փառգոս
'ի պատմէն Աղուանից . դէպքն
պատշաճին 842 ամի Տեառն :

3. Ըփոթութիւն է 'ի կարգի
կաթողիկոսացոյ, որ ըստ այլոց ժա-
մանակագրաց այսպէս է. Գեորգ 3
ամ, Յովսէփ, 11. Գաւիթ, 27.

Յովհան, 22. Զաքարիա, 22. և
այլն :

4. Տէս 'ի վերդ, էջ 78 Ծ. 3 :

5. Սպանեալն 'ի Սանեցոց է
Եռասուֆ Խան-Մուհամէտ, որդին
Աբուսէթայ, յամի 851 :

6. Արիւնախանձս այս ոստի-
կան՝ թուրք էր ազգաւ, և կոչէր
Գարա-Բուղա և Իսլաւարալի, և
Աւագ՝ յորոշումն 'ի կրօնայն, որ
է քեռորդի նորին :

տութեանն իւրոյ . և առնու զաթոռն Օգբարիտա 'ի գեղջէ Զագայ : Եւ Բուղայի կալեալ զիշխանն Սիսա կան զԱսասկ և զեղբայր նորա զԱշոտ , և զմեծ իշխանն Լորներսեհ 'ի գաւառին Խաչենոյ , և զիշխանն Վարդմանայ զԿորիճն , և յԱտի երթեալ՝ ըմբռնէ զՍտեփանոս Կոնն , որ 'ի նախնոյն իւրմէ Սեկոյ՝ Սեւորդիք ազգն անուանին , և զիշխանն Լըռանից զԵսայի . զամենեւեան խաղացուցեալ տանի առ ամիրապետն . կոչելով զկնի և զսպարապետն Սմբատ խաբէութեամբ , զոր իբրև չոգաւ՝ ընդ կապեալսն խառնէին , և պահանջէին ուրացութիւն . զոր ոչ կալաւ յանձին քաջ խոստովանողն Սմբատ , այլ անդէն 'ի բանտին կատարի 'ի Վրիստոս , և թաղի 'ի գերեզմանի Վանիէլի մարգարէի . և զպատիւ նորա առնու Լշոտ որդի նորա : Ակայեաց և Ստեփանոս բազում տանջանօք 'ի նմին տեղւոջ , Կոնն կոչեցեալ : Եւ Վրիգոր Սամիկոնեան արիաբար պահեալ զհաւատն ելանէ 'ի բանտէն , և գայ մօտանէ 'ի գաւառն իւր Բագրևանդ , և կամէր ամրանալ 'ի գաւառն Վաքեղինից 'ի Վաղա նաճական . որ և զկնի եօթն աւուրց մեռանի : Եւ իմացեալ ոստիկանին Սահմետի որ 'ի Հայս , առաքէ առ Լշոտ որդի Սմբատայ , զի ուր և իցէ ըմբռնեալ առ նա տարցի , և նորա հատեալ զգլուխ մեռելոյն առաքէ առ նա , ասելով՝ թէ Կամեցաւ անցանել առ Յոյս , և իմ զկնի առաքեալ՝ սպանի , և ահա գլուխ նորա : Եւ խնդաց Սահմետ , և զգացուցանէ Սափրի¹ , և նորին հրամանաւ պատուէ զԼշոտ , տալով նմա զգաւառն Բագրևանդ , և արծաթ բիւրս հինգ . և յայնմհետէ բարձաւ 'ի Հայոց յաշխարհէս ազգն Սամիկոնից :

ԽԴ . Բայց ասելի է աստ զսկիզբն թագաւորացն Հայոց և Վրաց , որք 'ի Բագրատունեաց անտի սերեցան : Վանդի որպէս ասացաւն՝ զկնի քաջին Սարդանայ իշխանք Հայոց կային ըստ զիպելոյ , մինչև 'ի Սմբատ Բագրատունի , և զկնի նորա Լշոտ , որդի Սասկայ , զոր կուրացուցին Սամիկոնեանքն . սմա լինին երկու որդիք , Սմբատ՝ նախնի թագաւորացն Հայոց , և

1 . Ամիրապետ Ջափր կոչեւ ջորդացնորա՝ որք ոչ ճանաչին յայցեալ թուի լինել Մոգավէքէլ լոց Ջափր անուամբ : (յամս 847-861) , կամ մի 'ի յաւ .

Սասակ սկիզբն թագաւորացն Սրաց . որոյ որդին
Լ'տրներսեհ , սորա՝ Լ'շոտ , սորա՝ Բագարատ , որոյ եղ-
բայրն Վօրամ¹ , հետ սմա՝ Վաւիթ որդի Բագարա-
տայ՝ որ սպանաւ 'ի Վօրամայ հօրեղբօրէ իւրմէ , որոյ
որդին Լ'տրներսեհ , սորա որդի Վաւիթ . սմա եղբօր-
որդի Վուրգէն , որոյ որդին Բագարատ , որ առ իւր
կին զգուստր Սենեքերիմայ թագաւորին Սասպուրա-
կանի : Լ'յս է կարգն : Իսկ Հայոց նախնոյն՝ Սմբատայ
որդի Լ'շոտ Սասկեր , որոյ որդին Սմբատ խոստովա-
նողն , որոյ որդին այս Լ'շոտ բարեպաշտ , որ անուանե-
ցաւ իշխանաց իշխան 'ի յԼ'եայ որդւոյ Սահէի²
հրամանաւ ամիրապետին Ջափրայ : Լ'սա առաքեաց
Փոտ պատրիարքն Կոստանդնուպօլսի յերեքհարիւր
ութեւտանն թուականին զՅոհան մետրապօլիտն՝ Նի-
կիոյ³ , որ ունէր թուղթ առ Օլաքարիա պատասխանի
հարցմանն , թէ վասն էր եղև չորրորդ ժողովն : Եւ ա-
րարին ժողով 'ի Շիրակաւանն . էր անդ և սարկա-
ւազն Լ'սորոց Վանա , որ 'ի մահ մերձեցաւ 'ի Ջա-
փրայ վասն հաւատոյ , և տեսլեամբ արհաւիրաց արձա-
կեցաւ : Եւ էր գրեալ , թէ զկնի յարութեանն Քրիս-
տոսի՝ երեքհարիւր հնգետասան⁴ ամի եղև ժողովն՝ Նի-
կիոյ երեքհարիւր ութեւտանից . և պատրիարգունք
էին , Սեղեստրոս՝ Հռոմայ , Լ'ղեքսանդր՝ Կոստանդնու-
պօլսի , Լ'ղեքսանդր՝ Լ'ղեքսանդրի , Եւստաթէ՝ Լ'նտիո-
քու , Լ'քրիստակէս՝ Հայոց : Եւ յետ եօթանասուն և
չորս⁵ ամի երկրորդ ժողով եղև 'ի հինգերորդ ամի
Թէոփոսի . և պատրիարգունք , Վամասոս՝ Հռոմայ ,
Եւքտառիոս՝ Կոստանդնուպօլսի , Տիմոթէոս՝ Լ'ղեք-
սանդրի , Յոհան՝ Լ'նտիոքու , Ներսէս՝ Հայոց : Օկնի

1 • Բ • Օր • Գոմար • Վիրք Կոս-
րոմ կամ Կոստարոմ կոչեն :

2 • Ալի-Խալի-Եահեա Էլ-Էրմա-
նի , ըստ Արաբացոց , որ 'ի Տար-
սոն առաքեալ էր կուսակալ :

3 • Ձնովհաննէ կամ Վահա-
նայ եպիսկոպոսէ Նիկիոյ , զթղթ-
թոյն փոտայ և զժողովոյն Շիրա-
կաւանի՝ գտցեն ստուգասէր խըն-
դրովք ծանօթա 'ի Պատմութեան
Հայոց , հատ • Բ • 823 :

4 • Նիկիոյ ժողով գումարեցաւ
յ՝ 325 ամի ծննդեան փրկչին . յու-
րում ժամանակի ոչ 'ի Կոստանդ-
նուպօլիս և ոչ 'ի Հայս գեռ ոչ
Ճանաչիւր պատրիարք :

5 • Բ • ժողովն գումարեցաւ յա-
մին 381 , որ 56 ամաւ յետոյ է
քան զառաջինն . և մերս Ներսէս
փոխեալ էր յաստեալս :

քառասուն և եօթն¹ ամի յերկրորդ ամի թվեդոսի փոքու՝ եղև ժողովն երրորդ, և պատրիարքն այս էին. Կեղեստիանոս՝ Հռոմայ, Կիւրղոս՝ Լիւքսանդրի, Յոհան՝ Լիւտիդու, Յոբնադ՝ Երուսաղէմի. և թուղթ Սահակայ Հայոց : Օհետ որոյ երևեցաւ Լաւրիքէս շամանդրիտ՝² Կոստանդնուպօլսի, որ շփոթմամբ մի բը նուծիւն ասէր Վրիստոսի. զոր հալածեաց Փլաբիա նոս պատրիարքն, և նա աղաչեաց զներքինապետ ոմն Ոսկեան կօչեցեալ գրել առ Գիոսկորոս, տալ հրաման ընդունել զնա, զոր և արար. բայց յետոյ զղջացաւ և աբար կրկին ժողով յԱրիեսոս, քսան և երկու ամբ զկնի Կիւրղին, և անդ աքսորեաց զՓլաբիանոս, և խոտեաց զթուղթն Լեոնի, և ելոյժ զԿոմմաս Լիւտիդու. վասն որոյ գայ գիր մեղադրանաց առ թվեդոս, և հրաման զի ժողով արարեալ վերստին տեսցեն. և նա կատարեալ 'ի Տէր, արար Սարկիանոս յետ չորեքհարիւր վաթսուն և երկու ամաց յարուծեանն Վրիստոսի, զկնի հնգետասան ամի՝³ ննջմանն Սահակայ սրբոյ. յորում ամի կատարեցան սուրբ Սարգանանքն, 'ի պատրիարքութեանն Յոհաննու Սանդակունուոյ, որ չէր պարապ գալ 'ի ժողովն : Լաւ քսորեաց զԳիոսկորոս 'ի ժողովն. և զՊետրոս յԼիւտիդայ և զԼիւտիդայ եղբայր Գիոսկորեայ, նախ 'ի Կիզիկոն, ապա յԵրակիւ, և ապա 'ի Պամփլագոնիա : Սարկիանոս մեռեալ զկնի վեց ամի, առնու Լեոն զթագն ամս ինն և տասն, յորմէ քսորեցաւ Տիմոթէոս 'ի Վերսոն : Լեոն փոքր՝ ամս հինգ. Օենոն ամս վեշտասան. սա եբարձ զաղմուկ ժողովոյն Վաղկեդոնի, բայց Հռոմ պահեաց... Լիւտիդայ, ամս քսան և եօթն, որ եկաց 'ի նմին բարեպաշտութեան⁴, և դարձոյց զՏիմոթէոս յԼիւքսանդր : Յուստիանոս՝ ամս ինն. սա դարձեալ նորոգեաց զաղանդ ժողովոյն (!). Յուստիանոս՝ ամս երեսուն և երեք. Յուստինոս՝ ամս ինն : Սա կամեցաւ հաստատել զուղ-

1. Զկնի 50 ամի. այն է 431 ամս :

2. Այսինքն Արշիմանտրիտ, աւագերէց :

3. Անմիաբան են թուականքդ նշանակեալք. Ս. Սահակ ննջեաց

յամի 439. ժողովն Քաղկեդոնի զուամարեցաւ յամի 451, յորում

և նահատակութիւն Վարդանանց :

4. Բարեպաշտութիւն սորա և ուղղափառութիւն Յուստինոսի ըստ մտաց հեղինակին :

ղափառութիւնն , և դառով խեղդեցաւ : Տիբեր՝ ամն
եօթն . առ սովաւ եղև ժողով 'ի Կոստանդնուպօլիս ¹,
և Հայք ոչ ընկալան : Սօրիկ՝ ամն քսան և երեք . Փո-
կաս՝ ամն ութ . Հերակլ՝ ամն երեսուն և հինգ . Կոս-
տանդին՝ ամն երեք . Կոստանդին թոռն Հերակլի՝ ամն
քսան և ինն . առ որով Սարտինոս արարեալ ժողով 'ի
Հռոմ , և երկու կամն և երկու ներդործութիւնս ասաց
Վրիստոսի : Կոստանդին՝ ամն երեքտասան . առ սովաւ
Լիւթիոն արար ժողով և զՍարտինոսին հաստատեաց :
Յուստիանոս՝ ամն երկու . Լեոն՝ ամն երեք . Լյպտիմա-
րոս՝ ամն եօթն . Յուստիանոս՝ ամն եօթն . Փիլիպպոս
Սարդան՝ ամն երկու . Լարտեմիս՝ ամն երկու . Թէոդոս
ամն երկու . Լեոն՝ ամն եօթն . Կոստանդին՝ ամն հըն-
գետասան . Դլեոնդ՝ ամն հինգ . Նիկիիոր՝ ամն վեց .
Սուռակոս՝ ամ մի . Սիբայէլ՝ ամ մի . Լեոն Հայ՝ ամն
տասն . Սիբայէլ՝ ամ մի . Թէոփիլոս՝ ամ մի . Սի-
բայէլ՝ ամն երկու . Սասիլ , առ որով Փոտ որ զԹուղ-
թըն գրեաց , և ասաց թէ չկայր հակառակութիւն
մինչ 'ի վերջին Ներսէս , առ որով եղաւ թուականն
Հայոց , զամն հարիւր և չորս . որ նա ապա արար ժողով
'ի Գուին 'ի ձեռն Բարդիսոյ Բարուոյ , որ եկեալ էր 'ի
Սանոյ . և զՓիլաքսիոսի եպիսկոպոսի՝ Նաբուկ քաղա-
քի և զՏիմոթէի Կլուն գրեանն թարգմանեցին . և 'ի
վեշտասան թուին սպան հեռն Սարդան զՍուրէն
մարզպան Պարսից , և ինքն ընտանեօք եկն առ Յուս-
տիանոս յերեսներորդ ամի թագաւորութեան նորա ,
և 'ի տօնի խաչավերացին չհաղորդեցաւ ընդ մեզ , ա-
սելով թէ մեր վարդապետքն չհրամայեն մեզ : Սան
որոյ արար ժողով թագաւորն հարիւր և յիսուն եպիս-
կոպոսաց , որ ասի հինգերորդ ժողով : Եւ յորժամ
Սուշեղ Հայոց և Յունաց զօրօքն նուաճեաց զԽոսրո-
ւիւ թագաւորութիւնն , և դարձաւ պարզեօք , բան ան-
կաւ վասն հաւատոյ , և արար Սօրիկ ժողով հարիւր և
վաթսուն եպիսկոպոսաց . քսան և հինգ եպիսկոպոսքն
'ի Հայոց էր ² : Լարար և Հերակլ եօթներորդ ժողով .

1 . Զտիեզերական ժողով , որ
է Կոստանդնուպօլսոյ , զոր չըն-
կալան համակարծիք հեղինակիդ :

2 . Վասն ժողովոյն Մօրկայ՝
զոր Փոտ միայն յիշէ , տես 'ի Պատմ-
հայ . Բ . 630 :

իսկ Մայրովանեցին Յոհան ոչ ընկալաւ . զոր (Թեո-
դոս Ռըշտունի և Ներսէս հալածեցին 'ի Աովկաս , և
յետոյ եկն 'ի Հայս և արար զոր ինչ կամեցաւն . և 'ի
Յունաց 'ի բաց կացին Հայք նզովիւք չափ , և առաւել
յորժամ թարգմանեցին զգրեանն Յուլիանեայ ' Լըի-
կառնեցւոյն 'ի ձեռն Սարգսի 'ի Ժողովն Մանծկերտոյ² :

Լյոթիկ 'ի Թղթոյն Փոտայ սակաւ ինչ գրեցաւ . ո-
րոյ գրեաց պատասխանի Սահակ Սուտն³ կոչեցեալ ,
որ եպիսկոպոս էր Տայոյ 'ի Ղշունքն , և հալածեալ
անտի վասն հաւատոց , եկն 'ի Հայս առ Լշոտ :

Խե . Գարձեալ 'ի նոյն կայսերէ Վասլէ եկն ներքի-
նի մի Նիկիտ կոչեցեալ յերեքհարիւր քսան և հինգ
թուին , խնդրել 'ի Ղշոտոյ թագ , բերեալ շատ պար-
գւս . քանզի Վահան ոմն եպիսկոպոս Տարօնոյ ասէր
նմա թէ արշակունի իցէ . զի մայրն հայ էր , և կատա-
րիլ թուէր տեսլեանն Սահակայ սրբոյ՝ նստիլ թագա-
ւոր արշակունի . և կամէր պսակիլ 'ի բազրատունւոյն :
Օր կատարէ Լշոտ , ընդ նմին առաքէ և տասն հա-
լար արծաթ ընծայ նորաչէն եկեղեցւոյն , որպէս Սա-
միկոնեանքն՝ հինգ գրիւ արծաթոյ , ասեն զնել զգուռն
արեւմտեան սրբոյն Սոփիայ 'ի Յուստիանոսէ , յիշատակ
Հայոց : Իւ պատմեաց Նիկիտն թէ գտաք նշխար սըր-
բոյն Գրիգորի Լուսաւորչին 'ի յաղուհացն 'ի հինգե-
րորդ շաբաթուն շաբաթ օրն , զոր տօն կարգեցին :

Յաւուրս յայտոսիկ տէր Օքբարիա երթայ տեսա-
նել զՀիսէ օրդի Շեխայ , և յոյժ մեծարի 'ի նմանէ ,
տուեալ նմա շատ ինչ պարգւս , և դրօշ՝ բառնալ խաչ
'ի վերայ նորա , և մտանել առաջի նորա միշտ : Օսա
յաջորդէ Գեորգ 'ի տանէ պատրիարգարանին : Յո-
րում աւուրս ընդարձակեալ մեծին Լշոտի 'ի Վիրս և
Լըուանս , և զՎաւկասայինսն հնազանդեալ , և չէր
ինչ պակաս՝ բայց 'ի թագէ . զոր խորհին իշխանքն Հայ-
ոց , և 'ի ձեռն Յիսէի ազդ առնեն ամիրապետին , և
նորա զուարթ սրտիւ առաքէ թագս և հանդերձս և ե-
րիվարս : Օնոյն և կայսրն Վասիլ առաքէ . և օրհնէ

1. 00. Լիւիանայ :

2. 00. Ի Ժովն :

3. Սահակ Սուտն՝ մակա-
նուանէր Ապիկուրէշ : Իսկ Աշունք

եպիսկոպոսարան 'ի Տայս ոչ է ծա-
նօթ , գուցէ Էօշք աւանն իցէ յայժ-
ման թորթում վիճակի :

զթագն տէր Վեորդ յերեքհարիւր երեսուն և վեց
թուին, և յերկոտասաներորդ ամի հայրապետութեան
իւրում, և յութհարիւր ութսուն և ութ ամի ծննդեան
Տեանն : Որ բարիոք կարգաւորեաց զյօրինուածս
թագաւորութեանն ամն հինգ :

Յաւուրս սորա էր համամ, որ գրեաց մեկնութիւն
Լռակացն և Վերականին, և 'ի Յօբայ՝ զՈ՛վ է դայն
թարգմանեաց, և զօրհնութիւնս որ 'ի գլուխս Սաղ-
մոսացն ասացեալ գիրս մի, և զԼ՛նբիծան գիրս մի :

ԼՂԼ ԼՂտ արքայ զնէ իշխան Սրայ զքեռորդի
իւր, և ինքն կատարի 'ի Վրիտոս եօթանասուն և մի
ամաց . և առնու զթագն Սմբատ որդի նորա յերեքհա-
րիւր քառասուն և չորս թուականին, ամն քսան և չորս,
կամակնութեամբ Լևոնի որդւոյ Սասլի, որ թագաւո-
րեաց յետ հօր իւրոյ ամն քսան և վեց, այր առատ 'ի
տուրս և ոչ նման հռոմի¹, զի նա որդի հայի էր և
յոյժ սիրէր զհայս : Իսկ Սմբատ առեալ զպատինն,
շինէ զսուրբ Փրկիչն յԵրազդաւորն, որ է Շիրակ-
աւանն . ուր և օծաւն իսկ . զի նա էր նախագահ թա-
գաւորացն Բագրատունեաց, մինչդեռ չե էր ընդարձակ
շինեալ քաղաքն Լնի, որ կոչի Խնամք², թէպէտ ներ-
քին բերդն ընդ այս անուամբ էր, և հին ժամանակաւ
շինեալ . ուր ()տա նախարարն ամրացեալ պահէր ըզ-
քոյրն Տրդատայ, և զկուռս և զգանձս թագաւորացն
Երչակունեաց զկնի մահուանն Խոսրովու . և 'ի դառ-
նալ Տրդատայ 'ի Յունաց աշխարհէն, ընդ առաջ նորա
ելանեն յԵկեղեցայ գաւառն ()տայն և Տաճատ աներ
իւր, ԼՂոցաց տէր . և այս Տաճատս էր որ տեղեկացոյց
զթագաւորն վասն Վրիգորի թէ որդի է սա Լնա-
կայ : Լնեն թէ իշխան մի լուծեալ ոտիւք՝ 'ի ներքին
բերդն ամրացեալ ոչ հաւանէր գալ 'ի մկրտութիւն, 'ի
դառնալն հայոց 'ի հաւատս . մինչ հնարս իմացեալ
սրբոյն Վրիգորի, այլափոխէ զինքն և երթայ հանդէպ
բերդին, և ընդ դառ 'ի վայրն թաւալգլոր գնայ անկա-
նի 'ի ջուրն, և վաղվաղակի կանգնեալ յօտինն փառա-

1. Հինն ենորք յաւելուն, յայտ
է օրով ոգւով, որ ու իայ 'ի լեզու
նորա առաջ, և լիինն ինքեանս, որպէս
ասենն :

2. Հինն յաւելու . Կուլի Անի և
Կամախն այժմ՝ Կուլեղեալ Բերդ . Բայց ա-
յոսրն Անի ներսին Բերդն է ամրացեալ :

ւորէ 'ի ձայն բարձր զԼստուած . որպէս թէ դօս գոյով
ոտիցն առողջացաւ 'ի ջրոյն զօրութենէ . զոր տեսեալ և
լուեալ իշխանին՝ առ ինքն կոչէ , և տեղեկացեալ մկրտի
և ողջանայ ոտիւք 'ի նշան հոգեւոր բժշկութեանն¹ :

ԽԶ . Իսկ պատուական թագաւորն Սմբատ 'ի Յու-
սիիայ ոստիկանէն Տաճկաց խեղդամահ լեալ 'ի Ղուին
վասն Վրիստոսի , նշաւակի 'ի փայտի . յորմէ և որդի
նորա Սուշեղ գեղակուր եղեալ կատարի 'ի Տէր վը-
կայութեամբ , և թաղի 'ի Բագարան ընդ հարս իւր :
Եւ զամս եօթն անիշխան լեալ երկիրս , սպառեցաւ
սրով և դերութեամբ :

Իսկ Լշոտ որդի Սմբատայ , որ և Երկաթն կոչեցեալ
վասն արիական քաջութեանն , անկանի առ Լեոն
կայսրն Յունաց , կոչեցեալն Կոստանդին : Յորում ա-
ւուրս կատարեցան 'ի Վրիստոս փառաւոր և մեծ իշ-
խանքն Ղաւթի և Ղուրգէն 'ի տանէն Ղնունեաց 'ի
Ղուին քաղաքի , յանօրինէն Յուսփայ , վկայական ա-
րեամբ պսակեալ . որոց պատուի օր կատարմանն 'ի մա-
րերի ամսեան քսան . և սուրբն Սահակ եպիսկոպոս
երկերիւր ոգւով և Լօթն եկեղեցականօք կատարեցաւ
'ի Բիւրական , յահի 'ի տան . և երկու Կիրակոսքն
'ի նոյն ամսեան յեօթն և տասն . որոց տօն գերապայծառ
կարգեաց սուրբ պատրիարքն Յոհաննէս , որ ետես ա-
ջօք զխաւարաբեր ժամանակն , և գրեաց 'ի յիշատակ
ապագայից դարուց . և տօն սուրբ թագաւորին Սմբա-
տայ : Իսկ Լշոտ պսակեալ 'ի Լեոնէ դառնայ 'ի հայս
յերեքհարիւր եօթանասուն թուին . և գտանէ թա-
գաւորեալ զհոմանունն իւր Լշոտ որդի հօրեղբօր իւ-
րոյ . զոր հնազանդեաց 'ի ներքոյ իւր . որպէս և զՂա-
գիկ թագաւոր տանն Լըծրունեաց , և զՍոփէս²
բռնացեալն յԼճուանս , զորոյ խաւարեցոյց զաջն . և
մեծազօր գտեալ քան զնոսա , և քան զթագաւորն
Սրաց Կերսէս , կոչեցաւ 'ի վերայ նոցա Շահնշահ ,
զամս ութ . կատարի , և առնու զթագն Լբաս եղբայր
նորա : Որ զկնի մահուան հօրն գնացեալ 'ի Սիրս , և
փեսայացեալ նոցին՝ դառնայ այսրէն և տիրէ ամենայն

1 . Ոչ պատշաճին Լուսաւորչի միոյ Ուտիոյ , որ յԱղուանիցն տի-
րայպիսի հնարք :

2 . Սոփէսդ իշխան էր մասին

Հայրենեաց իւրոց ամն քսան և ինն, յերեքհարիւր եօթանասուն և մի թուին : Ի սորա աւուրս յոյժ բազմութիւնք կրօնաւորաց հալածեալք 'ի Հոռոմոց աշխարհէն սակս ուղղափառութեան (!), եկեալ յաշխարհս մեր շինեցին յորով վանորայս¹ : Եւս զՎամրըւածոր, և ապա զՀոռոմոսին կոչեցեալ վանք, որպէս թէ 'ի Հոռոմոց կողմանցն եկին, և զՎարաւանքն . 'ի նոցանէ ասեն շինեալ զՍանահնին սուրբ Բստուածաճինն : Եւ ինեաց և թագաւորն Բբաս ըզկաթուղիկէն 'ի Վարս գեղեցիկ յօրինուածով : Յորում աւուրս եւ իշխանն Սարմատացոց, որ յայնկոյս կովկասայ, Բեր անուն², բազում զօրօք առ կուր գետով և լուեալ եթէ թագաւորն Հայոց պարապով շինէ եկեղեցի, յղեաց առ նա և ասէ . Վիտեա դու կանխադոյն, զի եկեալ եմ յօրհնել զեկեղեցիդ ըստ իմում օրինացս : Բաղկեդոնի ժողովոյն սահմանադրութեամբ իսկ նորա ընդդէմ նորա ելեալ Հայաստանեայցս զօրօք, որոյ ճարակ տայ առ հասարակ զգօրսն, և զԲերն 'ի բունն ածեալ բերէ զնա կենդանի 'ի Վարս, և միանգամ տայ տեսանել զեկեղեցին, և ապա բրեալ զտեսանելսն, վաճառէ զնա ազգին իւրում, գիր երգման առեալ, զի յաւիտեան այլ ոչ ևս ելցեն 'ի Հայս :

Խե . Իսկ զկնի կայսերն Յունաց Լեոնի առնու ըզթագն Բլեքսանդր ամ մի . և յետ նորա Սամանոս³ ամն քսան և ինն : ՅԲբասայ և 'ի սորա աւուրս առաւ Սեւտենի 'ի Տաճկաց⁴ յերեքհարիւր ութսուն և երեք թուին, և յերեքհարիւր ութսուն և ութ Համդուն⁵ 'ի կողմնիա եմուտ զօրօք և անդրէն դարձաւ : Եւ ապա թագաւորեաց կոստանդին⁶ որդի Լեոնի յերեք-

1. Վան վանորայից շինութեան տէս 'ի Պատմ. Հայ. Բ. 823 :

2. Բեր՝ Ափխազաց թագաւոր է ըստ այլոց պատմեաց և ոչ Սարմատացոց . սուղ ինչ զկնի թեգաս կոչէ զնա հեղինակդ ըստ այլոց պատմիչ . և արդարեւ յիշատակի թեգաս (Թէոդոս) կոյր կոչեցեալ թագաւոր Ափխազաց, թէ և փոքր մի կրտէր ժամանակաւ :

3. Յոյք առին զՍեւտենի 'ի

Տաճկաց, և կործանեցին, վանս յապստամբութեամբերէն ըզպաքացեաց :

4. Համտուն կամ Համատանեան տոճմարաբացի, յէս Թ դարու ձեռն արկ 'ի վերայ Միջագետաց, և հաստատեաց տիրապետութեան 'ի Մօսլ, 'ի Մէրաին, 'ի Նփրկերա, 'ի Բերիա :

5. Կոստանդին Պորփիրոսէն է թագաւորեալք երկրորդ անգամ յետ մահուան Ռոմանոսի :

հարիւր իննսուն և երկու թուին, ամն վեշտասան. որ և 'ի վեցերորդ ամին էառ զՄարաշ 'ի Տաճկաց, յերեքհարիւր իննսուն և ութ թուին: Օսմանէ ասէն 'ի միումաւուր հինգ առիւծ սպանեալ: Սա ետ արկաւ նել 'ի յԱլիս գետ յօլով բեռինս թրքաց, և փախոյց զգորսն Իսմայելի, և կոչեցաւ թրքաժողով:

Իսկ 'ի սուրբ աթոռն զկնի տէր Յոհաննիսի եկաց տէր Ստեփանոս ամ մի: Տէր թէոգորոս ամն մետասան. և յետ նորա տէր Եղիսէ եղբայր նորին՝ ամն հինգ. և զկնի նորա տէր Դիանիա Սոկացի՝ ամն քսան և երկու: Սա բազում աշխատութեամբ հնազանդեաց զԻւնիք, որ Աղուանիւք թլակոխէին¹, և ձեռնադրեաց արքեպիսկոպոս զկնի Յակոբայ ապստամբի², (զտէր Սահան 'ի Ղաղաց, որդի Սուանչէրի իշխանին, որ շինեաց զամենապայծառ ուխտն Յոհաննու վանս, առ ստորոտս անմատոյց զգեկին Ղաղաց). այլ և զԱղուանս ածեալ 'ի հաւան չձեռնադրել իւրեանց կաթողիկոս առանց աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի: Օկնի սորա էառ զաթոռն Սահան 'ի Ղաղաց, ամ մի. որ և ապա կարծիս առեալ, եթէ դաշնադիր է Սրաց, և պատկերս ետ ածել³, վասն որոյ փոխէն զնա, և դնեն յաթոռն զտէր Ստեփանոս ազգական սրբոյն Սաշտոցի, որ 'ի Սեան, ամն երկու:

ԽԸ. Իսկ 'ի չորեքհարիւր թուին փոխի սուրբ Թադաւորն Աբաս. և առնու զԹագն Աշոտ որդի նորա, ըզրմածն կոչեցեալ. որ բազում ուրկանոցս շինեաց, և առատ ռոճկօք դարմանէր զնոսա, յօլով անգամ և անձամբ սպասաւորելով նոցա, և զթարախածոր մնացորդս բաժակին ախորժանօք ըմպէր, կոչելով անուանս փոգեացն իշխանս և կիւրապաղատս, ըստ Յակոբայ եթէ մեծատունք են հաւատովք: Սա զփոքր պարիսպ քաղաքին Անոյ⁴ շինեաց. և զամենայն բրգունսն եկեղեցիս յօրինեաց, 'ի չորեքհարիւր երեքտասան թը

1. Մետրապօլիտը Սիւնեաց հատուածեալ առ վար մի 'ի կաթողիկոսաց Հայոց յԱղուանից առնուին զձեռնադրութիւն:

2. Փակագծեալ հատուածք չըկայ 'ի Բ. Օ:

3. Ոչ առ պատկերսն բերի հա

կառակութիւնդ, այլ առ 'ի Վրաց անախ բերուին:

4. Փոքր պարիսպն Անոյ յայտ է թէ ներքինն է բարձրագոյն և մեծակաւոյց, յորոյ աշտարակս թըւի մատրուան գործեալ, և այսպէս աճէ թիւ եկեղեցեաց Անոյ:

ւին . և բարեպարիշտ կողն իւր ¹, Խոսրովանոյշ, շինէ զփառազարդ սուրբ ուխտան զՍանահին և զՀաղբատ : Հանգեան 'ի Վրիստոս 'ի չորեքհարիւր քսան և հինգ թուին , թողլով երիս որդիս , զՍմբատ , զՎազիկ և զՎուրգէն . որ և 'ի նմին աւուր առնու զթագն երէց որդին Սմբատ , որ Տիեզերակալ կոչեցաւ . սա զմեծա նիստ պարիսպն Բնոյ շինեաց , և զկաթուղիկէն հի մնարկէ . և կրտսեր եղբայրն ժառանգէ զՏաշիր Սևորդուլքն Զորոյգետին . և զՎայեն և զՎայծոն , զՍոր խոռունիք՝ որ 'ի Խոռայ շինեցաւ , որ է Խոշոռնի և Խոռակերտ , և զՆազունիք՝ որ է Բազկերտ 'ի գաւառն Տաշոյ . և այլ ² բերդք անուանիք եհաս Վուրգէնայ , զոր Ս իրք Սոմիէթ կոչեն : Եւ 'ի նմանէ սերեցան թագաւորքն Վաւիթ , Բբաս և Կիւրիկէ . յորոց կանայքն կրօնաւորք՝ Սամբան , և Ուուզուքան : Եւ Վազիկ սակաւ ինչ կեցեալ ընդ եղբօրն , հալածական լինի վասն կարծեաց ինչ զրժանաց : Իսկ Սմբատ հասեալ 'ի չորեքհարիւր քսան և ութ թիւն՝ կատարի . և նոյնժամայն կոչեն զհալածեալն Վազիկ , և տան նմա զթագն և ածեն նմա 'ի կնութիւն զՎատրամիտէ , դուստր Սահակայ Սիւնեաց թագաւորի , որ վճարեաց աւարտամբ զկաթուղիկէն , 'ի հրեշտակէ Բատուծոյ յորդորեալ , որ խոստանայր նմա կալ 'ի ձեռնտուութիւն գործոյն , և մնալ 'ի նմին տաճարի , մինչ և Վրիստոս եկեալ տեսցեն արարածք :

Իսկ զսուրբ աթոռն յաջորդէ տէր Սաչիկ ազգային տեառն Բնանիայի , ամս իննւտասն . և գնա փոխէ տէր Սարգիս՝ ամս քսան և չորս : Սա շինեաց զվրկայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն , առննթեր կաթուղիկէն Բնոյ , և անդ փոխեաց զնշխարս նոցա բերեալ մեծաւ հանդիսիւ , և կարգեաց զօրն տօն մեծ :

ԽԹ . Եւ զկնի Կոստանդեայ կայսեր ³, առնու զթա

1 . Իմս կողակիցն :

2 . Այս ամենայն աւանք և վեճակք 'ի հարաւային արևելեան մասին Գուգարաց աշխարհի են , զոր Վ իրք Սոմիէթ կոչեն , որպէս և զհայս Սոմախ , իբրտ հարաւայինս : — Խոռակերտն կամ Խոր խոռունիք , և Բազկերտ կամ Բա

զունիք՝ յայտ առնեն որդւոյ և թուինն Հայկայ յետ շինութեանցն 'ի Տուրուբերան աշխարհի՝ եկեալ և հաստատեալ այսր զբնակութիւն իւրեանց :

3 . Զկարգ կայսերացդ սկսանի 'ի Դ Կոստանդեայ , որ է Կոստանդինուս , թագաւորեալ յամս 741-

դրն Լեւոն, և ապա Կոստանդին և Եռինեա մայր իւր, որ խաւարեցոյց զորդին, և ինքն տիրեաց ամն հինգ մեծի աթուոյն: Յորում աւուրս կատարեցան 'ի Վրիստոս Սահակ և Յովսէփ, տաճիկք ազգաւ, յարացի հնգետասան: Եւ զկնի Սիբայէլն, և ապա Լեւոն, և յետ նորա Սիբայէլ, ապա իմպերիոս. և ըզկնի Սիբայէլ, ապա Սասիլ, և զկնի Լեւոն, ապա Լեւքոս. և զկնի Ռոմանոս, որ հալածեաց զուղղափառ (!) վանորայսն յարեւելից աշխարհս. կամեցաւ ձեռնարկել և 'ի վանորեայս Սեւերինն, յերթալն իւրում ծանր զօրու 'ի կողմանս հալայայ, որ և 'ի բարկութենէն Տեառն հետիոտս փախեաւ միայն մազապուր: Յետ նորա Կոստանդին որդի Լեւոնի. ապա Ռոմանոս, և ապա Կիկիփոռ, ապա Կիւռ-Սահան, և ապա Սասիլն, ամն յիսուն և երկու:

Ծ. Իսկ յաղաքս Սրաց թագաւորացն սկզբանց, որ կայ 'ի գիրս նոցա, եթէ իմպերիում ութ որդուովք եկն յԱյրարատ գաւառ զկնի Ջրոյն մեծի. և երեք յորդուոց նորա նախագահք եղեն՝ հայոս և Վարթլոս և Կոկասոսն, և տիրեցին աշխարհաց, և իւրեանց աւուրմբն կոչեցին հայոս և Վարթլ և Կովկաս. և տիրեցին 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ցծովն Կասբից՝ մինչև ց'ի հրան, և ց'Արբակ թոռն իւր, որ էառ կին 'ի Պարթեաց՝ Սահակոսիստ անուն 'ի Պարտաւայ. որ և ամուլ գորով հաւատաց 'ի Վրիստոս, և ետ նմա զաւակ՝ զՍախտանգ, որ և Գուրգասարն կոչեցաւ, որ է Գայլազլուխ 'ի Պարսից բառն. զի ունէր 'ի վերայ սաղաւարտին պատկեք գայլոյ յառաջի կոյսն, և յետի կոյսն՝ առիւծու: Սա էառ իւր 'ի կնուծիւն զգուստոր Լեւոնի կայսեր. և 'ի սմանէ սերեցան թագաւորք մինչև ց'իմետաս, զոր կուրացոյց Լեւաս. յետ որոյ թա-

773, և հասուցանէ ցՎասիլ Բ որ թագաւորեաց ցամն 1028. բայց մոռանայ յետ Եռինեայ զՆիկիւփոռ, և յետ Ալեքսի զԿոստանդին Պորփիրոսին:

1. Վախտանգ հռչակագոյն 'ի թագաւորս Վրաց և գիւցալն նոցին, զորմէ բազում ինչ առասպելախառն պատմեն. իսկ ժամանա-

կակից նորին մերս Ղազար պատմիչ արդարակորով նշաւակէ իբրեւ նենգաւոր և դրժող ուխտին ընդ Վահանայ մամիկոնեոյ: Կոչի և 'ի Վրաց Գուրգասարն կամ լաւ ևս Գուրգասարն, որ ըստ Պարսից և թուրքաց Գայլառիւծ նշանակէ. իսկ Գուրգասար արգարեւ գայլազլուի է:

գաւորեաց Ռադարատ¹, որդի Ղուրգենայ, որդւոյ Ղշոտոյ Ողորմածին, 'ի վերայ Ղիխազաց . այս ըստ ՍիւրԹարայ երիցու ասիցն² :

ԾԱ . Իսկ Ս ասպուրականի Թագաւորքն՝ յազգէն Սենեքերիմայ, Վագիկ որդի Վերենիկանն, սա շինեաց զՍիւթամար . ապա Վերենիկ որդի նորա, և զկնի եղբայր նորա ՂբուսաՏ, և յետ նորա Շահնշահ՝ որդի նորա, և զկնի եղբայր իւր Ղուրգէն : և ապա եղբայր իւր Սենեքերիմ, որ նեղեալ 'ի Պարսից՝ ետ վերկիր իւր 'ի Ս ասիւն, և չոգաւ առնա չորս որդւովք, ուրոց անուանքն՝ Ղաւիթ և ՂբուսաՏ, Ղտոմ և Սոտանդին, և եղբորորդիքն՝ Վերենիկ, Վագիկ և Ղշոտ . և առնու փոխան զՍկաստ և զԱռիա³, և յովով պռաստինս⁴ : Որ զկնի սպան Ղաւիթ զՍոկաս ապրտամբ, և առ գրով զՍոււատանէսն⁵ :

ԾԲ . Ի չորեքհարիւր քառասուն և չորս Թուին մեռաւ Վագիկ, տուեալ զԹագաւորութիւնն երից որդւոց իւրոց, Յովանիսի, Ղբասայ և Ղշոտոյ : Օթագն տայ Յովանիսի, և զՍիւթի և զՇիրակ, զսուրբ Ղրիգոր Չորոգն Ղշոցաց, զՍենեքեղ և զգաշտն այրարատեան, զՍայեան և զՍայծոն և զՏաուշ գաւառն Սեւորդեաց . և զայլ մնացեալսն՝ Ղշոտի և Ղբասայ բաժանէ : Եւ 'ի վիճեւ նոցա զկնի այնորիկ, գայ Թագաւորն Ղիխազաց Վորդի, որդի Ռադարատայ, որդւոյ Ղուրգենայ, որդւոյ Ղշոտոյ Ողորմածին, և առնէ իրաւունս 'ի մեջ նոցա և գնայ : Եւ զի ոմանք յիշխանացն անհնազանդ լինէին, գնայ կրտսերն Ղշոտ առկայսրն Ս ասիւ, և առեալ 'ի նմանէ զօր, գայ և հնազանդէ զամենեւեան, և նստի Թագաւոր Ղրուց աշխարհին⁶ . և Ղբաս 'ի Սարս :

1 . Բ . Օ . Աբաս :

2 . ՍիւրԹար Երէցդ՝ Անեցին է, պատմիչ ԺԲ գարու, որոյ գրուածքնդ կորուսեալսն համարի արդ :

3 . Լարիս, զոր յիշեն և Բիւզանդացիք, 'ի կողմանս Սեբաստիոյ Ճանաչի, այլ բնիկ տեղին անյայտ :

4 . Պռասպին՝ զոր այլուր գեօղ Թարգմանէ հեղինակս, է յունա-

կանն Բրոսպին προδστειον, որ և նշանակէ արուարձան կամ սահմանավայրք քաղաքի :

5 . խաւատանէք՝ ըստ Չամչեան հօր ամբոց է 'ի հարաւոյ արեւմտից Սեբաստիոյ :

6 . Ղրուց աշխարհ, բաժինն Ղշոտոյ, Թուի որ արտաքոյ Շիրակայ և սահմանացն Անւոյ տեղիք :

Յայնմ ժամանակի վախճանեցաւ կիւրապաղատն Ղաւիթ¹, անժառանգ գորով . և տայ անդարձագրով զհայրենիսն իւր 'ի Սասին, զՈւխթիսն և զԼամբուան, և զքաղաքն Բագնունեաց՝ զԼանժկերտ, և զամենայն ինչս : Օ որ լուեալ Սասի կայսեր, գայ բանակի 'ի դաշտն Կարնոյ . զայս իմացեալ Յովանիսի երկեալ, և առաքէ առ նա զՊետրոս պատրիարքն պատարագօք, զոր տէր Սարգիս 'ի կենդանութեանն իւրում օծեալ էր իւրով ձեռօք 'ի յԼնի, մեծ հանդիսիւ : Լյւ և նեղէր զՅովանէս՝ արքայն Սրաց . վասն որոյ պատրիարքին պատուիրէ տալ ձեռագրով զԼնի զկնի մահուան իւրոյ 'ի Հոռոմն, որպէս և կիւրապաղատն, եթէ պահէ զնա 'ի նեղչաց իւրոց . զոր խնդութեամբ լուաւ Սասին : Եւ կոչէ առ ինքն զՊորգի Թադաւորն Սրաց, և ոչ եկն 'ի կոչ նորա . վասն որոյ երթայ զայրացմամբ, և աւերէ զնորա գաւառս երկոտասան, և դառնայ յերկիրն Եղատեաց, անդ անցուցեալ զձմեռն : Կոչէ առ ինքն զտէր Պետրոս օրհնել ընդ նմա ջուր 'ի տօնի Բատուածայայտնութեանն . որ եղև հրաշալի նըշան, լոյս փայլատակեալ 'ի յաջոյ հայրապետին և յօծմանէ սուրբ իւզոյն 'ի հիացումն տեսողացն . և յոյժ գովեցաւ հաւատն² Հայոց : Եւ դառնայ Սասին 'ի Կոստանդնուպօլիս և վախճանի 'ի չորեքհարիւր եօթանասուն և երեք Թուին . և առնու զթագն Կոստանդին ամս երեք . և զկնի Սոմանոս փեսայ նորին, ամս հինգ . զոր հրամանաւ կնոջն խեղդեցին 'ի բաղնիսն, և եղին զԼիքայէլ ամս եօթն :

ԾԴ. Իսկ որ զԼմիրալամուսնեացն կարգն բերեալ հասուցաք 'ի Սաւիր և Թողաք . քանզի սկսաւ իշխանութիւն նոցա 'ի վաթսուն Թուին, և դադարեալ շիթեցան յերեքհարիւր յիսուն Թուին . և աստ և անդ բռնակալեալ տկարացան 'ի զօրութենէ, և զօրացան ազգն Սուրբաց այսպիսի պատճառաւ : Եւ 'ի Եղատեացն յիսնայեղացոցն Սահմուտ անուն, որ անցեալ ընդ Սահան գետ յերկիրն Ստալաւացոյ³, ա-

1 • Դաւիթ օրհնէր զկողմանս
հայոց և Մեսիսաց և մասն 'ի միջն
աշխարհէն հայոց :

2 • Նոր Օր • հայրապետն :

3 • Տէս յէջ 30 Ծան • 1 :

ծէ բազում գերիս 'ի Խորասան՝ որ ասի արևելք¹, բնա-
կեցուցանէ առանձինն, և աճեալ նոցա և բազմացեալ՝
դնեն զոմն ամիրա, և ապա տան նմա [Թագ՝ 'ի մեռա-
նելն Ս՝աճմուտին. նա յաջողակ եղեալ տիրեաց Պար-
սից և նստաւ սուլտան, որում անուն էր Ղազըւա-բաք²;
Լյոս ըստ Ս՝աճրամայ, որդւոյ Տիգրանայ³, վիպա-
գրի. իսկ պատուական երէցն Ս՝խիթար Լ՝նեցին, ու-
րոյ յիշատակն 'ի գիրն կենաց, այսպէս ասէ. Յորով աշ-
խատ եղէ գտանել զորպէսն սուլտանացն՝ որ 'ի Թուր-
քաց, և գտի շնորհօքն Լ՝ստուծոյ այսպէս. Ս՝աճմուտն՝
զոր ասացաք, Սքք[Թանայ⁴ որդի, յաննշանից մեծա-
ցեալ՝ որպէս Լ՝րոտաշիրն Սասանեան, և եբարձ զիշ-
խանութիւնն Ս՝աճմետի ազգին 'ի Ս՝աճմատ Ս՝ուհ-
[Թագէ, երեսներորդ երրորդ 'ի Ս՝աճմետայ, յերկերիւր
քառասուն և վեցերորդ⁵ ամի իշխանութեան նոցա. և
զօրացաւ նա 'ի Ռահլ քաղաքի՝ ի յերկրին Ռուշանաց,
և ել ճամբաւ զնմանէ ուժգին, մինչև խալիֆայն եր-
կուցեալ՝ առաքէ նմա ընծայս և ալամ, և լաղապ՝ Լ՝մին-
ադլ⁶, և սուլտան կոչէ զնա. Եւ առեալ նորա զպա-
տին և ս մեծանայ. և ելանէ 'ի Հնդկիս՝ 'ի ճամ-
բաւ կռոցն Ս՝աթանայ⁷, զոր կործանէ, և առեալ ա-
ւար դառնայ, զՍ՝աճմատ որդի իւր Թողլով անդէն, և
գայ 'ի Գուրգան⁸. և առնու 'ի տեառնէն Գուրգանայ
չորեքհարիւր հազար դահեկան, և սլէհս տամբ միով,
'ի չորեքհարիւր և քսան Թուին իւրեանց. և անցանէ
գայ յ'Րւէ⁹. և տէրն Ուէոյ Ս՝աջա-դաւլա Ուստոմ,

1. Քանդի խօր արեգակն լսի 'ի
պարսիկ լեզու :

2. Գուլաբաք, այսինքն Տող-
լապ-բէկ, որ է Տուղթիւ ըստ այ-
լոց :

3. Անծանօթ պատմիչ, զոր
Մխիթար Այրիվանեցի՝ ոչ որդի
Տիգրանայ՝ այլ Տիգրանալեւոյի կոչէ :

4. Սէպէքթէկին կամ Սապրգ-
էտտին :

5. Երկերիւր քառասուն և վեց
ամ իշխանութեան Արաբացւոց է
860 ամ փրկչին, բայց Մաճմուտ
իբրև դարու և կիսով յետոյ հաս-
տատեաց զիշխանութիւնն, յամի
997 :

6. Ալամ, Աւէլ, علم, վառ, զը-
րօշ իշխանութեան : Լաղապ, Լէ-
գապ, لقب اب, կոչումն պատուոյ.—
Էմին-աբիւل عادل, ոստիկան
արդարութեան, կամ արդար և
հաւատարմի :

7. Մաթան կուռք Հնդկաց ան-
ծանօթ է մեզ, Թէ չիցէ Մադալի
չատուած վարիչ կառաց Բնորայ :

8. Գուրգան կամ Ճորճան,
ըստ մեզ՝ Վրկան, արևելեան հա-
րաւակոյմն Կասպից ծովու :

9. Ռէ կամ Հրէ, այժմ Ռայ,
է Հինն Ռադա Մարաց, մերձ 'ի
Դէհրան :

երեք աւուրք յառաջ առեալ զՂօթիմիկսն՝¹ եւ ընդ առաջ նորա, եւ գայ 'ի Սրաւ² անհնարին ուժով, եւ ընդ նմա երկերիւր եւ յիսուն փիղ: Եւ տեսեալ զնա, ասէ. Շահնամազ կարգացեալ էս. եւնա ասէ. Բայո. եւ դարձեալ ասաց. Ղատրկուց խաղացեալ էս.— Բայո. Բայա ասէ. Թագաւոր 'ի Թագաւորի տուն մտէ թէ ոչ. եւ նա լռեաց: Եւ առժամայն կապեալ զնա յղարկէ 'ի Խուրասան, եւ զամենայն ինչս նորա առեալ տիրեալ Սէնյ, եւ գայ 'ի Տապարաստան³ եւ 'ի Տառաբի⁴, եւ 'ի Սարի⁵. տայ 'ի ձեռս Սասխուտի որդւոյ իւրոյ զՍէ, եւ զՂազուին⁶ եւ զԲոհաստան⁷ բովանդակ. Թողլով զնա յՍէ, գայ 'ի Սրաւ եւ առնու հարիւր հազար դէնաւորի, եւ անցանէ 'ի Վաշաւուրն⁸ 'ի չորեքհարիւր քսան եւ մի թուին իւրեանց: Իսկ Սասխուտն առնու զՏամիան եւ զԵսպահան, եւ դառնայ յՍէ. եւ իսկոյն լսէ թէ սպանին զՇահնայսն⁹ քո յԵսպահան: Եւ դարձեալ անորէն սատակէ չորս հազար այր եւ դառնայ յՍէ. եւ նոյնժամայն բերեն նմա զգոյժ մահու հօրն, եւ թէ սուլտանացաւ Սահմատ եղբայր քո. եւ յարուցեալ գնայ, եւ կալեալ զեղբայրն կուրացուցանէ, եւ առնու զիշխանութիւնն եւ զաթոռն: Եւ քանզի հայր նորա 'ի գնալն յօգնականութիւն ազգին՝ որոց զխաւորն կոչուր Խտրղան-Պօղղան, 'ի ճանապարհին պատահէ բանակաց ինչ բազմութեան լուրքաց, եւ 'ի դառնալն նոյն ճանապարհաւ՝ մեծաւ յաղթութեամբ առեալ զամիրայն նոցա զՆիադու բերէ 'ի Խորասան եւ դնէ 'ի կապանս. եւ ազգ նորա եկեալ խնդրեցին 'ի

1. Դեմիկք, Ժողովուրդ Տիէմ նահանգի կամ Դեմաստանի, 'ի հարաւոյ Կազրից ծովու, 'ի սահմանս բարձու Տէմալկնտ լեռին:

2. Սրաւ, Սէրաւ կամ Սէր-Ապ, քաղաք Ատրպատականի:

3. Տապարխտան, Դէպէրխտան, Էսնավայր նահանգ 'ի հարաւային եզերս Կասպից ծովու:

4. Տառաբի, Թուրի Տարապ կամ Տարապիկերտ, վիճակ եւ քաղաք Փարսխտանայ:

5. Սարի գլխաւոր քաղաք եւ վիճակ Դէպէրխտանայ:

6. Ղազուին կամ խաղուին, Գազակն, երևելք քաղաք 'ի սահմանագլուխս Պարսից աշխարհի:

7. Բոհաստան, որ է Լեռնաստան, մի 'ի մեծամեծ նահանգաց տէրութեանս Պարսից, ընդ մէջ Խրազայ եւ Խորասանայ:

8. Այս է Նիշապուր համ Նիշապուր, քաղաք Խորասանի մերձ յԻրազ:

9. Շահնէ ըստ պարսիկ լեզուի վերականգու կամ հրամանատար:

Հօրէն , և ապա յորդուցն , և ոչ ետուն : Իսկ նոցա բարկացեալ անցին ընդ Սահան ամենայն բանակօքն իւրեանց , և զանձինս 'ի մահ եղեալ կռուեցան , և յաղթեցին և առին զԱշաուրն և կոտորեցին զգօրս սուլտանին 'ի Դադանդանն¹ մօտ 'ի Սրմն² . և փախստական եղեալ սուլտանն՝ գնաց 'ի Գաղինն և անտի 'ի Հնդիկս : Եւ 'ի Ճանապարհին սպանաւ սուլտանն , և զկոյր եղբայր նորա Թադաւորեցուցին 'ի Գաղուին , որոյ յերկարեալ 'ի նմին ծնանի որդիս . և մի 'ի միջէ առեալ ունին զԳաղուին մինչև ցայսօր :

Իսկ յառաջագէմն 'ի Թուրքայն՝ որում անուն էր Սուսեափաղոյ Սարուքեայ³ որդի , ունէր Հինգ եղբօրորդիս . որոց անուանքն՝ Լբուսալիմ , Գաւութ , Չաղբեկ , Լբուտալիփ , Տօղըիլ-Բէկն , որ էառ զիշխանութիւն սուլտանութեանն , և հնդետասան ամ ընդարձակեալ զաշխարհն՝ բաժանեաց զամենայն երկիրն Խորասանայ . և եկեալ յԻսէ գտանէ երկուս ըշտեմարանս դանձուց լի ոսկւով . և առնու ընդ ձեռամբ , և յղէ առ խալիփայն և խնդրէ օրհնութիւն . և նա մեծարէ զնա արամբք պատուականօք⁴ , և տայ նմա լամ և ընծայք , և կարգայ զանուն նորա 'ի մամբարն⁵ , և զնէ նմա մականուն Թուքնադօւլա⁶ . և յայնմ օրէ քարոզեցաւ աշխարհակալ : Եւ փոխէ զնա Լբիփաւլան Հօրեղծօրորդի Տուղըիլին , որ ելից զամենայն աշխարհ արեամբ . և ունէր որդիս ութ , որ և հասանէր յաթու Թադաւորութեանն Սէլիք շահն , բարի և խաղաղարար . և զկնի Սահմուտ սուլտանն : Եւ յետ նորա

1. Դադանդանն ըստ Պարսից Փինտ-Տատուն-Խան :

2. Սրմն է Մերվ կամ Մրու , նշանաւոր և մեծ քաղաք Պարսից , 'ի սահմանս Խորասանի և Թուրքաստանի :

3. Սարուք , Սէլիկ կամ Սէլ Ճուկ , ըստ աւանդութեան Պարսից սերեալ յԷֆրէսիապայ գիւցազնէ . որոյ էին որդիք Միքայիլ Խորայիլ , Եռնուդ կամ Պիկու , և յիշեալն 'ի հեղինակէդ՝ Մուսա . Դօղըուլ և Չաղ որ է Ճեաֆար՝ Միքայիլի որդիք են : Չորք գաւա

զանք իշխանութեան շառաւիղեցան 'ի Սէլուկեանց . Իսկ Պարսիցն , որ պայազատեաց զԼազնեանցն . Է , Խորազմեանց Թուրքաց . Դ , Հաւպայ և Դամասկոսի . Դ , Իկոնիոնի որ է Գօնեա և Փղբուն Ասիոյ՝ որ Բում կոչեցաւ յանուն Հոռոմնց :

4. Բ. Օ . Մեծարէ զնա առ Ինքն :

5. Մամբար է Միմլէր منبر բէմն աղօթից , յորմէ զանուն խալիփային կարգային :

6. Բիւիւիւր-Բէկ-Էլ-Ռէկն دولت رکن Սիւն կամ Հասպասու-Լիւն Բաղդէ :

աւագ եղբայրն Ռաքարուն՝¹ որ կոտորեաց զնա, և առ զաթոռն ամս հինգ : Եւ յառնէ 'ի վերայ նորա Գաւգուշն որդի Ալփասլանին, զոր վկանդեալ Ռակիարուն եհար զգորս նորա, և սպան զԳաւգուշն : Եւ Սահմուտ սուլտանն Սահմուդի որդին եհար ըզՌակիարուն տղայ հասակաւ, և առ զսուլտանու թիւնն ամս երեքտասան, և զկնի նորա Սահմուդն որդի նորին . ընդ որ պատերազմեալ Սանջար սուլտանն կոտորէ զնա, և առնու զԱրաղայ² իշխանութիւնն, և զնէ զնա 'ի Ռարաղայ . և զկնի նորա Գաւութ որդի նորա եկաց սուլտան՝ զոր սպանին Սէֆեթն³ : Եւ ապա եկաց Տողրիւն, և զկնի Սասխուտն, և ապա որդին՝ Ասլան, և զկնի ութոյն Տողրիւն⁴, որ կայր մինչ 'ի պատմագիրս . որում պատիւ 'ի տեառնէ Աստուծոյ :

ԾԴ. Երայր ասէ և յաղագս թագաւորին Յովանիսի, եթէ եղբայր նորա Աշոտ 'ի յոտս թաւնայ'⁵ կեղծաւորեալ որպէս հիւանդ մերձ 'ի մահ, կոչէ զթագաւորն առ ինքն, փորելով 'ի սնարիցն կուսէ որոգայթս . և այնու ըմբռնեալ՝ տայ 'ի ձեռս մեծ իշխանին Ապիրատն⁶ կոչեցելոյ սպանանել զնա . և նա յօժար կամօք յինքն առեալ տանի զնէ յաթոռ իւր յԱնի, ասելով . Օխարդ ձգեցից զձեռս իմ յօծեալ Տեառն, և խելագար մի եղից 'ի տեղւոյ սորա : Օսմանէ ասեն յաննշանից մեծացեալ, և վասն խելացի և առատ ձեռացն՝ մինչ լինել տէր երկոտասան հազար հեծելոց . որ և շինեաց զսուրբ ուխտն Կեչառուս, որպէս Արահամ իշխանն զԱրամաշէն⁷ :

1. Պարբեարութ, որ իշխեաց իբրև երկոտասան ամ :

2. Արաղ, Իրագ . նշանաւոր աշխարհ Պարսից, 'ի հնունս սահման Մարաց :

3. Մէհեդգէ, Քալիֆէ Քալիֆէ ըստ Արաբացոց, որ է հերձեալք կամ մոլորեալք, ըստ Ասորոց և Պարսից՝ Հալիֆէ և Ասասիին ըստ Եւրոպեացոց, որ է աւագակք . հետեղք են հասան . Մէպահայ մոլեռանդն բռնաւորի, որոյ ամրոց և կաղաղ էր Ալամուդ բերդ, զոր էառն հուլաղու զան : Յաճախ ևս կոչին Իսմայելացիք :

4. Ութովք Դողրուլ Բ, յետին սուլտան տոհմին, տիրեաց յամսն 1177-1187 : Կորա ժամանակից է պատմիչ Երեցն Մխիթար :

5. Թաւին 'ի հին Արագածոտն գաւառի . այժմ կրկին աւանդ են՝ հին և Կոր Թաւին 'ի համանուն վեճակի :

6. Ի Պահլաւունեաց տոհմ և 'ի զարմից Լուսաւորչին ասին գող Ապիրատն և Վահրամ, որ է եղբայր Վասակայ հոր հռչակելոյն Գրիգորի Մագիստրոսի :

7. Հ. Օ. Եւսելու . Զի Բ. յանդաւորեա միայն ինքն ձեռք, այլ և յան-

Ի չորեքշաբթիւր եօթանասուն թուին եւ Տուղրիւ-
րէկն եւ պատահեացնմա 'ի Վախճաւանի Լիպարիտն¹
հինգ հազար հեծելօք, եւ փախեալ յահագին բազ-
մութենէն, եւ 'ի գալ լուրքին 'ի Վուին եւ սիւեւ
աստատակա, եւ ընդդէմ նոցա քաջն Վասակ, եւ ցու-
ցեալ մեծ քաջութիւն դառնայ 'ի Սերկելի², եւ 'ի հանգ-
չէն անդ սակաւ մի քնով՝ քարիւ հարեալ զգլուխն
այր մի յանգէտս, մեռանի :

Օ այսու ժամանակաւ պատրիարքն Պետրոս քինով
ինչ Յովաննու թագաւորի գնաց 'ի Վասպուրական,
եւ աղաչանօք ոչ դարձաւ. ապա 'ի ձեռն տուի³ կող-
մանցն ածաւ բռնութեամբ, եւ արդելաւ 'ի Ռջնի :
Օ որ լուեալ տէր Յովսէփ կաթողիկոսն Բլուանից,
գայ եւ հանէ զնա 'ի բանտէն, եւ տանի զնէ յաթոռն
իւր, հանելով զՎիոսկորոս առաջնորդ սուրբ ուխտին
Սանահնին՝ զոր եղեալ էին կաթողիկոս փոխանակ
Պետրոսի ամ մի. եւ նա դարձաւ 'ի վանս իւր, այր
սուրբ եւ առաքինի :

Հայնմ ժամանակի փոխէ զՎեորդ Վրաց թագա-
ւոր որդի իւր Բագարատ, եւ իշխանն Վրաց Լիպարիտ
ապստամբեալ փախուցանէ զնա 'ի խորին Բիխնաղք, եւ
չէն ունի ինքն զաշխարհն իմաստութեամբ, ձեռն տը-
ւեալ 'ի Սիբայէլ կայսրն : Որ 'ի մեռանէն իւրում ապ
զթագն Վալափատայ որդւոյ քեռ իւրոյ, որ զինի սա-
կաւ աւուրց կուրացաւ հրամանաւ Օյի թագուհւոյն
կնոջն Սիբայելի. յորում տեղւոյ երևեցաւ քար մի
ունելով գիր, թէ աստ թագաւոր խաւարի : Եւ
Օյի առնու այր իւր զՍոնամախն եւ զնէ նմա թագ :

ԾԵ. Ըս սա գնայ տէր Պետրոս եւ դառնայ 'ի Սե-
ւաստ, եւ որդիքն Սենեքերիմայ տան նմա զվանքն, զոր
յանունն Վարադայ սուրբ նշանին շինեալ էին, ընդ ին-
քեանս ունելով զխաչն, թէպէտ զինի անդրէն դար-
ձուցին : Եւ երեք պռաստինս Սոնամախն ետ պա-

Տակիցն գառառու. ուր կանն իւր պարմա-
խաւանց 'ի դամբանի, ակն ունելով վեր-
նոյն :

1. Լիպարիտ իշխան վրացի,
յՈւլուպէլեան տոհմէ :

2. Սերկելիլ գետը, բլուր եւ լը-
ճակ 'ի Թալիշ գէջ Արագածոտան :

3. Դուքս յոյն 'ի գրանէ կայ-
սեր կողմնակալ կարգեցաւ նախ
վիճակաց Դաւթի կիւրաքաղաքի
զոր էթովն 'ի Յոյնս, եւ ապա Վաս-
պուրական մարզից, զոր թագա-
ւորք աշխարհին փոխանակեցին
ընդ Սեբաստիոյ :

արիարգին, որ և կեցեալ 'ի տեղւոյն ամ մի, կատարի :
Եւ առնու զքողն Խաչիկ քորորդին իւր, զոր ձեռնա-
դրեալ էր 'ի կեանս իւր 'ի յԱ՛նի, և կեցեալ ամս եր-
կու վճարի, և մնաց աթոռն թափուր զամս հինգ :

Վասնզի 'ի չորեքհարիւր իննսուն և երեք թուին մե-
ռան Յովաննէս և Ղշոտ, և ետուն զթագն 'ի Վազիկ
որդին Ղշոտոյ . և յիշեցին Յոյնք զկտակն կորստեան
վասն Ղշոտ . զի անդարձ է ասեն, և հաստատուն է
զկնի մահու կտակ : Եւ կոչեցին երդմամբ զՎազիկ 'ի
Խոստանդնուպօլիս, որպէս թէ անդրէն դարձուցանեն
պարգևօք . և կատապան¹ եդին ինքեանք քաղաքին . և
վերացուցին 'ի նմանէ զերկոսեան պսակս, զգահ հայ-
րապետութեան և զթագաւորութեան, յակամայս ա-
ծեալ զերկոսեան առ իւրեանս, և անդրէն ոչ դար-
ձուցեալ : Ասան որոյ անյոյս եղեալ Վազկայ՝ առնու
փոխան զԼալօնպաղատն և զՊիզու², և կայր պանդըխ-
տութեամբ 'ի մէջ ատեցողացն ազգիս :

Օայսու ժամանակաւ Վրիգոր որդի քաջին Ասա-
կայ տայ զԱ՛ջնի 'ի Ս՝ոնումախն, և զԼայեան և զԼայ-
ծոն, զոր ընդ ձեռամբ իւր ունէր, և առնու զգքսու-
թիւնն Ս՝իջագետաց . որ և առնու ընդ իւր զԼպիրատն
զիշխանն Ս՝րաց, և այլ ևս երկու Ս՝աթիստրոսս, և եր-
թայ ընդդէմ Բրեհիմայ զօրագլխի Տուղրիլ-Բէգ
սուլտանին . ուր ըմբռնեցաւ Լիպարիտն և ածաւ առ
սուլտանն . և առաքեաց առ նա դաւանել զհաւատ նո-
րա : Եւ պատասխանեալ եթէ իբրեւ տեսից զերեսս քո՝
առնեմ զոր հրամայես : Եւ իբրեւ ետես ասէ . Յոր-
ժամ եղէ արժանի տեսանել զքեզ՝ ոչ արարից զկամս
քո և ոչ երկեայց 'ի մահուանէ . և ասէ սուլտանն .

Օրինչ կամիս . և նա ասէ . Եթէ վաճառական ես,
ծախեա՞ զիս, և եթէ դահի՞ճ՝ սպան զիս . իսկ եթէ
թագաւոր ես, պարգևօք ազատեա՞ զիս : Եւ ասէ սուլ-
տանն . Ոչ գնոյ քո վաճառական, և ոչ արեան քո դա-
հիճ կամիմ լինել, այլ թագաւոր եմ, երթ ուր և կա-
միս . և արձակեաց զնա պարգևօք : Եւ զի կայսրն

1 Կապապան, թուրք յոյնն գալիս՝
բան καπάπαν, իբր ամենապետ
կամ համակար իշխան :

ըստ Մատթէի Ուռհայեցւոյ, և Պի-
զու, երկրքին ևս 'ի Վապպագուլ-
կիս, այլ զիրքն անյայտք :

2 Կալինպոլլապ կամ Կալինպէղապ

խնդրէր զնա, չողաւ առ նա. և առեալ 'ի նմանէ զօրս, եկն 'ի Սիրս և կալեալ զԹագաւորն Ռազարատ՝ յղեաց զնա առ Կայսր, և ինքն կալաւ զերկիրն ամենայն :

Ծ. 2. Ի սոյն աւուրս կին մի Սամ անուն գայ 'ի Պարսից երեք որդւովք 'ի գաւառն Փառխոսոյ ¹ առ Վրիգոր փառաւոր իշխանն : Եւ տան որդիքն պատանդ զմայրն, և առնուն զՇօթս և զԲերդն Շամիրամայ ². և անտի ընտանացեալ ընդ Խլաղիզն ³ ամիրայն Վան ձակայ սպանին զնա, և առին զՎանձակ և տիրեցին : Երեք որդին Պարզուան մեռաւ կարճ. և իշխանացաւ Լէջբարի միւս եղբայրն, և առնու զՊարտաւ ⁴ և ըզՇամբոր ⁵ 'ի Սալարէն : Եւ եղբայր նորա կրտսեր որ Փաշուրն ⁶ կոչուր՝ սպանեալ զնա յօրսի, առնու զիշխանութիւնն : Եւ գնացեալ առ նա Փիլիպէ՝ որդին Վրիգորոյ՝ սիրոյ աղագաւ, ըմբռնէ զնա 'ի կալանս զկնի մահուան հօրն. և առնու 'ի նմանէ զՇաշուաղ և ըզՇօթս ⁷ : Եւ կոչեցեալ առ ինքն զՎագիկ որդի Համամայ զտէրն Տանձեաց ⁸ սպանանէ, և առնու զերկիր նորա : Եւ այսպէս զօրացեալ տիրէ Խաչենոյ և Վարուզոյ ⁹ և Սևորդեացն, և գոռ զնէ ընդ Վագիկայ Թագաւորին Զորոյգետոյ, և ընդ Կիւրիկէի Թագաւորին Լուղուանից, և ընդ Ռազարատայ Թագաւորին Սրաց, և

1. Փառխոսս մասն է Արցախոյ յարեւելս կոյս, սահմանակից Ուտիոյ և Թուրքի Բուստի փառնէս հին գաւառ :

2. Շամիրամբերդ 'ի Փառխոսոս :

3. Հին Օ. Ալաւիւն :

4. Պարտաւ, քաղաք Առանձ նահն Ուտիոյ, յետոյ մայրաքաղաք Աղուանից և ամրու կամրու զիկոսաց նոցին :

5. Շամբոր քաղաք 'ի Շամբորաձոր վիճակի, 'ի սահմանս Գանձակայ. այժմ աւերակ :

6. Փաշուրն (Փաղ) և ամիրայ Դունայ, Շէտտատայ որդի, յառաջնում քառորդի ժաբարու եհաս իշխանութեան, յորում ժամանակի պայազատէին Փիլիպէ որդի Գրիգորոյ Թագաւոր Աղուա

նից Արցախոյ՝ Առան-Սինիք կոչեցերոց. Գագիկ որդի Համամայ, Կորիկէ կամ Գուրգէն որդի Դաւթի Անհոյնի՝ 'ի կողմանս Տաշրաց, Բագարատ Գե. Դ. Թագաւորք Ալբրաց : Իսկ Գագիկ Թագաւոր Զորոգետոյ կամ Բագարատունին է Եւ, և կամ Կախեթու Թագաւորն որդի Անհոյնի :

7. Շաշուաղ կամ Շաղուաղ և Շօթբ 'ի Խաչէն նահանգի, որ այժմ Կիւլիստան և Չլբերդ կոչի :

8. Տանձեաց վիճակն Թուրի 'ի հիւսիսակողմանս Արցախոյ և Ուտիոյ :

9. Գորոզի որ և Գորոզու գրի, անուանի լեւոն, բերդ և վիճակ, 'ի սահմանս Արցախոյ և Ուտիոյ, յայժմանս Խոջխարա կամ Խաչքար գաւառի :

նեղէր զնոսա : Տիրեաց և Ղաւնայ , և եդ հարկս 'ի վերայ հայոց երեքհարիւր հազար դրամ :

Սոյնպիսի օրինակաւ արք ոմանք քաղղէացիք ելեալք յաշխարհէն իւրեանց գան 'ի Վարդման , և ասէն յիշխանն Վարդմանայ . Տուր մեզ զմասն խաչին զոր ետքեզ հերակլ , և լինիմք քրիստոնեայք և քո ծառայք . և կատարեցան իրքն : Եւ լուեալ ամիրայն Բաղդատայ սպառնայ յոյժ . յորմէ երկուցեալ գնացին յոտն Կովկասու . և աջողեալք 'ի Վրիստոսէ յոր հաւատացին՝ տիրեցին ամենայն զաւառացն . մինչ զի և ոմն 'ի նոցանէ թագաւորեաց Վաւիթ անուն , որ խնամացաւ ընդ արքային Չորոյգետոյ : Եւ կոչեցին զգաւառն Նաւարք¹ , զի անդ ծանեան զտեղի բնակութեան իւրեանց . և իշխանն Վարդմանայ կոչեաց զնոսա Վրորեպիսկոպոսս ըստ լեզուին Սրաց :

ԾԻԿ . Իսկ զկնի բառնալոյ թագաւորացն հայոց 'ի ՂԼՆւոյ , ել 'ի հայս հօրեղծօրորդին Տուղրիլին Բլփասան , և աւերեաց քսան և չորս գաւառս . զի էր զօրադլուխ սուլտանին , որ և զկնի մահուան նորա սուլտանացաւ . եկն դարձեալ հարիւր հազարաւ , և առ զԵոր քաղաք , զոր Սիրք Բխալ-քալաք ասէն , և զՍամշոյղէ . և առնու կին զզուստր Կիւրիկէի թագաւորին² , և զզուստր քեռ թագաւորին Սրաց Բագրատայ : Բունու և զԼՆի , և հազար այր զենու 'ի փոս մի , և լոգանայ յարիւն , զոհ մեռելոց իւրոց արարեալ³ :

Եւ ապա քայ 'ի խալիֆայէն դեսպան և արկանէ օղոսկի 'ի պարանոց նորա , և երկոտասան վարոց 'ի մի կա-

1. Ծանարացդ անուան ծագումն ծաղրական է , քանզի հնադոյն պատմիչք և աշխարհագիրք թովմաս Արծրունի յԹ դարու , խորոնեցի 'ի Եւս¹ և Պաղոմէոս յԲուս² յիշեն զԾանարս . ապա հնդկնակիդ յիշածն դալթական է եկեալ առ Ծանարս փախստեամբ յամիրապետէն : Արաբացի պատմիչք 'ի Նեզարայ ումեմնէ յՆօմէնայ ասէն զնոսա ծագեալս , և զերկիր նոցին ընդ մէջ Տփլսեաց և Դրանն Ալանաց , և զթագաւորս նոցա Սէնէպէրէպ³ կոչէն . զոր մերս

քորեպիսկոպոս ասէ , որպէս և Յովհ . կաթողիկոս⁴ ՌԺ Գորիպիոս⁵ պոսն կոչէ , և զերկիր նորա⁶ մասն Գուգարաց մերձ 'ի դրունս Ալանաց . զնոյն և Արաբացիք կոչէն Գորիպիոն , Գորիսիոն , Գերիսիոն : Թեւ զերկրոսեան միանգամայն վարեալ նոցա զիշխանութիւնս , զհօգեւոր և զմարմնաւոր :

2. Կորիկէ Եորդի Գաւթի Անհողնի :

3. Հին Օ . Եաւելու , ասէն ռմանս :

պէալ հարկանէ զնա խաճեալթ¹ արարեալ, որպէս թէ այնչափ հնազանդ է իւրում առաջնորդին :

Գործեցաւ այս զինի մահուանն Յովաննիսի թագաւորին՝ քսան և երեք տմաւ, 'ի հինգ հարիւր երեքտասն թուին :

Ըյլ զինի Սոնամախին կիւ լիստորն կալաւ ըզլ թագն . և ապա Տուկիծն , և զինի Գէուժանն², որ եկն 'ի վերայ սուլտանին , սպառնալով հայոց՝ հռոմ առնել զընաւս . ըստ որում 'ի կարս եկեալ այրեր զփայտակերտ եկեղեցին հայոց : Եւ չողաւ 'ի Սանճկերտ և ան զնա, և դարձաւ սուլտանն 'ի վերայնորա և եհար զնա յոյժ , մինչ ըմբռնեցաւ 'ի նմանէ . որ զի թէպէտ և արձակեաց ողորմութեամբ , այլ ոչ եղև ընկալեալ յազգէն իւրմէ , այլ ետուն զթագն 'ի Սիխայէն որդի Տուկիծին , որ և կալեալ կուրացոյց զԳէոժանն , և մեռաւ 'ի ցաւոցն 'ի հինգհարիւր քսան և մի թուին :

ԾԸ . Իսկ թագաւորն կարուց Գագիկ որդի Ըբաւայ նեղեալ յերկիւղէ լիւրքացն՝ տայ զհայրենիս իւր 'ի Յոյնս , և առնու զՆամընդաւ³, և զառիւ և զԼմասիա և զԿոմանա⁴, և զպաաստինս հարիւր , որ է գեօղեան : Եւ գնացեալ առ կայսր՝ խնդրէ հրամանս ձեռնադրել հայոց պատրիարգ զԼարհամ որդի Գրիգորի Սափիատրոսի և տուկի . որ կօչեցաւ 'ի ձեռնադրելն՝ Գրիգորիս . և ամ մի կալեալ զաթոռն 'ի Նամընդաւ՝ թողու 'ի Գէորդ վարդապետն իւր Լուեցի : Եւ ինքն անցեալ գնայ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի թարգմանութիւն , և առեալ զգրեանն կամեցաւ գընալ յԵրուսաղէմ . և նաւին առեալ զնա տանի 'ի Սար . որ և մեծարեցաւ յոյժ 'ի սուլտանէն . և շիւնեաց վանս հայոց , և ձեռնադրեալ զեղբօրորդի իւր Գրիգորէս եպիսկոպոս , և ինքն գայ կատարի 'ի կար-

1. Թուի խաչնայդն արարեալ, Զամանդի գետով որ թափի 'ի ծանակեալ, կամ խաճիլէն ըստ Սարոս (Ճիհուն) . բերդաքաղաք Սրաբաց :

2. Կարգ կայսերացդ պակասաւ յարեալ յինել Սոնամախ , յերգաքաղաք յարեալ յինել Սոնամախ , յարեալ յինել Սոնամախ :

3. Կարգ կայսերացդ պակասաւ յարեալ յինել Սոնամախ , յարեալ յինել Սոնամախ , յարեալ յինել Սոնամախ :

4. Կոմանա , այժմ կիւմէնէք մերձ յԵրզնկա , 'ի հիւսիսոյ կուսէ :

միր վանքն ¹ 'ի սահմանս Եփրատ գետոյ առ Տօրոս լե-
րամբն , մերձ տեսուն Բարսղի պատրիարգի որ զինի
Գէորգեայ :

Իսկ 'ի Հինգհարիւր քսան և մի Թուին այրեցաւ
սուրբ Պետրոս 'ի յԱնտաք . և եղև շարժ , և պատա-
ռեալ երկիրն եկուլ զպատրիարգն հոռոմ և տասն հա-
զար այր ընդ նմա , վասն այրելոյ նոցա զաւետարանն
Եսորեոց ուղղափառաց , որ չորս անգամ ելանէր 'ի հը-
րոյն ամբողջ , մինչև զՀինգերորդ կատաղումն նոցա յան-
ձըն առնոյր , որպէս Տէրն զխաչն 'ի Հրէից (!):

ԾԹ. Ի Հինգհարիւր քառասուն և երեք Թուին առա-
քեայ Փատուին ամիրայն Գանձակայ զԱստակ Պահ-
լաւ՝ որդի Գրիգորոյ Արքիստրոսի , ամենայն զօրօքն
Բռանայ , յանառիկ յամուրսն Բաղաց և կապանին , որ
և խաբէուլ Թեամբ հնարեալ մտին անդր . և սպա-
նեալ զԱնեքերիմ արքայն Հայկազնի , զի Թագա-
ւորքն որ անդ՝ հայկականք էին . և ոչ բարձաւ մինչև
'ի յետին աւուրս եղելոյ երկուց եղբարց անգաւակաց ,
Ամբատայ և Գրիգորոյ ² , որ առեալ զմանուկն Սենե-
քերիմ հայազարմ՝ եղին Թագաւոր ժառանգորդ իւ-
րեանց . զոր և սպանեալ հրամանաւ Փառնոյ՝ շիջաւ
ճրագն որ անդ , և տիրեցին Պարսք :

Բայ Փատուին առնուլ զԱնի յԱլիփասլանայ ³ , տալով
նմա ոսկիակուռ նկարս ծաղկոցի . և առաքէ տէր աւեր
քաղաքին զԱնուլէ Թոռն իւր յոյժ տղայ , որ իբրև
զարգացաւ՝ յաւելոյր 'ի պարիսպն Բնոյ և յամրու Թիւնս
նորա . և ած 'ի քաղաքն զամենայն մնացեալ իշխանսն .
որպէս և մեծաւ հանդիսիւ ընդ առաջ ելեալ մուծա-
նէր 'ի ներքս զԳրիգոր զորդին Աստակայ , զԹոռն Բ-

1. Կարմիր վանք 'ի սահմանս
Սարաշոյ :

2. Ամբատ և Գրիգոր Թագա-
ւորք՝ որդիք են Աշոտոյ իշխանաց
իշխանի Սիւնոյ , քեռանն Վասա-
կայ Բ Սիւնեաց Թագաւորի . Գրի-
գոր անգաւակ գոլով որդեգրեաց
զՍենեքերիմ զեղբայր Շահանգըն-
տոյ կնոջ իւրոյ , 'ի զարմից իշխա-
նացն խաչենոյ . բայց ոչ Սենեքե-
րիմաւ բարձաւ Սիւնեացն հարըս

տուլ Թիւն . քանզի յետ նորա տի-
րեաց որդի իւր Գրիգոր ցամն 1166,
և յետ նորա գոռատր իւր Կատա-
կին Հասանայ խաչենեցոյ , ամս ե-
րիս . և սպա լուեաց Թագաւորու-
լ Թիւն Սիւնեաց :

3. Առումն Բնոյ յառաջ է
քան զՍիւնեացն Թագաւորուլ Թե-
արկածս . զի Ալիփասլան սպանաւ
յամի 1072 , Սենեքերիմ՝ յամի
1094 :

պիրատին . զոր ասէն ունել 'ի գլուխ ազատաց կանանցն հինգ հարիւր թագս երեւելիս . զի տէր էր մեծ զօրաց , և բազում ազատաց : Եւ էր եղբայր տէր Բարսղի , որ զկնի Ղօնորգեայ ձեռնադրեցաւ 'ի հաղթատ կաթողի . կոս հրամանաւ և կամօք Սանուէի և ամենայն հայոց : Եւ շինեցաւ քաղաքն Լնի ոչ ինչ պակաս քան զառաջինն :

Իսկ Լիփասլանն գնացեալ 'ի յԱլամուզն¹ պաշարեաց զբերդ մի ամուր . և տէր բերդին արար մեծ խնդուծիւն 'ի տան իւրում և զկնի սուգ մեծ . և ապա իջեալ առ սուլտանն որպէս թէ 'ի հնազանդութիւն , և 'ի համբուրելն զոտս նորա՝ փողոտեաց զգազանն արբեալ արեամբ անմեղաց , և բարձաւ չարն 'ի միջոյ : Եւ առ զպատիւ նորա Սէլիմ-Շահն որդի նորա , այր ուղորմած և բարեմիտ , առաւել ազգիս մեր . մինչ զի ըզպատրիարզն Բարսեղ վերացեալ խաչիւ առաջի իւր մուծանէր , և պատուէր պարգևօք , և տուղրայիւ զըրոյ² . որով համարձակեալ առնու զգաւազանն և զանունն 'ի հոնեցոյն³ , որ անձամբ առեալ էր արտաքոյ կարգաց զկաթողիկոսութիւնն :

Կ . Ի հինգ հարիւր քսան և հինգ թուին սպանին հոռումբ զԱստիկ իշխանն զեղբայր կաթողիկոսին Սահրամայ , որ էր տուկ Լնտիգբու , 'ի նմին քաղաքի , նենգութեամբ . և զօրք նորա ամրացեալ 'ի կլայն , ետուն զքաղաքն 'ի Փիլարտոսն , որ բռնացեալ էր յայնժամ 'ի վերայ բազում գաւառաց՝ հայ ազգաւ . որոյ առեալ զքաղաքն խնդրեաց զվրէժ արեան նորա : Եւ յՓիլարտոս ձեռնադրել ետ զԱրգիս քորորդի տեառն Պետրոսի կաթողիկոսի 'ի Սիջաքեսոս , այր սուրբ և պարկեշտ , մինչ կենդանի էր Սահրամ և Ղօնորգ . զոր աքսորեցին տէր Սահրամ և տէր Բարսեղ՝ որ յարեւել , զոր 'ի հաղթատ ձեռնադրեցին տէր Ստեփաննոս կաթողիկոս Դուանից և թագաւորն Արեւիկէ : Յորում աւուրս և զԱրգիս աւագերէյն արքունի դր-

1 . Ալամուզ հօր բերդաւան Մէհեդացն Դեմկաց . տես 'ի Ծան . 3 . յէջ 97 :

2 . Տուլլա , Ռադլա ըստ Պարսից , կնիք արքունի :

3 . Այսինքն 'ի Թէոդորոսէ՝ որ յաջորդեացն զԱրգիս հակաթու 'ի հոնի , յերկրին Մարաշոյ :

րանն արհեստակարար քանակներէն երկրորդական կաթուղիկոսքն սուրբ ուխտին հաղթատայ, տալով վիճակս յերկուց կողմանցն : Այլ և զկնի մահուանն տեառն Սարգսի կաթուղիկոսի ետ ձեռնադրել 'ի տեղին Փիլարտոսն զ(վ)եոդորոս ոմն :

Ի սոյն աւուրս սպանաւ Բեխոն¹ իշխանն Շիրակունի, որ վասն յոյժ լաւութեանն նեղեալ սիրով 'ի կայսերէ՝ եղև² հռոմ. և տուաւ հայր խոստովանութեան նորա արեղայ մի հռոմ. և զի ոչ պահէր զօրէնս հռոմոց, խեղդեաց զնա պիղծ կրօնաւորն 'ի քուն գլտեալ զնա միայն՝ 'ի բերդն իւր յԱնդրիօնն, զոր իմացեալ զօրաց նորա՝ գահավէժ առնեն զվիրազն անօրէն : Իսկ զկայսրն Սիբայէլ՝ փոխէ Ստանիօսն ամ մի. և զկնի Սեսելիանոսն՝³ ամիսս վեց. և ապա Բլեքս՝ պիտանի այր և խելացի :

Յորում աւուրս եղև նշան սոսկալի 'ի վանքն Պիլզու, զոր շինեաց Վաղիկ արքայ : Բըք երկու անապատաւորք եղեալ 'ի տեսլեան՝ եկին 'ի վանքն, և նախքան զհարցն ասացին զոր տեսինն. մինն ասաց թէ տեսանէի, զի կանթեղ եկեղեցւոյ դմբեթին անկաւ յատակ եկեղեցւոյս, և ոչ շիջաւ լոյս նորա. և միւսն ասաց թէ տեսանէի զի անկաւ յերկնից աստղ մի, և լոյսն առաւել փայլէր յեկեղեցիս : Եւ հայր վանիցն ասաց, տեսէք զի անկեալ է 'ի սուրբ խորհրդոյն. և վառեալ մոմեղէն և գնացեալ գտին մասն անկեալ 'ի սուրբ խորհրդոյն 'ի բեմն 'ի սուրբ պենտեկոստէին, յանգգոյշ առնէ. որ և զկնի երեք աւուր գտաւ 'ի սուրբ պենտեկոստէին. և զայն երեք օրն չէր անկեալ ոչ յաւելն և ոչ յոտս⁴, և գոհացան զ(վ)ստուծոյ :

Իսկ զտէրն Բնւոյ զՎաղիկ՝ որ չոգաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս, շատաղերսեալ (վ)եոդորին՝ քեռն Օյի, զի լիցի հռոմ և այր նմա և թագաւորէ Յունաց, և

1. Բեխտ Թուի վեստ (a veste ըստ Լատինաց, պաշտօնեայ ըզգեստաւորիչ), իշխան Շիրակունի, ծանօթ է առ Բիւզանդացիս, և բնիկ անունն խաչատուր. այլ բերդն իւր Անդրիօնն անծանօթ, ինքրեկ 'ի կողմանս Անախոքու :

2. Հին Օ. Իսթեյու- :

3. Նիկեփոս Վրտոնիատ և Նիկեփոս Բրիեն են յիշեալ կայսերք :

4. Հինն յաւելու 'ի քառս անձառ խորհրդոյն :

5. Թեոդորոս, այն որ նստաւ 'ի գահ ինքնակալութեան յամսն 1054-1056 :

ուչ հաւանեցաւ . բայց զորդին իւր զկրտսեր տայ 'ի փե-
տայուծինն Լպլղարբի որդւոյ Խաչկայ , յիշխանացն
Սասալուրականի , որ ընդ ձեռամբ ունէր զՍիս և
զԼճոանա , զՊապառօնն և զԼամբրօնն , զոր ատեաց և
եա 'ի բանդի . և լուեալ հօրն՝ գնաց հանել զնա . և 'ի
դառնալն յիջաւանս , խեղդեցին զնա հօռովք : Եւ
պիղծն Լպլղարիպ սպան դեղով զփետայն : Իսկ երէց
որդին Յոհանէս փետայացաւ տուէին Լնւոյ հօռովք՝
յուսով ինչ , և եկն յԼնի , և չգտեալ հանգիստ չոգաւ
'ի Սիրս . և դարձաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս , միով տը-
ղայիւ Լշոտ կոչեցելով , զոր խնդրեաց կայսրն փետայ և
ուչ կամեցաւ տալ : Եւ սա չոգաւ առ սուլտանն՝ հրա-
մանաւ կայսեր , և ետ նմա զԼնի . և ներքինի ոմն ազ-
գական Սանուչէի դեղով սպան զնա , և մարմինն բե-
րաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս : Եւ նախ քան զգալն մե-
ռեալ որդւոյն՝ մեռաւ հայրն , և բարձան Թափակալքն
Լնւոյ այսու օրինակաւ :

ԿԱ . Ի հինգհարիւր երեսուն և եօթն թուին Պու-
զան¹ ամիրայն հրամանաւ Սէլիք-շահին առ զՎանձակ
'ի Փատընեացն որ Շատատիկքն կոչէին : Իսկ Սրաց
Թափաւորն Ռաֆարատ դարձեալ 'ի կայսերէ՝ առնու
զհայրենիսն իւր . և զկնի նորա առնու Վէորդի որդի
իւր . որ և գնացեալ զկնի Կիւրիկէի 'ի Խորասան առ
Սէլիք-շահն , դարձան պատուով : Եւս Կիւրիկէ որդի
էր Վաւթի , որդւոյ Վուրգենայ , որդւոյ Լշոտոյ Ողոր-
մաճի . սմա հայրն Վաւթ շինեաց զՍօէ , և այլ ևս
երկոտասան բերդ , որ կայ Թաղեալ 'ի Սանահինն :
Որոց թուուըն Լբաս և Վաւթ նեղեալ 'ի Սրաց՝
չոգան առ տեարսն Ուանայ , և առին մէն մի բերդս , և
կային տառապանօք² : Եւս սուլտան Սէլիք-շահն խա-
ղաղասէր և քրիստոնեայսէր բարուք , տիրեաց 'ի Կազ-
բից ծովէն մինչև ցծովն Պոնտոսի երկոտասան Թափա-
ւորութեանց . և բարձեալ աւազ յավիխանու՝ տարաւ 'ի
Պարսս , և էարկ 'ի վերայ գերեզմանի հօր իւրոյ , և ա-
սաց . Լճա հայր աւետիս քեզ , զի որդի քո զոր թո-

1 • Պուզան ամիրայ զօրավար
Սէլիք-շահ սուլտանի , որ յետոյ
ասպտամբեալսպանաւ 'ի Իուզու-
շայ :

2 • Բերդքէն նորբերդ և Մաճ-
նաբերդ յՈւտի կամ 'ի հայկական
Ալուանս :

զեր աղայ՝ տիրեաց մինչև 'ի ծագս երկրի : Եւ առ սա չոգաւ Փիլարտոսն և տկարացաւ 'ի հաւատն : Եւ Պուզանն մեծ ամիրայն՝ հրամանաւ սուլտանին էստ զՍուհա , և սպան արս աջնիւս 'ի փառաւոր իշխանայն հայոց 'ի մատնութենէ քսու արանց :

Ի սոյն աւուրս Թադաւորն Պեծենեկաց¹ եկն վեց հարիւր հազարաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի վերայ Բլեքսին . և քրիստոնէիցն աղօթեալ զաւուրս ութ , ջընջեցին գնոսա բովանդակ , արկանելով հուր 'ի սայլս նոյա որովք եկեալն էին :

Ի նմին աւուրս յայտնեցաւ չարութիւն հոռոմ արեղայի մի , որ պաշտէր զշունն . և մուրեցոյց արս իբրեւ բիւր մի , և զմայր Բլեքսին , մինչ զնէլ մասն 'ի սուրբ խաչափայտէն Տեառն ծածուկ 'ի կօշկի որդւոյ իւրոյ 'ի ներբանս կոխել միշտ . զոր իմացեալ Բլեքսին կորոյս զամենեսեան , և զմայրն եհան 'ի տիկնութենէ (!) :

ԿԲ . Ի հինգհարիւր քառասուն Թուին մեռաւ Պօղոս կաթողիկոսն որ 'ի Սարաշ , զոր եղեալ էր Փիլարտոսն . և սուրբ և մեծ գիտնականն Գէորգ վարդապետն հայոց , և Թադեցաւ 'ի Կամբջաձոր² առ Սամուելի վարդապետի : Եւ եղև միահեծան սուրբ աթոռն պատրիարքութեան . քանզի տէր Բարսեղ 'ի նմին ժամուս բնկէց զկաթողիկոսն (Գէորգորոս յաթուռոյն , և առ 'ի նմանէ զքօղն և զգաւազանն և զսուրբ նշանն տեառն Պետրոսի . և շրջեալ 'ի Կեսարիա եկն յԼիւտիօք , և անտի 'ի յՍուհա . և լինէր ամենայն ուրեք խնդութիւն մեծ :

Եւ խաղաղասէր սուլտանն դեղակուր եղեալ 'ի կընոջն իւրմէ , վճարէր զկեանս իւր , 'ի հինգհարիւր քառասուն և մի Թուին : Եւ լուեալ Պուզան ամիրային որ էր 'ի Կիկիա , դառնայ յՍուհա . և տէր Բարսեղ

1. Պեծենակք կամ Բեչենեկք , թուրքք հալածեալք 'ի խաղրաց վարդեան յայս կոյս Վոլիայ , և արշաւանք կալան մինչև 'ի Դրանսիլուանիա և 'ի Մոլտաւիա , սակայ պատերազմելով ընդ Ռուքք և ընդ Յոյն :

2. Կամբջաձոր վանք յԵրասխաձոր կամ յԱրշարունեաց գաւառի , ուր ծաղկէր Սամուէլ վարդապետ հեղինակ եկեղեցական գրուածոց և Թղթոյն պատասխանւոյ առ Թէոդորոս մեարապօլիտ Մեղիտինոյ , զոր դրեաց հրամանաւ խաչկայ կաթողիկոսի : — Իսկ Գէորգդ մեծ գիտնական ոչ է Մեղլիկն , այլ Ռուճեյկն . սակայն գործք նորա չեն մեզ ծանօթք :

երթայ յԱնի : Եւ թաղեցաւ Սէլքե-շահն 'ի Սա-
րանդ առ հօր իւրում Լըփասլանայ . որոյ էին երկու
որդիք Բակիրաուիւն և Սափան կոչեցեալք . և Ղու-
դուշն¹ եղբայր Սէլքե-շահն սուլտանացաւ 'ի կողմանս
Յունաց . և Բէկիրաուին 'ի վերայ Պարսից և Հայոց :
Ար և զքեռին իւր զԽամային արարեալ հէջուք², կա-
րի քաղցր և բարեմիտ առ Հայս . վասն որոյ խնամա-
ծեալ ազգիս՝ շինեցաւ աշխարհս . ազատեալ զվանու-
րայս, և զամենայն եկեղեցականս : Իսկ Ղուդուշն տի-
րեալ Սիջագետաց՝ հարկանէր զթագաւորն Լըաբկաց
զԲրեհիմն³, և առեալ զամենայն բանակս նոցա հա-
րատանայր . և գայր առ նա զիր 'ի կնոջն Բէկիրաու-
ինն, զի գնասցէ 'ի Պարսս և լիցի նմա այր, և առցէ
զամենայն աշխարհ ինքեան : Եւ նորա խնդացեալ ընդ
լուրն խաղայ անթիւ բանակօք, և երթայ 'ի դաշտն
Լսպահանայ, և յղէ առ նա Բէկիրաուինն աղաչանս,
զի տացէ նմա զԼսպահան, և այլ ամենայն տիեզերք
նմա լիցին : Եւ ոչ կալեալ նորս յանձին, յարձակին 'ի
միմեանս, և մեռանի Ղուդուշն, և փախչի Ռատուան
որդի նորա յԱւհա, և նստի և նա սուլտան 'ի Հալպ
և 'ի սահմանս նորա . և այլ ոմն յազգէ նորա Լըփիրակ
կոչեցեալ՝ 'ի կողմն Յունաց սուլտանացաւ, և եկեալ
յԱւհա տիրել ջանայր նմա : Եւ լծորոս կիւրապա-
ղատն սպան զնա գեղով զկնի աւուրց երեսնից :

Ի նմին ամի մեռաւ սուրբ կաթողիկոսն լիկոդորոս
'ի Հոնին, լին ամենայն առաքինութեամբ, և թաղե-
ցաւ մօտ 'ի տէր Սարգիս :

ԿԳ . Յայնմ ժամանակի եղև 'ի պատճառս մարա-
խոյ և երաշտոյ սով սաստիկ, և 'ի յԱնի կարի իմն նե-
ղութիւն մեծ . ուստի զմեռեալն թաղել ոչ կարէին
'ի սովոյն և ոչ օրինացն հաղորդել . որ և այր մի ասէն
քաջութիւն ցուցեալ և սէր առ Լստուած՝ թաղեաց
վեց հազար անձինս, որում անուն էր Բեխ : Օայս-
պիսի աղէտս լուեալ այր մի մեծատուն 'ի Պարսս, և

1 . Ղուդուշ նահապետ է Սուլ-
տանաց Հալպայ և Դամասկոսի :

2 . Հէջուպ, հաճիպ حاجب
ըստ Արաբացւոց, գոնապան կամ
սենեկապետ :

3 . Իբրահիմէ թագաւոր Արաբ-
կաց թուի ոմն յիշխողաց անապա-
տին Սիջագետաց, թէ ոչ եթով-
պացւոց :

երամակ մի ուղտուց բարձեալ ցորենով՝ գայր 'ի յԱՆԻ ,
 և ասէր , ոչայլ ումէք տալ բայց տղայոց : Օր լուեալ
 բերէին զբազումս յորդառատ արտասուօք , և նա յա-
 գեցուցանէր և կերակրէր զնոսա . և 'ի սպառել ցորե-
 նոյն ձայն արարեալ ծնողաց մանկանցն զի եկեսցեն համ-
 բուրեսցեն զուստերս և զգստերս իւրեանց : Եւ իբրեւ
 կական բարձեալ մորմոքէին զրկախառնեալք , և ահա
 բարբառ քաղցր և բարի այրն բարբառեալ ասաց . Բ-
 ուէք զտղայսդ ձեր , և զնացէք 'ի տունս ձեր փառաւո-
 րելով զտուռոյն բարեաց զԱստուած 'ի մեծութեանն
 իւրում , զոր և արարինն իսկ :

Օ կնի անցանելոյ սովոյն , ազգ մի սկիւթական ,
 որ 'ի վաղեաց ժամանակաց զօղեալ կեայր առ Սրկա-
 նօք , անուն գլխաւորին Ելխազի¹ կոչեցեալ , որ եկն
 եօթն հազարաւ ընդ միջոցս աշխարհի մինչև յԱՆԻ քա-
 ղաք պատերազմաւ . և մեռանի անդ եղբայր նորա , որ
 նման էր Գողիադու հսկայի , 'ի Գրիգորոյ որդւոյ Սա-
 սակայ թողին Բպիրատին . որ զկնի աւուրց նահատա-
 կեցաւ 'ի Սաղգուանն , զերծուցեալ 'ի մահուանէ զամի-
 րայն Բնոյ զՍանուչէ . և տարեալ թաղեցին զնա 'ի
 Կեչառուս . եղբայր տէր Բարսղի կաթողիկոսի . և
 Սանուչէ և ամենայն զոր բանակին Հայոց զկնի գիոյն :
 Իսկ Ելխազի երթեալ ընդ Սիջազեստ առնու զԵրու-
 սաղէմ 'ի Փռանգաց , հարկանելով նետ մի 'ի ձեղուն
 հարութեանն , որ կայ մինչև ցայժմ 'ի նշան գործոյն :

Ի հինգհարիւր քառասուն և չորս թուին Սուք-
 ման որդի Բրդուխին , և ամիրայն Սամուսատայ Պաւ-
 տուին՝ որդին Բմիր-ղազէ՝ զան 'ի վերայ Ուռհայոյ .
 և դարձան լի ամօթով , զի կիրապաղատն թէողորոս
 իմաստութեամբ և քաջութեամբ պահէր զքաղաքն .
 մինչև ոչ սուլտանն Ռատուան կարաց հնազանդել
 զնա : Դարձեալ 'ի հինգհարիւր քառասուն և եօթն

1 • Ելխազի , է Օրդօք Ելղազի
 ամիրայ , յորմէ անուանի թուրք
 տոհմն Որդոքեան , զոր մերքս Ար-
 դուխ կոչեն , որք տիրեցին Խա-
 թայ և բաղուամ այլոց քաղաքաց
 հարաւային Հայոց , Միջագետաց
 և Նորուստէմի իսկ . բայց յառաջ

քան զգալն Խաչակրաց , և ոչ որ-
 պէս հեղինակս ասէ 'ի ձեռաց Փը-
 ոանկաց առին զԵրուսաղէմ , այլ
 Փռանկք 'ի սոցանէ , մանաւանդ
 թէ 'ի յաջորդաց նոցին 'ի զօրա-
 վարաց խաչիփային Եգիպտոսի :

Թուին Վլիճ Մլան¹ սուլտանն արեւմտից՝ Թուն Վլլմոյ՝ գնայ ՚ի վերայ Սեւեհնոյ . և իշխան քաղաքին Վալլիլն² աներ կիւրապաղատին Ռուհայոյ՝ դարձոյց զնա անարգանօք :

Կ Գ . Յայսմ Ժամանակի ընդ բան մարգարէութեան սուրբ հայրապետին Վերսիսի՝ որ վասն ելից Փռանգայն . քանզի մինչ տիրէին Սիւթացիքն Նրուսաղէմի, և առնուն վարձս ՚ի մտելոցն ՚ի սուրբ գերեզմանն , գիպեցաւ կոմս մի փռանդ ազգաւ ՚ի խռանն հարամիլ և զայրանալ , և վասն այնր դանիլ , մինչև հանին զակն նորա զմի ՚ի կապճացն և ընկեցաւ ՚ի վայր . զոր առեալ եգ ՚ի գրապանն , և տարեալ ՚ի հռոմ ցուցանէր . և նախանձու վառէր զբազումս : Եւ երանէին արք փառաւորք գլուխք զօրաց բազմաց , որոց անուանք էին այս³ . Սոնգուիք , և Պաղտոյն՝ եղբայր նորա՝ յազգէ Թագաւորաց . զոր ասէն ունել զԹագն Սեսպիանու՝ որ աւերեաց զՆրուսաղէմ . և մեծ կոմսն Պայմունդ , և Տանկրի քեռորդի իւր , և կոմսն Օնջիլ . և Ռուպերսն՝ Որմնաց կոմսն . և միւս Պաղտոյնն , և Մօսլին կոմսն . արք յաղթողք և բազմազօրք : Յուլի անկեալք գան ՚ի Բիւզանդիա . և սիրով անցեալք ՚ի Նիկիա՝ հարին զՎլիճ Մլանն միանգամ և երկիցս , և առին զՆիկիա , և ետուն յԱլեքսն . և ինքեանք գնալեալ ընդ Վիլիկէ՝ առին զՆնտիոք , և զամենայն ծով

1 . Գլիճ Արսլան որդի Սիւլէյմանայ , որդւոյ Գութուլմուշայ , սուլտան Իկոնիոնի :

2 . Ղաւրիլ է Գալլիէլ իշխան հայ ըստ ոմանց , ըստ այլոց յոյն կամ յունահայ , աներ Պոտուէնայ Թագաւորի Երուսաղէմի :

3 . Աշխարհածանօթ առաջ նորքէն առաջին խաչակրաց , Գոտփրէ (Կոալֆրուա ալ Գոլյոն , Godefroy de Bouillon) , և Պալտին (Պոտուէն , Baudouin) եղբայր նորա , ՚ի հանոյ իւրեանց սերունդք ասին Մեծին Կարուսի ինքնակալ . իսկ Թագ և Թուր Վէսպիանու՝ ըստ կարծեաց Մատթ . Ռուհայեցւոյ , յորմէ առնու հեղե նակս : — Պեմունդ (Boémond) որ

գուքս եղև Անտիոքայ՝ որդի է հրուշակելոյն Ռուպերդայ Կիւարայ : — Տանկրի , (Դանգրետ , Tancrede) ոչ քեռորդի այլ հօրաքեռորդի Պեմունդայ կարծի : — Ջոնիլ է կոմսն Ռայմոնտ Սէն-ժիլ (Raymond de Saint-Gille) : — Ռուպերդ կոմս Որմնաց (Աշխարհաց) է կոմսն Նորմանդիոյ : — Միւս Պալտինն է Պոտուէն ալ Գուրկ (Baudouin de Bourg) արեանառու առաջնոյն : — Ջօսլին է ժօսլէն ալ Գուրդրէն (Joscelin de Courtenay) որ յաջորդեաց զմիւս Պալտին :

եղերսն և զԼարուսողէմ. և եդին թագաւոր, որպէս ծանուցանեն յովիկաց պատմութիւնք :

Ըս այսու ժամանակօք եմուտ սուրբ խաչն Կունեայ 'ի յԼ'նի. այն որ 'ի յուրացմանն Սաղգենի Սրաց առաջնորդի գաղթեցաւ 'ի խորշս լերինն Պարխարու, 'ի ձեռն սուրբ վանականին Լ'նգրէասայ յաշակերտաց սրբոյն Սահակայ : Եւ կացեալ անդ զեօթն ամ, և ապա ազգ արարեալ մամիկոնեանն Ղարիգորոյ որդւոյ Հմայեկի՝ տարաւ 'ի Կապոյտն կոչեցեալ բերդ¹ և անդի փոխեցաւ 'ի Սանանդ, և կոչեցաւ Սանանդայ խաչ. և 'ի բառնալ տանն Սամիկոնեից յանօրէնն Սուքմանայ՝ բերաւ յԼ'նի, 'ի հայրապետութեանն տեառն Բարսղի. և կարգեցաւ նմա տօն կիւրակէն՝ որ զկնի ութօրէկից Խաչավերացն տօնի :

Ըսլ 'ի հինգհարիւր քառասուն և եօթն թուին Պաղտոյն կոման² հառ զ(ժ)պաշար և զ(Ս)ուհա : Եւ 'ի միւս ամին սպասալարն Բէկիարուքին եկեալ յԼ'նափօք 'ի վերայ Փռանդին, և հարաւ 'ի նոցունց իբրև բիւրս ութ. քանզի գտին 'ի ձախսակողմն սրբոյն Պետրոսի զգեղարդն՝ որով հրեայքն խոցեցին ընդ կատականս զպատկերն փրկչական, ուստի ել արիւն և ջուր, որպէս 'ի կողէն Տեառն. և պատուեցաւ զէնն որպէս աստուածամուխն այն՝ զոր հայք ունին. որով զօրացեալ Փռւանդքն՝ հարին զ(Թ)նամիս իւրեանց, և ապա առաքեցին զնա Ըլէքսին :

ԿԵ. Ի հինգհարիւր քառասուն և ութ թուին մեռաւ Կոստանդին մեծ իշխանն հայոց՝ որդին Ուրբինայ, որ էր յազատաց³ Ղազկայ արքայի, ուր ակն յայտնի ցուցաւ նշան մահու նորա : Օհ 'ի նմին առուր անկեալ շանթ 'ի յերկնից՝ հարկանէր զարծաթի սկըտեղն՝ որ կայր առաջի նորա 'ի բերդն Սահակ⁴ կոչեցեալ. և մեռաւ այր մի առ ժամայն. յետոյ ապա և ինքն իսկ, որ բռնացեալ ունէր զլէառն Սեա⁵ : Եւ թողու երկու օրդի, զ(ժ)արօս և զԼեռն :

1. Կապոյտ բերդ յԱրշարու- կըյ և Պրիճիկայ, յաջմէ Եփրա- նիս : տայ :

2. Եղբայրն Կոտրֆրուայ է առող թրպաշարայ. սա նշանակէ և կոչի թիւ Աւետեայ, և է բերդա- քաղաք յարեմոսից հարաւոյ հոռմ

3. Հին Օ. հարապա :

4. Սահակ բերդ ոչ հեռի 'ի Սսայ :

5. Սեաւ Լեռն 'ի Կիւլեկիա,

Ի հինգհարիւր քառասուն և ինն թուին Վանըշմանն¹ տէրն Սեբաստիոյ, զորմէ ասէն յազգէն Հայոց, եկեալ 'ի վերայ Սելտենոյ, և Պեմունդն և Ռաջարդն² որ կային յՈւռնա, ելին ընդդէմ նորա, և ըմբռնեցան 'ի նմանէ և եդան 'ի բանտի :

Ի հինգհարիւր և յիսուն թուին յաւուր շաբաթուոյ վառեցաւ լոյսն յԱրուսաղէմ, այլ յօր կիւրակէին 'ի յինն ժամուն, և զարմացաւ ամենայն երկիրն . այլ պատճառն էր անուղղայ գործք Փռանդին, զի կանանց ետուն զսպասաւորութիւն աստուածընկալ գերեզմանին :

Եւ 'ի նոյն ամի գայր կոմսն մեծ Պետեանն³ կուչեցեալ երեսուն բիւրօք 'ի Կոստանդնուպօլիս, և հրպարտ բանիւք եպարքոս կոչելով նախատէր զԱլէքսն, և առնոյր զօրս 'ի նմանէ յուղարկաւորս ընդ երկիրն թուրքաց : Եւ նոցա նենգ գործեալ հրամանաւ իւրեանց թագաւորին, տարան ընդ անջրդի անապատ, և տկարացուցեալ զնոսա՝ մատնեցին Վանշմանայ և զօրացն Սլիք՝ Սլանայ, մինչ զի երեսուն արամբ միայն գերծեալ Պետեանն՝ անկաւ յԱնտիօք . և յԱրուսաղէմ հասեալ և ուխտեալ՝ դարձաւ անդրէն 'ի Հոմ : Ի հինգհարիւր յիսուն և մի թուին՝ տասն ազգ քրիստոնէից թիւր զատիկ արարին 'ի ծառաւորդարն, բայց 'ի Հայոց և յԱսորւոց . 'ի չար սերմանց Իւնոնի⁴ :

Ի հինգհարիւր յիսուն և երկու թուին՝ իշխանն Հայոց Վաղն կոչեցեալ Սասիլ⁵ գնեաց զՊեմունդն օգնելով 'ի գինս տասն հազար դահեկան, որ գնեցաւ հարիւր հազարաւ : Ի նոյն ամի կոմսն Ուռնայոյ Պաղ

շար Ամանոս լեւանց, ընդ մէջ Ասորւոց և ծովուն :

1. Վանըշմանն է *اناشمد*, որ նշանակէ գիտուն, ընթերցող. զի որդի էր գիտնոյ ուրումն թուրքի բռնացելոյ 'ի կողմանս Սեբաստիոյ, իբրու յամի 1084 . և սերունդ նորա տեւաց դարս բովանդակ : Ոչ յազգէն Հայոց, այլ թուի ծնեալ յերկրին Հայոց :

2. Ռաջարդ է Ռիշար (Richard du Principat) ազգական Պեմունդայ :

3. Պետեանդ մեծ կոմս է Գու-

լիեմոս Թ կոմս Բուաղիէի (Guillaume IX comte de Poitiers) .

4. Ի տօմարադիտութեան գրուցեն ինչորոշք զպատճառս թիւր և ուղիղ զատկաց, և արդարանան դատափետեալէն 'ի հեղինակէդ :

5. Գող Վասիլ ժամանակակից Ռուբինի Ա, տիրէր 'ի կողմանս Մարաշոյ . վասն յանկարծօրէն 'ի վերայ թշնամեացն հասաւ նեղ . Գող կոչեցաւ, զոր Լատին պատմիչք ժամանակին ծերանօք կոչեցին Covasilus կամ Corouasilus .

տոյնն գնաց 'ի վերայ թուրքին 'ի սահմանս Սերտնայ .
 և կալաւ զՍլիսալար¹ ամիրայն , և ած 'ի յԱռհա
 յով գերութեամբ , և հազարս հազարաց ոչխարս :
 Յորում աւուրս գայր պատրիարքն Ռարսեղ 'ի յԱնույ ,
 և յոյժ պատուեալ լինէր 'ի կոմսէն գեօղօք և գան-
 ձիւք :

Ի հինգհարիւր յիսուն և երեք թուին մեռաւ Գա-
 նըշմանն , թողլով երկոտասան որդիս . և առ զիշխա-
 նութիւնն աւագն Գազի : Եւ 'ի նմին ամի մեռաւ
 Բէգիարուիս սուլտանն , և առ զտեղի նորա եղբայր իւր
 Տափար² : Եւ 'ի տոյն աւուրս առ զՍարաշ Ղօշլինն .
 և իշխանն Յունաց որ կայր անդ՝ թաթուլն՝ ծախեաց
 զպատկեր Տիրամօրն՝ թորոսոյ որդւոյ Կոստանդեայ ,
 որդւոյ Ռուբենի յովով ոսկւոյ և արծաթոյ :

Ի հինգհարիւր յիսուն և չորս թուին 'ի շիթթեւ իշ-
 խանութեանն Պարսից , յարեաւ ամիրա մի Գզիլ ա-
 նուն սկիւթացի , էառ զաւանն Խօնէ , և գնաց մոսանէ 'ի
 Գուին բռնութեամբ ուժոյ , սպանեալ զԼբունասը
 զեղբայրն Սանուէի : Եւ գնացեալ Սանուէի առ-
 նու զօր 'ի զրանէ արքային Պարսից , և գայ սպանա-
 նէ զԳզին 'ի վերայ գերեզմանի եղբօր իւրոյ , և
 զԳուին տայ 'ի ձեռս Պարսից :

ԿԶ . Յայնմ ժամանակի պատրիարքն Ռարսեղ նե-
 ղեալ յազգի ազգի շիթթմանէն գնաց յաթուռն իւր
 յԱնի . և իսկոյն հասանէ նմա ինդիր 'ի տէր Գրիգօ-
 րիսէ Պաշլաւէ , որ և Սահրամն , Սկայասէր կոչեցեալ ,
 եթէ հասեալ է ժամանակ իմ , եկ յուղարկեա զիս
 առ Տէր : Եւ նա ոչ յասլաղեալ յուսով վերջին օր-
 հնութեանն , և պատահէ նմա փորձութիւն ինչ սակաւ
 'ի ճանապարհին 'ի բերդն Սենծկերտոյ³ մօտ 'ի Ռա-
 լու , 'ի յունականացն որ անդ՝ որք կամեցան կողոպ-
 տել գնոսս . բայց նա քաջասրտաբար արիացեալ ոչ ետ
 ըստ կամաց իւրեանց առնուլ , այլ զօր ինքն թողացոյց :

1 . Ուրու Սարար կամ Սաղըր
 թուի զօրավար կամ իշխան , 'ի
 ձեռանէ Որդորեանն Էլզազեայ
 տեառն Մերտինու :

2 . Տափար Մուհամէտ սուլտան
 Պարսից :

3 . Սենծկերտ 'ի գաւառին Ծո-
 փաց Շահունեաց , յայժմեանս
 Չարսանձադ : — Ծովակն թուի
 ոչ Ծովք լիճ (Կէօլճիւկ) , այլ
 Ընակ մի փոքրիկ մերձ 'ի Բալու ,
 որ ոչ նշանակի յաշխարհացոյցս :

բայց զխաչն երկաթի ձեռագործ առաքելոյն (Թադէոսի, որ տանէին առաջի, ընկէց բարձողն 'ի ծովակն, որ յետոյ գտեալ եղև 'ի քրիստոնէից 'ի ճաճանչ նշուլոյն գուշակեալ, և տարեալ եղին 'ի սուրբ Գրիգորոյ լեառն ¹, ուր կայ գերեզման նորա. և կայ անդէն առնելով պէսպէս սքանչելիս : Իսկ նորա գնացեալ զերկայնաձիգ ճանապարհն, և հասեալ 'ի Կարմիր վանքն կուգեցեալ, ուր կայր այրն Բստուծոյ, առ իշխանն մեծ Սասին, և օրհնեալ 'ի նմանէ և յանձնեալ 'ի նա ըզտղայսն ձեռասուռն, որք էին նորա քորորդւոյ որդիք, Գրիգորիս՝ որ և լինէր ² կաթողիկոս, և Վերսէս եղբայր նորա, և էին որդիք Ալիքատին : Եւ ինքն նընջեաց 'ի տրէ ամիս յաւուր շաբաթու, 'ի յիսնակսն աւարան, 'ի տօնի Լորեսաղեմի մարգարէին, և Թաղեցաւ 'ի տեղւոջն : Եւ արարին կոծ մեծ 'ի վերայ նորա Սասին և ամենայն ազատագունդն Հայոց :

Ի նմին ամի կատարեցաւ սուրբ ճգնաւորն և մարգարէն Սարկոս 'ի Կոկաց գաւառին, 'ի լեառն Կոնկրունաթ ³ մերձ 'ի Սարաշ, որ վաթսուռն և հինգ ամ ոչ եկեր հաց, և ոչ որ ինչ նման է հացի, բայց միայն խոտ. որ և ասաց իսկ՝ եթէ յաճախեն չարիք մարդկան, և աւերի աշխարհ յայլազգեաց, և փակին դրունք եկեղեցեաց, և զԼորեսաղեմ դարձեալ առնուն (Թուրքք : Սա յերկու տեղիս Զուր եհան 'ի նոյն անասպտի և ամբիօփեցաւ 'ի վանքն Կաստաղոն ⁴. յետ տօնի Բստուածածնին հինգշաբաթ օրն տօն է սմա :

Ի հինգշարիւր յիսուռն և եօթն Թուին առաւ Տրապոլիս, զամս մետասան տուեալ խսար 'ի վերայ նորա Թագաւորն Լորեսաղեմի, և կոմսն Պերդրան ⁵. այլ սակայն տուաւ քաղաքն 'ի Տանկրի 'ի տէրն Բնտիորու : Սասն որոյ բարկացեալ 'ի վերայ նորա Թա-

1. Ս. Գրիգոր լեառն զոր յեղէ հեղինակդ և զկնի (123) 'ի սահմանս Զահանայ և Վիւլիկիոյ Թրապի և ոչ Սեպուհն Գարանաղեաց :

2. Հին Օ. ուր և անուանէր :

3. Կոնկրունաթ կամ Կոնգանակ լեառն և Կոկաց գաւառ 'ի սահմանս Մարաշու, յիշին միայն 'ի Մատ. Ուռհայեցւոյ՝ յորմէ մերս

առնու. ոմանք Մոկաց գաւառ ընթեռնուն :

4. Կաստաղոն վանք մերձ 'ի Վահկա ըստ Մատ. Ուռհ. և ոչ առ Տիվլիկաւ, ուր յիշէ մերս Ինչիճեան զԲէստաղուն գաղէսի :

5. Պերդրան որդի Ռայխմոնտի կոմսի Սէն-ժիլայ :

դաւորն և Պերդրան, առին վերստին զքաղաքն և մահեցին սրով և կողոպտեցին. և Պերդրան ժառանգեաց զտեղին:

Ի հինգհարիւր յիսուն և ինն թուին Սամոուտն՝¹ սպասաւարն Պարսից՝ աւերեաց զամենայն երկիրն Սուհայոյ կոտորածով և գերութեամբ, և ի սուգ նստոյց զամենայն քրիստոնեայն:

Ի նմին ամի ի ժամանակս ձմերանի ի մթին գիշերի՝ անկաւ հուր ի բարձանց ի ծոփն՝² Սասպուրական. և գոչեցեալ ծովուն անկաւ զցամաքաւն. և դարձաւ ծոփն ի գոյն արեան, և մեռան ձկունքն. և ի լուսանալ առաւօտուն կուտեալ կային առ ցամաքաւն իբրև զխայտակոյտս անտառաց:

Իսկ ի հինգհարիւր վաթսուն թուին մեծ իշխանն Հայոց, կորովի իմաստութեամբ իւրով էառ զբերդն Սինաուսկաւիս³, ուր սպանին զՍագիկ Շահնշահ: Եւ զի կենդանի էին սպանողք թագաւորին՝ որդիքն Սանդալէոնի՝ երեք եղբարք, եսպան զնոսա չարչարանօք. և էառ զթուրն և զհանդերձս թագաւորին, և զգանձն ամենայն գաւառին՝ որ կայր անդ ի պահեստի վասն անառ ամրութեան դղեկին. և խաչ և պատկեր ոսկի՝ բազում յոյժ. և տարեալ զբովանդակն ի Սահկայն՝ գոհանայր զՍտուծոյ, և կացոյց յիւրոցն պահապան բերդին:

1. Մամուտն է Մանտուտ որդի Ալթուն-թէքինայ, զօրավար Տափար սուլտանի:

2. Մատթ. Ուռհայեցի ասէ և երկրին հերձոտեալ յեզերս ծովուն, և թուեցուցանէ ստորջրեայ հրաբոխի ժայթքումն, քան մեծի օղաքարի անկումն:

3. Սինաուսկաւիս բերդ ոչ յիշի առ աշխարհագիրս. և զի այլ պատմիչք ի Վիլնստու ասեն ըզգազկայ սպանումն, երկրքին մի են, կամ առաջինն է բուն բերդին անուն և միւսն աւանին. որ յումանց համարի նոյն ընդ Վիւպիստուայ՝ ընդ մէջ Վիւլիկեան դրանց և Տիւանայ, յայժմեանս Գարաւան. և յայլոց որիշ և մերձ ի Մաթակ: Հէթում պատմիչ ի Ղիւ-

կանդոն գաւառի ասէ զբերդն. իսկ գաւառդ այդ ստէպ յիշատակեալ ի մերոցս և ի Բիւզանդացոց՝ է Լականիտ գաւառ հին, յարեւելան հիւսիսային ծայր Վիւլիկիոյ, սահմանակից Վասպադովիկիոյ և Կոմագենիոյ, այսինքն Եփրատացոց: Արդ թուի Վիւլիստու ուրիշ ի Վիւպիստուայ, և զոյգ առաջ նոյն կամ մերձաւոր նմին բերդն եղբրական ի լեռնասահմանին Տաւրոսի, որ բաժանէ ընդ Վասպադովիկիա և ընդ Վիւլիկիա, և հայի ի դաշտն Արգէոսի. զի և այլ պատմիչ ի սահմանս Արծիաս գաւառի ասէ զբերդն, և մերձ ի Ձկրն ջուր երկիր. իսկ արդ ծանօթ է հովիտ Պալլադաու գետոյ ի սահմանս Վիւրիւնի:

Իսկ պատրիարքն Բարսեղ այլ ոչ դարձաւ 'ի յԼ¹նի ,
այլ անդէն կեցեալ ժամանակս ինչ² ապա եղ 'ի մօր եր-
թալ յԵրուսաղէմ : Եւ հրաւիրեալ զեպիսկոպոստոնս
և զվանորեայս երկրին և զիշխանսն գալ 'ի տօն վար-
դավառին , ձեռնադրել զՎրիգորիս յաստիճան առա-
քելական . զի ինքն աներկբայ զառաջի եղեալ ճանա-
պարհն վճարեսցէ : Եւ պատահեալ նմա որոգայթ ինչ
'ի վանքն³ որ Շուղըն⁴ կոչի , շինելով տուն , որ և 'ի
վեր տանէն զհեծանն , զերծեալ 'ի ձեռացն անկաւ 'ի
վերայ , և հրաւիրեաց մահու : Սակայն կեցեալ զինի
զառուրս հինգ , տայ Վրիգորի զաստիճանն , և ինքն
վճարի , ուր և թաղեցաւ անդէն 'ի հինգհարիւր վաթ-
սուն և երկու թուին : Իբրև լուաւ զայս Վաւիթ⁵ ոմն
որդի թառնկայ 'ի կղզւոյն Բղթամարայ , արարեալ ժու-
ղով եպիսկոպոսաց հնգից ձեռնադրեցաւ կաթուղիկոս ,
պատճառելով եթէ Սահանիկ կաթուղիկոս եկն առ
Լբուսահլ որդի Գագկայ 'ի Չորոյվանս⁶ և անդ
վախճանեցաւ . և կայր անդ սեղան պատարագի սրբ-
բոյն Վրիգորի , և գաւաղանն և դօտին մաշկեղէն , և
հողաթափ սրբոյ Հռիփսիմեայ և պերեգոտն ներկեալ
արեամբ , և շարքն⁷ որ է դաստառակ , մնացեալ անդ 'ի
ժառանգաւորաց . և 'ի ժամանակս հալածանայն ամ-
լացաւ 'ի կղզին Բղթամարայ : Եւ զի ասէն ամթու է
սա թագաւորացն Լրծրունեաց և վայել է լինել և
պատրիարգ : Սակայն ոչ եղև ընկալեալ , թէ և շատիցս
եղև աշխատ ընծայիւք և աղաչանօք , մանաւանդ 'ի յԼ⁸-
նայ գլխաւորացն . որոց զրէ մեծ շնորհակալութիւն օր-
հնութեամբ պատրիարքն Վրիգորիս ամենայն վանո-
րէիւք Սեաւ լերինն , և շրջակայ եպիսկոպոսացն ձե-
ռագրով :

1 • Շուղը անապատ յարեմոնց
հարաւոյ Մարաշու խնդրելի է :

2 • Գաւիթ² որ առաջնորդ հա-
մարի կաթուղիկոսաց Աղթամա-
րայ³ սերունդ է զարմի թագաւո-
րաց Վասպուրականի . յորոց և
յիշեալք Լբուսահլ որդի Աշոտոյ
երեցու եղբոր Գագկայ⁴ և ոչ սո-
րա : Իսկ կաթուղիկոսութիւն Աղ-
թամարայ երկու ևս դարուք երի-

ցագոյն է քան զկարծեցեալն 'ի հա-
սարակաց , հաստատեալ 'ի Գագ-
կայ թագաւորէ յամի 921 • և յա-
ռաջնոյ կաթուղիկոսէն , որ է Տէր
Եղիշէ եղբորդի նորին Գագկայ ,
մինչև ցայժմս անընդհատ կարգին
շարք կաթուղիկոսացն 'ի դիւանս
Աղթամարայ :

3 • Չորոյվանք որ և Սաղնա-
պատ , ի սահմանս Վանայ քաղաքի :

Բայց մինչ կենդանին էր տէր Բարսեղ, մեռաւ պարոն Վասին մեծ իշխանաց իշխանն, որ Բրտուծոյ յաջողելուն տիրեալ էր բազում բերդից և գաւառաց . և հոգաց զտունն նորա պատրիարքն Բարսեղ, և ետ զիշխանութիւնն 'ի տղայ Վասին, ձեռնասուն մեծ Վասին՝ յազգէ կամնարական : Օչ տուն Վասին էր յայնժամ հաւաքարան թագաւորազանց և ազատաց հայոց, և աթոռ հայրապետաց :

Ի նմին ամի մեռանէր մեծ կոմսն Բնտիոքու Տանկրի քրիստոսասէրն և իրաւագատն . և առ զիշխանութիւնն Ռոճէր քորորդին իւր :

ԿԵ . Ի հինգ հարիւր յիսուն և երեք թուին 'ի մարերի երկոտասանն՝ զողաց երկիր ¹ հանդերձ աղիողորմ՝ ձայնիւ որ գայր 'ի լեւանց և 'ի դարափուլ վիմաց, և օրն էր կիւրակէ և ձայնն վառ . վասն որոյ և կարծեցաւ թէ օրն է կատարած աշխարհիս . և փլան յօլով քաղաքք և մեռան քառասուն հազար անձինք, զոր թուել կարացին :

Ի նմին ամի մեռաւ Գեորգ վարդապետն մականուն Սեղրիկ կոչեցեալ սակա քաղցրուսոյց վարդապետութեանն, նորոգօղ սուրբ ուխտին Գրազարկուն ², որ էր 'ի Վասպուրական գաւառէ 'ի յԲնալիւր կոչեցեալ գեղջէ, սուրբ և սրբանշնի և մեծ ճգնաւոր : Եւ 'ի զալ միւս ամին, անկաւ հուր յերկնից 'ի ճէմիայն Բմթայ, որ է մնիրայն հաւաքման մնլիմանաց, և այրեաց զքաղաքէն յարկն և ելանէր բոցն մինչեւ յերկինս :

Ի հինգ հարիւր յիսուն և հինգ ³ թուին լորոս եղբայր Լեոնի որդի Սոստանդեայ՝ կալեալ զտղայ Վասին ետ 'ի Պաղտոյնն 'ի կոմսն Ռուհայոյ, և նա չարեալ գնա հառ զամենայն երկիր նորա, և ելաւ աշխարհն 'ի հայոց : Եւ Վասին գնաց 'ի Վիլիկէ առ աներն իւր Լեոն, և անտի 'ի Սոստանդիլուսօլիս . և պատուեցաւ 'ի կայսերէ ազատովքն իւրովք : Եւ 'ի միւս այլ ամին գնաց Պաղտոյն 'ի Նզէպն ⁴ 'ի վերայ Բ-

1. Սասանութիւնս մեծ եղև 'ի կողմանս Եփրատացւոց և Մարաշի, որպէս պատմէ Մատ. Ռուհայեցի :

2. Դրազարկ անուանի մենաստանս Վիւրիկիոյ և քնարան թագա-

ւորաց Ռուբինեանց, յարեմոս կողմն Սալսինդրեի է և հետաքըննեւ :

3. Հին . Օ . հինգ հարիւր յիսուն և եօթն :

4. Նզէպ, Նիսիպ, աւան ամուր

պըղղարիպին՝ Հայոց իշխանին, որդւոյ Սասակայ¹, եղբոր Սիկոսին, որ էին տեարք հազար զօրականի. որ յառաջ ունէին զթլպաշարն և զՊիրն, առեալ 'ի թուրքաց մեծաւ քաջութեամբ. զոր 'ի խսար արկեալ ամ մի, էառ 'ի նմանէ զբովանդակն. և նա զնաց առ թորոսն : Եւ յայնպէս քակեաց զմիւս իշխանն որ բնակեալ էր յԱրևընդան՝² զԼազարատ, և զԽոստընդին տէրն Սառկառայ³, զոր մեռոյց 'ի կապանս 'ի բերդին Սամուսատ :

Ի հինգ հարիւր վաթսուն և եօթն թուին մեռաւ թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտոյնն, և առ զթագն միւս Պաղտոյնն կոմսն Ուոհայոյ : Ի նմին ամի մեռաւ Տափարն սուլտանն Պարսից, որ և մերձ 'ի մահ եղեալ էտ սպանանել զաւագ կինն իւր զԿոհար խաթունն, որ ունէր ասէն առաջի իւր ութսուն⁴ կուսանս 'ի սպա սու ինքեան թագ 'ի գլուխ, և էր տէր զօրաց բազմաց, յորոց գաղտ զենուէր էտ. զի մի, ասէ, արասցէ այր զեղբայրն իմ, որ ունէր զխորին աշխարհն Պարսից. զԼէզկան⁵ քաղաք, և զԵզնէ, որ իննսուն աւուրք ճանապարհաւ անդր է քան զԵրպահան. և զաթոռն տայր յաւագ որդին 'ի Սահմուտն, և զկրտսերն՝ զԵլէլքն⁶ զնէր տէր Վանձակայ Հայոց : Եւ 'ի գալ տարւոյն՝ մեռաւ Լէլքան, և առ զթագն որդին իւր Փեռփեռոս ժէն, որ եղև բարեմիտ առ Հայս. և մեղադրէր հօր իւրում, որ մոլեալ 'ի սուտ առաջնորդաց, կրկին մկրը տելով խաչէր կրկին զՏէրն :

ԿԸ. Յայնմ ժամանակի զօրանայր Սալիթ թագաւորն Սրաց որդի Վեորդեայ, որդւոյ Բազարատայ. և առ զՏփլիս 'ի Պարսից. և եհար զԵլէլք զսուլ

յաջմէ Եփրատայ, ընդ մէջ Հռոմէայ, Պիրայ, Թլպաշարայ և Այն թապայ :

1. Սասակգ Պահլաւունի է հօր եղբայր Ս. Կերսիսի Շնորհաւույ :

2. Արևընդան թուի յաջմէ Եփրատայ, յարևմտից Այնթապայ և Քիլիսայ, մերձ 'ի Կուրիս (Խորոս) քաղաք, ըստ Չամչեան հօր :

3. Հին օր. և, որ է արեւելք :

4. Կարկառ նովին անուամբ

ճանաչի ցարդ, բերդաւան ամուր յեզր Եփրատայ յաջմէն, 'ի հիւսիսոյ վերջնապէս տեղեաց, ուր և հուն է գետոյն :

5. Օզկան է Օզքէնա քաղաք առ Սիհուն գետով, 'ի հիւսիսոյ Սմրդանտայ :

6. Ելէլք Տօրուլ, որ հակառակութեամբ կալաւ զաթոռ սուլտանութեան Պարսից, առ կենդանեաւ եղբօրն :

տանն Վանձակայ 'ի հարուածս սաստիկս . և հինգ-
հարիւր արս սրահանգս բարձրացոյց 'ի փայտ մահու 'ի
Տփխիս քաղաքի : Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ , զի մե-
ռեալ էր Սանուէ՛՛՛ ամիրայն Մուղ , և Մարտուար որդի
նորա տիրէր նմա , այր անարի և կնամարդի , որ կամե-
ցաւ վաճառել զԼ'նի վաթսուն հազար դէնարի 'ի վե-
րայ Արուց ամիրային . և ետ բերել նալ¹ ծանրագին
և բարձրահասակ 'ի Խլաթայ , և դնել 'ի վերայ զըմ-
բէթի կաթուղիկէին , փոխելով զէդեալն յառաջնոցն .
վասն որոյ սրտառեալ քրիստոնէիցն՝ կոչեն զՎաւիթ ,
և տան 'ի ձեռս նորա զքաղաքն Մնի . և ընկեցեալ ըզ-
զէնն ատելի 'ի պատուական գլխոյ կաթուղիկէին , զոր
ունէր վաթսուն ամ վասն մեղաց մերոց համբերելով՝
եղին զպսակն զարդու , և զթագն Յիսուսի՝ զպար-
ծանքն Պօղոսի , զփրկութեան մերոյ արեգակն , զխաչն
աստուածընկալ . և հարեալ զժամահարն առ խաչին՝
դաւանեցին Մստուած զխաչեալն 'ի փրկութիւն հա-
ւատացելոց : Իսկ թագաւորն զԱբուլէթ² , և զորդին
իւր զՎանէ թողեալ 'ի յԼ'նի՝ դառնայ յերկիր իւր ,
ընդ իւր տանելով զՄարտուար որդւովք իւրովք , որք ան-
դէն մեռան և ոչ ևս դարձան : Եւ ընդարձակեալ Վա-
ւիթ զսահմանս Սրաց , առեալ զԱւիթիս³ և զսահմանս
իւր , և զՎադ , և զՏէրունականն , և զՏայուշ և ըզ-
կայեան և զկայծոն , և զՕռէ և զՏաշիր , և զՄահ-
կանաբերդ , և զբոլոր իշխանութիւնն հայոց կիւրիկէի
և Աբասայ , հնազանդէր և զլեառն Կովկասու , և ըզ-
թագաւորութիւնն Սոնաց⁴ , զՄրաճուք , և զԱրթի ,
և զՎուլէթ , զՀերէթ , և մինչև ցճոփն Կազբից և
ցհաղբանդ⁵ , և ցՇապուրան⁶ քաղաք : Իսկամածեալ

1 • Կալ , نعل ըստ թուրքաց ,
պայտ • զի լուսնածէ է՝ իբրև նշան
մահմետականութեան համարէր :

2 • Աբուլէթ յԱռապէական տոհմէ
մէ :

3 • Աւիթիք , այժմ Օլթի , 'ի
Տայս : Այլք 'ի տեղեացդ են 'ի
սահմանակցութեան Գուգարաց և
Ուտիոյ , և 'ի հիւսիսոյ Սիւնեաց
և Արցախոյ :

4 • Սոնաց թագաւորութիւն է
Սուանք , Սուանէթ , 'ի հիւսիսոյ

արեւելից Եգերացոյ : — Միշտու-
մասն են Ռաճայ , յեղից հարաւոյ
Սուանաց : — Ճիւղի կամ Ճիւղ են
Չէրէզք , յարեմոցի հիւսիսոյ
Ափխազաց , յեզեր Սեաւ ծովու :
— Դուալէն , Դուալ , յարեւելից
Ռաճայ : — Հէրէն կամ Հէր , յա-
նուն եղբոր հայկայ , մասն Կախե-
թու , Սղիսի կոչեցեալ այժմ , ընդ
մէջ Վրաց , Աղուանից և հայոց :
5 • Կոյն ինքն Դարբանդ :

6 • Յայժմեանս Տաղստան :

և անխմաստ ազգին Սրաց, ընտրեալ մանկունս քառասուն առաքեալ 'ի Յոնա ուսանել լեզու, և առնել թարգմանութիւնս և բերել. զոր և արարին իսկ. երեք 'ի նոցանէ լաւագոյն գտան և մտաւոր, զարդարեցին զազգն անզարդ: Եւ ոչ էր նա երկմիտ յեկեղեցւոյ և յաղօթից մերոց. վասն որոյ բազում անգամ դնէր զգլուխ իւր 'ի ներքոյ ձեռաց մերոցն՝¹ խնդրելով օրհնութիւն: Սա թագաւորեաց երեսուն և երեք ամ, և մեռաւ 'ի Տփխիս. և թաղեցաւ 'ի Ղաւթաթ² 'ի գերեզմանս հարց իւրոյ: Եւ առ զթագն Ղաւթաթն որդի իւր, որ պահեաց նոյնպէս զիշխանութիւն հօրն. և յաւել ևս զՂամանիս³, և զԽունան⁴ քաղաք առեալ 'ի Պարսից:

ԳԹ. Ի Ժամանակին յայնմիկ որդի մի Մպլւարայ, որ կայր 'ի Խորասան, իբրեւ լուաւ զանցս հօրն և զեղբարոյն և զմահն Ղաւթաթի, գայ 'ի խնդիր հայրենի քաղաքին Մուոյ, և աղերսանօք խնդրէ յՄպուլթեթէ և յաւագաց քաղաքին. և զի կայր քաղաքն 'ի մեծի վճտանդի 'ի լուրբաց, ետ 'ի նա Մպուլթեթ խնայելով 'ի քրիստոնէայսն, ևս առաւել յորդին իւր Խանէ, զի մի կորիցէ 'ի յաճախ մարտիցն. և ինքն անցեալ գնայ 'ի տուն իւր: Իսկ Փատլուն որդին Մպլւարայ բարիօք խնամարկեալ քաղաքին և ամենայն տահմանացն՝ արիաբար ջանացեալ, արար խաղաղութիւն. առ և զՂաւթին և զՂամանակ և եղև անուանի: Եւ զի կամեցաւ ձեռնարկել 'ի սուրբ կաթողիկէն, զկնի երից ամաց եղև 'ի վերայ նորա արհաւիրք 'ի խոցոտմանէ հրակերպ արանց, որք ելանէին 'ի բանալեաց եկեղեցւոյն, զոր առեալ էր 'ի սուրբ սպասաւորէն Ղարիգորոյ: Եւ 'ի վաղիւն կամէր կողոպտել զեկեղեցին 'ի զարդուէն՝ զորնոր զգեցեալ էր առաքաստն երկնաւոր զկնի վաթմնամեայ

1. Անհարկէ 'ի խոնարհել թագաւորին ընդ ձեռամբ Յովհ. Սարկաւագայ վարդապետի:

2. Գեղթի մեծահոգակ մենաստան Վրաց յԻմերէթ, կառուցեալ 'ի նոյն ինքն 'ի Գաւթայ Բ, ուր և կայ ցարդ տապան նորին և պատկեր նկարեալ յորմն եկեղեցւոյն:

3. Դամանիք քաղաք և վիճակ Սոմխէթու:

4. Խունան է հունարակերտ ըստ հայոց, 'ի սպառուած Գուգարաց, առ մեծահոգակ Կարմիր կամրջաւն Վրաց՝ 'ի վերայ Կուր գետոյ, 'ի սահմանակցութեան Վրաց, Աղուանից և հայոց:

սգոյն • յորմէ տեսէնէ հիւանդացեալ և ահաբեկեալ, ինդրեաց աղօթս 'ի Վրիգորոյ՝ հանելով զնա 'ի բանտէ կապանացն յորում կայր • յաղագս զի 'ի կարճ առուրոն գնացեալ էր 'ի Սիրապն • և 'ի դառնալն նորա 'ի Վրէին՝ տեսեալ զահագին ժողովն թուրքաց յոգնախուռն բանակին, աղաղակեաց 'ի ձայն մեծ և ասաց՝ () րհնեալ է Վրիստոս Բստուած, որդին Բստուծոյ, զոր սովորն էր առնել օր ըստ օրէ յԱնի • քանզի աղօթալ կից ընկերն ասաց ընդ կատակ յականջս նորա, եթէ ահա տեղիս օրհնելոյ զՎրիստոս • վասն որոյ կապեալ զնա և տարեալ 'ի Փատլուն՝ եղին 'ի զնդան, և կամեցեալ անդ սպանանել 'ի նմին գիշերի յորում կալան • բայց Տէր պահեաց զնա այսպէս :

Հ • Իսկ և վարդապետք յայնմ ժամանակի • Յովհաննէս, որ և Սարկաւազ, 'ի գաւառէն Փառխոսոյ 'ի քահանայական ազգէ, որոյ յիշատակք ճառագայթիցն փայլէն մինչև ցարդ 'ի բանս իւր, և 'ի նմանէ աշակերտեալն • — Երբմիա որ և Բնձրեիկ, որ զամս երեսուն չորակեր եղև, այնչափ հլու եղեալ վարդապետին իւրոյ, որ և 'ի սաստեղն երբեմն թէ լուռ լեր՝ զամս երիս ոչ խօսեցաւ ընդ մարդ, բայց եթէ ընդ վարժիչն իւր 'ի կարիս • — և Սամուէլ երեց աշխարհի՝¹ որ զգաւալ զանսն յօրինեաց քրօնիկոնին՝ Բնեցին : Եւ նախ քան զսոսա Բնանիա, որ զառաքեալն համառօտեաց հրամանաւ կաթողիկոսին Պետրոսի, Սանահնեցին² : Իսկ Սարկաւազ վարդապետն կեցեալ 'ի ժիր մշակութեան զառուրս իւր, հանգեաւ 'ի հինգհարիւր ութսուն և ութ թուին³ : Եւ զկնի ամի միոյ լծակիցն իւր Բլաւկայ որդին Վաւիթ⁴, որ կանոնք գրեաց դիւրահաս : Եւ թողակերայ որդին⁵ կոչեցեալ աշակերտ նորին, և

1 • Սամուէլ անուանի ժամանակագիրն, որ ըստ Եւսեբեայ շարակարգէ զդէպս պատմութեան, և այլք ըստ նմանէ :

2 • Անանիայ Սանահնեցւոյ ծանօթագոյն գրուած է մեկնութիւն թիլթոյ Պօղոսի • յիշէ նորա և մեկնութիւնն Մատթէի, և Դիմադրութիւն առ Յոննս :

3 • Հին Օ • ԸԿԷ, որ է հինգհարիւր վաթսուն և ութ : Այլ ժա-

մանակագիրք ԸԸԷ ասեն, հինգհարիւր եօթանասուն և ութ, որ ուղղագոյն թուի :

4 • Դաւթի Դանձակեցւոյ Աւլակայ որդւոյ դտանին կանոնքն խրատականք գրեալ առ Արքայութիւն ոմն համբակ քահանայ :

5 • Թողակերի որդւոյն, խոնթկայ որդւոյն Պետրոսի և Աբանչէլատեանի Յակոբայ արգիւնք և գրուածք անծանօթք են մեզ :

այլ արք ճգնաւորք 'ի յԼիւռանս, որպէս Պետրոս Խօնթկայ որդին, և Յակօբ սքանչելին, որ յաւուր միում տեսանէր զսատանայ հեծեալ յուս կրօնաւորի միում՝ որ գայր առ նա 'ի խոստովանութիւն, և 'ի մօտին մտրակեալ զնա և խոթեալ¹, անդրէն դարձոյց որպէս փախստական: Եւ նա հրամայեաց սպասաւորին ընթանալ զկնի և բերել առ նա բռնութեամբ. և հարցեալ զնա ասաց. Եկի առ քեզ զղջացեալ 'ի յապաշխարութիւն, և յիշեալ զսովորական գործն իմ դարձայ 'ի քէն: Եւ սուրբն պատմեաց նմա զտեսիլն. և նորա լուեալ անկաւ յոտս նորա և խոստովանեալ էառ զլուծն ապաշխարութեան: Եւ ին և կանայք թագաւորազունք կրօնաւորեալք կուսութեամբ 'ի Վորայրն², Խորասու և Սարիամ, առ որս գրէր սուրբ վարդապետն Սարկաւագն զգուշական խրատս:

ՀԱ. Ի հինգհարիւր եօթանասուն և ինն թուին Խուրթի³, որդի Կզին՝ գայ 'ի Վուին և տիրէ, վերաւորեալ 'ի պատերազմին զՓատլուն, զոր նենգիւք ոմանք գաղտ խեղդեցին պատճառելով զվերն, որ չէր մահու: Եւ առ զամիրայութիւնն կրտսեր եղբայրն Փատլունոյ Խուշէրն. և զկնի սակաւու աւագն Սահմուտ. և անկաւ դարձեալ 'ի թշուառութիւն երկիրն Բնոյ:

Ի նոյն ժամանակաց ոչ հեռագոյնս ինչ որդին Բպուլէթի Լւանէ կամեցաւ սպանանել զՎեմետրէ և զեղբայրն իւր զՎորգի. և հայր նորա Բպուլէթ ճողելով⁴ զալիսն իւր առաջի որդւոյն՝ արգել զնա: Եւ էին երկոքեանն արգելեալք 'ի բերդն Վաննիս պատճառաւ նօք ինչ խաբէութեան 'ի մէջ եղբարցն. զոր ապա իմացեալ Վեմետրէ, ասաց ցԼւանէ. Կալար զիս, մամ: Եւ նա զղջացեալ ասաց. Ոչ, արքայ, այլ ետու զեղբայր քո 'ի ձեռս քո, որ խնդրէ առնուլ զթագաւորութիւնդ: Եւ նա ըմբռնեալ՝ խաւարեցուցանէ, և թողու:

1. Յօր. Գրաիւել, Խոթել: Հին. Օ. Խոթիւթիւ:

2. Քորայր կուսաստան 'ի Ձորոփոր գաւառի Գուգարաց. իսկ թագաւորազունք են 'ի զարմից Կորիկեան կամ հայ-Աղուան թագաւորաց:

3. Խուրթ եմիր 'ի Ղօշ կամ Ուշ տոհմէ Թրքաց, որք ընդ Սէլջուկեանց խաղացին յարեմուտս:

4. Հին Օ. Թեթել:

Յորում ժամանակի լցաւ դաշտն Վազայ¹ անթիւ
 և անհամար հեծելօք յամենայն ազգաց անօրինաց
 հաւաքեալ, որ կամեցան այրել զսուրբ խաչն՝ որ յա-
 նուն զօրավարին Սարգսի : Եւ 'ի բարկութենէ Տեառն
 խելացնորեալք կոտորեցին զմիմեանս . զոր լուեալ
 Վեմետրէ երթեալ ժառանգէր անաշխատ զկարասին ու-
 ցա : Ի սոյն աւուրս պատանի մի յեղբարցն փատնոյ
 լուեալ եթէ հաննորա կատայն 'ի տանէ Լազրատու-
 նի՝ քրիստոնեայ էր յազգէ թագաւորաց , խաղայր հո-
 գի իւր 'ի սէրն Վրիստոսի , և երթեալ 'ի լեառն սըր-
 բոյն Վրիգորի՝ մկրտեալ կրօնաւորեցաւ անդ՝ զամս
 հնգետասան մեծ ճգնութեամբ², մինչ զի տեսանէին
 լոյս անձառելի բորբոքեալ ընդ երգս խցկանն . և զհնի
 գնաց 'ի Վրազարկն և անդ փոխեցաւ 'ի Վրիստոս :

Ի հինգհարիւր ութսուն թուին, Իւանէ որդի Լպու-
 լեթին ասպատակեաց 'ի Վառնի՝ և հարան զօրքնորա 'ի
 Խուրթէ, զորոց կտրեալ զգլուխսն եփեաց թանով, և
 զգանկսն դնէր 'ի բարձրութեան մնիրային 'ի շարս
 քարորմոցն : Եւ 'ի գալ միւս ամին սպանաւ Իւանէ
 'ի Վեմետրէ նենգիւ . և որդին նորա Թիւրքաշն գը-
 նաց առ ամիրապետն Շահի Լըմէնն , և առեալ 'ի
 նմանէ զԼըարունիս՝ աւերէր զտունն Վրաց մեծաւ
 քաջութեամբ :

Ի հինգհարիւր ութսուն և ութ թուին կործանե-
 ցաւ Վանձակ 'ի շարժմանէ³ :

ՀԲ . Եթէն ամօք նախ քան զայս Շահի Լըմէնն
 տիրեաց երկրին Խլաթայ և այլ բազում քաղաքաց , որ
 էր թուոն Սուբմանայ . և սպան զհանիկն իւր , որոյ ըս-
 պանեալ էր զորդիսն և կալաւ զիշխանութիւնն : Եւ
 իբրև զարգացաւ սա , կամեցան և զսա հեղձուցանել ,

1 . Գագ դաշտ և բլուր 'ի Կող-
 բովոր գաւառի Գուգարաց աշ-
 խարհի , 'ի սահմանակցութեան
 Ուտիոյ , յորոյ կատար շինեալ էր
 տաճար Ս . Սարգսի , և ատամն մի
 նորին սրբոյ եղեալ անդ 'ի ձեռն
 Ս . Մեսրոպայ . յայս անհարկէ
 շարականն . “ Աւաւեղպայժառ 'ի
 ,, գլուխս Գագայ , 'ի գագաթան
 ,, տեղւոյն , օրհնեալ սրբոյն Մես-

,, րովպայ ,, : Իսկ գումարտակդ
 այդ էր թուրքաց ժողով, զորս ե-
 հար Վեմետրէ :

2 . Հինն յաւելու . և հսկայ 4 է
 շէրաց :

3 . Մեծ ժաժն Գանձակայ եղև
 յամին 1139 յ30 սեպտեմբերի ,
 զորոյ արկածս մանրագոյն յիշեն
 Կիրակոս պատմիչ և նորին վար-
 դապետն Մխիթար Գող :

որ և գերծեալ Մատուծոյ յաջողելովն և տիրեալ երկու տասան քաղաքաց, կոչեցաւ թագաւոր Հայոց . որ է Շահի Արմէն՝ ըստ իւրեանց լեզուին : Որ և փեսայացոյց ինքեան զՍալգուինս¹ և խորհեցաւ նովաւ բարի առնել աշխարհի : Յորում ժամանակի էր և Ալտկուզ Աթաբաին² նովին բարի կամօք , յՄատուծոյ եղեալ երեքեան սոքա քրիստոնէասէր և աշխարհաշէն : Այս Շահի Արմէն գնացեալ 'ի Սասունս՝ յօրանայր 'ի գեօղն միում . և լուեալ Սիգենայ տեառն երկրին՝ երթեալ 'ի գիշերի միում պատէր գտունն յորում կայր , և յասելն ումեմն 'ի կատակս . Այս Սիգեն , ո՛ր ես . ետ պատասխանի ընդ երդն և ասէ . Սամ աւասիկ շնորհօքն Մատուծոյ : Եւ կալեալ տանի զնա յամուրս իւր . և զինի աւուրց արձակէ ուխտիւ և երդմամբ սիրոյ :

Յորում աւուրս ել 'ի վերայ նորա զօրավարն Պարսից Ալտկուզն , և հարեալ գնաց ամօթով : Սա հառ զԱմուկ 'ի խետենկայ³ , և զՍասունք 'ի Սիգենայ ամենայն վանորէիւքն . և պահէր 'ի խոր խաղաղութեան , զամս վաթսուն :

Յաւուրս սորա եղև սով սաստիկ 'ի Սիլադետս , և քահանայ մի Աւետ անուն հայ ազգաւ՝ բարձեալ ցորեան իշոց՝ տանէր աղալ 'ի Զրաղացն , և 'ի տեսնէնէ տառապելոյն աղէխարշեալ բաշխէր զամենայն աղքատաց . և զէշնս վաճառեալ նոյնպէս արար , և այլ ոչ դարձաւ 'ի տուն իւր , այլ զգեցեալ այծեայս շրջէր քարոզութեամբ ընդ քաղաքս և ընդ գեօղս քրիստոսաբար . զի ունէր բանս հանձարեղս , և ետ նմա Տէր շնորհս նշանաց . և զըջացեալ 'ի բանս նորա՝ դառնային բազումք 'ի չարեաց . և խնամ ածէր որբոց և այրեաց , ընդ զկարիս նոցա իւրով միջնորդութեամբ 'ի կարողացն : Եւ ել համբաւ գնմանէ . և գային յարենային 'ի նա յովովութիւնք ժողովոց , և եկն մինչև 'ի Սանծկերտ , և ել ընդ առաջ նորա Շահի Արմէնն մեծաւ

1. Սալտուկ ամիրայ Կարնոյ :

2. Եիւտէկիդ տիրոջ կողմանց Նախաւանայ , աթաբէկ կոչեցեալ վասն խնամակալ և հայրագիր կալոյ սուլտանին Պարսից :

3. խեղենեկ 'ի զարմից թագաւորաց Արծրունեաց , որք յետ վաճառման աշխարհին իւրեանց 'ի Յոյնս՝ տիրէին մասին միոյ , մինչև 'ի ժն դար :

Հանդիսիւ և խնդրեաց 'ի նմանէ աղօթս և եմիծ պա-
տուով 'ի քաղաքն : Եւ զի յանդիմանէր զպոռնիկ քա-
հանայան՝ քսեցին զնա առ շահն , թէ լրտես է Հոռոմ
թագաւորին , և ետուն զնա քարկոծել . յորոյ վերայ
տեսին լոյս երկնային զերիս տիւս և զերիս զիշերս :
Օր տեսեալ շահն՝ աւաղեաց զմահ սրբոյն , և ետ
հրաման պատուել զոսկերս նորա :

ՀԳ . Ի հինգհարիւր իննսուն թուին եկն Փերփերօ-
թանն և առ զԼիլիկիա , և տարաւ տամբ և որդւովք
զլ ևոն եղբայր թորոսոյ , և զպատկեր Տիրամօրն 'ի Կոս-
տանդնուպօլիս . և անդ մեռաւ Լ ևոն , որդին Կոստան
դեայ : Եւ զկնի երկուց ամաց մեռաւ Փերօթն , և առ
զթագն Կիւ Ս՝անիլ որդի նորա : Եւ 'ի նոյն ամի մեռաւ
թագաւորն Երուսաղէմի . երկօրին սոքա ¹ 'ի յորսի ու-
րօգայթեցան , վասն խոզի՝ թագաւորն Յունաց , և
վասն նապաստակի՝ թագաւորն Երուսաղէմի :

Ի հինգհարիւր իննսուն և չորս թուին Օանգի ա-
միրայն ² էառ զԼուհա . և զկնի երկուց ամաց էառ զնա
Սօսլինն , որ էր տէր նորա . և զկնի եօթանասուն ա-
ւուր սպանաւ 'ի թուրքաց , որք եկին վերստին առին
զքաղաքն , և մեռաւ քաջն և յոյժ հայասերն . ու-
րում արար ողբս Վէորդ վարդապետն , որ հայրն էր
խոստովանութեան նորա :

Իսկ 'ի հասանել թուիս մերոյ 'ի վեցհարիւր ամն ,
եկին որդիքն Լ ևոնի՝ թորոս և Ստեփանն , և մեծաւ
իմաստութեամբ և քաջութեամբ տիրեցին հայրենեաց
իւրեանց Կիլիկիոյ , հարեալ զԽնդրոնիկոս զօրագլուխն
Յունաց , որ կայր անդ երկոտասան հազարաւ . զոր
լուեալ Ս՝անիլին 'ի վարձու կալաւ միանգամ և երկիցս
զՍասուդ ³ սուլտանն , առնուլ զքէն վրիժուց նորա .
որ և 'ի յերկրորդ մուտն սուլտանին անկաւ ահ Տեառն
'ի վերայ նոցա , և փախեան առհասարակ , զմիմեանս
սատակելով , անդէն թողեալ զքնաւ արարս իւրեանց .
քանզի Բղուսն զօրագլուխ նոցա կամեցաւ զնալ երեք

1 . Փերփերօթանդ կամ Փե-
րօթ է Յովհ . Կոմնենոս կայսր . և
թագաւորն Երուսաղէմի՝ Ֆուլք ,
որք մեռան յամի 1142 :

2 . Իմաստաւորն Զանկի Ս , սուլ-

տան Դամասկոսի , հռչակեալ առ-
մամբն Եգէսիոյ , զոր ողբերգեաց
Ներսէս Շնորհալի :

3 . Մասուտ սուլտան Իկոնիո-
նի , որ տիրէր յաման 1117-1155 :

հազարաւ յԼ'նաւարգու 'ի կողմանս Լ'նտաքու, յորոյ վերայ անկեալ Ստեփանէ եղբայր (Ժորոսի՝ սատակեաց զամենեսին . և 'ի լսել զձայնն զուժին 'ի բուն բանակին՝ զողացին առհասարակ, և ոչ մնաց շունչ զօրու թեան 'ի նոսա : Եւ հազիւ զերծեալ սուլտանն՝ անկեալ 'ի յորջա իւր սատակի, տալով զպատիւն Սլիճ՝ Լ'սլանայ որդւոյ իւրոյ, 'ի թուին վեցհարիւր և չորս :

Ի նմին ժամանակի առին Փռանգք զԼ'սկազոն քաղաք : Ի սոյն ժամանակս եկն Ս'անիւն 'ի Լիլիկիա, և սիւրով նուաճեաց զ(Ժորոս . և առեալ զնա և զզօրսն Փռանգաց, զնաց 'ի վերայ հալպայ . և լուեալ համբաւ յաթուոյն՝ դարձաւ 'ի տուն . և ծայրաքաղաւար 'ի նոցանէ (Ժուրքն երկոտասան հազար 'ի ճանապարհին :

ՀԻ . Իսկ թագաւորն Սրաց Գեմետրէ կալեալ ըզթագաւորութիւնն ամս երեսուն և երկու, վճարի . և առնու զթագն՝ Գաւթ թորին իւր, կորովամիտ և բարեսէր, և հանեալ 'ի բանտէ զ(Ժիրքաշն, զհօրն կապեալն, զնէ զօրագլուխ, և զկնի ամսոյ միոյ մեռանի . (ոմանք ասեն 'ի դաւելոյ) ըբեւեանց 'ի Սմբատայ և յԼ'անէէ, վասն 'ի տեղի նոցա դնելոյ զ(Ժիրքաշն, բանս եղեալ ընդ Գեորգայ եղբօր Գաւթի՝ զնոսա դնել զօրավար¹) . և առ զթագն Գեորգի, 'ի թուին վեցհարիւր և հինգ :

Յաւուրս յայտոսիկ յայտնեցան 'ի Շահապիվանո՝ մարմինք սպանողացն Գնելոյ՝ անփուտ հանդերձիւք, և արիւնհաղախ մարմնով՝ որպէս և սպանանն, ըստ անիծից սրբոյն Երսիսի² :

Ի վեցհարիւր և տասն թուին էառ Գեորգի Սրաց թագաւորն զԼ'նի 'ի Փատլուն ամիրայէն . որ փոխեաց զՇատատն եղբայր իւր . և զկնի յիսուն աւուր եկն Շահի Լ'ւրմէնն բազում հրոսակօք 'ի վերայ հարուածեալ և ախտացեալ քաղաքին 'ի Սոնացն : Օր լուեալ Գեորգի անդրէն դարձաւ, և եհար զնոսա կոտորմամբ սրոյ, զորոց զթիւն ոչ զք կարայ գիտել .

1 . Փակագծեալ հատուածդ չիք 'ի Բ . Օ :

2 . Գնէլ ինք սպանաւ 'ի Շահապիվան, իսկ սպանիւքն ուրա ոմն

'ի Բասեն և այլք այլուր . այլ եթէ ոմանք 'ի դաւաճանացն անդէն առօրին սպանան, ոչ գիտեմք 'ի հրնաւանդ պատմութեանց :

բայց ձերբակալքն էին քսան հազար . և թողջոր 'ի յԱՆՆի զՍաղուն¹ իշխանն , յորոյ վերայ կարծիք ապրտամբուլութեան եղեն՝ վասն խնամով² ամրացուցանեն զպարիսպ քաղաքին , զոր խնացեալ թագաւորն ընկենու զնա 'ի պատուոյ : Եւ նա սրտառեալ զնաց հատուած առ Լալտկուզն . զոր խաբէութեամբ կալեալ Երիսթաշն³ Շաբէոյ⁴ , բերէ անդրէն առ արքայ և մեռանի . և զիշխանն Օպարեան զՍարգիս՝ զնեն 'ի տեղի նորա 'ի յԱՆՆի : Իսկ Լալտկուզն զայրացեալ չէր ինչ ձեռնհաս առնել , զի չորեք հազար Պարսիկ կորեաւ ընդ Սաղունին :

Իսկ թագաւորն Սրաց կուտէ առ ինքն զկովկասային զօրսն , և գայ առնու զՂուին՝ խստագոյն խայտառկեալ զնոսա 'ի սուր և 'ի հուր , բաց 'ի քրիստոնէիցն որ անդ . և զգազաթունսն թանտփեացս առեալ 'ի մնիրայէն՝ զարդարէ ոսկեթել հանդերձիւք . և եղեալ 'ի դազաղս՝ բառնայ 'ի յուսս մուկրեաց , և բոկոտիւք տայ տանել մինչև ցՏփիսիս , նախագահ քաղաքն իւր , 'ի վեցհարիւր երկոտասան թուին : Օր լուեալ Լալտկուզն գայ յայրեցեալն և 'ի քանդեալն Ղուին , և խոցոտեալ սրտիւ և միմռեալ իբր զգազան կատաղի՝ գայ 'ի Սրեն և այրէ անդ զամրոցն , ուր ողջակիզեցան վասն Քրիստոսի ոգիւք իբրև չորեք հազար . և դառնայ 'ի դաշտն Վադայ , և ասաց այրել զխաչն հռչակաւոր . վասն որոյ 'ի բարկութենէն Տեառն պատժեալ լինէին 'ի տուէ և 'ի գիշերի 'ի թիւնաբեր օձից : Եւ զինի 'ի թագաւորէն Սրաց ահաբեկեալ փախչի , թողլով զկարասին և զգերիսն անդէն . սակայն գրգռէ զՂուվիդ սուլտանն , զորդին Սահմուդի զԱսլան⁵ և ածէ յԱՆՆի , և զամս չորս պահէ 'ի տառապանս անվար և անհանգիստ . մինչև թագաւորն Սրաց Վեորդի ողորմելով քաղաքին՝ կոչէ առ ինքն զսուլտանն և տայ 'ի նա զԱՆՆի . զի չէր ձեռնհաս պահել 'ի բազմութենէ անօրինացն :

ՀԵ . Յայնմ ժամանակի աթոռն հայոց շրջեալ 'ի

1 . Սաղուն յԱրծրունեաց ազգէ իշխան հուսթիւն :

2 . Հինն . 'ի սրբապատումեամբ :

3 . Երիսթաւ . նախարար կամ իշխան մեծ նշանակէ առ Ալիս :

4 . Շաբի անուանի քաղաք և գաւառ Աղուանից . զարդիս մի 'ի կուսակալութեանց Տաղստանի :

5 . Ասլան Սէլուկեան սուլտան Պարսից :

բազում վայրս՝ ՚ի Կարմիր վանքն, և ՚ի Շուշերն, և ՚ի Օլովքն, գնացեալ դադարէ ՚ի Հոռոմկլայն՝¹ կոչեցեալ զդէակն, վասն Հոռոմ աբեղայի անդ բնակելոյ. յորմէ առին Տաճիկը, և ՚ի նոցանէ Սասիլ իշխանն Հայոց, և ՚ի նմանէ առին Փռանգը. և ՚ի յորսի պատահեալ իշխանին որոգայթիւ մատնիլ ՚ի ձեռս Տաճկաց, զոր տարեալ ՚ի Հայկ, մեռաւ անդէն. և կիննորա՝ որ ՚ի Հոռոմկլայն, առաքէ ՚ի Օլովքն, և բերեալ զպատրիարքն՝ տայ ՚ի ձեռս նորա ասելով, եթէ Սայ իմ որդի յայնկոյս ծովուն առ ծնողն իմ. և երթամ, եթէ լինի կենդանի՝ առաքեցից առ քեզ, և տուր ՚ի նա՝ որպէս ճշմարիտ աւանդապահ. և թէ ոչ՝ լաւ քեզ քան օտարաց։ Եւ գնացեալ առաքէ զորդին, որում տուեալ ինչս յովով՝ դարձուցին անդրէն. զի և ինքն ոչ վստահանայր միայն բնակիլ ՚ի մէջ այլազգեաց. քանզի տիրեալ էր թուրքն բոլոր շրջակայ գաւառացն. և սեփհականեցաւ աթոռ Հայոց. զոր բարեպաշտ կին Սջլին իշխանին շարժեալ ՚ի հոգւոյ ետ յերկօսեան հարազատն ՚ի Տէր Գրիգոր և ՚ի Մերսէս։

Որ և ՚ի վեցհարիւր հնգետասան թուին կատարեալ տէր Գրիգոր՝ յաջորդէ զաթոռն տէր Մերսէս։ Ընտոսա առաքեաց Սանին վասն հաւատոյ դաւանութեան. և ետուն գրով, յոյժ կորովի և հաճելի բռնակց դաւանութիւնս, զոր ունիմք. և կամեցան միաբանութիւն առնել ազգացս, և մնաց գործն անկատար, որպէս ցուցանեն ընդարձակ մատենագիրք։

Ի նմին ամի ահագին շարժ եղև և կործանեցաւ Եդնկայն²։

Ի սոյն ժամանակի առան և մնացեալ զդէակը Սպանին³ յայլազգիս, Վրհամ և Վեդի և Վաքաւաբերդ, վասն սաստկացեալ մեղաց մերոց։

Յորում ժամանակի և ՚ի մխիթարութիւն քրիստոնէից՝ գեղեցիկ պտուղն հասուն և քաղցրաճաշակ պատանին Յովսէփ⁴ վկայեաց չարչարանօք յամենանն

1. Հոռոմկլայ, Ուռում-գալէ, յեզր Եփրատայ, յաջմէն, ՚ի հիւսիսոյ Պիրիճիկայ։ Աստանօր բռնակութեամբն Վրայեցի կոչեցաւ Շնորհալին Ներսէս։

2. Հինն յաւելու, ՚ի գաւառին

Եփեհայ։

3. Կապանն՝ թաղաւորութին Բաղաց է, որ է Սիւնեացդ, և յիշատակեալք են ամուր բերդք տէրութեանն այնորիկ։

4. Յովսէփք Նոր վկայ կոչի,

յահէկի՝ի քսանն¹, և թաղեցաւ ՚ի Հաւուծառ². որ էր պարսիկ ազգաւ, ՚ի սահմանացն Ղաւնայ, ՚ի գեղջէն որ Ղորաշէնք կոչի :

Ի սոյն աւուրս և Գեորգ Լճիկայ³ ՚ի գնալն իւր ՚ի Հոռմ՝ յարցոյց ՚ի մեռելոց զառաջնորդն իւր զՂրիգոր, զոր սպանին յերուզակք ՚ի գաւառին Ունկուաց. որ և մեղադրէր նմա, եթէ ընդէր յանձառելի բարու թեանցն յորում կայի՝ դարձուցեր վերստին ՚ի թշուառութիւն կենցաղոյս :

Եղև նշան և ՚ի Հոռումայրն ՚ի հռչակաւոր սուրբ նշանէն, ածեալ մանուկ մի կոյր ՚ի ծնէ և եղեալ ՚ի վերայ աչացն տեղոյ զգէնն աստուածամուխ՝ նոյնժամայն պատառեալ տեղոյ աչացն և հոսեալ արիւն բազում՝ կազմեցան աչքն անարատ ամենեւին ՚ի փառս խաչերոյն Եստուծոյ : Եւ էր ՚ի յՈւնայ, (և հօր վանիցն Պետրոս էր անունն ՚ի լինել գործոյն⁴) :

Ի վեցհարիւր քսան և մի թուին կատարեաց պատրիարքն Ներսէս զվարս իւր. եօթն ամ պաշտեալ զպատիւն, և եօթն եպիսկոպոս ձեռնադրեալ ձրի, արքանուանիք և ընտիրք, որ վարդապետ և որ փիլիսոփայ : Եւ առնու զքօղն Ղրիգոր եղբօրորդի իւր ձեռնառուութեամբ Ղորադնին⁵ : Եւ միւս եղբօրորդին Ղրիգորէս, որ և Եպիրատ կոչէր, չոգաւ ՚ի Լամբրօնն, և խնամէր զՏարսոնի վիճակն :

Հ. Ե. Ի վեցհարիւր քսան և երեք թուին էառ Գեորգ զԼճի երկրորդ անգամ, ՚ի սաղրելոյ Սեանէի ամիր սպասալարի, զի ինքն նստցի ՚ի նմա, և արասցէ գերադարձ քրիստոնէից. և զՇահնշահ⁶ ամիրայն տա-

գորոյ զվարս գրեաց Հնորհալին՝ երբեմն ասայնջական նորին և խրախուսիչ :

1. Հինն երկարաբանէ. Վայեայ Բրիտանի ասպարածաւեանն, և Վալայեայ ասպարածաւեանն և աղիարհաւոր մահաւամբ խաղաղեցաւ ՚ի Բրիտան :

2. Վամ Հայոց-Թառ. հռչակաւոր մենաստան մերձ ՚ի Գառնի, յարևմտից Գեղամայ ծովուն :

3. Ի Յայամաւուրս, աշկի իէ, մանր պատմին դէպք աշիկայիս, այսինքն կուրին Գեորգայ Արճի.

շէցւոյ, որ յուխտ երթալով ՚ի Հոռում՝ սրախողնող եղև յերկրին Ունկարաց, և բժշկեալ յետ կատարման ուխտին դարձ արարեալ ընակէր առ դրամբք եկեղեցեաց Անույ :

4. Փակագծեալք չիք ՚ի Բ. Օ :

5. Կուրէստին Մահմուտ, որդի և յաջորդ Զէնկեայ :

6. Շահնշահս այս թուի որդի Փատլուն ամիրայի Անույ, ՚ի Շէտ. տատեան տոհմէ :

րաւ ընդ իւր արքայն , և այլ ոչ ևս դարձաւ անդրէն :
Եւ լուեալ զայս ամենայն (Թ)ուրքաստանաց՝ հաւաքե-
ցան 'ի մի , զԼ՝ Վասականն ¹ կոչեցեալ սուլտան՝ ընդ ին-
քեանս առեալ զան 'ի յԼ՝ նի , և աւերէն զտունն Շ ի-
րակայ : Իսկ Լւանէ կամեցաւ տալ զքաղաքն 'ի (Թ)ուրքն ,
և ոչ աջողեցաւ գործն . զի իմացաւ քաղաքն և զգուշա-
ցան , և գնաց սուլտանն և աթաբակն իւր սրտախո-
ցեալ , և մեռան երկոքեան 'ի միում ամի :

Ի նմին ժամանակի ել 'ի բանտէն Վարուց մեծ իշ-
խանն Լ՝ պիրատն և եկն 'ի յԼ՝ նի . սա էր եղբայր եպիս-
կոսոսի քաղաքին տեսուն Քարսղի , որ աղաչեաց զթա-
ղաւորն Վ ըաց , և ետ փոխան նմա ամիրայ , և առ զնա
և եօթնէւտասն հազար դահեկան : Յայնմ ժամա-
նակի յայտնեաց Լւանէ զչարութիւնն իւր , զեղբորոր-
դի թագաւորին իւրեանց զԼ՝ Վեմնէն և զյոյլս յազա-
տացն յինքն յանկուցեալ՝ խորհեցաւ սպանանել զթա-
ղաւորն , մինչ կայր 'ի Սախատա ² յանհոգս . զոր իմա-
ցեալ յառնէ միոջէ՝ փախեաւ 'ի Տփլիսի , զի սակաւա-
մարդ էր . և անդ հաւաքեցան առ նա բազումք՝ թող-
լով զչար խորհուրդն : Եւ յորժամ զօրացաւ կողմն
թագաւորին , և կամէր զնալ 'ի վերայ ապստամբացն՝
որք 'ի Սախատէ , փախեան յամուրս իւրեանց , և ապա
մտին 'ի Լ ռուէ , բաց 'ի Լ իպարտէն՝ որ չոգաւ 'ի Պարսից
կողմն երկու որդուովք . և էառ թագաւորն զամենայն
զանձ () ըբէլեանց , և ամենեքեան անկան յոտս թա-
ղաւորին , եղբօրորդին և ընդ նմա այլքն , մինչև ինքն
իսկ Լւանէ . զորոյ զաւան կուրացոյց , և զկրտսեր որդի
նորա զԲալթար և զԼ՝ նէն , զորդի Լ իպարտին սպան ,
և յոչինչ եղեն չար խորհուրդքն ամենայն , 'ի վեցհա-
րիւր քսան և վեց թուին :

Եւ զԼ՝ Ռփասլան սուլտանն փոխեաց Տուղրին , և
զԼ՝ Նտկուզն՝ Փաշաւանն ³ , որ տիրեաց խորին աշխար-
հին , և Լսզլասլան՝ վերին աշխարհիս ⁴ , որք էին որդիք

1. Ալի Արսլանդէ Ասլան շահ
Ալէշիւկեան Պարսից :

2. Չսախատա յիւէ և Ստե-
փանոս Ուուպէլեան , երկարագոյն
ապստամբով զանցս իրացս , և զտե-
ղին կոչէ ևս Գարսպաս-Ագարակ .
և է այն գետը 'ի Ծորքոփոր գաւա-

ռի Գուգարաց , յայժմեանս Շու-
լավէր կամ Պոռչալու , վիճակ
Սովխէթու :

3. Փաշլուան և Գրղըլ Արսլան
որդիք Ելտկուզի աթաբէկի :

4. Խորին աշխարհ իմանայ ըզ-
կողմանս Պարսից , վերին՝ զմերս :

նորա : Ի նոյն աւուրս առաւ Նառաքար¹ 'ի գողոց հրաւանաւ Վարաչայ ամիրային կէջորոյ , որ վաճառեաց զնա Սղլասլանայ ընդ բազում ոսկւոյ . և նա բնակեցոյց անդ արս փնասակարս որք ոչ դադարէին յարենհեղու թենէ 'ի տուէ և 'ի գիշերի . մինչև գըրիստոնեայս 'ի խաւարային անդունդս ընկղմեալ սովով և գարշ հոտով առաջնոց մեռելոցն՝ սպանանէին . որ և հինգ կրօնաւորս անուանիս դառնակսկիծ վիրօք ընդ կատակս խաչանիշ հարմամբ դանակացն փողոտէին :

ՀԵ . Ի վեցհարիւր քսան և ութ թուին թագաւորն Արուսաղէմի երեքհարիւր ձիաւորով եհար զՍալահադինն² 'ի դրանն Արուսաղէմի զօրութեամբ սուրբ խաչին , որ եկեալ էր հարիւր քառասուն հազարաւ յառնուլ զԱրուսաղէմ , բարձեալ ջուր վաթսուն հազար ուղտով , (որք միշտ կրէին 'ի գետոց և յաղբիւրաց³) : Յառաջ Յուսուֆ էր անուն նորա , որդի Աուբին , առն տառապելոյ Վանացոյ , որ և 'ի մեծանալն կոչեցաւ Սալահադին՝ որ է խաղաղութիւն հաւատոց⁴ :

Ի վեցհարիւր քսան և ինն թուին Վերդի եբարձ զգող և զաւազակ յերկրէ . զի ամենայն զօրացն 'ի միասին եղելոյ՝ օրինադրեաց կախել զփայտէ վասն փոքու և մեծի իրաց՝ անողորմ զամենայն մարդ , և յորովք 'ի պատուաւորաց կախեցան . և զգտեալ ինչսն տանէին կախէին զփայտիցն պատուհասից , և կախեցին մինչև ցանասուն և ցշուն և ցմուկն , և ահ անկաւ 'ի վերայ ամենեցուն , և եղև խաղաղութիւն մեծ :

Յայնմ ժամանակի մեռանէր Սանիւն . և կին նորա՝ զի դուստր էր Բրնձին Լնտաքայ , կամեցաւ Փըռնանդ այր առնուլ և սպանանել զորդին իւր զԼնքսն՝ որում տուին զթագն : Այլ փախեաւ տղայն յեկեղեցին և ազգ առնէն Լնդրոնիկայ ազգականին Սանիւն . և գայ սպանանէ զսեաստօսն՝ որ կամէր առնուլ զթագուհին . և զազգն Փռնանդաց՝ որ էին 'ի քաղաքին՝ կոտո-

1 . Ծառաքար վանք և Կէջոր քաղաքաւան յԱբեղեան պաւստի Այրարատայ , 'ի կողմանս Բասենոյ մերձ յԵրասխաձոր :

2 . Սէլահադին կամ Սալահադին յ'Երուսաղէմ քաղաքի , առնունի աշխարհակալութեամբ ,

նուաճեաց զԲամասկոս , զՀալէպ , և զԵրուսաղէմ յամի 1187 : Հօր նորա Դունեցի կոչելոյ ոչ գիտեմ զոք երաշխաւոր :

3 . () Հին Օ :

4 . Բ . Օ . խաղաղութեան հասարակ :

րէ , և որք 'ի նաւ մտեալ փախչին , նՖատ ձգեալ 'ի նաւսն՝ այրեաց երեսուն հազար արանց . սպան և զտը զայն , և առ զթագն : Եւ առաքեաց կոչել զայր մի թագաւորազն Փիսիկ անուն , զի և զնա սպանցէ . և նորա զօրացեալ սպան զկոչողն . և մեծաձայն գոչմամբ երթայր 'ի սուրբն Սոփի . և շարժեցաւ քաղաքն , և չարամահ սատակեցին զՆորոնիկոս , և զերկու որդիս նորա անմեղ մանկունս՝ ծովամայն արարին :

Ի վեցհարիւր երեսուն և մի թուին Սարաչայն որ էառ զՊառաքար , և խորտակեաց կռանաւ զխաչն Ղորողոյ կոչեցեալ , անկեալ 'ի սիրտ նորա արհաւիրք երկիւղի՝ թողու յանկարծակի զտուն իւր զԿէրօր և զԱւթիսն և զամենայն ձորն Երասխայ , և երթայ կնաւ և որդւովք 'ի Ղուին . և տեսանէ այր մի ահաւոր՝ որ ասէր ցնա , Եւ եմ խաչն Ղորողոյ՝ զոր կոտորեցեր . և ահա սպանանեմ՝ զքեզ ձեռօք սիրելոյն քո Շահ-արմէնին : Եւ պատմեաց զտեսիւն , և 'ի վաղիւն զնաց բռնութեամբ զերծեալ , թէպէտ արգելուին զնա վասն երկիւղի տեսեանն , մինչև փակեցին ըզդրունսն . այլ նա ընդ պարիսպն իջեալ , և երկու ջնիբայով՝ չողաւ 'ի Սանձկերտ , և եկաց առաջի Շահին , որ և նոյնժամայն յարուցեալ եհար զդանակն ընդ սիրտն և սատակեաց զնա :

Ի նոյն ամի Սարգիս ոմն խաչենեցի² կայր 'ի Ղանձակ և առնոյր խարաճ³ , և ոմն պարսիկ 'ի յաւագ ուրբաթուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն , ասելով . Սաչա կից լեր Քրիստոսին քում . զոր լուեալ իշխանք նորա՝ տարան առ ինքեանս զպարսիկն և չարամահ սպանին :

Ի սոյն աւուրս և Յորդանան ոմն 'ի Տաճիկ տոհմէ վկայեաց մեծ հանդիսիւ 'ի Կարնոյ քաղաք⁴ . և եղան նշխարք նորա ընդ Յովսէփայ և ընդ Սահակայ ազգականին իւրոյ⁵ :

ՀԸ . Ի վեցհարիւր երեսուն և երեք թուին մեռաւ Ղեհորգի Սըաց թագաւորն և ոչ գոյր նորա որդի , և

1 . Զնիբա , Զէնիպէ , Զէնայիպ
بنايب , ڤنايب Ըստ Արաբաւ
ցոյց . որ է նժոյգ 'ի ձեռանէ :

2 . Հարկահան ամիրային Գանձակայ :

3 . Հարկ , մարդահարկ , ըստ արաբ լեզուի :

4 . Բ . Օ . Ի Կարնի քաղաք :

5 . Այսինքն՝ ազգակցայն , որ պէս և ասի յերես 91 :

Պատմայն յաչաց և յերանաց յապաւած էր, որդին Պաւթի: Բայա առնու զԹագն դուստր նորա Թաւմարն, բերեալ նմա այր զորդին Սարգոց Թագաւորին ըզ Սոսլան, որ առ զՊաւին քաղաք: Եւ 'ի գալ միւսոյ ա մին մեռաւ Շահի-արմէնն անորդի, և աւեր և սուր և գերուծիւն բազմացաւ 'ի վերայ աշխարհի նորա 'ի շըր ջակայ աղգացն: Եւ զի Թոռն Սիգենայ՝ Շահնշահ քեռորդի տեառն Վրիգորի կաթողիկոսի առնն Թեր կայր մահուան շահին, առեալ զիւրսն անկանի 'ի Սասունս. և անդ անկաւ 'ի ձեռս նորա Բէկդամուրն՝ որ էր իշխան ամենայն տան շահին. առնու 'ի նմանէ զերեզն որ Թառձեան¹ կոչի, և ուխտիւ արձակեաց զնա, որ և ստեաց ուխտին 'ի տիրելն իւրում ավառոյ շահին. և զայն ևս և զամենայն Սասունք՝ եհան 'ի նմանէ, և արկ ընդ հարկաւ զեկեղեցիս և զուխտս:

Ի վեցհարիւր երեսուն և չորս Թուին բմբռնեցաւ Սուբէն 'ի բրնձէն, և Թափեաց զնա Լեոն եղբայրն իւր, որդին Ստեփանեայ, որդւոյ Լեոնի, որդւոյ Ստեփանեայ, որդւոյ Սոբէնայ, որ տիրեաց եօթանասուն և երկու բերդից և զօրացաւ 'ի վերայ Յունաց և Պարսից, և արար ընդ հարկաւ զԼիճասլան սուլտանն մէջերկրեայ²:

Ի վեցհարիւր երեսուն և հինգ Թուին առին Բնեցիք զՊառաքար զհայրենիս տեառն Բարսղի, յանխնայ կոտորելով զորս անդ, բաց 'ի կանանց և 'ի մանկանց: Օր լուեալ Բիշէրն ամիրայն Պանայ ճողէր զմօրուսն, և սեաւ զգենոյր 'ի վերայ կնոջն և որդեացն որ անդ, և 'ի վերայ զօրացն կոտորման. և 'ի քրիստոնէից՝ փառաւորիւր սուրբ Երրորդուծիւնն:

ՀԹ. Իսկ 'ի վերայ Յունաց Թագաւորեաց Փիսիկն որ և Սահակ, և յարոյց հալածանս և չարչարանս հայադաւան աղգաց, զի դարձցին յաղանդ նոցա. վասն որոյ գրէ առ նա աղերսանս պատրիարքն Վրիգոր խաղաղանալ ընդ Ժողովրդեանն Բստուծոյ. և ոչ լուաւ նմա, այլ զյողովս դարձոյց 'ի կրօնս իւր, և զայլս հալածականս արար. ուր կային երեք եպիսկոպոսի ա-

1. Թառձեան կամ հովեանս համալիճակ էր ըստ վարչութեան: յիշատակի 'ի հարօն, որ 'ի Ժամա- 2. Գլըճ-ասլան, սուլտան Ի նակի պատմութեանս ընդ Սասնոյ կոնիոնի:

Թուք և հազար և վեցհարիւր քահանայք • զորս 'ի մի հաւաքեալ բռնադատէր , յորոց սակաւք զերծան ամբողջ հաւատով : Եւ զայսպիսի աղէտս գրեաց յարեւել տէր Գրիգոր • և խոշորեալ¹ սրտիւ ոչ ինչ կարացին առնել : Բռաքէր և նոյն պատրիարք եպիսկոպոս մի Գրիգոր անուն 'ի Պապն հռոմայ վասն վտանգին , որ 'ի Յունաց կրէին հայք , և զի խնդրեսցեն աղօթս և օրհնութիւնս , որպէս և առաջինքն , զոր կարի մեծարեաց Պապն , և ետ պատարագ առնել և հաղորդեցաւ (!) , և զգեցոյց նմա զիւր քահանայապետական հանդերձն : Եւ հաւաքեաց առ ինքն զամենայն պատուաւորս , զկայսրն Բլամանաց , և զԹագաւորն Բնկիզաց , և զԹագաւորն Փռանցիսաց , իւրեանցայովքն • և զպատրիարքն Բլամանաց՝ որ ունի քսան և հինգ հազար ձիաւոր • և զարհի եպիսկոպոսն Սպանիոյ , որ ունի քսան հազար ձիաւոր , և զարքեպիսկոպոսն սուրբ Յակոբայ՝ որ տիրէ հինգ հազար ձիաւորաց • և զմեծ արքեպիսկոպոսն մեծի քաղաքին Սելանայ , որ տիրէ երեսուն և վեց հազար ձիաւորաց • և յայսմ կողմանէ զպատրիարքն Երուսաղէմի : Եւ 'ի խորհուրդ մտեալ նոքօք՝ գրեաց գիր հրամանաւ սուրբ առաքելոցն 'ի նոցա երեսաց , եթէ հայոց պատրիարքն յայնկոյս ծովու իշխանութիւն կալցի 'ի վերայ հայոց և Յունաց և ամենայն ազգաց , որպէս մեք յայսմ կողմանէ երկնաւոր և երկրաւոր բանալեօք : Եւ վասն զի երկայն ճանապարհ է 'ի մէջ իմ և եղբօրն իմոյ , հայոց պատրիարքին , առաքեցի նմա զիմ վսկասն և զպսակն և զկօշիկն , զի զայն զգեցեալ պատարագեսցէ մատանեաւ հանդերձ : Եւ ասէ ցեպիսկոպոսն Գրիգոր • Տար և զգեցո պատրիարքին • և յայնմ հետէ նմա լիցի իշխանութիւն յաւիտեանս յաւիտենից² :

2 • ԲՆԼ 'ի վեցհարիւր երեսուն և վեց Թուին եղև զի վաճառականք Սալահաղնին անցանէին ընդ Պաղեստինէ չորեքհարիւր ուղտուց բարձեալ ագնիւ կարասի , զոր կոմմն Տրապօլեաց իմացոյց Թագաւորին Երուսաղէմի , և էառ հրաման յաւարի առնուլ : Օր լուեալ

1 • Այսպէս ամենայն օրինակք : միայն է Թղթակցութիւնն և առա-

2 • Մեծաբանութիւնք նմանաբուն ընծայից առ մերս հայրաձայն Դաշանց Թղթոյ • բայց ստոյգ պէտ :

Սալահադինն յղեաց և խնդրեաց միանգամ և երկիցս, գոնեայ զծառայան միայն, յիշեցուցանելով զուխտ երդմանն՝ որ 'ի մէջ իւրեանց, և ոչ լուաւ. վասն որոյ զայլացեալ գայ 'ի վերայ նորա : Եւ եւ ընդդէմ՝ նորա թագաւորն Երուսաղէմի երեսուն և վեց հազարաւ 'ի դաշտն Հերմոնի, և նենգութեամբ կոմսին Տրապօլեաց զտեղի առեալ յոստ մի անջրդի՝ փակեցաւ 'ի Թուրքաց, և ըմբռնեցաւ սաստիկ հարուածովք, և առան ամենայն քաղաքք ծովեզերեայք, և ապա Երուսաղէմ : զորոյ զենակիչս ոչ հրամայեաց կոտորել, այլ վաճառել զկեանս նոցա, կտրելով զին արուի՝ տասն դահեկան, և իգին հինգ. և զայլ ամենայն ինչս իւրեանց առեալ զնասցեն յս և կամեսցին, և արարին այնպէս : Իսկ աւնորէն կոմսն՝ որ միաբանեալ էր ընդ Սալահադինն 'ի ծածուկ, հարեալ 'ի Տեառնէ սատակէր. և երթեալ Սալահադինն 'ի վերայ բերդի նորա՝ խնդրէր զկինն և զբերդն. և նա խնդրեաց պատանդս յերևելի արանցն՝ զի գնասցէ առ նա, և լիցի նմա կին. և առեալ 'ի ներքս եհատ զգլուխս նոցա և ընկեց արտաքս, ընդ որ զարհուրեալ 'ի բաց դնացին : Քանզի լուան զհամբաւ գալըս տեան մեծի թագաւորին Լլամանաց, որ գայր 'ի գոյժ սգոյ սուրբ գերեզմանին և ամենայն քրիստոնէից, հարիւր յիսուն հազար հեծեալ առաքելով ընդ ծով. որք եկեալ պաշարէին զԼլքայ. և ինքն գայր ընդ ցամաք անհուն բանակօք ընդ աշխարհն Յունաց, առնով 'ի նոցանէ զԼլեռիաւ քաղաք և զՓիլիպուպօլիս¹ և զԼլգրիանուպօլիս և այլ յովով բերդս և աւանս. և առաքէր զորդի իւր յառաջագոյն 'ի վերայ Կոստանդնուպօլսի, և խառնէին հալածեալքն 'ի կիռ Սահակայ մերքն՝ 'ի նոսա, և բազում առնէին աւերս 'ի նոցանէ վառեալ նախանձու :

Իսկ Կոստանդինուպօլսացիք խնդրեցին ողորմու թիւն, և ետուն հարիւր կենդինար ոսկւոյ և երկու հարիւր արծաթոյ, և ճրի անցուցին զամենայն բազմութիւնն, զոր առեալ էին 'ի Բլախաց² և 'ի Բուլղա-

1. Վերիա և Փիլիպուպօլիս լիփլի :
 քաղաքք Թրակիոյ (Բուլղարի), 2. Բլախք՝ Վլադք կամ Ուսյժով կոչին Գարապերիա և Փիլլահք :

րաց, յորովութեամբ գանձուց 'ի յանցանէն ընդ աշխարհս նոցա : Իսկ որդիքն Խլիճ-ասլանայ ոչ լսելով հօրն իւրեանց՝ Ուճին թուրքոյն արարին ընդ նոսա պատերազմ, երեսուն և երեք օր ոչ մեկնելով 'ի նոցանէ՝ մինչ և հարան և կորեան 'ի նոցանէ, և այնքան սովեցան՝ մինչ զի ութ և տասն օր անսուաղ կացին 'ի բերդոյ հողոյ . և մինչ 'ի Կօնն կերան վաթսուն հազար ձի . և առեալ զԿօնն կոտորեաց, և նստաւ անդ : Եւ երիցս անգամ դեսպան յղեաց առ Լեօն, և ոչ հասաւ առ նա . և իբրեւ ել 'ի Կօնն՝¹ եհաս զիր 'ի պատրիարգէն Ղրիգորոյ, եթէ Լկաք մեք մինչ և 'ի Սիս քաղաք, և մնամք քեզ աստ : Եւ թագաւորն ժողովեալ զամենայն մեծամեծս իւր՝ ետ կարգալ, և 'ի խնդութենէն լացին . և գրեաց պատասխանի՝ եթէ Մարտի 'ի հինգ ամբո հրամանաւ կամիմ բանալ անդաստան հայոց, և ապա գնամ յերկիրն իմ . և ահա ունիմ թագ և զգետ, զի օճցես թագաւոր հայոց՝ զով ընտրես : Եւ ասէր 'ի լսելիս ամենեցուն, եթէ Սինչ տեսանեմ զՊարոնն իմ, և զսուրբ Պետրոս՝ զպատրիարգն Ղրիգոր, ոչ ասեմ զոր ինչ կայ 'ի սրտի իմում : Եւ եկեալ 'ի Սելեկիա², գտեալ հուն՝ անցին ընդ գետն ամենայն զօրն . և թագաւորն ոչ անցնդ հունն, այլ ասաց ննջել յայնկոյս գետոյն սակաւ մի : Եւ յորժամ խաղաղեցան մեծամեծք նորա, յարեաւ ինքն և երկու արամբք եմուտ 'ի գետն, և զմինն 'ի նոցանէ խլեաց գետն և տանէր . և թագաւորն օգնելով նմա չպահեաց և ինքն, կորոյս զքրիստոնեայք, և հեղձաւ 'ի գետն, և զմարմինն առեալ տարան 'ի Սիս : Եւ 'ի զօրացն բազումք նաւեցին 'ի յերկիրն իւրեանց . քանզի էր և որդի մի կրտսեր թագաւորին, և այն ևս մեռաւ երթեալ 'ի յԱբայ : Իայց քանզի թագաւորն Լնկիլզաց և միւս ևս այլ ընդ նմա զայնու աւուրքք եկին առին զԼիպուոս, և լուեալ վասն անգլուխ մնացեալ զօրացն՝ որ զԱբայ էին պաշարեալ՝ հասին նոցա 'ի Թիկունս, և առեալ գբաղաքն՝ սատակեցին տասն հազար ընտիր այր 'ի զօրացն Սալահադինն, և զինքն իսկ գլխովին՝ որ եկն յայցելու-

1. Կօն է Իկոնինոն, Գօնեա :

Եւ գետն յի-

2. Սիս Սելեկիա 'ի հուսիս յաւելալ է Կալիւկադնոս, այժմ Կէօք-ընտեան սահմանս Կիլիկիոյ է, սու :

Թիւն իւրոցն , առաջի եղեալ տարան կոտորելով մինչև յԱ՛սիական¹ , և յորվս յամիրացն ձեռնակալեալ տաւրան յայնկոյս ծովուն . և վերստին առին զամենայն առեալն ՚ի Թուրքաց՝ բաց յԱրուսաղէմէ , որ ասեին մինչև եկեցէ օր այցելութեան նորա :

ՁԱ . Ի սոյն ժամանակս ոմն ՚ի գլխաւորաց Սալահադինին գայ ՚ի վերայ Սանձկերտոյ , և պաշարեալ զնա՝ ոչինչ կարաց առնել , զի նորանշան ձիւն եկն ՚ի վերայ նոցա ՚ի մէջ ամսրան . և դարձաւ և սատակեցաւ ՚ի ճանապարհին , և Բէգդեմուրն շնորհ կալեալ քրիստոնէիցն՝ սկսաւ պատուել և սիրել յայնմհետէ գործատոնեայն :

Օայնու ժամանակօք Թարգմանեաց Սխիթար պատուեալ քահանայն կաթողիկեցի² զպատճառս խաւարման արեգական և լուսնի , ՚ի պարսկէ միօջէ Ոճիէ անուն , զոր ասէր Թարգմանեալ ՚ի յունաց ՚ի պարսս , և Թէ Յոյնք ՚ի յԱնովքայ մարգարէութենէն ունէին . որ ասէր Թէ արեգակն բնութեամբ ոչ երբէք խաւարի՝ այլ ՚ի լուսնէն լինի պատճառն . յորժամ ՚ի միում կենդանակերպի դիպին արեգակն և լուսին , և ժամ իցէ ծննդեան լուսնի , և անդ դիպին Թանձր ամպքն կոչեցեալ ռաստ , և կամ զանապն³ . զոր Թէ սոքա մերձ ոչ լինին՝ ոչ է ժամ խաւարման . Թէպէտ ժամ իցէ ծննդեան լուսնի , և իցեն ՚ի միում կենդանակերպի . ապա Թէ իցեն մերձ՝ խաւարի արեգակն . Թէ բոլորն հանդէպ է միմեանց՝ բոլորն խաւարի , և Թէ մասամբ ինչ՝ առ ՚ի շեղ մասն նսեմանայ . և որ մեզ երևի՝ պատեան լուսնին է և ոչ արեգականն աման , որպէս որ եղև ՚ի վեցհարիւր քսան և հինգ Թուին մեծ խաւարումն : Իսկ լուսնին խաւարումն լինի՝ յորժամ վեց կենդանակերպօք հեռի լինի յարեգակնէն , և զանապն և ռաստն ՚ի նոյն կենդանակերպի , մութ ամպք չտան առնուլ լոյս յարեգակնէն , և ստուեր Թանձրութեան երկրի անկանի ըզլուսնաւն , խաւարի լուսինն . Եթէ զոյգ և կշիռ միմեանց կայցեն՝ բոլորն խաւարի , իսկ եթէ առ ՚ի շեղ լինի՝

1 . Ասկալա՝ Ասկաղոն քաղաք յեգերս Պաղեստինայ :

2 . Սխիթարդ՝ պատմիչն է նախայիշեալ . տես յերես 92 :

3 . Զանապն ۛنۛب և Բաստ ۛصۛت , նշանակեն զհանգոյցս լուսնի ՚ի վերայ խաւարման ծրին , և զկէտն՝ յորում դիտի աստղն :

ապրեալ մասն լուսաւորի յարեգականէ : Օչայ աշխա-
տեալ ծրաբոլորին փոխեաց 'ի մերս :

2Բ. Յաւուրս ժամանակացս այսոցիկ էին փառա-
ւոր իշխանքն Օւքարէ և Իւանէ որդիք Սարգսի, որ-
դւոյ Սարհամայ, որդւոյ Օւքարի յորդւոյ Սարգսի,
'ի Քուրդ ազգէ, հատուած եղեալ առ Թագաւորսն
Չորոգետոյ, որ 'ի Բաղրատունեաց ազգէ, հաւատա-
ցին 'ի Քրիստոս, և պատուեցան. և տուաւ նոցա տուն
բնակութեան Խոշորնի. և զի արիագոյնք էին, յառա-
ջեցին օր քստ օրէ 'ի բարձ և 'ի պատիւ : Եւ յաւուրս
Թաւմարին առաւել փառաւորեցան, և ետ նոցա զԻ-
ռէ. և ինքեանք քաջութեամբ իւրեանց Թափեցին 'ի
Թուրքաց յովմ բերդս և դաւառս 'ի սուղ ժամանա-
կի. քանզի 'ի վեցհարիւր քառասուն Թուին առին զեր-
կիրն Շիրակայ. և 'ի վեցհարիւր քառասուն և հինգ,
առին զԻնբերդ¹. և 'ի վեցհարիւր քառասուն և ութ
Թուին առին զԻնի. և 'ի վեցհարիւր յիսուն Թուին
առին զԻջնի. և 'ի վեցհարիւր յիսուն և երկու Թը-
ւին առին զԻուին. և 'ի վեցհարիւր յիսուն և հինգ
Թուին առին զԵլարս՝ Թագաւորին². և ապա զԻե-
տաբակս և զՉարեքն³. և եւ անուն նոցա ընդ ամե-
նայն երկիր : Բայց Իւանէ խաբեալ 'ի Թագուհւոյն
Թաւմարայ՝ տկարացաւ 'ի հաւատոյն⁴, և անյաջողեալ
նմա ըմբռնեցաւ գերի 'ի Սլաթ. և եղբօրն արիական
անուամբ՝ ազատեցաւ դարձեալ, զգուստր իւր տալով 'ի
կնութիւն Սէլիք Բշրաֆին տեառն Սլաթայ : Իսկ
Օւքարէ եղբայրն Իւանէի մնաց 'ի սեփհական հա-
ւատն. սակայն կամեցաւ զտօն Տիրամօրն և զխա-
չին 'ի պատկեր աւուրն տօնել, և զճրագալոյցսն չու-
ծանել, և կրօնաւորաց միս չուտել, և կենդանոյն⁵ պա-
տարագ մատուցանել. և վրանով պատարագել 'ի բա-
ցեայ՝ դպրօք և սարկաւագօք. վասն որոյ առաքեաց առ
Լևոն որ այն ինչ օծեալ էր Թագաւոր 'ի Ֆառնգաց և

1. Անբերդ վիճակ՝ մասն Արա-
գածոտան :

2. Այսպէս 1000. Թուի Բա-
գատունիսն լինել :

3. Գետաբալէ և Չարեք բերդք
'ի հիւսիսակողմանս և յարեւել
Արցախոյ :

4. Իւանէ միաբանեաց ընդ
Վիրս և ընդ Յոյնս 'ի դաւանու-
թեան :

5. Որպէս վասն յիշատակի
ննջեցելոց, նոյնպէս և վասն հոգե-
ւոր օգտի բարեպաշտից կենդա-
նեաց :

Յունաց , առաքելով նմա թագս 'ի վեցհարիւր քառասուն և վեց թուին . և էր ճոխ և յաղթազգեաց և հարկադիր և լծատանջ ամենայն շրջակայ ազգացն : Իսկ նոքա յամեցուցին զպատասխանին , վասն զի յետ տեառն Վրիգորի առ Տէր փոխելոյն՝ էառ զաթոռն Վրիգորիս , Տղայն՝ կոչեցեալ . զոր կալեալ Լևոնի եդ 'ի բանտի զկնի ամի միոյ , որ և կամեցաւ ելանել 'ի բանդէն բերդին , պարանաւ իջմամբ , և մեռաւ , կտրելով պարանին : Եւ զաթոռն էառ Լպիրատն , ամս , հինգ : Եւ ապա տէր Յովհաննէս , որ կայր ապստամբ 'ի Լեւոնէ , յորմէ վշտացեալ թագաւորին Լևոնի՝ դնէ կաթուղիկոս զտէր Վաւիթ յԱրքակաղնին : Եւ յերկպառակութենէն անտի հազիւ եկեալ 'ի մի կամս՝ ամենեքեան հաւանութեամբ արարին պատասխանի , առնել Օւքարի՝ զոր խնդրէ . զի չէ , ասեն , արտաքոյ գրոյ , և մեր է սահմանդ հայրենի , և յաւերմանէ եկեղեցւոյ է խանգարեալ : Իայց 'ի յարեւել միանգամ և երկիցս արար ժողով՝ կատարեալ արանց՝ 'ի Լուսն և յԼ՛նի , և ոչ եղև ընկալեալ . գուցէ , ասեն , և ամենայն իրօք հարկեալ լինիմք զնալ զկնի աղանդոյն Յունաց և Սրաց :

Իսկ 'ի յաւուրս ժամանակաց Թամարայ թագաւորին Սրաց , զօրացան քրիստոնեայք . թէպէտ ընկէց զայրն Խուս , և էառ զ()սն Սօսլան , որ ելից զԼ իրս գերութեամբ և աւարաւ 'ի Թուրքաց . յորմէ ծնաւ միամօր որդի , և կոչեաց զնա Լաշա , և ինքն կալեալ զթագն ամս քսան և երեք՝ վճարի : Եւ նստի յաթոռն Լաշայն , որ 'ի զօրացն կոչեցաւ Վեորգի , 'ի թուին վեցհարիւր յիսուն և եօթն³ :

29. Ի վեցհարիւր յիսուն և ինն թուին մորեխն աւերեաց զբազում գաւառս , յորում ժամանակի մեծն Օւքարէ աւերէր զտունն Պարսից մինչև յԼրտաւիլ քաղաք , առնով 'ի նոցանէ զվրէժ արեան քրիստոնէից ,

1. Ոչ Գրիգոր Տղայն մակահունանեալ Կ , այլ ծ Գրիգոր , արգարև աղայ տիօք և մաօք , որ և Քարավէժն կոչեցաւ :

2. Արքակաղնի վանք՝ շինեալ 'ի Լևոնէ Ա թագաւորէ , հետաքննե

լի 'ի սահմանս Սոյ :

3. Ըսմ մահուն Թամարայ թագուհւոյ՝ զոր թագաւոր գրէ մերս , ոչ նշանակի ստուգիւ 'ի պատմութեան Սրաց :

ըստ որում և զաղօթատուն նոցա լցեալ արամբ՝ այրել հրամայէր, զոր լինել իշխանացն՝ որք 'ի Վախճանու եկեղեցիսն, և կուռայքն և մուղըրքն՝ սուրբ քահանայիցն, որ 'ի Ղազուան զէնեցան, և արեամբ նոցա ներկաւ պարիսպ եկեղեցւոյն : Եւ դարձեալ յայնր կոտորուածէ՝ կատարի 'ի տէր ուղղափառ և ամբիծ հաւատով, և թաղի 'ի սուրբ ուխտն Սանահնին, 'ի վեցհարիւր վաթսուն և մի թուին, թողլով տղայ մի հնգամեայ (ահնշահ անուն, ('ի պատիւ տէրութեանն լ'նւոյ կոչեցեալ¹), զոր դարձոյց յաղանդն (!) Վաղկեղոնի Սոշաքն զուգակիցն Լւանէի :

Եւ զկնի միոյ ամի կատարեցաւ սուրբ և սքանչելի վարդապետն Սխիթար, մականունն Ղոշ Վանձակեցին, և թաղեցաւ յիւրում ձեռակերտին 'ի Վետիկ, զոր շինեաց հրամանաւ Լւանէի քեռորդւոյն մեծի իշխանին Վրդին, որոյ հրամանաւ եկեալ իսկ էր յերկիրն Կայենոյ, 'ի Հինն կոչեցեալ² Վետիկ. զի յայնմ ժամանակի նա ունէր զԿայեան հայրենեօք 'ի Հասանայ Կայենեցւոյ շինողէ բերդին :

Ի վեցհարիւր վաթսուն և երեք³ թուին զՀաթերք յԼւանէ տուին տեարք նորա, զի մեռաւ Սաղթանգ բուն տէր նորա և որդիք իւր տարածամ. և միւս Սաղթանգ Սակուեանց, փեսայն Լւանէի, տէր Վերքին Սաչենոյ, թողլով երկու տղայս, զՀասան՝ որ 'ի գլխուանաց ջալալօրա, և զՕպարէ՝ որ և Վասրադօրա. զորս խնամարկէր Լւանէ մարքն իւրեանց Սյորի շահիւ : Որ և ապա յԱրուսաղէմ երթեալ և յամեալ, մեծաւ ձգնութեամբ կատարի յոլով դրուատիւք 'ի տէր : Եւ մեծն Լւանէ անուանի եղեալ քաջարութեամբ՝ առնու զՉարեքն և զամենայն շրջակայս նորա. և ապա ձեռն տուեալ ազգայնոյն իւրոյ՝ Սահրամայ որդւոյ Օպարիայ, առնուն զՀամբոր. և 'ի վեցհարիւր վաթսուն և ութ թուին առնու զՈրոտն⁴, և զմերձա-

1. () Ըստ հին Օ :

2. Հինն Վետիկ 'ի Մխիթոր գաւառի որ յեկից կուսէ ծովուն Սեւանայ, երկրաստան կործանմամբ աւերեալ. Մխիթար շինեաց ըզ'նորն ոչ հեռի 'ի հնոյն :

3. Հաթերք կամ Հայթերք բերդաւան յԱրցախ աշխարհի, 'ի Սիւնեաց կողման, որ է յարեւմուտս կոչոյ :

4. Որոտն հռչակաւոր բերդ և աւան Ծղուկ գաւառի Սիւնեաց :

կայ դղեական, թէպէտ ոչ զբովանդակ. քանզի երբ ունէին զնա Հայկազունքն¹, քառասուն և երեք բերդք էին նշանաւորք, և հազար չորեքհարիւր գեղք, և քառասուն և ութ վանորեայք. որոց սկիզբն աւերման եղև 'ի հինգ հարիւր յիսուն և երկու թուին, 'ի պատճառէ երիտասարդի միոյ մատուռակի Սէլիք-շահ սուլտանին, որ 'ի զնալն հայկազնի թագակալին² 'ի հնազանդութիւն սուլտանին, նեղէր զնա զինով խիստ³, մինչ խոստանալ նմա զգուստր իւր կնութեան, և նորա հանգուցեալ⁴ զգօտին՝ ցուցանէր սուլտանին ըստ իւրեանց սովորութեանն : Աւ զկնի անցեալ աւուրց՝ խնդրէր զխոստացեալն, և 'ի հարկանէն զնա նախատանօք՝ լինի նախանձաբեկ. և առեալ յորովութիւն զօրաց աւերէր զաշխարհ, մինչև ամենեկն քանդեալ ապականեցաւ. որում յետոյ տիրեալ հօրն իւանէ :

2Դ. Ի սոյն թուականի փոխի առ Վրիստոս պսակաւորն մեր Լ. և ոն, և առնու զթագն դուստր նորա միամօր, Լիլիսաբեթ անուն, որ ըստ Ֆռանգաց լեզուին Օպիլ կոչի, ածեալ նմա այր զՖիլիպն զօրդի տեառն ի նտաքու, զամս երկու. և զի ատելի էր նմա ազգս Հայոց, և զիւրսն մանաւանդ պատուէր զՖռանգսն, երգմնազանց եղեալ 'ի յեդեալ ուխտէն հայադաւան և հայասէր լինել, վասն որոյ և զպատուական թագն և զպաղատն⁵ առաքէր 'ի տուն հօր իւրոյ : Որում ոչ կարացեալ տանել իշխանացն, զնէն զնա յարգելանի՝ մինչև մեռաւ անդէն. և տան զաղջիկն՝ Հեթմոյ, որդւոյ Վոստանդեայ, մեծահոգի և հանձարեղ պատանեկի, որ էր անձնեայ և թիկնեղ և գեղեցկագիտակ երիտասարդ, պսակելով զնոսա պատրիարդին Վոստանդեայ, որ ժառանգեաց զաթոռն սուրբ՝ զկնի մահուան տեառն Յովանիսի 'ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն թուին. ոչ յարենէ և կամ 'ի պատուոյ, կամ 'ի մամոնայէ, այլ

1. Հայկազունքդ են աղնուաւոյն իշխանք Սիւնեաց սերեալք 'ի զարմից հայկայ :

2. Ստեփանոս Առաքելեան (գլ. կն.) ծանուցանէ զի Սենեքերիմ թագաւորն էր երթեալն առ Սէլիքշահ. մատուռակն էր Չարթ-

ման ոմն. և զսկիզբն աւերածին Սիւնեաց դնէ յամի 1103 :

3. Հ. Խսրապոյնս :

4. Մ. յսինքն հանգոյց գործեալ 'ի դատուլն :

5. Իմա զսպաս և զգանձս արքունի պալատանն :

ի չնորհաց Հոգւոյն կոչեցեալ, և յամենայն լեզուաց վկայեալ:

Եւ ի քան զձեռնադրին նորա միով ամառ՝ եղև շարժ ահագին, և փառ պաճուճազարդ եկեղեցին, որ ՚ի Սշակավանս¹ ՚ի մետասանն յունուարի ՚ի ժամ ճաշոյ, և չորս պատարագող ընդ մեծ զենմանն նուիրեցան: Իսկ ՚ի յերկինս տեսեալ լինէր ՚ի բոլորից աստղ նիզակաձև զամենայն գիշեր. որք երկոքեան ցոյցքն նըշանակէին զշարժումն խաղաղութեան աշխարհի ՚ի խռովութիւն նիզակաւոր թշնամեաց. որպէս և եղևն իսկ ՚ի գալ թուականին ՚ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն: Օ օր ինչ օտարագէմ և այլալեզու շարժեալ ՚ի Ղին և ՚ի Սաչին² աշխարհէն, Սուղալ և Թաթար անուն կոչեցեալ՝ եկին մօրն յերկիրն Պուգարացոց առ դաշտավայրօքն, ՚ի կողմանցն Բլուանից, իբրև թէ քսան հազար. և կոտորէին զամենայն կենդանի՝ զորս գտանէին, և փութով դառնային: Օ որոց զհետ մտեալ ամենայն ուժով Սաչն՝ հասանէ առ գետոյն Կոտմանայ. և պարտեալ ՚ի նմանէ՝ ապրի փախստեամբ հանդերձ Խւանէիւ, զորոյ երիվարին ածէր զջիւն իշխան ոմն՝ զրկեալ ՚ի նմանէ. բայց Սահրամ տէր երկրին՝ մեծաւ քաջութեամբ գնայ հանդէպ երեսացն սաստիկ կոտորմամբ՝ մինչև ցՎարդման, չգիտելով զայլոցն փախուստն:

Եւ ՚ի վեցհարիւր եօթանասուն և մի թուին կամեցան այսրէն դառնալ նոյնք. այլ զի գտին դեսպանք նոցա կազմ և հաւաք զՀայս և զԱլիս, և տարեալ զհամբաւն՝ ոչ համարձակեցան գալ, այլ անդրէն դարձեալ գնացին, յո և գնացին: Եւ ՚ի նոյն ամի. զօր բազում հատուածեալ ՚ի Հոնաց, զոր Խւչաղն³ կոչեն, եկեալ ՚ի Վանձակ միաբանեցան ընդ նոսա. և ՚ի գընալ մերոցս վստահութեամբ և անզգուշաբար ՚ի վերայ նոցա, հատուածեալք դարձան փախստեամբ, զբազումս

1. Մշակավանք ՚ի Կողբոփոր գաւառի Գուգարաց:

2. Ոչ ՚ի բնիկ Չինաց այլ և ոչ կարի հեռի ՚ի նոցանէ են բնավայրք Մոնկոլ կամ Մուղալ տոհմի, որ խառնեալ ընդ Թաթարաց՝ երկու

քեան անխտիր միով անուամբ կոչին:

3. Խւչաղ, Ղփչաղ, կամ Խըփչաղ կամ Քափչաք, տոհմ է Խաղազ-Թուրքաց ՚ի Ֆինեան ցեղէ:

սրոյ ճարակ տուեալ, և զոմանս կենդանի կալեալ 'ի փառաւոր ազատացն՝ եղին 'ի բանտի. ընդ որս և զՎրիգոր¹ իշխանն զկոչեցեալն որդի խաղաւակայ, և զեղբորորդին իւր զարիական և զքաջ նահատակն զՊապաքն անուանեալ. զորոց զվրէժն առին 'ի գալ ամին զօրքս մեր ջնջելով զաւելի մասն խաչաղին, 'ի գալն նոցա յերկիրն Մարգանաշատոյ²:

26. 'Իսկ 'ի վերանալ Թուխ մերոյ 'ի համարն վեց հարիւր եօթանասուն և չորս, երկոքին որդիքն խորազմն չահին³ պարտեալ և նեղեալ 'ի Թաթարացն⁴, գան երկերիւր հազարաւ, որպէս ասեն, ընդ Մարպարական երկիր 'ի յԱստանն Հայոց, առնուն զնա, և ընուն զգաշոն լայնատարած վրանօք. յորոց վերայ երթեալ մերքս՝ յաղթահարեալ կորնչին ոչ սակաւք, առ գեղաքաղաքին Վառնոյ, աւելի մասն՝ վիժմամբ ընդ խրամն խորխորատին, յաստուածասաստ բարկութենէն՝ 'ի վերայ Իւանէի. յաղագս նոր և օտար չարեացն, զոր գործեաց կին նորա: Վրանդի Պարկեշտ անուն երեց մի մեռեալ, հանել ետ 'ի գերեզմանէն և այրել, և շուն զենուլ 'ի տեղւոջն, վասն յաճախ ուխտականացն երթեկեաց⁵, զոր պատուեաց Մատուած իջմամբ լուսոյ 'ի վերայ նորա. ակներև բերդաքաղաքին Բջնոյ, ուր և հիմն արկին եկեղեցւոյ⁶, ելեալ 'ի բանս բանսարկու առն միոյ, զոր շանթակէզ արար Տէր 'ի նմին գիշերի, յորում 'ի տուընջեանն զայնպիսի անցս կրեցին:

'Իսկ սուլտանն յաղթազգեաց պերճանօք յանհոգս եղեալ, կոխէ բազում տեղիս: և ընդ կրունկն դարձեալ 'ի Վաւրէժ, զկնի ամի միոյ գայ ընդ կողմն դաշտավայրացն Վազայ 'ի Տփլիս. և բազում ոճիրս գոր-

1. Գրիգորի՝ իշխան է խաչենոյ, իսկ եղբայր իւր՝ հայրն Պապաքայ՝ կոչի վասակ:

2. Վարդանաշատոյ երկիրն է միջանկիւն խառնրոցոց Կուր և Երասխ գետոց:

3. Խորագմ չահն է Մուհամետ և որդի իւր Մուհամետ Ճէլալիւտ տին, որ եկն ընդ Վարպատական (Մարպարական) յԱլթարատ և էառ զԻուլին (Աստանն Հայոց). խաղաց 'ի վերայ նորա Իւանէ զօ-

րօք Վրաց և Հայոց. այլ զնրա խուսական ձայն գիտին իւրեանց՝ խուճապական կարծեցեալ 'ի փախուստ փութացան, և ընդ վախս Գառնոյ գահավիժեալք կորեան շատք 'ի զօրունէն 'ի խորխորատս ձորոյն:

4. Հ. յաւելու արեւելից զօրացն Էրասխայոյ:

5. Հ. 'ի նշխարս ասկերաց նորա:

6. Հ. յաւելու. զոր Էրասխ քառնէլ զպապիւն հայ փառանային:

ծեալ դառնայ 'ի վերայ Խլաթայ . և առեալ զնա և հարստացեալ՝ երթայ 'ի հռոմք 'ի վերայ Լաւորն սուլտանին և Սէլիք Ըշրաֆին . և մեծապէս խորտակումն կրեալ 'ի զօրն , փախչի սահաւութի 'ի Սուղան՝ 'ի դաշտն ամենունակ զամենայն պէտս մարդոյ և անասնոյ . յորոյ վերայ հասանէ վաղվաղակի Տաթարն , որ հանեալ էր զնա յիւրմէ աշխարհէն յառաջագոյն , և անտի դարձուցանէ զնա 'ի փախուստ դէպ 'ի յԱմիթ . և յանգէտս մեռանի 'ի փախչելն , թէ սրով թալաւորին , և թէ որպէս ասեն՝ յիւրայոյն ոմն մի՝ զորոյ մերձաւոր սպանեալ էր 'ի կարճոյ , և սրտառեալ կայր վասն այնորիկ , և յաղագս անհանգիստ շրջեցուցանելոյն զնոսա . և այնպէս խնդրեցաւ վրէժ արեան անձանց անմեղաց : Իսկ թալաւորն կոչեցեալ որ եկեալ էր յառաջագոյն սահաւութի 'ի վեցհարիւր վաթսուն և ինն թուին , և կամեցաւ դառնալ 'ի վեցհարիւր եօթանասուն և մին՝ և ոչ վստահացաւ , յաւելեալ յինքն անհուն բազմութիւն առաջնորդ ունելով զՉարմաղանն կոչեցեալ զօրապետ , գայ 'ի Գանձակ շահաստանի 'ի վեցհարիւր եօթանասուն և չորս թուին . պաշարէ զնա աւուրս ինչ և առնու . և կոտորէ անողորմաբար , բաց 'ի մատաղ տղայոց և 'ի կանանց՝ յորս հաճէին : Եւ յայսմանէ ոյժ առեալ մտանէն 'ի թագաւորութիւնն Սրաց , և բաժանէն զանուանի տեղիս գաւառաց , և զբերդս ամուրս մեծամեծ իշխանացն՝ զորս Նոյինս¹ կոչէին . որք երթեալք յիւրաքանչիւր վիճակեալ զղեակս գաւառացն՝ վաղվաղակի մատնեալ լինէին 'ի ձեռս նոցա , 'ի պատուհաս մեղացն մերոց : Չաղաղա նոյինն էառ զՅուէ քաղաք , և որք յայնր կողմանէ գաւառք . Գողաղա նոյինն՝ զՎայեն բերդ , ուստի հանին զԷազն² տէր երկրին . և մեծն Չորմաղանն՝ զԴնի և զԿարս , և զմերձակայսն . Գատաղա նոյինն՝ զկողմանս Չարեքին , զԿետաբակուց և ըզՍարդանաշատու : Իսկ Սողար նոյինն 'ի բաժնի առեալ զբերդս գաւառաց մեծ իշխանի Սահրամայ³ , և

1. Նոյին լաւ ևս Նոյան , ըստ Մողղաց նշանակէ բիւրասպետ :

2. Աւագ որդի Իւանէի եղբոր մեծին Չաքարիայ :

3. Վահրամ որդի Չաքարիայ տեառն Գագայ և Տաւուշոյ , ինքն մի իշխանաց Խաչենոյ և Ժառանգ Կիւրիկեան թագաւորաց Աղուա .

նախ առնու զԸ ամբոր հնարիւք . և Վ ասրամ որդւոյն
Բղբուղայիւ փախչի տեղւոյն 'ի տեղի, մինչև գիտաց
եթէ ինայեն 'ի հնազանդեալս՝ որք կամօք խոնարհին
'ի ձեռս նոցա : Եւ ապա եկեալ առնոր զառեալն 'ի նոցա
նէ զգղեակս և զգաւառն՝ որ սեփական լեալ էր նոցա
'ի հայրենեաց . որ և զամենայն առեալ էին , զՏա-
ւուշ¹, զՎածարէթ², զՏէրունականն³, զԼորդեանքն⁴,
զՎաճնաբերդ⁵ որ էր Կիւրիկեանց Բոխարթանայ .
զԼոր բերդ⁶ որ էր Վասակայ Թագաւորազնին , և ըզ-
Վաւազինն⁷ անմարտնչելի ամրոց , և զՎազ անուանի
բերդ , և գաւառ 'ի Վազկայ⁸ Թագաւորէ շինեալ ,
ուր կայ հոգակաւոր և սուրբ ուխտն խաչ և եկեղեցի
յանուն սրբոյն Սարգսի զօրավարին , օրհնեալ 'ի սրբ-
բոյն Ստրովբայ վարդապետէն և Թարգմանչէն Հայոց ,
որ կայ 'ի գլուխս Վազայ , և հայի 'ի դաշտն լայնանիստ
և երկայնատարած . և զայլ ամրոցս⁹ և զգեօղս և զա-
գարակս . ամենեքեան տուեալ լինէին 'ի ձեռս նոցա 'ի
սուղ Ժամանակս , անվաստակ և առանց աշխատու-
թեան . զի գիտասցուք եթէ ձեռն Տեառն է որ ետ
զաշխարհս մեր առաջի աչաց մերոց կերակուր օտա-
րաց¹⁰ :

22 . Եւ սկիզբն 'ի սրբութեանց իւրոց և 'ի սրբոց
արարեալ , առեալ լինէր նեղեալ 'ի կարօտութենէ պի-
տոյից , և աւելի 'ի ջրոյ , քարայրն վստմականին համ-

նից , որոց կալուածք էին յիշեալքդ
'ի ստորեւ :

1 . Տաւուշ , Տայուշ , կամ Տաուշ ,
'ի հիւսիսակողմն Ուտիոյ աշխար-
հի , Տուշքատակ գաւառ հին :

2 . Վաճարէթ 'ի նմին Տաւուշ
գաւառի , այլ իսկական տեղին
անյայտ :

3 . Տէրունական բերդ 'ի դաշտին
Կոտմանայ մերձ յԱլլտե գաւառ
Ուտիոյ , 'ի վեճակի՝ այժմս յա-
նուն գետակին՝ Հասանայ-ձոր կո-
չեցելոյ :

4 . Երգեանի կամ Երգեշնի
բերդ 'ի Տայուշ գաւառի :

5 . Մաճնաբերդ , 'ի Տայուշ ,
ամօռ Կիւրիկեան արքազարմից
յ'ԺԲ գարու :

6 . Երբէք , միւս ամօռ ար-
քայազանց , 'ի կողմանս Հասան-
ձորոյ :

7 . Վաւազին կամ Գաւազին ,
Կեվերէն քաղէ 'ի Թուրքաց կոչե-
ցեալ . քարաբլուր միապաղաղ և
բերդ 'ի դազաթանն :

8 . Վազիկս այս հնագոյն Թուր-
քան զամենայն ծանօթ Թագաւորս
Բագրատունիս և Կորիկեանս :

9 . Հինն . և զայլ ամրոցս , և զայրն
վեճակի՝ որ կային 'ի մայրիս և ծոր-
ծորս և 'ի յորսիս գաւառաց , գեղից և
ագարակաց , որք և ամենեւեան , և այլն :

10 . Հինն յաւելու . ընդ որս և զա-
ղիքաւորն զայն և զգալնայեղոցիին
պիւրագոտնից , նախ քան զառնելալս .
սկիզբն . և այլն :

բաւատենչ և արդիւնական վարդապետին Սանա-
կանն¹ կոչեցեալ • յորում ինքն իւրայովքն ամրացեալ
էր աշակերտօք և այլովք գալթականօք յողմիւք՝ ի նա
ապաւինելօք • որոց տուեալ զանձն փոխանակ քրիստո-
սաբար՝ զնայ գերի, աղատելով զնոսա, և ժամանակս
ինչ շրջեալ ընդ բանակս խուժական ազգին վաճառի
քրիստոնէիցն՝ որք ՚ի բերդն Պագայ • որք գնեցին ոչ
հրէաբար ՚ի մահ նախատանաց, այլ տիրանման յազա-
տութիւն փառաց (յիսուն դահեկանսա, աւելի քան
զՏէրն : Ըսյնքան ժլատ էր վաճառողն Տեառն, և դիւ-
րագին և թեթև ունէր, որում ինքն էր արժանաւոր²) :
Յետ որոյ կեցեալ ամն հնգետասան ՚ի փառս Բստուծոյ
և յօդուտ բազմաց, հանգչի ՚ի Քրիստոս ՚ի բազմա-
վաստակ ճգնութեանցն ՚ի խորանս լուսաւորչացն աշ-
խարհի, յեթն հարիւր թուականին, ՚ի յութևտան
մարտի և ՚ի տան յարեգի հին զուգիւն, ՚ի յաղու-
հացսն յաւուր շաբաթի, ՚ի յիշատակի Սվրենդի և եղ-
բարցն իւր ՚ի կարգի • և ըստ մեզ՝ Կիւրդի Լըրուսաղեմի
հայրապետի, առնելով տօն վերին Լըրուսաղեմի, որ աս-
տէն տօնիչ և գգուիչ էր զաւակացնորա, որդւոյն լուսոյ
՚ի փառս փեսայի նորա, անմահ թագաւորին Յիսուսի
և հօր իւրում և հոգւոյն սրբոյ • զհարիւրապատիկն
աստէն թողեալ զանուն քաջութեան յաշակերտս իւր,
և ՚ի գիրս գանձուց եկեղեցւոյ, զոր ամբարեաց ՚ի շնոր-
հացն Բստուծոյ և ՚ի յստակ մտաց ծննդականաց :

25 • Ըրդ ՚ի վեցհարիւր ութսուն և հինգ թուակա-
նէն հայոց մինչև յեթն հարիւր չորեքտասան, յորում
եմքս մեք, զոր ինչ արարին ազգն նետողաց, ընդ աշ-
խարհս և ընդ իշխանութիւնս, որ յայսմ կողմանէ ծո-
վուն մեծի, ընդ Պարսս և ընդ Բղուանս, ընդ հայս
և ընդ Սիրս, և ընդ աշխարհն հռոմոց կոչեցեալ •
ուր էին բնակեալ հայք և Բսորիք, Յոյք, և Տաճիկք
և Թուրքմանք, գրեալ են մանրամասնաբար փառաւո-
րեալ հայրն մեր Սանական վարդապետն, և հարա-

1 • Սանական վարդապետ Յովհաննէս, հոգաւոր ՚ի հեղինակս
ԺԴ դարու առաքինակրօն վարուք և գիտութեամբ • վարժապետ հե-
ղինակիս և Կիւրակոսի պատմչի :

2 • () Ըստ հին Օ :

զատն մեր Արարիկս վարդապետն հօրն համանման .
 զոր մեք ոչ համարձակեցաք երեքկնել կամ բազմաբա-
 նել , այլ համառօտ բերել միայն զթիւ ժամանակին նը-
 շանաւոր իրաց և գործոց յիշատակօք 'ի լրումն մերոյ
 գործառնութեանս՝ յոլով ժամանակօք սկսեալ և թերի
 թողեալ պատկառելով 'ի գրողացն պատուոյ՝ զոր վերա-
 գոյն յիշեցաք . թէպէտ և չկարէ բան և նիւթ պեղել
 և 'ի յիշումն ածել զյորդութիւն բազմութեան մեղաց
 և յանցանաց և անզգամութեան մերոյ , ըստ որում և
 ոչ զհատուցումն վրիժուց արդար դատաստանին Մտու-
 ծոյ : Սանաւանդ եթէ գոյ հնար թուել զհատուց-
 մունս , և զհամար չարեացն մեր ոչ բնաւ . որում յաղ-
 թեաց և միշտ յաղթէ խորոցն խորք և անդնդոցն ան-
 դունդք , գթութեանցն Մտուծոյ անբաւութիւնք : Ո-
 րում չնորհ և զօրութիւն , փառք և պատիւ , օրհնու-
 թիւն և գոհութիւն , անթուական և անորոտ յաւի-
 տենիւն , 'ի բոլորից և 'ի մասանց արարածոց իւրոց , յի-
 մանալեաց և 'ի զգալեաց , յորոց և ամէնն ասասցի
 անսպառ և անեզր էին անվախճանիւն¹ :

2Ը . Արդ 'ի վեցհարիւր իննսուն և մի թուին
 Հայոց Առաջանուինն² փոխեաց զիշխանութիւնն Չար-
 մաղանին և էառ զՎարնոյ քաղաք , հանեալ անտի զայրն
 երեւելի մեծատուն և երկիւղած 'ի Տեառնէ զՈւմեկն³ ,
 և զազգականս նորա զորդիսն պարոն Յոհաննու , զՍտե-
 փաննոս և զեղբարսն իւր հինգ . — և 'ի վեցհարիւր ին-
 նըսուն և երկու թուին զամենայն աշխարհն Հոռոմոց՝
 կոչեցեալ , և զանուանիքաղաքսն , զԱսարիա նախ , ապա
 զԱւաստ , յորս խնայեցին 'ի կոտորելոյ , զի վաղ եկին
 'ի հնազանդութիւն , ապա զԱզնկա , զորս յանխնայ
 կոտորեցին և գերեցին . քանզի ընդդէմ դարձան : Եւ
 զայլ աշխարհս և զգաւառս , ուր մանաւանդ ազգ Հայոց
 վշտատեսաց բնակեալ էին . զի համարագիր թուակա-
 նին ՈՂԲ (վեցհարիւր իննսուն և երկու) էր , և ըստ այն

1 . Ատանօր դադարէ պատ-
 մութիւնն 'ի բնագրի մերում յըն-
 տիրն օրինակի . հետեւեալդ՝ 'ի հնա-
 գիր օրինակէն է :

2 . Պայճո՛ւ Նոյան , ըստ Թա-

թարաց , ազգաւ Մոնկոլ :

3 . Ումեկայ սերունդք յիշին
 յարձանս վանորէից Զորոգետոյ .
 որդի նորա կոչի Ճար Մանագիկը
 տեցի Ճոխ վաճառական 'ի Վարին :

գործեցան արդիւնքն արժանաւոր ողբոց և արտասուաց , ոչ միայն բանականաց , այլ և անբանից , լերանց և դաշտաց , որք ոռոգեցան արեամբ և արտասուօք : Ար և սոյն ողբ կրկնեցաւ 'ի վեցհարիւր իննսուն և ութ թուին . քանզի կարծիս առին Ռաչուն և այլ աւագանին ամբարտաւանութեան և ապստամբութեան թագաւորին և իշխանացն Սրաց . և ընդ ձեռամբ ածեալ զթագաւորն 'Խաւիթ , և զայլ մեծսն՝ կապեցին և հատին վճիռ մահու , այլ 'ի խնամոց վերնոյն արձակեցին 'ի մահուանէ : Սակայն անթիւս կոտորեցին և գերեցին գեղջ և ագարակս և գործեցին խայտառականս 'ի կանայս՝ 'ի Հայս , և աւելի յաշխարհն Սրաց :

Ի վեցհարիւր իննսուն և ինն թուին մեռաւ Ղազն որդին Խանէի և թաղեցաւ 'ի Պղնձահանքն՝ ընդ հօր իւրում , այր անագահ և պատերազմասէր և աղօթական :

ԶԹ . Յեօթն հարիւր թուին շարժեցաւ խնդիր 'ի մեծ Պապէն Հռոմայ , և գրեաց յազգս ամենայն քրիստոնէից , եթէ պարտ է զամենասուրբ Հոգին Ղստուած՝ խոստովանել 'ի Հօրէ և յԱրդւոյ բոլորեալ . և ոչ եղև հաճոյ Ղստուոց և Յունաց և Սրաց , բայց 'ի Հայոց . որք քննեցին զգաւանութիւն՝ առաջնոցն սրբոց 'ի ձեռն աստուածամերձ վարդապետին Սանականին , և գտին համախոհ երևելի արանց փառաւորաց Ղթանասի , Վրիգորի Ղստուածաբանի , Վրիգորի Նիւսացւոյ , Վրիգորի Ղուսաւորչին և այլոց սրբոց :

Դ . Յեօթն հարիւր և մի թուին մարախ եկն 'ի վերին աշխարհս Հայոց , և արար քնաս յոլովից գաւառաց :

Յեօթն հարիւր և երեք թուին Սանկու զանն հրաման ետ համարել զհնազանդեալ աշխարհս ընդ իւրով իշխանութեամբ 'ի ձեռն առն երևելոյ Ղրդօն կոչեցելոյ , և գնել հարկս ըստ գլխոց արանց , բաց 'ի կանանց և 'ի բուն ծերոց և 'ի մատաղ տղայոց :

Յեօթն հարիւր և երեք թուին քրիստոսասէր արքայն

1. Պղնձահանքդ են 'ի Նեալվար և վանս կանգնեալ էր յաւուրս լերինս Սոմիէթու , ընդ մէջ Տաւիշխանութեան Զաքարեայ և Իւււ շրաց և Ծորոմփորոյ , ուր եկեղեցի նէի :

Հայոց Հեթում չոգաւ 'ի Ռաթաւ¹ մեծ թագաւորն հիւսիսոյ, համագգի Չանգզ զանին, և անտի առ Սանկու զանն . և ըստ արժանւոյն մեծարեցաւ, և դարձաւ յետ տարւոյ խաղաղութեամբ յաթոռ իւր :

Էթոթն հարիւր և չորս թուին եկն հուլաւոյն եղբայր Սանկու զանին անթիւ զօրօք, և մեծասաստ իշխանութեամբ 'ի վերայ Պարսից, Լսորեստանեաց, Հայոց, Սրաց և Բղուանից, և հրաման ետ նախ եկեալ զօրո՞ւն՝ ամենայն ախիւն իւրեանց գնալ յաշխարհն հոռումոյ : Երմէ ահէ թողին զվերին աշխարհս², և գնացին 'ի հարկէ, և կալան զամենայն միջերկրեայս մինչև 'ի ծովն, տիրելով աշխարհացն՝ որ ընդ իշխանութեամբ սուլտանացն հոռումոյ կոչեցեալ :

Իսկ մեծն հուլաւու 'ի նոյն ամի գալստեանն իւրոյ 'ի թուին եթոթն հարիւր և չորք, չոգաւ յերկիրն Սըլհեգաց յԼլամուդն կոչեցեալ, և առ գնա, հանեալ զգլխաւորն, զի յառաջ քան զգալն նորա՝ պաշարեալ և 'ի նեղ արկեալ էին զօրք նոցա, որոց գլխաւոր էր Խաւուր նուինն կոչեցեալ : Եւ 'ի դառնալն անտի կոչեաց առ ինքն զՊաւիթ թագաւորն Սրաց և զմեծամեծս աշխարհին, և սիրով և սպտուով տեսեալ զամենեսեան, մանաւանդ զքրիստոնեայսն . զի աւագ կին նորա Տողուզ խաթունն³ կոչեցեալ քրիստոնեայ էր ըստ Լսորոց ուսմանն՝ որ Լեստորքն կոչին . սակայն չէր տեղեակ նոցա աղանդոյն, այլ անխարդախ սիրով մեծաբէր զամենայն ազգ քրիստոնեայ և խնդրէր աղօթս . որպէս և ինքն իսկ Եղանն⁴ կոչեցեալ հուլաւուն . խորան կտակեայ 'ի ձե եկեղեցւոյ շրջեցուցանէին ընդ նոսա, 'ի ձայն ժամահարի և աղօթից կարգաւորութեան և սպտարագաց պաշտէին հանապազորդ քահանայք և սարկաւազունք . և գոյր զպրոցս և ուսմունսս մանկանց համարձակութեամբ : Եւ անդ հանգչէին ե-

1 • Պաղուի խան որդի Ճուլեայ անդրանկանն Ճինկիզխանի, իշխող կողմանց հոնաց :

2 • Այսինքն զՄեծ Հայս :

3 • Ըստ Բէշիա-էլտինայ Տօն-դուզ խաթունն էր 'ի Քէրայիդ տոհմէ թաթարաց, գուսոր Ի

քուայ որդւոյ Օնկ խանայ :

4 • Իլ-խան նշանակէ ըստ թաթարաց՝ թագաւոր գաւառի կամ աշխարհի ուրեք, հպատակ մեծի խանին թաթարաց՝ զոր խաբանն կոչէին . և սեփական եղև տանն հուլաղուի անուան Իլ-խանեան :

կեղեցականք որ յամենայն կողմանց և 'ի լեզուաց քրիստոնէից գնային խնդրել զխաղաղութիւն և գտանէին ևս , և դառնային խնդութեամբ և պարգևօք :

Յեօթն հարիւր և հինգ թուին մեռաւ Ռաթաւ մեծ կողմնական հիւսիսի : Եւ 'ի նոյն տարւոջն որդի նորա Սարգան զեղակուր եղև յիւրոցն եղբարց վասն նախանձու . զի նմա յանձնեցաւ իշխանութիւնն 'ի հօրէն և 'ի Սանկու զանէն յաւելուածով . և սուգ մեծ եղև մահն նորա քրիստոնէիցն . զի կատարեալ քրիստոնեայ էր և լինէր պատճառ փրկութեան բազմաց , ածելով 'ի հաւատս յիւրոցն և յօտարացն :

ՂԱ . Յեօթն հարիւր և եօթն թուին քաջն Հուլաու էառ զՂաղտատ , զկնի հինգ հարիւր և եօթն և տասն¹ ամի շինութեան նորա 'ի Սափրէ Սամայէլացւոյ 'ի հարիւր իննսուն և չորս թուին հայոց , 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ , որպէս ասեն , հեռի 'ի հին Ռաբելոնէ եօթն աւուր ճանապարհ , սպան և զխալիփայն իւրով իսկ ձեռօքն Հուլաղու , որում անուն էր Սուսթատ , և ապրեցան քրիստոնեայք որ կային անդ կամօք և բարեխօսութեամբ Տողուզ մեծի թագուհւոյն :

Եւ զի Սալիփայն՝ յետամնաց ասի ազգին Սահմէտի՝ որ 'ի վաթսուն թուականին հայոց երևեցաւ , և տևեաց յետնորդն մինչև 'ի յեօթն հարիւր և եօթն թիւս : Ի դառնալն Եղլան Հուլաուին յաւերմանէն Ռազդատայ՝ 'ի նոյն թուին պաշարեցաւ Սուփարկինն քաղաքն Սարտիրոսաց զամս երկու , զի անուանեալ սուլտանն որ անդ՝ ընդդէմ դարձաւ որդւոյ Հուլաին Իսմուդին² , և փակեաց զքաղաքն և մարտեաւ ընդ նմա ևս , որ էր յազգէն Եղլեաց , որ եղև նիւթ բարկութեանն Ստուծոյ . զի 'ի սղարն³ կերան զսուրբ և զանսուրբ անասունս , և ապա զաղբատոսն , ապա զծրնունդս իւրեանց և զմիմեանս զօր կարէին : Սինչ զի

1 . ԶՂաղտատ շինեաց Ճեաֆար-էլ-Մանսուր , յամի Տեառն 762 , որով 496 ամբ լինին ցառումն նորին 'ի Հուլաղու խանէ , յամի 1258 . վերջին խալիփայն է Մօսթազէմ , որ խեղդամահ եղև հրա-

մանաւ և ոչ ձեռամբ խանին :

2 . Զիսմութ ըստ Կիրակոսի պատմչի , Իշմութ ըստ Մողղաց :

3 . Հիսաբ ըստ Արաբաց , պաշարումն քաղաքի :

աւազ և զլուխ երիցանցն որ անդ՝ հարկեալ ՚ի կատաղի բոցոյ որկորին և գազանացեալ՝ եկեր յիւրոցն, և գրեաց խոստովանութիւնս ՚ի քարտիսի, և յուսացաւ տեսանել մեզ զգիրն, և ողորմութիւն գտանել յողորմածէ բնութեանս ստեղծողէն: Եւ ինքն տուեալ զինքն կողկողման և լալեաց՝ վայիւք և հառաւմամբ անդադար ափսոսանօք, մինչև քաղեցաւ շունչն: Օրոյ զգիր խոստովանութեանն ըստ յուսոյն իւրոյ տեսաք մեք, և ակն ունիմք նմա ողորմութիւն գտանել ՚ի գիտողէն և ստեղծողէն բնութեանս, որ մահուամբ ևս կարակցեաց մեզ. գթածն հայր և ողորմութեան խորքն, և սիրոյն անդունդքն. նովիմք կամօք և կարողութեամբ ողորմեսցի նմա, և քաւեսցէ խորհրդով սուրբ եկեղեցւոյ. և ամենեցուն իսկ՝ որ զղջմամբ ապաւինեցան և ապաւինեսցին յողորմութիւնն Վրիստոսի Մտուծոյ մերոյ. և պատահեալքդ Երտի մտօք հայցեցէք զամէնն ասելով:

ՂԲ. Յետի մին հարիւր և ութ թուին չոգաւ հուլաւուն յաշխարհն Սիջագետաց, և առ զքաղաքսն և զգաւառսն զայնոսիկ, որպէս և գրեցին մանրապատում գրողքն: Եկն առ նա պատրիարքն հայոց, կաթողիկոսն, օրհնեաց զնա և սիրեցաւ ՚ի նմանէ. ընդ նմա էր ՚ի յառնուն զամենայն աշխարհն Շամայ՝ և մեր պսակաւորն հեթում, ազատելով ՚ի մահուանէ զբրիստոնեայն զեկեղեցականս և զաշխարհականս, յամենայն տեղիս լինելով: Որում հատուցէ Տէր հազարաւոր թողութեամբ մեղաց, և յերկարութեամբ կենաց ըստ իւրոց կամաց, յորդոց յորդիս:

Պարծաւ հուլաւուն յիջևանս ՚ի ձմերոցս ՚ի դաշտն Մուղանայ¹, և ՚ի կայս ամարան ՚ի Պառին գաւառ կոչեցեալն, կամ ըստ այլոց ՚ի Պարան-դաշտ². զի այրք և դերբուկք քարանց կան անդ շուրջանակի առ լեւրամբքն, զոր սիրեաց, և շինեաց անդ շինուածս ըստ սրտի իւրում. և խորհեցաւ շինել քաղաք, յորմէ պատճառէ տառապեցաւ երկիր, մարդ և անասուն, փայտս ծանունս ՚ի հեռաստանէ բերելով:

1. Մուղան կամ Մուկան դաշտ, յանուն Մովսկանայ եղբօր հայկայ, խոպան կամ անապատ ընդարձակ յերկոսին ափունս վեր-

ջին դնացից Երասխայ:

2. Ի հարաւակողմն աշխարհին Նորարատայ և ՚ի հիւսիսի Վասպուրականի:

Յեօթն հարիւր և ինն թուին առաւ Սարտիրոսաց քաղաքն, զինի յորով աղետից և փնասուց՝ ոչ միայն պաշարեալ քաղաքին, այլ և պաշարողացն զօրացն Տաթարուն, և քրիստոնէիցն որ ընդ նոսա. կռուելով ընդ միմեանս՝ ի ներքուստ և արտաքուստ. ուր սպանաւ գեղեցիկ երիտասարդն Սեւադա Խաչենեցի, որդի մեծ իշխանին Վրիգորի, քաջապէս մարտուցեալ և յայնոսիկ պսակեալ, հաւատ և երկիրդ պահելով զԵտուծոյն և զԵղանին. որում մասն հասցէ արեամբ նահատակացն Վրիստոսի՝ պահողացն զհաւատ և զերկիրդ նորա. ամէն :

Ի նոյն թուին կոտորեցան զօրքն զօր թողեալ էր Եղան հուլաւուն կողմնապահ երկրին Շամայ իբրև բսան հազար, ընդ մեծ զօրագլխին Վիթբուզա կոչեցեալ, քրիստոնէայ հաւատով, ընդ որս մարտեաւ սուլտանն Սորայ առ ստորոտով Թաբորական լեռինն անթիւ բազմութեամբ, և զի սակաւք էին բուղայեանքն՝ կոտորեցան և գերեցան, և էին որք ցրուեցան թաքեան և ապրեալ եկին առ թագաւորն Հայոց. և ի նմանէ յորով գտեալ մարդասիրութիւն, հանդերձ և երիվարս և ռոճիկս, եկին գոհութեամբ առ տէրն իւրեանց, Տաթարք և քրիստոնէայք : Եւ յայնմանէ յորով փառաւորեցաւ անունն Վրիստոսի յարքայն Յեթում, յօտարաց և յընտանեաց :

ԴԳ. Ի յեօթն հարիւր թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Մալաթի¹ դռն չարչարանօք կցորդեցաւ մահուն Վրիստոսի և վկայից նորա ի զրախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ և մատնեալ Երզնէին. տաւրեալ ի Տաճկաստան ի Խազուխն, և անդ գիշերի յօգակոտոր արարեալ սպանին, միայն գրքիտոսասիրութիւնն ունելով պատճառս, պահօք և աղօթիւք և ողորմածութեամբ և զմիաշաբաթսն յօտնկացութեամբ անցուցեալ զժամանակս իւր մինչև ի ծերութիւն. վասն որոյ և լուսով ի բարձանց պատուեաց զնա Ետուած ի ջանելով ի վերայ յօշեալ անդամոցն նորա, պըսակելով և վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական : Օ՞ր տեսեալ սպանողացն սոսկացեալ

1. Տէրն Խաչենոյ :

ընկեցին 'ի ջրհոր մի ցամաք, մինչև եկին իւրքն և տա-
րեալ թաղեցին յիւր սեփհական վանքն Պանձասար¹
կոչեցեալ, հայրենեօք տուն գերեզմանի իւրեանց • ըզ-
նոյն ճառագայթս լուսոյ տեսանելով բերողացն : Ի
նոյնքանիս թուականին հայոց յեօթն հարիւր սպանին
'ի դուռն Եղանին հուլաւին զսպարապետն Սրաց
զՕ աքարէ՝ զորդի Շահնշահի, 'ի տիս երիտասար-
դութեան 'ի գեղ ծաղկի՝ և յառաջագէմ յաջողման
ժամանակի, յերևանի և ծանօթ ամենեցուն, բա-
րուրս ինչ եղեալ 'ի վերայ • և զայն ևս՝ թէ խափա-
նեալ եղև կարգեալ հարկն յիւրում՝ ժամու երթալոյ
յարբունիս : Օրոյ մահն ողորմագին աշխարանօք
սգացին ամենայն տունն Սրաց, հայաստանօք մերձա-
ւորօք նոցա • քանի՜ առաւել որք ծնանն զնա ծնողքն դառ-
նակսկիծ և մարմնատանջ ողբովք : Սան որոյ 'ի նոյն
աւուրս և 'ի նոյն սևու սգին սրտակտուր լեալ մեռաւ
հայրն Շահնշահ կոչեցեալ, իբր տեր մայրաքաղա-
քին Ղնւոյ, որ երբեմն նստոց էր արքայի, որ աւագն էր
թագաւորացն Բագրատունեաց, այլ և այլ աշխար-
հացն, զանուն տեառն Ղնւոյ Շահնշահ կոչելով, իբր
թագաւորաց թագաւոր :

ՂԴ • Թիւքս խորհրդաւորք, 2, (եօթն հարիւր) որ
է կատարեալ հանգիստ, և Ժ՝ (տասն) սուրբ, իբրև
զսուրբս Ղստուծոյ հանգուսցեն 'ի շաբաթն Ղստուծոյ՝
որ առաջի կայ, զասացեալ նշանաւոր օրեարսդ յայսմ
թուաբերութեան, կատարեալ յաղօթս ամենայն
սրբոց :

ՂԵ • Եօթն հարիւր և մետասան թուականին վախ-
ճանեցաւ տէր՝ Երսէս կաթողիկոսն Ղզուանից դառն
ցաւով ջրգողութեամբ, չգտեալ 'ի բժշկաց դեղ, բայց
միայն զմինն Եիսուս Ղստուած, և դեղ կենաց անմա-
հութեան • առ որ փոխեցաւ մեծ յուսով խոստովա-
նութեամբ և անդարձիւ ըստ արժանւոյն, կեցեալ ըզ-
ժամանակս իւր հեղութեամբ և ողորմածութեամբ :

Եօթն հարիւր և երկուտասան թուին հանգեալ 'ի

1. Գանձասար անուանի մենա կաթողիկոսաց Աղուանից, 'ի Մե-
ստան և աթու առաջին և վերջին ծիրանից գաւառի Արցախոյ :

Վրիստոս անուանի ճգնաւորն և արժանաւորն պատուելի աստիճանաց և կոչմանց , ուր կոչեաց շնորհն Մտուծոյ՝ի քահանայութիւն , ի վարդապետութիւն և յարհեսկսկոպոսութիւն տանն Վարդմանայ և այլոց բերդից և գաւառաց , այրն անուանի և յերևանի աշխարհի՝ տէրն Յովհաննէս Տուեցին անուանեալ , որ զերիս յիսնակսն անհաց և անջուր կատարէր , և զուրբաթ և զչորեքշաբաթ , և յԵրուսաղէմ՝ գնացեալ բոկոսիւք , և զաւուրս աղուհացիցն յոտն կալով և անհաց՝ի սուրբ Յարութեանն . և զարմացոյց զազգն Փռանգաց՝ որք անդ էին . զի ոչ միայն յոտն և անկերակուր , այլ և լուութեամբ կեայր , և խնդրէր յՄտուծոյ յայտնի հաւատ համբաւոյն՝ որ գայր յազգս . թէ յիջանել լուսոյն՝ Հայոց կանթեղն է ի վառիլ , որպէս և ինքն պատմեաց , եթէ որ զկուբայ¹ սուրբ գերեզմանին պահէր՝ սիրէր զմեզ և փարէր զմեօք , և մեք խնդրեցաք ի նմանէ ըզհաւաստիս իրայն . և նա ասաց դու գնէ կանթեղս , և բեր կախէ քոյին ձեռօքդ . և արարի այնպէս , գնեցի երեք կանթեղ , և կախեցի ի վերայ սուրբ գերեզմանին . յաջմէ յանուն Փռանգաց և ի ձախմէ Յունացն և ի միջին զՀայոցն , որպէս ինքեանք սովոր էին . թերևս փակեցաք զդուռն և մատանեցաք : Եւ ետ ցիս պահապանն զմատանին և զբանալին յաւուրն մեծի ուրբաութուն . և յաւուրն մեծի շաբաթուն՝ յինն ժամուն մինչ կայաք յաղօթս՝ առհասարակ ամենայն քաղաքն և աղօթականքն եկեալ ի հեռաստանէ , ասէ ցիս պահապանն գուբային , Տէր հրամէ , և բաց , զի իջաւ լոյսն , և չոգայ բացի , ի վեր առեալ զմատանին . և ճշմարտապէս առանց կարծեաց միջին կանթեղն վառեալ բորբոքէր անպատմելի գեղով : Եւ այսու սքանչելեօք² փառաւորեցաւ համբաւեցաւ այրն այն տէր Յովհաննէս : Եւ այն ինքնին և զայս բան եթէ , չոգայ ի սուրբ Բեթղէհէմ , և տեսի անդ զսուրբ առաքելոցն պատկերսն նկարեալ ի պարիսպ եկեղեցւոյն , և Տաճիկք ի պատճառս անարգութեան փորեալ էին զաչսն . տրտմե-

1. Կուբայ , գուբալէ ճգն , կայս և որ զկնի սքանչելիքն Յովաննէսն , կամ մատուռն կամարակապ :

2. Ըստ հաւատոց հեղինակիդ

ցայ ընդ իրան , և աղօթեցի առ սուրբ առաքեալն աղաչելով յայտնել ինձ՝ եթէ հաճոյ է նոցա ամենայն ուրեք նկարել զնոսա : Եւ յորժամ դարձայ յԱրուսաղէմ՝ յայնմ գիշերի տեսի՝ ի տեսլեան երկու արս փառաւորս , զի գային առ իս , և ելի ես ընդ առաջնոցա և ասացի , (Թէ Ո՞վ էք սուրբքդ Լստուծոյ . և նորա ասեն , Պետրոս և Յոհաննէս , որ աղաչեցեր ցուցանել քեզ վասն ձեակերպելոյն զմեզ քրիստոնէից՝ որ բնաւ չէ մեզ հաճոյ և ձանձրացեալ եմք . և յայտնեմք ուրեք ուրեք և չլեն մեզ : Բէր և աբեղայն իւր ուղեկից յԱրուսաղէմ . եթէ բոկ երեկ մինչ ՚ի տեղն . և ապա յաւուր միում կոչեաց զիս , և ասաց . Տես զոտս իմ՝ զի ցաւէ և նեղէ զիս . և ՚ի տեսանէն իմ և ՚ի յորունել զուռիյն ասղամբ՝ սրադոյն և ստուար կտորս փշոյ գտի՝ որ ելանէր թարախով ոչ սակաւ . և զարմանք կալաւ զմեզ , զի չյայտնեաց մինչև ՚ի տեղին , առ սէրն Լստուծոյ և սուրբ տեղեացն առ ոչինչ համարեալ զկրակիծն : Եւ յայիսի զառ ՚ի վեր և նեղ ձանապարհաւ կացեալ մինչ ՚ի խորին ծերութիւնն՝ հանգեաւ ՚ի Վրիստոս , ՚ի հռչակաւոր վանսն Եոր-բերդին անապատ կոչեցեալ . թաղեցաւ ՚ի դուռն եկեղեցւոյն , զոր իւր իսկ էր շինեալ . և այլ բազում շինուած և արդիւնս վաստակեալ հրամանաւ , կամօք և ձեռնտուութեամբ Եւստիայ թագաւորադին Ղազարատունւոյ . որոյ յիշատակն օրհնութեամբ ՚ի կաթուղիկէ եկեղեցւոյ կացցէ առաջի Լստուծոյ անշիջանելի ՚ի հօտ անուշից յաւիտեանս :

Դ. Ե. Ի յեթն հարիւր երեքտասան թուին կոչեաց զմեզ մեծն Հուլաւու Եղանն ՚ի ձեռն Շնորհաւոր² կոչեցեալ փառաւորելոյ առն յայնմ ժամանակի՝ յամենեցունց , և աւելի յաշխարհակալացն , ՚ի Ղաթու կուսակալէն հիւսիսոյ , ուր չոգաւն և պատուեցաւ նախ , ապա ՚ի Հուլաւու Եղանէն՝ որ տարաւ իւրով ծախիւր

1. Պատկերք առաքելոցդ գտանէին և յեկեղեցիս հայոց՝ ուր աղօթէին հեղինակդ և տեսանողդ , այլ թերեւ ոչ շատք մինչև ՚ի ձանձրութիւն նոցին :

2. Շնորհաւորդ է անշուշտ վա. Ճառականն որ ընդ Ումեկայ գտաւ ՚ի Կարնոյ քաղաքի , յառմանն նո-

րին ՚ի Թաթարաց : Այլ ոմն ժամանակագիր ասէ . “ Սարգանին որդին Շահապոյնին՝ զՎարդան վարդապետն տարաւ ՚ի մօտ հուլայունն , և մեծաւ սիրով պատուեաց զնա խանն . և բազում բանս իմաստութեան հարցաւ ընդ սուրբ վարդապետն , : Տ. յէջ 159 :

և գրաստիւք զմեզ և որք ընդ մեզ էին վարդապետք եղբայրք մեր Սարգիս և Գրիգոր, և աւագ երէցն Տփխեց տէրտէրն : Եւ տեսաք զմեծն զայն 'ի մեծի աւուրսն ամնամտի և տարեմտի իւրեանց, 'ի յամենան յուլիս ըստ հռոմայեցոց, և ըստ մեզ յարաց¹ : Եւ էր նոցա աւուրք ուրախութեան իբր լուսին մի . և կոչէին զաւուրսն զայնոսիկ խուռուլթայ², իբր խորհրդաւ տօնս, յորս խորհէին այլղանքն ազգայինքն Զանկըղղանին՝ առ մեծն եկեալ, զոր ինչ պատշաճն տեսանէին, հանդերձ ամենայն աւագունօքն իւրեանց, ամենեքեան նոր զգեցեալ՝ յամէն աւուր որիչ գունով փոփոխս : Եւ ըլնէին և ամենայն հնազանդեալքն իւրեանց շատ և երևելի նուիրօք՝ թագաւորք և սուլտանք . որպէս և 'ի մեր տեսն թագաւորն Հայոց Հեթում, և թագաւորն Սրայ Գաւիթ և Բրինձն³ Եւտաբու, և սուլտանք 'ի Պարսից կողմանց յղովք : Եւ 'ի տեսանէն զմեզ ծունը ոչ ետուն կրկնել և ոչ չոքել⁴ ըստ իւրեանց սովորութեանն . իբր թէ արքաւունքն՝⁵ Եւտուծոյ միայն երկրպագեն . գինի ետուն օրհնել, և 'ի մեր ձեռաց առնուլ : Եւ խօսք զոր ինչ հրամայեաց՝ առաջին այս . Կոչել եմ զքեզ որ տեսանես զիս և ճանաչես, և 'ի սրտաց աղօթես վասն իմ : Եւ աւելորդ է թերևս զամենայն գրել, շատ խօսեցաւ : Եւ մեք տուաք պատասխանի և նստուցին զմեզ, և գինի ետուն . և շարական պաշտեցին եղբարքն որ ընդ մեզ . և Սրայիք զիւրեանց պաշտօնն, և Ետորիք և հռոմք զիւրեանցսն : Օհ յայնմ աւուր տեսին զեկեալսն յամենայն կողմանց, մինչ ասել Եւլղանին, թէ ես զքեզ միայն եմ կոչեալ, ինչ է այս նշանս, որ ոչ յառաջ և ոչ յետև մի աւուրք յամենայն կողմանց եկին ընդ քեզ, տեսանել և օրհնել զիս : Եւ յառաջեաց հրամայեաց ինքն, թուի եթէ նշան է, որ Եւտուծոյ սիրտն լաւ է ինձ :

1 . Ըստ շարժական տօմարի Հայոց, որոյ նաւասարդ յայնմ մի, 23-ր 1264, սկսանէր 'ի 14 յուլիուարի, ապա և տարեմուտն թաւ թարաց 'ի սկիզբն էր յուլիսի :

2 . Գուրբիւթի կոչէին թաթարք զհամաշխարհական ժողովս և տօնս իւրեանց յընտրութիւն նորոց խա-

բանաց և յայլ կարևոր գէպս :

3 . Prince, այսինքն Փռանկ իշխանն Անտիոքայ :

4 . Չեօմէր ըստ Թուրքաց, 'ի գուճս անկանել :

5 . Այսպէս կոչէին թաթարք զքրիստոնեայս :

Բացաք . Օմեզ այլ կալաւ զարմանք , և պատճառ՝
զոր դուք հրամայեցիք : Բայա հրամայեաց , թէ Ռա-
ծուկ բան ունիմ առ քեզ : Եւ յաւուր միում արար
անապատ յոյժ , և հեռի կացուցեալ զամենայն բա-
նակն , և երկու արամբ միայն խօսեցաւ ընդ մեզ յեր-
կար . յիւր ծննդենէ հետէ և 'ի մօրէ՝ որ քրիստոնեայ
էր , ասէ . և թէպէտ դայեակ սնուցանէ զտղայն , երբ
'ի հասակ դայ՝ զիւր մայրն սիրէ . չենք օտարք 'ի սիրոյ
քրիստոնէից , զոր ինչ ունիս ասելոյ ասա՝ : Եւ բըռ-
նեալ էր զիմ ձեռքս , և մեք ասացաք զինչ Բստուած
երեստ ասել բան . թէ Որչափ 'ի վեր ես դու քան
զայլ մարդիկ , մօտ ես յԲստուած . Բստուծոյ աթոռն
արդար դատաստանաւ է հաստատու Բմէն ազգի տուեալ
է Բստուած տէրութիւն աշխարհի . մինչ 'ի ձեզ՝ աշ-
խարհաւեր են լեալ , և աղքատաց անողորմն ծանր շա-
լակ են դրել . նաքան¹ յոգոց են հանել , և լացեալ առա-
ջի Բստուծոյ . Բստուած առեալ է զիշխանութիւնն և
յայլ ազգ տուեալ . թէ դուք աշխարհաշէն լինիք և աղ-
քատաց ողորմած , 'ի ձեզանէ չառնու Բստուած , զոր
տուեալ է՝ թողու առ ձեզ , և զոր տալ կամի՝ զայն այլ
տայ : Ի քո դրանս հէնց² մարդ կացո՝ որ յԲստուծոյ
երկնչի և զձեզ սիրէ . որ զլալով եկած տառապեալն՝ որ
աղերսս չունի և կաշառք՝ ուրախ 'ի տուն աղարկէ³ , քեզ
յիշեցնէ . և զաշխարհս տեսանել տուր հէնց մարդոյ՝
որ յստակ տեսանէ , կուրանայ ոչ կաշառօք , և քեզ ա-
սէ զիրաւն :

Եւ յայս կարգիս շատ խօսեցաք : Հրամայեաց թէ
'ի սրտումս դրի զքո խօսքդ : Ո՞նց է⁴ որ զամէն զայն
ասացեր որ յիմ սիրտս կայր՝ որ ինձ դիւր թուեաց . Բս-
տուած խօսեցեալ է քեզ , երևեալ է քեզ : Բացաք , թէ
Զէ . մեք մեղաւոր մարդ ենք , ապա⁵ զաստուածախօս
մարդկանց գիրքն կարդացել ենք , և սիրտ թագաւորաց
'ի ձեռին Բստուծոյ են , Բստուած յայտնեալ է քեզ ա-
ռանց գրոց : Բայա ասացաք , թէ Բռաջի աստուծոյ խօսք
մի եմ յասել , որ Բստուած լսէ և ապա դու՝ որ սուտ

1 • Եւ նոքա :

2 • Այնպիսի :

3 • Յուրարկէ :

4 • Ուստի է այս , զի . . . :

5 • Սակայն :

չկայ 'ի ներս : Հրամայեաց , թէ ասա : Լսցի , թէ զինչ քրիստոնեայ կայ և արքաւուն ընդ ծով և ընդ ցամաք , ամինոյ սիրտ հետ քեզ լաւ է և քեզ աղօթք են առնում : Հրամայեաց , թէ Հաւատալ եմ որ հէնց է . ապա յԼստուծոյ ճանապարհն չեն արքաւունքն , ինձ ինչ աղօթք առնեն , և թէ առնեն՝ Լստուած էրբ լսէ . մէշում¹ արքաւունն զԼստուած յերկնից յերկիրս բերէ , չբերէ : Լսցէք որ յԼստուծոյ ճանապարհն կենան և աղօթք առնեն . մեր եղբարքն² հետ մեզ վասն այն են 'ի կըռուիլ , որ մեք քրիստոնասէր ենք և քրիստոնէութիւն կայ 'ի մեր տանս . նաքա տաճկասէր են և տաճկութիւն կայ 'ի նացա տանս :

Լսաւ ասէ ցմեզ . Ոչխտրենի էր ես զգեցեալ և ոչ ոսկի . և իմացեալ թէ մեք մեծ մարդ և աստիճանի տէր չենք , լուր³ արեղայ մի եմք . և հրամայեաց թէ Սեծացանեմ զքեզ ոսկի զգեստիւ , և շատ ոսկի տամ : Եւ մեք ասեմք . Ոսկին մեզ և հողն մի է . մեք այլ մեծ ուզենք , որ վայել է քո մեծութեանդ , ողորմութիւն 'ի վերայ աշխարհի : Եւ հրամայեաց , թէ մէշում քթեթ⁴ կարեմ խիստ գէշ . և խիստ փոքր իրք⁵ , լուր այնչափ որ խունկ գնես եկեղեցւոյն , թէ չէ երկիր ինչ ասեն թէ Լսյողանն գնա ղնց տեսաւ : Եւ զայդ զոր ասացեր՝ առնեմ , և մարդիկ յղարկեմ՝ որ տեսանեն զաշխարհ :

Իսկ երբ հրաման ուզեցաք գնալոյ , այլ կոչեաց զմեզ և խօսեցաւ . և ունէր 'ի ձեռքն բալիշ⁶ մի , և երկու հանդերձ էր տուել կարել : Յիշեցուցաք , թէ Լսլլ զան , այդ դրամդ հատանի և հանդերձդ մաշի , մեք սնհատանելի և անմաշելի խնդրեցաք պարգևք : Եւ հրամայեաց թէ առաջի օրն զքո խօսքդ լմնեցի⁷ , առլելիս⁸ եմ տուել զրել . կարգալ տուր և զինչ քո սրբտիդ պիտի աւելի՝ զայն այլ գրել տուր : Եւ 'ի Սախալ

1. Մէշում արաբերէն ܡܫܘܡ գրամտաց :

2. Ալիարկէ 'ի պատերազմն Պէրբայի , զոր յետոյ յիշէ և հէլինսկս :

3. Սոսկ :

4. Քթանեայ զգեստիկ գծուծ :

5. Իմա , և յոյժ սակաւ ինչ

6. Պալիշ , ոսկի կամ արծաթի գրամ տախտաձև կարեալ . ոսկին արժէր երբեմն 2000 զենար արաբացի , արծաթեայն 200 :

7. Կատարեցի լիովին :

8. Եաբլէֆ , հրովարտակ հրամանի :

Թու և 'ի Շահաբատինն եմ յանձնել ղերկիրդ և ըղբեզ, որ զինչ ասես առնեն : Եւ մեք շնորհ կալաք և ելաք : Թեւեռս աւելորդ Թուիմք գրելով զայս, այլ վասն բարեսէր և քաղցրաբարոյ մեծի Հուլաւունին յիշատակի գրեցաք յօգուտ, կամ յօրինակ այլոց՝ որ գալոց են յետ մեր, ո՞ գիտէ :

Ղե . Վրանգի 'ի մտանել Թուականութեանն Հայոց յետմէն հարիւր չորեքտասան, եհաս մեծին այնորիկ մեծագոյն հրաւիրակ, և եհար գաւազանն զօրեղ զքաջն զայն յաղթազգեաց Հուլաւուն, և ժամանեաց նմա վըճիռ նախահօրն . քանզի որդի էր և նա Ղգամայ, որ էարբ 'ի բաժակէն յորմէ ամենեքեան ճաշակեցին և ճաշակեն . Թէ և դառն էր նմա, էարբ զլեղին մահու՝ ոչ ուրախութեամբ որպէս Տէրն և յուսացեալք 'ի նա . զի խաբէին զնա աստեղագէտք և քուրմք պատկերաց ումանց Շակմնիիայ՝¹ կոչեցեալ, որ է ասեն՝ Ղստուած երեք հազար և քառասուն ամաց . կալոց է դեռ այլ ևս երեսուն և հինգ դումանս, որ է դումանն տասն հազար² : Եւ ապա հանէ զնա ասեն միւս ևս Սոնդրին³ անուն . Տոյինք⁴ կոչէին զբուրմն զայնոսիկ, որոց հաւատայր և հրամանաւ նոցա ելանէր 'ի պատերազմ, կամ չելանէր . որք ասէին եթէ յերկար մնալոց ես 'ի մարմինդ յայդ . և յորժամ յերկար ծերանաս՝ այլ նոր մարմին զգենուս . շինել ետուն նմա մեհեան պատկերացն այնոցիկ . և երթայր անդ յաղօթս, և դիւթէին նմա զոր ինչ կամէին :

Եւ մինչդեռ սպասէաք մեք այլ ժամանակի, և երկրորդ տեսութեան և ծանօթութեան աւելագունի, ասել ինչ նմա զարժանն, այլ և մնայաք 'ի բարեսէր բարուցն և 'ի քրիստոնէասէր ցուցանել նմա յՂստուծոյ նշան ինչ ձեռնտու քրիստոնէից, ասել ինչ նմա վստահութեամբ . քանզի վարժեալ էր 'ի նոցա բանսն

1 . Հաֆա-ճանի ըստ Հնդկաց, անուն մի Պուտհայ դից մարմնացելոյ 'ի Թադաւորէ Հաքեան առհօի . Մանի նշանակէ առ նոսա ապաշխարող սրբազան :

2 . Ըստ պարսիկ լեզուի :

3 . Ըստ Կիրակոսի և Ստեփա .

նոսի Ուռպելեան՝ Մադրին, իսկ ըստ Հնդկաց Մաիգրէյա . այսպէս կոչեն զՊուտհա մինչչև մարմնացեալ և եկեալ յաշխարհ 'ի փրկութիւն մարդկան :

4 . Թա-ին ըստ Թաթարաց :

և հիւանդացեալ : Քանզի թաղեայ պատկերաց խօսել տային և ձիոց , և յողով էր 'ի նոսա արուեստ խաբէութեան և հմայութեան . և էին պարկեշտ 'ի կերակուր և 'ի հանդերձ և 'ի կուսութիւն , և 'ի չափաւոր ամուսնութիւն և 'ի խառնակութիւն . քսան ամաց կին առեալ , ասեն , մինչ յերեսուն ամն 'ի շաբաթն երեք հետ խառնին . և անդի մինչ 'ի քառասուն ամն՝ ամսեանն երեք , և անդի մինչ 'ի յիսունն՝ տարեանն երեք . և ընդանցեալ բնաւ ասեն ոչ մերձեանալ , ուստի մանաւանդ կարէին խաբել : Եւ յայտոսիկ զայր հասանէր օրհասն , և կոխեր զբարձրն զայն բլուր լայն ոտամբն մահն . և փլուցանէր հաւասարէր իւրոցն նախնեաց . քանզի լեառն որ փլանելոցն է՝ փլցի , ասէ գիր : Եւ լինէր հաւատարիմ բան մարգարէին . Ըմենայն փառք մարդոյ իբրեւ զծաղիկ խոտոյ . այլ հաւատարիմ է Տէր և արգար հատուցանել նմա զմասն բարւոյն , զոր օրինօք բնութեանն ստացեալ ունէր , և զիւրեանցն հայրենիս¹ պահելով . զի ասախն² , որպէս ասէին ինքեանք կոչելով զեղեալ սահմանն 'ի Չանկրզղանէն , սուտ չասել , չգողանալ , յայլոյ կին չխառնակել , սիրել զիրեարս հաւասար անձին , յիշոցք չունել և չգիտել բնաւ , զկամաւ հնազանդեալն ապրեցուցանել՝ զերկիր և զբաղաք . և զանուանեալ տունս Ըստուծոյ , և զկոչեցեալ նորա ծառայսն՝ զիարդ և իցենն՝ ազատ թողուլ 'ի հարկաց , և դնել պատիւ : Օր և նա հրամայէր պահել և պահէր : Եւ յիշենք զոր ասացն , թէ մեք որ պատուիրեմք աղօթել վասն մեր , ոչ թէ 'ի մահուանէ զերծանել , զայն չգիտենք , այլ խնդրէք յԸստուծոյ որ 'ի մեր թշնամեացն ձեռացն չմեռանիմք : Թէ կատարեցաւ՝ այն Ըստուած գիտէ . զի համբաւեցին նախ , թէ դեղով և հնարիւք սպանին , և յետոյ ծածկեցին զգրոյցն : Սակայն մեծ թագուհին Տողուզ խաթունն կոչեցեալ՝ նախ քան զհամբաւել մահուն առաքեաց առ մեզ գաղտ , թէ Ըստուած սիրեաց զԵւլղանն և տարաւ աստի , և զինչ որ աստ սիրէր և զայս աշխարհս նմա էր տուեալ , նոյնպէս և արդ

1. Զիւրեանց հայրենի օրէնսն պահելով :

2. Եսասագ یمصاق , արգելհրամանի :

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ *



Աբաս թգ. բազրատ • 87• 91.
 Աբաս թգ. կիւրիկեան 406• 449.
 Աբաս թգ. Սօմխէթ 90.
 Աբաս թգ. Վանանդայ 92.
 Աբգամանոս 23.
 Աբգար 35• 34• 35•
 Աբգիշոյ 38.
 Աբգլա ոստիկան 71.
 Աբգլմէիք 71.
 Աբգղար 22.
 Աբել 5.
 Աբէլուհի 5.
 Աբիա 24.
 Աբիադար 22.
 Աբիմէիք 16• 21.
 Աբիւզեն 14.
 Աբէշերթ 80.
 Աբուլէթ 449• 420• 422.
 Աբունասր 113.
 Աբուսալիմ 96.
 Աբուսահակ 79.
 Աբուսահլ թգ. Արծրուն. 92• 416.
 Աբուսահլ Բ. 92.
 Աբուակէթ 80.
 Աբուտալիփ 96.
 Աբրահամ Թարգմանիչ 51.
 Աբրահամ կաթողիկոս 60.
 Աբրահամ մետրամպօլիտ 54.
 Աբրահամ նահապետ 43• 46• 47•
 49• 29.
 Աբրահամ սարկաւադ 54.
 Ագաթանդեղոս 51.
 Ագաթոն 84.

Ադամ 5• 6.
 Ադգով, Ազարիա 24.
 Ադլպարական (Ատրպատական) .
 143.
 Ադրիանոս 38.
 Ադրիանուպօլիս 45• 135.
 Ազարիա, Ադգով 24.
 Աթանադինէս 39• 46.
 Աթանաս Ս. 148.
 Աթենացիք 21.
 Աթէնք 20• 44.
 Աթուր .ք. 47.
 Աթուրիա 46• 47.
 Աթահակ 15• 26• 36.
 Աշամանք 154.
 Աշամուդ 404• 449.
 Աշան 42.
 Աշատին (Աշայ-Էտտին) • 144.
 Աշուիկ 42.
 Ալէքս կայսր 91• 105• 107• 118• 131.
 Ալինէ 44.
 Ալեշէր ամիրայ 133.
 Ալիս 42• 89.
 Ալիսն 14.
 Ալիասլան Բ. 96• 101.
 Ալիասլան Բ. (Արսլան-շահ) 130.
 Ալիիրակ 108.
 Ալ-բայուբա 64.
 Ախալ-բաղտք 101.
 Ախուրան, Ախուրեան 35.
 Ակայեցի (Ակէ) • 51.
 Ակիւղաս 38.
 Ակոռի 70.

* Համառօտքը նշանակեն, բ. բերդ. գ. գիւղ. լ. լեռն. թգ. Թագաւոր. կթ. կաթողիկոս. ծ. ծանօթութիւն. ս. սուրբ. ք. քաղաք. գւ. գաւառ :

- Ահեքմոն 6.
 Ահմատան 60.
 Աղբակ Մէծ • 35.
 Աղբուղայ որդի Վահրամայ 145.
 Աղեքսանդր մակեդոնացի 15• 28• 29• 88.
 Աղեքսանդր հայրապ • Աղեքս • 82.
 Աղեքսանդր հայրապ • Կոստան ղնուպոլսոյ 82.
 Աղեքսանդրիա ք • 47.
 Աղեքսանդրիա թագուհի 28.
 Աղեքսանդրոս Մամեան 39.
 Աղեքսանդրոս Պարիս 21• 24.
 Աղթամար, Ախթամար 69• 92• 116.
 Աղթամարայ կաթուղիկոպ 116.
 Աղիովիտ 32• 77.
 Ագանիք 15.
 Աղորոս 7.
 Աղու 125.
 Աղուանք 50• 40.
 Աղք, Աղքից գեօղ 64.
 Ամազունք 15.
 Ամաղէկ 20.
 Ամասիա հայկազն 14.
 Ամասիա թգ • Հրէից 24• 25.
 Ամասիա ք • 102.
 Ամարաս 45.
 Ամիգ, Ամիթ 54• 117• 144.
 Ամիրալմուսնիք 95.
 Ամիր-Ղազէ 109.
 Ամիննացիք 42.
 Ամին 26.
 Ամովս 25.
 Ամուկ 124.
 Ամուրիա ք • 80.
 Ամր 68.
 Ամրամ 18.
 Ամրի 24• 26.
 Այրարատ 45• 94.
 Այրարատեան դաշտ 92.
 Անալիւր գ • 117.
 Անանեանք 26.
 Անակ 36• 57.
 Անանէ 54.
 Անանիա մարգարէ 24.
 Անանիա մոկացի կթ • 89.
 Անանիա շիրակունի 70.
 Անանիա սանահնեցի 121.
 Անաստաս կթ • 70• 85.
 Անատոլիկեայք գւ • 42.
 Անատոլիա 48.
 Անաւարդա 126.
 Անբերդ 92• 158.
 Անգղիա • ծ • 9.
 Անգեայք (Անգեղեայք) 31.
 Անդրէաս թարգմանիչ 110.
 Անեբիս 15.
 Անի 39• 89• 93• 104• 108• 119• 126• 150• 158.
 Անկիւղք 156.
 Անձնացի 31.
 Անձիտ 31.
 Անձրեիկ Տ • Երեմիա
 Անյուշ գղեակ 48.
 Անուշաւան 15.
 Անապք Տ • Անտիոք
 Անտէոս 21.
 Անտիոք 33• 44• 46• 110.
 Անտիոքայ Բլինձք (Իշխանք) 136.
 Անտիոքոս Եպիփանէս 28.
 Անտիոքոս Եւպատոր 28.
 Անտիոքոս զորագլուխ 45.
 Անտիոքոս Կերաւնոս 29• 42.
 Անտոն անապատական 55.
 Անտոն ընկեր Կրօնիդեայ 41.
 Անտոնիոս Եւսապեա 52• 54• 58.
 Անտոնիոս կայսր 39.
 Աշարունիք Տ • Աշարունիք
 Աշխարհաբերդ • ծ • 14.
 Աշոտ Արծրունի 80.
 Աշոտ բագրատ • (ստ Մօրկաւ) 60.
 Աշոտ բագրատ • շինող Անւոյ 76• 78• 79.
 Աշոտ բագրատ • պատրիկ 74• 75.
 Աշոտ Բիւրատեան սպարապետ • 70• 71.
 Աշոտ Իշխան Տարոնոյ 80.
 Աշոտ կիւրապաղատ Վրաց • 77• 79• 82.
 Աշոտ Մասկեր • 79• 82.
 Աշոտ Ա • թգ • բագրատ • 81• 82.
 Աշոտ Բ • Երկաթ • 87.
 Աշոտ Գ • Ողորմած • 89• 92• 106.
 Աշոտ Դ • Եղբայր Յովհաննու 92• 99.
 Աշոտ թգ • Կարուց 87.
 Աշոտ թոն Գագիկայ Բ • 106.
 Աշոտ Սիսական 81.
 Աշոցք 86.
 Աշոցաց ձոր 92.
 Աշունք գ • 85.
 Աշուշայ 56.

Աշտիշատ 39. 46. 52.
 Ապահոնեաց քաղաք 95.
 Ապահոնիք 46. 48. 95.
 Ապաղա-Ղան 161.
 Ապար աշխարհ 54.
 Ապրիկուռ 78.
 Ապիս 17.
 Ապիրատ եղբայր Բարսղի կթ. 150.
 Ապիրատ Պահլ. 97. 114.
 Ապիրատ վրացի 99.
 Ապղարիք իշան 106. 117.
 Ապլուար 119. 120.
 Ապոլիմոս իմաստասէր 20
 Ապոխմարոս կայսր 84
 Առան 17. 50. 103. 106.
 Առանիս 50
 Առաւան 15.
 Առաւելեանք 15.
 Աբբեղանի 52.
 Առեստ աւան 59.
 Առիգէս 57.
 Առնակ 15.
 Ասա 24.
 Ասասինի ծ. 97.
 Ասաի 22.
 Ասիա 9. 10. 30.
 Ասլան Սուլտան 97. 127.
 Ասիալա Տ. Ասկաղոն
 Ասիարթան 145.
 Ասկաղոն 54. 126. 157.
 Ասողիկ 54.
 Ասորեստան 15. 50. 35.
 Ասորի 12.
 Ասորիք 40. 26. 58.
 Ասպահան 15. 95. 118.
 Ասպուրակէս 49.
 Ասաղիկ 9. 10.
 Ասքանազ 14.
 Ատալանդ 19.
 Ատանա 106. 162.
 Ատոմ արծ. 92.
 Ատոմ վկայ 80
 Ատաիկէ 18.
 Ատաիկոս պատրիարք 52.
 Ատրնէրսէհ 77.
 Ատրնէրսէհ իշ. Խաչէնայ 81.
 Ատրպատական 48. 145.
 Արաբիա 64.
 Արաբիա Երջանիկ 10.
 Արաբիոն 55.
 Արաբիսոն 35.

Արագած լ. 14.
 Արաղ աշխարհ 97.
 Արամ 14.
 Արամ Հիթացի 16.
 Արամազդ 19.
 Արամանեակ 14.
 Արամենակք 42.
 Արամնից գեղ 74.
 Արայ 15.
 Արբակ 15
 Արբակ թգ. Վրաց 94.
 Արբեւ 15.
 Արբուն 15.
 Արգիսիք 20.
 Արգուխ 109.
 Արեւբանուս ք. 55.
 Արիոս 44. 65.
 Արիստաբուդոս 28.
 Արիստակէս 41. 82.
 Արիստոտէլ 4.
 Արծիաս դաշտ 115.
 Արծուղ 46.
 Արծրունիք 50. 51.
 Արկադէոս կայսր 49.
 Արձան թարգմանիչ 51. 55.
 Արղուն 148. 152.
 Արմայիս 14.
 Արմանեկ 14.
 Արմաւիր 14. 55.
 Արմէն 14.
 Արմիլք 59.
 Արմոգ 15.
 Արշակ Ա. Պարթև 29.
 Արշակ Բ. Մեծն 51. 52.
 Արշակ Ա. թգ. Հայոց 51. 52.
 Արշակ Բ. 46. 48.
 Արշակ Գ. 49.
 Արշական 52.
 Արշակունիք 52.
 Արշամ 52. 55.
 Արշան, Արտաշէս Պարթև 29.
 Արշարունիք 41. 125.
 Արշաւիր Մարաց թգ. 29.
 Արշաւիր Պարսից թգ. 53. 54.
 Արշէն քահանայ 54.
 Արուճ 70.
 Արտաղ 54.
 Արտաշատ 55. 45.
 Արտաշէս Երկայնաբաղուկ 27.
 Արտաշէս Ուրոս. 27.
 Արտաշէս Ա. թգ. Հայոց 51. 52.

- Արտաշէս Բ • 55.
 Արտաշէս Գ • (Արտաշէր) 52.
 Արտաշէս Պարթևաց թգ • (Ար-
 շան) 54.
 Արտաշէր Տ • Արտաշէս Գ •
 Արտաշէր Ա • Սասանեան 56• 57.
 Արտաշէր Բ • 49.
 Արտաշէր Գ • 62.
 Արտաւաղգ Ա • 52.
 Արտաւաղգ Բ • 55.
 Արտաւաղգ Մանգակունի 57.
 Արտաւան (Արտեան) 56.
 Արտաւիլ 159.
 Արտեմիս 84.
 Արտեան Տ • Արտաւան •
 Արցախ 50.
 Արփաքաղ 40.
 Արփիազատ 46.
 Արքակալնի 159.
 Արքեղայոս 45.
 Աւագ, որդի Իւանէի 144• 148.
 Աւան ք • 60.
 Աւզկան (Օզկան) 118.
 Աւետ երեց 124.
 Աւոգ 21.
 Աւրեղնոս Մարկոս • 59.
 Ախալու 95.
 Ափրիկանոս 20• 22.
 Ափրիկէ 5• 44.
 Ափիաղք 92• 99.
 Ափշին 79.
 Աբաար 26.
 Աբաղ 25.
 Աբայ քղ • 156.
 Աբիա 25.
 Աբիաս 25.
 Բաաս, Բայաս 24• 25.
 Բաբ 15• 79.
 Բաբգէն 54• 80.
 Բաբելոն 11• 15• 16• 25• 29.
 Բադարան 55• 87.
 Բադարատնահայետ Բադրատ 50.
 Բադարատ որդի Աշոտյ կիւրա-
 պաղատի 78• 79• 80.
 Բադարատ Ափիաղաց թգ • 92.
 Բադարատ Վրաց թգ • 98.
 Բադարատ թգ • միւս 118.
 Բադուան 56• 140.
 Բադրատունիք 15• 30.
 Բադրեանդ 48• 52• 76• 81.
 Բազկերտ 90.
 Բազունիք 90.
 Բաթու-Ղան 149• 150• 155• 162.
 Բարու 50• 115.
 Բակիարուխ 97• 108• 115.
 Բակուր Աղձնեաց բգեշն • 45.
 Բաճլ քղ • 29• 94.
 Բաղգատ քղ • 150.
 Բաղտասար թգ • 26• 27• 35.
 Բաղք 89• 103.
 Բաջաւ-Նոյնի (Բաջու) 147.
 Բաւաբա 70.
 Բասեն 31• 56• 59.
 Բասիլք 40.
 Բարակ 21.
 Բարգիսու Ատորի եպիսկոպոս 84.
 Բարգոյիմէ 34• 46.
 Բարզափրան 52.
 Բարմ, Բարմա 55.
 Բարսեղ Ս • 68.
 Բարսեղ կթ • 105.
 Բարբա-Ղան 162.
 Բաքարուխ Տ • Բակիարուխ •
 Բաքր (Պէքր) • 75.
 Բեթղէհէմ 10.
 Բեթոգարբա ծ • 54.
 Բեխ 108.
 Բեխդ իշխան 105.
 Բենիամին 25• 51.
 Բեր թգ • Սարմատ • 88.
 Բեդիարուխ Տ • Բակիարուխ •
 Բէլ 15• 15.
 Բէկգամուր 155• 157.
 Բիւթանիա 74.
 Բիւրական 87.
 Բիւրատ 76.
 Բիւրիտոնացիք 9.
 Բշախք (Վաճք) • 155.
 Բշուր ք • 52.
 Բոր 62.
 Բուբաքր 68.
 Բուրլաք 56• 155.
 Բուլա 81.
 Բունդար 56.
 Բուրետ վարդապետ • 78.
 Բշնի 99• 158• 145.
 Բրէհիմ (Աբրէհիմ) • 99.
 Բրէհիմ Արաբկաց թգ • 108.
 Բրիտանիա ծ • 9.
 Բրուտոն ծ • 9.
 Բրքիշու 52.

զայն աշխարհն երեսո նմա . պատարագ լինի թէ ու : Եւ
ասացաք , թէ չէ պարտ պատարագ առնել , այլ ողորմու
թիւն և հարկաց թեթեւութիւն առնէք . զի Մօրիբն
ասացեալ էին՝ թէ պատեհ է : Հարցեալ էր և վասն
Մպաղային , որ աւագ որդին էր Հուլաւին , թէ պարտ
է զնա դնել , զի անդարձ նմա արար : Եւ մեք պա
տուիրեցաք՝ որ 'ի գրոց է զաւագն դնել , և անդարձն
անկրկնելի կոչի ստուգաբանութեամբ : Որպէս և եղևն
իսկ . և իւրեանց ազգայինն՝ որ և նա կոչէր Մյուղան՝
Տակուծար՝ երթեալ նստուցանէր զՄպաղէն կոչեցեալ
'ի տախան և 'ի գահոյս հօրն , և հաւանեցան զօրքն
ամենայն և հնազանդեցան : Մյուսակայն զի մեղքն մեր
անչափ էին , չէղև սուգն չափով . զի յետ երից ամսոց 'ի
նոյն թուին՝ փոխեցաւ 'ի Վրիստոս քրիստոսասէր թա
գուհին Տողուզ խաթունն , և սրտակտուր միջաբեկ ե
ղէն ազգք քրիստոնէից բազմապատիկ սգով և տրտմու
թեամբ . զի նմա կենօքն վաղվաղակի ողջանալ սկսաւ
խօցն Մյուղանին , ակն ունելով առաւել պայծառանալ
քրիստոնէութեանն . զի սրբան և էր պատճառն՝ նա
իսկ էր ըստ մեր կարծելոյն : Մյուս քանզի Մատուած իսկ
է ամենայն բարեաց պատճառ , զյոյսն չէ պարտ հա
տանել մեզ . քանզի կացոյց նա 'ի տեղի իւր միւս ևս հա
ւատացեալ ազգական իւր , կին բարեպաշտօն՝ կոչեցեալ
Թուխթանի : Եւ բերեալ եղև 'ի Յունաց կին Մպա
ղային Վեսպկինայ՝¹ անուն , դուստր թագաւորին զօր
Սատաճն ասէին , և պատուէր՝ թէ կնքուի Մպաղայն ,
և ապա առնու : Եւ ել համբաւն նոյնպէս եթէ մկրդ
տեցաւ և առ զնա , 'ի փառս Վրիստոսի :

Յաւուրս յայս 'ի մեզաց իմոց անկաւ գրքունկս 'ի ձեռս
հարամեաց² , տղայօք մեր , և յողորմութենէն Յիսուսի ա
պրեցան տղայքն առ ժամն . և յետ ամի և կիսոյ գիրքս 'ի
Տփլիս 'ի վաճառ բերեալ և գնեալ 'ի տանէ եղբօր մերոյ
միոյ Մեղեր կոչեցելոյ : Վասն որոյ ողորմութեան Տեառն
փառք 'ի սուրբս ամենայն և յարարածս , և զնողին զսա՝
գթութիւն 'ի Քրիստոսէ :

1. Դեսպիւնա՝ տիկին կամ տիւն
բուհի ըստ Յունաց լեզուի Δέσ
πονα, էր Մարիամ դուստր ոչ ու
րինաւոր կայսեր Միքայէլի Բա
ժնուդի , 'ի Տէֆլադադի տոհմէ :
2. Հարամի 𐌕𐌹𐌶 , ըստ Արա
բացւոյ . աւագակք կամ մեկնա
կաղէնք թաթարաց :

ՂԸ . Իսկ 'ի մտանել թուականին յեօթն հարիւր և հնգետասան՝ կողմնական հիւսիսի կոչեցեալն Բարբա¹, որ ունէր զտեղի Բաթուին և զՍարգախին և հաւանեալ էր օրինացն Տաճկաց, լուեալ զմահուանէ մեծի Հուլաուին՝ գայ բազմութեամբ առ Կուր գետով, և ցուցանէ զինքն յայսմ կողմանէ կացեալ զօրացն Բաղային, և եղբօր իւրոյ՝ Իսմուդին, իբր թէ կենդանի է յետ մահու հօր նոցա : Եւ գայ կոխէ զնոսա, և անհոգութեամբ մինչև 'ի Հէճ'ն², աղօթել անդ յուրախութիւն ամենայն Տաճկաց . յորմէ զարհուրեալ յայսմ կողմանէ կացելոցն՝ ցանկեն զերկայնութիւն գետոյն աստի՝ զոր Շիբարն³ կոչէին, և զգուշացան ամենայն պատրաստութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն : Իսկ Բարբայն վրիպեալ 'ի յուսոյն՝ դառնայր 'ի տեղի իւր . և յաւուրս ամարայնոյն վճարէր զկեանս . զոր աւսեն լինել բարուք ոչ խռովարար, և ատեցող արեանհեղութեան :

ՂԹ . Ի նոյն թուին մերձ յաջնան յեղանակն՝ բացաւ մեզ աման դառն քացախուն, և միւր բարկութեանն Բստուծոյ հայկազարմ ազգիս : Քանզի սուլտանն Սարայ Փնտխտար⁴ անուն խնդրէր զբերդսն՝ զոր Տաթարին ուժոյն առեալ էր հայոց թագաւորն Հեթում : Եւ 'ի չտալն, աւելի վասն երկեղի Տաթարին, բարկանայր յոյժ, և զօրս գումարէ բազում յոյժ, և առաքէ 'ի ձեռն զօրագլխի որունմն Սմմթ⁵ անուն յերկիրն Կիլիկեցւոց . որ և յանպատրաստից մտեալ յաշխարհն՝ առնու զՍիս մայր քաղաքաց՝ զարքայանիստն, այրէ զնա եկեղեցեօքն որ 'ի նմա, և գտանէ զտունն գետնափոր դանձուցն, և առնու յոյժ բազում, զոր 'ի միւսմ ամանի լինել ասէին վեց հարիւր հազար կարմիր⁶ : Եւ զնայ աւերմամբ մինչև յԱտանա, և ա-

1 . Պէրքէ կամ Պերքայի խան, եղբայր Բադու խանի :

2 . Հէճ'ն թուի Ղէհիճ գաւառ Շրուան նահանգի, զի աստ մղէ ցաւ պատերազմն :

3 . Շիբար թուի Ագսու գետ օ. Ժանդակ Կրէ'ի Շրուան նահանգի. այլ պատմիչք ոչ յիշեն զգետակգ, բայց յափունս Կուր գետոյ ասեն

բանակեալ զթշնամիսն աստի և անտի :

4 . Պիյաբս Ալի Ֆուստուգտար :

5 . Սիմ-էլ-մաւդ :

6 . Կարմիր նշանակէ զօսկի զրամն կամ զգահեկանն . թիւն նշանակեալ է 100 . 480, որ ընթերցեալ լինի վաթսուն հարիւր

պա լսէ համբաւ երկիւղի և դառնայ աւարաւ և գերութեամբ քառասուն հազարաւ, բաց 'ի կոտորելոցն. որ գլուխ և խոց անողջանալի կոտորելոցն՝ Սորոս արքայորդին, գեղեցիկ ծաղիկ 'ի մատաղ հասակի մերձ 'ի փթիթս մուրուաց, վկայեալ յամենայն բերանոյ, ան պակաս 'ի բովանդակ բարւոյ, և կուսութեամբ շտեմարանեալ 'ի ծրարս շնորհացն Մատուծոյ : Որ յօժարութեամբ ևս դիմեալ 'ի պսակն արեան. քանզի հարցեալ զոչն ոչ ետ զանուն հօրն. զի կենօքն գերեալ՝ մի լիցի աւելի բեռն հօրն և աշխարհին՝ ընդ անդրանիկ եղբօրն] և ոնի, պսակելոյ և հրաւիրելոյ յաթու թագաւորութեանն առ կենօք հօրն : Քանզի նա եղև գլուխ գերելոցն մեր, և հուր աղէկէզ լերդաշարհար և սրտակտուր աշխարհիս մեր և ազգիս, որ կամբ շնչարգել և յերերման : Հասանէ ձեռն վերին, որ եհարն ցասմամբ՝ նոյն բժշկէ ողորմութեամբ, ածելով զմեծաբաց խոցն, առնելով գերեզարձ՝ զոր տարան ընդ այլն. հնգետասան օր յամելով յաշխարհն և լնլով աղետիւք, զնոսա՝ իրօք, և զմեզ՝ խոցոտիչ համբաւովն :

Ժ. Իսկ 'ի վերանալ թուոյն մերոյ յեօթն հարիւր և վեշտասան 'ի կատարման քառասներորդաց աղուհացիցն, 'ի լնու վեցերորդ շաբաթուն 'ի յարութեան աւուր Ղազարու, սահմի ամնեան 'ի քսան և վեց, փոխի յաշխարհէս զգալոյ յիմանալին՝ տէրն Սոստընդին պատրիարքն Հայոց, ծերացեալ և լի աւուրբք ըստ մարմնոյ, և առաւել ևս ըստ հոգւոյ և ըստ կամացն Մատուծոյ, յորովայնէ ընտրեալ, և ընդ ամենայն աստիճանս յառաջանալով անցեալ, ամենեքումք հաճոյացեալ, յամենայն ազգաց և 'ի լեզուաց վկայեալ. կուսութեամբ անփուտ մնացեալ յիմանալի և 'ի զգալի մարդն և 'ի զգայութիւնս և 'ի զգայարանս, և 'ի բոլոր անդամս մարմնոյ. կրակից և վշտակից և սգակից ազգիս եղեալ 'ի մեղսաբեր և 'ի ցասմահար դարուս. և 'ի ժամանակս ցաւալից և 'ի կսկծահար՝ զբոլորն յինքն տարեալ և ըստ կարի թեթեացուցեալ, սիրտ և բան և գանձ ծախելով առատաբար և անխնայ : Ղ ասն

հազար, 6,000,000, և համարիմք սխալեալ փոխանակ գրելոյ ԶԺԻ :

որոյ և յարմարի նմա ասել տեառն իւրոյ • Լ'նցաք մեք
 ընդ հուր և ընդ ջուր զանազան փորձանաց, այրիչ և խեղ-
 դիչ որոգայթից • որ և ճաշակեաց իսկ և 'ի Թանձրա-
 ցեալ և զմռսեալ վերջնոյ լեղւոյս, մերձ 'ի կատար կե-
 նացն տեառնաբար, զգղըղումն Թագաւորութեան մե-
 րոյ, զսուր և զգերութիւն իւրական ծննդեան սննդեան
 աշխարհին • մտեալ 'ի փորձ հնոցի գեհնահոտ հրոյն
 բորբոքման, ձեռասուն արքայորդեացն կորստեան • որք
 մանաւանդ մերձ բերին զօրհաս նորա և արարին տագ-
 նապել ստիպեան¹ շնչոյն, բորբոքելով զծարաւ լուծման
 յողնաթախիժ կենցաղոյս : Օ՜ր տեսեալ Յիսուսին
 իւրոյ և Լ'ստուծոյ՝ ընդ Գլազարու հանէ արտաքոյ
 այսքան դժնդակ կրիցս՝ յանպատումն :

1 • Այսպէս 700 • Թուի ընկել Կաթնապէլ ստիպման շնչոյն :



Լեբիա 9. 30. 31.
 Լեդա (Լեդիա) 32.
 Լեկիանէս 37.
 Լեկիանոս 41. 42.
 Լեկոս 118.
 Լենգոս 20.
 Լեպառն Աբղա 77.
 Լեպարիտ 98. 99.
 Լեպարիտ Օրպելեան 130.
 Լերիկեցիք 31.
 Լերիկիա 14.
 Լուրւայ ամրոց 79.
 Լուկիանոս Փռանկ 53.
 Լուսաւորիչ Տ. Գրիգոր Լուս.
 Լիփնք 57.
 Լուէ 106. 113. 119. 130. 138. 144.

Խադ Էպիսկոպոս 48.
 Խաղամախ դաշտ 57.
 Խաղիրք 36. 70.
 Խալաֆ Ամիրա • 78.
 Խախ գետը • 48.
 Խաղբակ իշխան 143.
 Խաղաիք 93.
 Խաչէն գաւառ 81.
 Խաչէն Դերբին 140.
 Խաչէնք աշխարհ 81. 100.
 Խաչիկ իշխան վասպուրականի

106.

Խաչիկ կթ • Ե. 90.
 Խաչիկ Բ. 99.
 Խառան 17. 18. 71.
 Խարաչայ (Ղարաչա) 132.
 Խարսանէք 42.
 Խաւատանէք 92.
 Խեղենեկ արծրունի 124.
 Խզըլ-Ասլան որդի Էլսկուզի 130.
 Խզնէ (Ղազնէ) 118.
 Խլազիզ ամիրա 100.
 Խլաթ 123. 138. 144.
 Խլիճ-ասլան • Տ. Ղլիճ-Ասլան.
 Խոնթիկ 122.
 Խոշաք 140.
 Խոշորնի 90. 138.
 Խոռ 90.
 Խոռակերտ 90.
 Խոռեմ 61. 62.
 Խոսրով Ե. Թադաւոր Հայոց 36.
 37. 39. 43.
 Խոսրով Բ. 43. 43.
 Խոսրով Գ. 51.

Խոսրով Ե. Թադաւոր Պարսից 57.
 Խոսրով Բ. 57. 59.
 Խոսրով Թարգմանիչ 51.
 Խոսրովանոյշ 90.
 Խոսրովիգուխտ.բոյր Տրդատայ 39.
 Խոսրովուհի.բոյր Անակայ 37.
 Խորազմ շահ 145.
 Խորասան 30. 94. 95.
 Խորասու կուսան 122.
 Խորիւահ 140.
 Խորխոռունիք 30. 90.
 ԽոռԺաստան 52.
 Խոռչէր ամիրա 122.
 Խոռլթ 122. 123.
 Խորդան-Պողոսյան 93.
 Խրամ աւան 72.
 Խւչաիք (Ղիչաղ) 142.

Ծամնդաւ 102.
 Ծանարք 101.
 Ծառաբար 131. 132. 133.
 Ծաւդէ • Տ. Ծօդացիք
 Ծմակային կողմն (Կովկաս) 45.
 Ծովք 128.
 Ծովիաց գաւառ 13. 43. 43.
 Ծովիկ • Տ. Ասլան-Սուլտան.
 Ծօդացիք 30.

Կադմոս Թեբացի 20.
 Կալափա Միքայէլ կայսր 98.
 Կալոնպաղատ բերդ 99.
 Կածարէթ 145.
 Կահաթ 18.
 Կաղարջք (Կղարջք) 78.
 Կամախ 45. 76. 77.
 Կամբիւս 27.
 Կամրջաձոր վ. 88. 107.
 Կայեան աշխարհ 140.
 Կայեան, Կային Բերդ 90. 92. 99.
 119. 144.
 Կայէն 5. 6. 7. 12.
 Կայնակ 15.
 Կայծոն բերդ 90. 92. 99. 119.
 Կայնան 7.
 Կայնան կուռք 16.
 Կայնան որդի Արփաբսաղայ 10.
 Կայպակ 15.
 Կանգարք գ. 30.
 Կապադովկացիք 14.
 Կապան Սիւնեաց 128.
 Կապոյտ բերդ 111.

- Կապուտակէք } Կապպադոկիա Կղէոպատրա 32.
 Կապոտակիա } 41. 39. Կղօղէոս կայսր 39.
 Կասբ 9. Կոկաց գաւառ 114.
 Կասմ ոստիկան 72. Կոկասոս 91.
 Կաստաղոն բ. 114. Կողբ 62.
 Կաստա 123. Կողոնիա 38. 88.
 Կասրամիաէ 90. Կոմիդոս 39.
 Կար 15. Կոն Տ. Իկոնիոն
 Կարէն 34. Կոնդոփրէ 110.
 Կարկառ բ. 118. Կոնկոնատ լեւոն 114.
 Կարմիր ծով 10. 49. Կոշմ 54.
 Կարմիր Վանք 102. 114. 128. Կոստանդ կայսր 44.
 Կարնոյ աշխարհ 59. Կոստանդիանոս 40. 41. 42. 43. 44. 47.
 Կարնոյ դաշտ 95. Կոստանդին Բ. 43. 44. 45.
 Կարնոյ քաղաք 48. Ժ. 60. 61. 132. Կոստանդին Գ. 84.
 147. Կոստանդին Դ. 90.
 Կարոս 39. Կոստանդին Ե. 91.
 Կարս քաղաք 88. 102. 119. 158. Կոստանդին Ջ. 88. 91.
 Կարբեղոն 23. Կոստանդին Է. 91.
 Կաւատ 37. 61. 62. Կոստանդին Ը. 95.
 Կաբաւաբերդ 128. Կոստանդին Հեռակ կայսր 84.
 Կեդար 65. Կոստանդին Ռուբինեան Ե. 111
 Կեդմա 63. Կոստանդին արծրունի 92.
 Կեղեստիանոս պապ 83. Կոստանդին արքայաճայր 141.
 Կեղտք 14. Կոստանդին կթ. 141. 162.
 Կենատուր 17. 19. 29. Կոստանդին տէր Կարկառայ 118.
 Կեչառուս վ. 97. 109. Կոստանդնուպօլիս 34. 44. 47. 66.
 Կեչորի քաղաք 131. 132. Կոստաս 44.
 Կեսարիա (Մաժաք) 14. 56. 37. 39. Կովկաս 9. 14. 50. 56. 91.
 41. 46. 59. 147. Կովկասայինք 85.
 Կերինթոս 63. Կոտման գետ 141.
 Կիզիկոն 83. Կորդուացիք 51.
 Կիզիստարա 115. Կորէշ 63.
 Կիկրոփա (Կեկրոպս) 20. Կորին 51. 35.
 Կինաոոս-Կաւիս 115. Կուզն ('Ղօղ') 122.
 Կիւ Թօտոր 102. Կուկր (Բոկքովքիս) 29.
 Կիւս 38. Կոմիտաս կթ. 61.
 Կիսիմ 14. Կուր գետ 50. 56. 68.
 Կիրակոս պատմիչ 146. Կարիճ 81.
 Կիր-Մանիլ 125. Կրասոս 32.
 Կիւլիկիա 44. 50. 123. Կրետէ 21. 22.
 Կիւ-Օան 91. Կրիսոս 15.
 Կիւրակոսք երկու վայրք 87. Կրօնիդէս 41.
 Կիւրիկեանք 145. Զաբէլ երէց 60.
 Կիւրիկէ Ե. 106. Զագարացիք 68.
 Կիւրիկէ Բ. 100. 104. Զաթերք 140.
 Կիւրիկէ Գ. 90. Զաղբանդ 119.
 Կիւրիոն 38. 60. Զաղբատ 90. 104.
 Կիւրղոս (Կիւրեղ) Աղիքսան. Զամազատայ Մամիկոնեան 31.
 զրացի 85. Զամազատսպեան 33.
 Կիւրոս 26. 27.

Համամ՝ վարդապետ 86.
 Համամ՝ Տանձեաց տէր 100.
 Համբակ (Ամբակ) 15.
 Համբուռն 88.
 Համիան 95.
 Հայկ 13. 14. 15. 30. 31.
 Հայկազունք (Սիւնիք) 141.
 Հայկակ 15. 91.
 Հայք 14. 15. 29. 30. 31. 33. 39. 45.
 45. 47. 48.
 Հայք խորին 59.
 Հայք ներքին 59.
 Հայտ • Տ • Հայկ •
 Հաշիշ 97.
 Հաշտեանք 52.
 Հաջաջ 75.
 Հասան 75.
 Հասան խաչենեցի • Տ • Հալաւ-
 դօլա •
 Հասան Կայենեցի 140.
 Հարմա 14.
 Հարիւրի 75.
 Հացեաց դրախտ 46.
 Հացիւնք 59.
 Հաւան 15.
 Հաւլ (Հօլ) 80.
 Հաւուժատ 129.
 Հաւունիք 50.
 Հէթուս Ե. 141. 149. 151. 156. 162.
 Հէղի 22.
 Հերակլ կայսր 84. 61. 62. 101.
 Հերակլակ 67.
 Հերակլէս 21.
 Հերէթ 149.
 Հերման դաշտ 155.
 Հերովդէս 28. 33. 34.
 Հէփթաղք 57. 56.
 Հէճճ 162.
 Հէշմ. 74.
 Հիւրկանոս 28.
 Հիւրկանոս Յովհաննէս 28. 32.
 Հմայեակ 55. 56. 141.
 Հնդիկք } 9. 15. 36.
 Հնդկաստան }
 Հնդիկք խորին 5.
 Հոկտաւիոս 58.
 Հողոցիմ 52.
 Հոմերոս 25.
 Հոյն 15.
 Հոն 12.
 Հոնք 142.

Հոռոմայր 129.
 Հոռոմոսի վանք 88.
 Հոռոմոց աշխարհ • 147
 Հուան (Հաւան) 15.
 Հուլաղու 149-160.
 Հասան 25.
 Հոփսիմէ 61.
 Հոփսիմեանց վկայարան յԱնի 90.
 Հոռմ 26. 35. 44. 46. 47.
 Հոռմէլոս 26.
 Հոռվմայեցիք 11. 14. 22. 35.
 Հոռվթ 22.
 Հոաչէ 15. 37. 58.
 Հրեայք 9. 26. 27. 28. 33. 40.
 Զագ 70. 81.
 Զիւնականք 50.
 Զկնջուր 115.
 Զորագետ 158.
 Զորովանք 116.
 Զորովոր 70.
 Ղազար Փարպեցի 51.
 Ղաղի 115.
 Ղաղուին 96.
 Ղամէք 6. 7. 9.
 Ղալկիլ (Գաբրիէլ) 140.
 Ղատաղայ-Նոյն 144.
 Ղարաշայ (Խարաշա) 151.
 Ղահ 18.
 Ղաննդ եպ. Կեսարիոյ 39.
 Ղաննդ երէց 51. 53. 54.
 Ղաննդ կթ. 57.
 Ղատացիք 22.
 Ղզիլ ամիրայ 115.
 Ղլիճ-Ասլան Ե. Սուլթան Իկոն.
 140. 142. 155.
 Ղլիճ-Ասլան Բ. 126. 153. 156.
 Ղուկաս աւետ • 47.

Ճենք 57.
 Ճոն Բարսեղ 69.
 Ճօլին 115. 125. 128.
 Ճքէթ 119.

Մագնիտիս 44.
 Մագոգ 14.
 Մագան 29.
 Մագիամ 19.
 Մագիամացիք 21.
 Մագիման 29.

- Մադրինա 62.
 Մաթան կուռք 94.
 Մաթուսաղա 6. 7. 8. 9.
 Մաժակ 32.
 Մալբադոս 16.
 Մածնաբերդ 143.
 Մակեդոն 48.
 Մակեդոնացիք 29. 42.
 Մահամթ (Մահմէտ) 63.
 Մահկանաբերդ 119.
 Մահմատ Մուհթադէ 94.
 Մահմատ որդի Մահմուտի 94.
 Մահմէտ ոստիկան 71.
 Մահմուտ Բ. Սուլտ. խորազմ. 93.
 Մահմուտ Ե. Սուլտ. Սէլչիւկ 96.
 Մահմուտ Բ. 97.
 Մահմուտ Գ. 97.
 Մահմուտ Տափարայ որդի 118.
 Մահմուտ Փատոնայ որդի 122.
 Մաղաղիէլ 7.
 Մամ 100.
 Մամբրէ 51. 54.
 Մամբուն 40.
 Մամուլ 24.
 Մամուն 77.
 Մամուուտ 115.
 Մամբան 96.
 Մայաէլ 6.
 Ման կղզի . Ժ. 9.
 Մանազկերտ 72. 93. 102. 124. 152.
 157.
 Մանաճիճր Ռշտունի 45. 44.
 Մանասեմ (Մանայէմ) 25. 26.
 Մանասէ 26.
 Մանեսայ պլքը 41.
 Մանխոռն 9.
 Մանծկերտ . Տ. Մանազկերտ .
 Մանկու Ղան 148.
 Մանուէլ . Տ. Կիւ-Մանուէլ .
 Մանուէլ Մամիկոնեան 77. 79.
 Մանուէլ 103. 113.
 Մաջա-Գաւալ Ռոստոմ 95.
 Մառի 18.
 Մառինոս-Սաբինոս . Ժ . 54.
 Մասեաց ոսն 62.
 Մասէ 63.
 Մասիս 14.
 Մասխուտ Սուլտան խորազմ. 95.
 Մասխուտ Սուլտ. Սէլչիւկ 97.
 Մասմա աղջապետ Արաբ . 63.
 Մասուգ Սուլտան Իկոն . 125.
 Մատթէոս աւետ . 47.
 Մարաշ 89. 107. 143.
 Մարանդ 108.
 Մարաց-Մարդ 35.
 Մարիահա (Մար-Իհաբ) 54.
 Մարիամ կին Լուսաւորչին 37. 39.
 Մարիամ Կիւրիկեան 122.
 Մար-Իբաս 14.
 Մարկիանոս 83.
 Մարկոս աւետ . 47.
 Մարկոս Ճգն . 114.
 Մարմաշէն վանք 97.
 Մարս . Տ. Մարք .
 Մարսամ 63.
 Մարտին 67.
 Մարտինոս Պապ . 84.
 Մարտիրոսաց . տ. Մուփարդին.
 Մար-Փիլիկա 50.
 Մարք 14. 26. 29.
 Մաւի 68. 70.
 Մաքենոցաց վանք 76.
 Մաքսիմիանոս } 39. 41.
 Մաքսիմոս }
 Մաքսինտէս 41.
 Մէքասթեն . Ժ . 31.
 Մեդա 14.
 Մեթոսիոս 9.
 Մեթէժ գնունի (Մժէժ) 58. 61. 62.
 Մէլան (Միլան) 154.
 Մէլեսիոս 42.
 Մէլեր 161.
 Մէլիտոս մետրապ . 55.
 Մէլտնի 15. 47. 59. 88. 110. 112.
 Մէլքիսեդեկ 17.
 Մէլքոն 35.
 Մեծամօր 55.
 Մէհլուժան Արծրունի 48. 76.
 Մեղբոմ 42.
 Մեմիլիս 18. 20.
 Մենանդրոս 16.
 Մենափթիս 18.
 Մենծկերտ 115.
 Մենծկերտ . Տ. Մանազկերտ .
 Մեստրիմ 15.
 Մեսէլլանոս 103.
 Մեսրոպ 49. 51. 52. 53.
 Մերտին 115.
 Մերվ . Տ. Մորու .
 Մէլիք-Աշրաֆ 158. 144.
 Մէլիք-Շահ 96. 104. 108.
 Մէլիք Սուլտան Գանձակայ 118.

Գաբեղեանք 50. 84.
 Գազ բերդ 149. 143. 143. 146.
 Գազայ գաշտ 122. 127. 143. 143.
 Գազիկ Արծրունի 87. 92.
 Գազիկ Թգ. Բագրատ. Յ. 92.
 Գազիկ Բ. 99. 103. 113.
 Գազիկ Թգ. Կարուց 102.
 Գազիկ շինող Գազայ 143.
 Գազիկ տէր Տանձեաց 100.
 Գադ մարգարէ 22.
 Գաղանածակք 81.
 Գալլոս 59.
 Գաղատացիք 14.
 Գաղոս 44.
 Գամիր 15. 14.
 Գամիրք 14.
 Գայերիդադ 6.
 Գայոս 58.
 Գայլ դէտ . 58.
 Գանձակ 100. 123. 142.
 Գանձակ Շահաստան , Տ . Դա-
 վըէժ 144.
 Գանձասար 153.
 Գանչէնք , Յուրտաւ . 58.
 Գառնի 76. 123. 143.
 Գասպար 33.
 Գարգարացիք 50. 40.
 Գարդման գաւառ 62. 81. 101.
 142. 134.
 Գարդմանացիք 50.
 Գեղէնի 21.
 Գելաթ վանք . 120.
 Գեղամ 14.
 Գեղաբերունի 14. 79.
 Գեղի 128.
 Գետաբակք 159. 144.
 Գետիկ վանք , Հին և Նոր 140.
 Գէորդ Յ. Կթ . 76.
 Գէորդ Բ . 83. 86.
 Գէորդ Աշիկայ 129.
 Գէորդ Թգ . Վրաց . 106.
 Գէորդ Լուսեցի 102. 104.
 Գէորդ խոստովանահայր Ճօսնի
 123.
 Գէորդ Մեղրիկ 117.
 Գէորդ Ուրճեցի 107.
 Գէորդիոս վկայ 47.
 Գիսանէ 59.
 Գիւտ կթ . 53. 34. 59.
 Գլխոյ վանք 68.
 Գնէլ 48. 126.

Գնունիք 50. 77.
 Գոգողիա 24.
 Գոթոնիէ 20.
 Գոհար խաթուն 148.
 Գողգոթա 10.
 Գողիաթ 22.
 Գող Վասիլ . 114. 122. 128.
 Գորամ 82.
 Գորգի եղ . Դեմեարի 122.
 Գորգի Թգ . Աշիկազաց 92.
 Գորգիանոս 39.
 Գորգոյ խաչ 152.
 Գուգարաց երկիր 142.
 Գուգարացիք 30.
 Գուդ 12.
 Գուլթ 37.
 Գուշարացիք 50.
 Գուրգան (վրկանք) 94.
 {Գուրգասար , (Վախտանք) 94.
 {Գուրգասլան . ծ . 94.
 Գուրգէն Գնունի 87.
 Գուրգէն և Դաւիթ վկայք 87.
 Գուրգէն Թգ . Սովետայ 90.
 Գուրգէն Թգ . Վասպուրականի 92.
 Գուակ 13.
 Գրիգոր Լուսաւորիչ 36. 39. 40.
 44. 61. 67. 148.
 Գրիգոր Աստուածաբան 148.
 Գրիգոր (Ս .) Եկեղեցի 43. 60.
 Գրիգոր Ընկեր Գէորդայ Աշիկայ
 129.
 Գրիգոր Թգ . Սինեաց 103.
 Գրիգոր Եղեան Փառիստոյ 100.
 Գրիգոր Խաղբակայ որդի 143.
 Գրիգոր Խաչենեցի 152.
 Գրիգոր Մագիստրոս 99.
 Գրիգոր Մամիկոն 68. 70. 111.
 Գրիգոր միւս 73.
 Գրիգոր միւս 81.
 Գրիգոր Միանձն 156.
 Գրիգոր Նիւսացի 148.
 Գրիգոր Նուիրակ 'ի Հռովմ' 154.
 Գրիգոր որդի Վասակայ պահչ .
 104. 109.
 Գրիգոր սպասաւոր կաթողիկէն
 Դւնոյ . 120.
 Գրիգոր Վկայասէր 102. 114. 116.
 Գրիգոր Տղայ 129.
 Գրիգորէս Ապիրատ 129. 139.
 Գրիգորէս եպիսկոպոս Եգիպտոս
 սի 102.

Գրիգորիս կթ . 114.
 Գրիգորիս Տղայ (Վարապէժ) 159.
 Գրհամ 128.

Դադան 49.
 Դադանդան 96.
 Դադիմոն 42.
 Դաղմառիոս 44.
 Դամասկոս 16. 25. 74.
 Դամասոս (պապ) 82.
 Դանաւոս 20.
 Դանիէլ Ասորի 49.
 Դանիէլ մրգրէ 26. 27. 28. 81.
 Դանիէլ քորեպիսկոպոս 45.
 Դանշման 112. 115.
 Դառին գւ . 151.
 Դավթէժ 143. 144.
 Դարանգաշտ 151.
 Դարբանդ 57.
 Դարեհ Արշամայ 27. 28.
 Դարեհ Հարձորդի 27.
 Դարեհ Մար (Աժդահակ) 26. 27.
 Դարեհ Պարթև 55.
 Դարեհ Վշտասպետ 26-28. 42.
 Դարձնից բերդ . 71.
 Դարձնք 68.
 Դաւիթ մարգարէ 15. 23. 42. 43.
 55. 90.
 Դաւիթ Ալաւկայ որդի 121.
 Դաւիթ Անեք Լուսաւորչի 57.
 Դաւիթ Անյաղթ 51. 54. 55.
 Դաւիթ Աշոտայ որդի 80.
 Դաւիթ Դանեցի 67. 71.
 Դաւիթ և Գուրգէն վկայք 87.
 Դաւիթ Թգ . Արծրունի 92.
 Դաւիթ Թգ . Ծանարաց 101.
 Դաւիթ Թգ . Կիւրիկեան 90. 106.
 Դաւիթ Թգ . Վրաց 118. 119.
 Դաւիթ Թգ . Վրաց միւս 126. 147.
 149. 156.
 Դաւիթ կթ . Ե . 74.
 Դաւիթ կթ . Բ . 80.
 Դաւիթ կթ . Գ . 159.
 Դաւիթ կթ . Ալթամարայ 116.
 Դաւիթ կիւրապադատ 95.
 Դաւիթ որդի Դեմետրի 126.
 Դաւիթ Սահառունի 62. 67.
 Դաւութ սուլտան . 97.
 Դեբորա 21.
 Դեդաղոս 21.
 Դեւլիկ 93.

Դեկոս 39. 69.
 Դեմետր կուռք 39.
 Դեմետրէ Թգ . Վրաց 122. 126.
 Դենշապուհ 61.
 Դեսքինա 161.
 Դերենիկ Արծրունի իշխան 92.
 Դերենիկ Թգ . Արծրունի 92.
 Դերենիկ-որդի Սենեքերիմայ 92.
 Դեւկալիոն 49.
 Դեմնէ 150. 155.
 Դէուժան , (Դիոժեն) 102.
 Դիա , (Դիոս) 22.
 Դիոկլետիանոս 37. 59.
 Դիոնեսիոս կրտք . Ժ . 20.
 Դիոսկորոս 85.
 Դիոսկորոս կթ . 98.
 Դմանիք 120. 122.
 Դոլադայ-Լոյին . 144.
 Դոմեստիանոս 58.
 Դուգուլմուշ , (Գուլթուլմուշ)
 սուլա . Իկոն . 110.
 Դուգուլմուշ , սուլտան Սէլչիւկ
 97 . 108.
 Դուին 45. 55. 58. 67. 77. 78. 101.
 127. 132. 135. 138.
 Դունիք , (Որդունիք) 51.
 Դպրաւանք 69. 88.
 Դրազարկ վանք 117. 125.
 Դրուց աշխարհ 92.
 Դաւաթ 119.
 Դօղլաբակ 94.

Եբեր 10. 12.
 Եբրայեցիք 19. 22.
 Եգեր 72.
 Եգիպտացիք 18. 19. 20. 25. 24.
 Եգիպտոս 9. 17. 18. 19. 20. 28. 52.
 53. 54. 56. 58.
 Եգլոմ 21.
 Եդեսիա 54. 62.
 Եդէանք 150.
 Եդոմ 25.
 Եզաբէլ , (Յեզաբէլ) 24. 26.
 Եզեկիա 25. 26.
 Եզեկիէլ 27.
 Եզնիկ 51.
 Եզնկա 128. 147.
 Եզովրոս . Ժ . 21.
 Եզը կթ . 61. 62. 67.
 Եզրաս 27.
 Եզրաս Անգեղացի 57.

Եթէովպիա 9. 49.
 Եթովպացիք 15. 18.
 Եշաս 24. 26.
 Եշենացիք 12.
 Եշէնէ 21.
 Եշէւթրապօրիս 54.
 Եշէւսինեա 18.
 Եշխազի 109.
 Եշոն 21.
 Եշակուզ աթաբէկ 124. 127.
 Եկէղեաց 35. 48.
 Եկէղեցաձոր 42.
 Եկասն 29.
 Եղիա 24. 48.
 Եղիա կթ . 72.
 Եղիազար 25.
 Եղիակիւմ 26.
 Եղիշէ վարդ . 12. 51.
 Եղիպատրուշ 75.
 Եղիսէ 24.
 Եղիսէ կթ . 89.
 Եղիվարդ 70.
 Եմազոր 22.
 Եմաւոն լեւոն 9.
 Եմրա 65.
 Եմրան 29.
 Ենանոս 35.
 Ենովս 6. 7. 9.
 Ենովք 6. 7. 157.
 Եպիկուռա (Մպիկուռ) 78.
 Եպիփան 24.
 Եսինեա 91.
 Եսայի կթ . 75.
 Եսայի մարգարէ 25. 65.
 Եսաւ 16.
 Եսբոկ 29.
 Եսեբոն 21.
 Երազգաւոր . Տ . Շիրակաւան .
 Երակլիս 85.
 Երան կթ . Պարսիկ 59.
 Երասխ 55.
 Երասխաձոր 132.
 Երգեվանք 145.
 Երեմիա Անձրեիկ 121.
 Երեմիա մարգարէ . 27.
 Երջանիկ Արաբիա 10.
 Երուաղ 55.
 Երուանդ 15. 35. 56.
 Երուանդաշատ } 55.
 Երուանդաբար }
 Երուսաղէմ 15. 17. 23. 25. 26. 27.

32. 34. 38. 59. 61. 109. 131. 154.
 Եւա 5.
 Եւթաղի 37.
 Եւիլա 10. 15. 65.
 Եւիլատ 15.
 Եւսեբիոս կեսարացի 20.
 Եւստաթէոս պատր . 82.
 Եւտիքէս 83.
 Եւրոպիա 9. 50. 40.
 Եփեսոս 39. 47. 53.
 Եփրատ 68.
 Եփրեմ 7. 24.

Չամբրի 24. 26.
 Չամբիկ 62.
 Չանգի ամիրայ . 125.
 Չապէլ դշնոյ . 144.
 Չառնաւուխտ 57.
 Չարեհ 15. 16.
 Չարմայր 15.
 Չաւան 15.
 Չաւէն 49.
 Չաքարէ հաւ մեծին Չաքար-
 լիայ . 158.
 Չաքարէ մեծն (Սպասալար) 158.
 Չաքարէ որդի Շահնշահի 153.
 Չաքարէ Տ . Նասրադուա 140.
 Չաքարիա թգ . 25. 26.
 Չաքարիա կթ . 81. 85.
 Չաքարիա մարգարէ . 24.
 Չաքարիա պատր . Երուս . 61.
 Չգօն . Տ . Յակոբ Մժմնայ .
 Չէնոն . կթ . 44. 85.
 Չէւս 22.
 Չմրութ 16.
 Չնջիլ (Սէն-ժիլ) 110.
 Չոյի 98.
 Չոյիոս 44.
 Չուտառիմայ գ . 58.
 Չրեակ գ . 76.
 Չորաբաբէլ 27. 28.

Իռուպ 131.

Ընծաքիսար 59.
 Ընձակ 15.
 Ըսատուան . Տ . Ռատուան 109.
 Ըռէ . Տ . Ռէ .

Թադէոս առաքեալ 34. 39. 41. 46.
 Թադէոսի խաչ 114.

Թաթարք 142-144 և այլն .
 Թաթիկ եպիսկոպոս 54.
 Թաթուշ Ս . 56.
 Թաթուշ զորավար 113.
 Թալին 97.
 Թալիզան-ժաղասար 25.
 Թամար 25.
 Թամար Թագուհի . 433.
 Թառձեան ք . 435.
 Թարա 15. 16. 17.
 Թարչիշ 14.
 Թափորական լեառն 152.
 Թեբացիք 20.
 Թեման 63.
 Թեսաղիա 49.
 Թեսսալ 18.
 { Թեսաղացիք 51. 93.
 { Թեսալիա 50.
 { Թեսալք 14.
 Թերմոզոն ծ . 13.
 Թերմոթիս 18.
 Թիւլախունէք 42.
 Թեւաաս Թգ. Վրաց 94.
 Թէոդոս Ա. կայսր 47. 48. 49.
 Թէոդոս Բ . 51. 52. 53.
 Թէոդոս Գ . 84.
 Թէոդոս եղբայր Հերակլի } 61. 63.
 Թէոդորոս }
 Թէոդոս ուշտունի } 67. 68. 83. 96.
 Թէոդորոս }
 Թէոդորոս կԹ . Ա . 89.
 Թէոդորոս կԹ . Հոնի 105.
 Թէոդուպոլիս 48. 59.
 Թէոփիլոս պատր . 41
 Թէոփիլոս կայսր 84.
 Թիլն աւան 48.
 Թիրաս 13. 14.
 Թիրոս 13.
 Թիրբաշ 123. 126.
 Թլպաշար 114. 118.
 Թոռնիկ 116.
 Թովբէլ 6. 14.
 Թովղա 21.
 Թորգոմ 13. 14. 15. 91.
 Թորգան 41. 45. 45. 68.
 Թորոս Ա . 114. 117.
 Թորոս Բ . 125.
 Թորոս արքայորդի 163.
 Թորոս, Թէոդորոս կիրապաղատ .
 108. 109.
 Թուլիս 49.

Թուխարք 71.
 Թուխտանի խաթուն . 161.
 Թուրքաստան 60. 150. ծ . 30.
 Թուրքք 93. 103. 150.
 Թորակերայ որդի . 121.
 Թօդոր (Թէոդորա կայսրուհի)
 102. 103.

Իբերիա ծ . 31.
 Իգնատիոս Ս . 38.
 Իգումնա (Եգովմ) . 63.
 Իզիտ (Եէզիտ) . 74. 75.
 Իլիական 15.
 Իլինոն ծ . 14. 21.
 Իլմարովգակ 26. 27.
 Իկոնինոն 156.
 Ինէ 130.
 Իուդ 24.
 Իսթեր (Եսթեր) 27.
 Իամայէլ 64.
 Իամայիւ Հէջուք 108.
 Իամուգ 150. 162.
 Իարայէլացիք 20.
 Իարայէլ 18. 19. 21. 22. 24. 25. 26. 70.
 Իարայէլ եպիսկոպոս 68.
 Իտալիա 19. 40. 44.
 Իրաք-Արէսի ծ . 11.
 Իւանէ մեծն 158.
 Իւանէ Օրպէլեան 119. 122. 129.
 Իւանէ քեռորդի Քրդին 140.
 Իբթիլ Թգ. Սիդոնի 24.

Լաբան 18.
 Լաբդան 22.
 Լամբրոն 106. 129.
 Լաշա 139. 142.
 Լաոփա 102.
 Լաոփա 92.
 Լաոփնացիք 14.
 Լեոն Ա. կայսր 83. 94.
 Լեոն Բ . 83.
 Լեոն Գ . 75. 84.
 Լեոն Դ . 94.
 Լեոն Ե . Հայ 77. 84.
 Լեոն Չ . 86. 87. 94.
 Լեոն Ա. Ռուբինեան 111. 117. 125.
 Լեոն Բ . 50. 133. 136.
 Լեոն Գ . 163.
 Լէջբարի 100.
 Լիա 18.
 Լիբէացիք 31.

Մէջերկրայք 50. 55. 40.
 Մթին լեռան 50.
 Միհրան զօրավար Պարսից 56.
 Միհրան թգ. վրաց 91.
 Մինով. ծ. 21.
 Միրզաա 52.
 Մեբայէլ (Ասորի պատմիչ) ծ. 7.
 Մեբայէլ Ե. կայսր 84. 91.
 Մեբայէլ Բ. 77. 91.
 Մեբայէլ Գ. 91.
 Մեբայէլ Դ. 95.
 Մեբայէլ Զ. 102.
 ՄՆէտք 149.
 Մխիթար Անեցի 157.
 Մխիթար Գոշ 94. 140.
 Մծբին 51. 52. 54. 55. 45.
 Մշակավանք 42.
 Մշկան 55.
 Մոգք 27. 51. 54. 57.
 Մոլար-նոյին 144.
 Մոկացիք 51.
 Մոնոմախ 98.
 Մոնդրին (գեք) 159.
 Մոսոք 14.
 Մովաք 21.
 Մովսէս խորենացի 51. 52. 54. 55.
 Մովսէս կթ. 57.
 Մովսէս մարգարէ 1. 18. 19. 20. 25.
 Մովսէս (Էլիան Ուտիոյ) 87.
 Մովթար խալիֆա 150.
 Մուղալ թաթար 142.
 Մուղան դաշտ 144. 151.
 Մուշեղ Մամիկոնեան 75.
 Մուշեղ որդի Սմբատայ. Ե. 87.
 Մուշեղ (Քաջակորով) 49.
 Մուշէ 51. 54.
 Մուշէ կթ. 57.
 Մուսեափաղոյ 96.
 Մուրացան 50.
 Մուփարդին (Նփրկերա) 15. 47.
 150. 152.
 Մսիս .ք. 106.
 Մալիմ 74.
 Մար 102.
 Մրաճուք 119.
 Մրեն 62. 127.
 Մրմ } (Մէրվ) 96.
 Մրու }
 Մրուան 71. 74. 75.
 Մօրիկ կայսր. 59. 60. 84.

Յաբէթ 9. 15. 14.
 Յազգ 56.
 Յազկերտ Ե. 51. 52.
 Յազկերտ Բ. 52. 54. 56.
 Յազկերտ Գ. 62.
 Յակոբ 12. 17. 18. 19.
 Յակոբ Զգօն 57. 45. 44.
 Յակոբ (Ս.) Սպանիոյ 154.
 Յակոբ Սբանէլի վարդ. 122.
 Յամրէս 18. 19.
 Յայրի 21.
 Յանէս 18. 19.
 Յաննէոս 28.
 Յարեդ 7. 9.
 Յաւան 14.
 Յեկսան 19.
 Յեկտան 15.
 Յեսու 15. 20. 22. 25.
 Յետուր արաբացի 63.
 Յեփթայի 21.
 Յեքոնիա 26. 27.
 Յէու 24. 26.
 Յիդաբուզիտ 57. 67.
 Յիսէ 85.
 Յոք 16. 18. 86.
 Յոք կթ. 76.
 Յօքնաղ պառօնարք. Տ. Յօքնաղ.
 Յոյնք 14. 20. 21. 54. 57. 51. 58. 61.
 67. 85. 86. 87. 99. 103. 120. 154.
 Յոնակ 15.
 Յովաք 42.
 Յովակիմ 27.
 Յովան (Զաքարիա մարգ.) 24.
 Յովաս 24. 26.
 Յովաքաղ 24. 26.
 Յովէլ 24.
 Յովիդիա 24.
 Յովհաննէս Աւետ. 58. 59. 47. 155.
 Յովհաննէս թգ. բագրատուն. 92.
 95. 99. 102.
 Յովհաննէս թարգմանիչ 51.
 Յովհաննէս կթ. Ե. (Մանդակու-
 նի) 55. 57. 85.
 Յովհաննէս կթ. Բ. 57.
 Յովհաննէս կթ. Գ. 60.
 Յովհաննէս կթ. Դ. Օձնեցի 72-74.
 Յովհաննէս կթ. Ե. 80.
 Յովհաննէս կթ. Զ. Պատմիչ 22.
 87. 89.
 Յովհաննէս կթ. Է. Մեծաբարդ
 159. 141.

- Յովհաննէս Կարապետ 59.
 Յովհաննէս Մայրապոմեցի 62.
 Յովհաննէս Մայրովանեցի 85.
 Յովհաննէս մետրապօլիտ 82.
 Յովհաննէս որդի Բ. Գաբկայ 106.
 Յովհաննէս պատր. Մատիթբու 82.
 85.
 Յովհաննէս Պարոն 147.
 Յովհաննէս Տուեցի 154.
 Յովն 21.
 Յովնաթան 22. 25.
 Յովնաթան մակաբայեցի 28.
 Յովսափան 24.
 Յովսէփ կթ. Բ. 51-54.
 Յովսէփ կթ. Բ. 80.
 Յովսէփ կթ. Աղուանից 98.
 Յովսէփ Նազապետ 18.
 Յովսէփ Նոր վկայ. 128.
 Յովսէփ Լ. Սահակ 91.
 Յովրամ 24. 26.
 Յորդանան գետ. 15.
 Յորդանան վկայ 152.
 Յուբաղ 6.
 Յուբիանոս 44.
 Յուբնաղ 55. 85.
 Յուդա ջեղ 25-27. 50.
 Յուդա Մակաբէ 28.
 Յուլիանոս աղեկառնացի 85.
 Յուլիանոս Ուրացող 44. 45.
 Յուլիոս Կեսար 55. 58.
 Յունան 25.
 Յունաց աշխարհ. Տ. Յոնք.
 Յուսակ 15.
 Յուսիկ 45. 46.
 Յուսիփ ոստիկան 87.
 Յուսուֆ (Սալահէտոն) 151.
 Յուստիանոս Բ. Կայսր 58. 85. 85.
 Յուստիանոս Բ. 84.
 Յուստիանոս (Յուստինոս Բ.) 85.
 Յուստիանոս (Յուստինոս Բ.) 85.
 Յուստիանոսնիստ. Տ. Նիքիկերտ.
 Նաբատ 24. 25.
 Նաբէովթ 65.
 Նաբէս 65.
 Նաբուգոդոնոսոր 15. 15. 26. 27. 51.
 Նաբուկ 84.
 Նաբուպարսար 26.
 Նաթան 22.
 Նախաւան 72. 98.
 Նախըրան 140.
 Նամա 25.
 Նամրուան 95.
 Նանա սարկաւադ 78. 82.
 Նաշաուր. (Նիշապուհ) 95. 96.
 Նասրադուա 140.
 Նաքովթ 15. 16.
 Նեբրովթ 11. 15.
 Նեստոր 53.
 Նեսողաց ագգ. (Թաթարք) 146.
 Ներշապուհ 58.
 Ներոն 38.
 Ներուաս 38.
 Ներսէհ Թգ. Վրաց 87.
 Ներսէհ իշխան Վրաց 70.
 Ներսէհ հայկազն 15.
 Ներսէհ (Միհր-Ներսէհ) 54.
 Ներսէս կթ. Աղուանից 155.
 Ներսէս կթ. Բ. Մեծն. 45-48. 82.
 110.
 Ներսէս կթ. Բ. 57. 84.
 Ներսէս կթ. Գ. Շինող 67-70. 85.
 Ներսէս կթ. Դ. Շնորհալի 114.
 128. 129.
 Ներսէս-Բակուր 72.
 Նեքտառիոս պատր. Կոստանդ. 82.
 Նզէպ 117.
 Նիկիա 41. 107.
 Նիկիա ներքինի 85.
 Նիկիփոր Բ. Կայսր 54. 84.
 Նիկիփոր Բ. (Փոկաս) 91.
 Նիկիմաք 57.
 Նիկոպոլիս գիւղ. 58.
 Նինոս 15. 17.
 Նինուէ 15-17.
 Նոյ 7-10. 15.
 Նոյեմաի գիրք 62.
 Նոյեմի 27.
 Նոյնիք (Իշխանք Մողղաց) 144.
 Նոյմի 6.
 Նորայր 15.
 Նորաշէնք 129.
 Նոր-բերդ 145. 155.
 Նոր-քաղաք (Ախաւքաղաք) 101.
 Նոր-քաղաք. Տ. Վաղարշապատ.
 Նուսեայ խաչ 111.
 Նիքիկերտ 59. 78.
 Շակմոնիիայ 159.
 Շահաբատին 159.
 Շահակ կթ. 48. 49.
 Շահապիկանք 55. 126.

Հահի-Արմէն 125• 124• 126• 132• 133•
 Հահնահ (Թուն վ իգենայ) 135•
 Հահնահ որդի Աբուսահլի 92
 Հահնահ որդի Զաքարէի մեծի
 140• 135•

Հահնահ (տեաքը Անույ) 129• 135•
 Համ աշխարհ 131•

Համբատ 13•

Համիրամ 13•

Համիրամայ-բերդ 100•

Համադրամ 34•

Համբոր 100• 140• 143•

Հաշուաղ 100•

Հապուհ Բ • արքայ Պարսից 40• 42•
 48• 49• 51•

Հապուհ որդի Վ • Յազկերտի 52•

Հապուհ որդի Սմբատայ բագրատ•
 76• 78•

Հապուհրան 119•

Հատատ 126•

Հատտիկէ 106•

Հարայ 30•

Հարշան (Հարաշան) 31•

Հաւասպ Արծրունի 35•

Հաւուղ 25•

Հաքէ 127•

Հէսի հայր Յիսէի 83•

Հերոյ 33•

Հիբար գետ • 162•

Հիրակ 76• 150• 158•

Հիրակաւան 82• 86•

Հմաւոն մակաբայեցի 28•

Հմուէլ կիթ • 32•

Հմուէլ մարգ • 23•

Հնորհաւոր 133•

Հոլոր անապատ 116• 128•

Հօթք 100•

Հօշ 13•

Ոգոհի 37•

Ոգիւ 23•

Ոշիէ 137•

Ոսկեան 82•

Ոստան հայոց 143•

Ովգեգիւ 18•

Ովսէէ 23• 26•

Ովսիւ 26• 27•

Ովրէնգ (Ս •) 146•

Ովրեստէս 17•

Որմիդք արքայ Պարսից 43• 43•

Որմիդք որդի Պերդի 39•

Որմիդք դէք 33•

Որմիդք Թուն խոսրովու 62•

Որմիդք (Ալամանք) 110•

Որոտն 140•

Ուլի Սալար (Ուլու Սալար) 113•

Ուխթանէս Պատմիչ 42•

Ուխթիք 93• 119• 132•

Ուձուն 129•

Ուղիւն Բ • 40•

Ուճ 136•

Ումար (խալիփայ) 72• 73•

Ումեկ 147•

Ունկարք 129•

Ուռհա 34• 62• 407• 408• 409• 111•

112• 113• 123•

Ուտէաքիք 30•

Ուտի 81

Ուփեր 13•

Ուքոզիս 24• 26•

Չաղադա-նոյին 144•

Չաղբէկ 96•

Չանգղ-Ղան 149•

Չարէք 138• 140• 144•

Չարմաղան 144• 147•

Չին և Մաշին 142•

Չոր (Ճոր) 36•

Չունակ 48•

Պադոս , Բոյ • Ժ • 19

Պաւտուխ 109•

Պահլաւք 29• 34•

Պաղեստին 10• 13• 17• 30• 35•

Պաղտատ 79•

Պաղտոյն (Պաուուէն) 110• 111• 118•

Պաղտոյն միւս 110• 117•

Պահնոյճ 13•

Պամիլազունիս (Պամիլազունիս) 9•

Պայգամ 13•

Պայմունք • Տ • (Պեմունք) •

Պապ Թգ • 46• 47• 48•

Պապ Հոովմայ 154• 148•

Պապառոն Բ • 106•

Պապաք 143•

Պառնասաքիք 19•

Պատմոս կղզի 38• 39•

Պարզուան 100•

Պարէս 13•

Պարթէք 10• 29• 31•

Պարկէշտ էրէք 143•

Պարոյր 13•

Պարսիկք 26• 27• 29• 35• 54• 55• 56•
57• 45• 46•

Պարսկահայք 35•

Պարտաւ 91• 100•

Պեղապոս 20•

Պեժէնէկք (Բէշնէկք) 107•

Պեմնւնդ 110 112•

Պետեւան 112

Պետրոս առաքեալ 46•

Պետրոս եպիսկոպոս 58•

Պետրոս Խոնթիկայ որդի 122•

Պետրոս կթ • 95• 98•

Պետրոս վանահայր Հռոմայրի 129•

Պերգէ 32•

Պերդրան կոմս 114• 115•

Պերոզ 55• 56• 59•

Պերճ 15•

Պերսինաքս 39•

Պիգու 99• 105•

Պիր 118•

Պղատոն 19•

Պշնձահանք 148•

Պողբեր 55•

Պոնտացիք 32•

Պոնտոս 13• 14• 30• 31• 32• 36•

Պորփիրոս պուէտ 25•

Պուզան ամիրայ 106• 107•

Պուռաս 39•

Պուսիոպոս 67•

Պուտոն Արմենիա (Ս. Հայք) 14•

Պաղովէոս Ս. Լազոսեան 28•

Պաղովէոս Բ. Փիլադէլֆոս 28•

Պաղովէոս Գ. Փիլոպատովք 28•

Պաղովէոս Դ. Եպիփանէս 28•

Պաղովէոս Ե. Փիլուպատոր (Փիլ-
լովէատոր) 28•

Պաղովէոս Զ. Եւերգետէս 28•

Ջալալ իշխան 152•

Ջահան դետ 50• 95• 96•

Ջահապ 76• 77• 78• 79• 81•

Ջաղէ 31•

Ջաւահր 50• 58•

Ջափր 81• 95• 150•

Ջոպլին (Ժոպլէն) 125• 128•

Ջուանշեր արքայ Հեփթաղաց 57•
67• 89•

Ռաբովթ Մովսէս 65•

Ռագաւ 11• 15•

Ռագուէլ 16• 19•

Ռամանոս • Տ • Ռոմանոս Ս •

Ռան • Տ • Առան •

Ռաջարդ (Ռիշար) 112•

Ռատուան 109•

Ռեբեկա 17

Ռեմանայ դեր 64•

Ռէ 94•

Ռըտակէս 43•

Ռոբովամ, Ռոբովամ 23• 24• 25• 26•

Ռոճէր 117•

Ռոմանոս կայսր • Ս • 88•

Ռոմանոս Բ • 91•

Ռոմանոս Գ • 95•

Ռոպերդ 110•

Ռոստոմ Սադճիկ • Ժ • 51•

Ռուբէն Ս • 111•

Ռուբէն Բ • 135•

Ռուզ 135•

Ռուզուբան 90•

Ռուքնագաւալ 96•

Ռստոմ • Տ • Մաջագաւալ •

Սաբա 10• 13•

Սաբիլ (Սիբիլա) 21•

Սաբինոս Ժ • 54 •

Սազաստան 60•

Սադովի 25•

Սադուն իշխան 127•

Սաւահագին 131• 134•

Սաւար իշխան 100•

Սալդուր 124•

Սախալթու 138•

Սախատա 130•

Սակդէն 37•

Սահակ (Նահապետ) 17• 18• 29•

Սահակ կթ • Ս • (Պարթև) 49• 51•
52• 55• 54•

Սահակ կթ • Բ • 57•

Սահակ կթ • Գ • 70• 71•

Սահակ Աստուտ 56•

Սահակ եպիսկ • Բիւրականի 87•

Սահակ Մառու 85• 87•

Սահակ և Յովսէփ վկայք • 91•

Սահակ Թգ • Սիւնեաց 90•

Սահակ կայսր (Փիսիկ) 135•

Սահակդուխտ 91•

Սահերոն 16•

Սահլ սմբատեան 79•

Սաղա 10•

Սաղմանասար 25• 26•

Սամարիա ք • (Մամլուզ) 24• 25•

- Սամեա 25. 24.
 Սամեգար 21.
 Սամերոս 7. 15.
 Սամելյուզէ 101.
 Սամուէլ մարգարէ 22. 23.
 Սամուէլ Անեցի 124.
 Սամուէլ Էրէց 54. 57.
 Սամուէլ կամրջաձորեցի 107.
 Սամուսատ 109. 118.
 Սամիսոն 22.
 Սանահին վանք 88. 98. 140.
 Սանատրուկ 54. 55.
 Սանատրուկ բռնաւոր 45.
 Սանջար սուլտան 97.
 Սառա 16.
 Սասանական (Սանասական) 51.
 Սասունք 124. 135.
 Սարգիս կԹ. Ե. 90. 93.
 Սարգիս կԹ. Բ. 104.
 Սարգիս Էպիսկոպոս Հաղբատայ 103.
 Սարգիս (Խրատուու Մահմէտի) 63.
 Սարգիս Աւագ. 127. 158.
 Սարգիս նախահայր Զաքարեանց 158.
 Սարգիս (Ս.) խաչ. 123. 143.
 Սարգիս խաչենեցի 132.
 Սարգիս (Ս.) 123.
 Սարգախ դան 150. 162.
 Սարդանապաղ 15.
 Սարի 93.
 Սարկաւագ (վարդ. Յովհան.) 121.
 Սարչուք (Սէլչիւկ) 96.
 Սաւուղ 22. 25.
 Սաւսակիմ 24.
 Սափան 108.
 Սաֆա 65.
 Սբէթան (Սէպէթէկին) 94.
 Սեաւ Լ. 'ի Կիւլեկիւ 91. 111. 116.
 Սեբաստիա (Սեաստ) 42. 47. 59. 92. 98. 112. 147.
 Սեբաստոս. Տ. Օգոստոս.
 Սեդեկիա 26.
 Սելէւկիա Կիլիկիոյ 136.
 Սելլում 25. 26.
 Սեղբեստրոս Պապ 40. 82.
 Սեմ 9. 10. 13. 15.
 Սենայար 11.
 Սենէքերիմ 13.
 Սենէքերիմ Թգ. Արծրուն. 92.
 Սենէքերիմ Թգ. Սիւնեաց 105.
 Սերկիւի գ. 98.
 Սերմի (Սերմիոն) 44.
 Սերուք 15. 15.
 Սեւադա խաչենեցի 152.
 Սեւադա Զահապեան 79.
 Սեան 71.
 Սեւաստ. Տ. Սեբաստիա.
 Սեւերոս 59.
 Սեւորդեաց գւ. 92. 100.
 Սեւորդէք 81.
 Սեւուկ 81.
 Սեփովա 49.
 Սէթ 6. 7. 9. 12.
 Սիդոն 24.
 Սիդոս 25.
 Սիմ Լ. 75.
 Սինա 20. 49.
 Սիոն կԹ. 75.
 Սիս 156. 162.
 Սիսակ 14.
 Սիսակեանք 50.
 Սիրակուսա 20.
 Սիւնիք 14. 30. 80.
 Սլիման 72.
 Սկուորի գ. 58.
 Սղիունիք 40.
 Սմբատ (Շամբատ) 30. 35.
 Սմբատ ասպետ որդի Բադարաւ տայ 48.
 Սմբատ բագրատ. Թգ. Ե. 87.
 Սմբատ Բ. (Տիեզերակալ) 90.
 Սմբատ Թգ. Սիւնեաց 105.
 Սմբատ (Այրաբալ) 35.
 Սմբատ Բիւրատեան 76.
 Սմբատ զօրավար 75. 76.
 Սմբատ խոստովանող 81.
 Սմբատ կիւրապաղատ 72.
 Սմբատ Մարգպան Վրկանայ 59.
 Սմբատաւան (Բաբերդ) 77.
 Սմլմեթ (Սիմ-էլ-մաւզ) 162.
 Սոկրատ պատմիչ 44.
 Սողոմոն 23.
 Սողոմոն կԹ. 76.
 Սոմսէթ 90.
 Սոնք 119. 126.
 Սովիէ 29.
 Սորիա 44.
 Սորի 37. 58.
 Սուլիման 74.
 Սուր անապատ 65.
 Սուր Հայկազն 15.

- Սուրէն եղբայր Լուսաւ • 57.
 Սուրէն մարգարան 64.
 Սուրէն Պաշլաւունի • 54.
 Սուրճան Պարսիկ 70.
 Սուրճապ 56.
 Սուրմակ 52.
 Սուքման 409• 414• 425.
 Սպանիա 52.
 Սպանիացեոց արքեպիսկոպոս 454.
 Սպեր 77.
 Ստեփանէ 425.
 Ստեփաննոս կթ • Ե • 75.
 Ստեփաննոս Բ • 89.
 Ստեփաննոս կթ • Աղուանից 104.
 Ստեփաննոս Վոն • 84.
 Ստեփաննոս որդի սարոն Յովհաննու 447.
 Ստուակոս (Ստաւրակ կայսր) 84.
 Սրաւ (Սէր-ապ) 95.
 Սրուճ 15.
 Սօսլան 155.
 Վաղգէն 56• 414.
 Վախթանգ Հաթերբայ տէր 440.
 Վախթանգ Սակոեանց 440.
 Վախտանգ Վրաց արքայ 56• 94.
 Վահագն 15.
 Վահան գողթնացի 72.
 Վահան եպիսկոպոս Տարսնոյ 85.
 Վահան (Վահանիկ) կթ • 89• 416.
 Վահան ամատունի 45.
 Վահան մամիկոնեան 56• 87• 84.
 Վահէ 15.
 Վահէ ոստիկան 82.
 Վահրամ Սարգիսեան 158• 142• 144.
 Վահրամ (Գրիգոր Վկայասէր) 402• 404.
 Վահրամ պատմիչ 94.
 Վահրամ Պաշլաւունի 97.
 Վահրամ Պարսից զօրավար 59.
 Վաղարշ Թգ • Հայոց 56.
 Վաղարշ Թգ • Պարսից 57.
 Վաղարշակ Ե • 50• 51• 52• 40.
 Վաղարշակ Բ • 49.
 Վաղարշապատ 56• 57• 52.
 Վաղարշաւան 56.
 Վաղէնտիանոս 45• 47.
 Վաղէնտին զօրավար 67.
 Վաղէրիոս 59.
 Վաղէս 45• 47.
 Վայոց ձոր 52.
 Վան 15• 52.
 Վանական վարդապետ 447.
 Վասակ պաշլաւունի • 95.
 Վասակ կիրիկեան 145• 155.
 Վասակ Սիւնի 54• 56.
 Վասակ եղբ • Վահանայ մեծի 56.
 Վասիդ 75.
 Վասիլ Ե • կայսր 84• 85.
 Վասիլ Բ • կայսր 94• 95.
 Վասպուրականի Թագաւորք 92.
 Վասպուրականի ծով 155.
 Վատած • (Տիբեւսդացի) 464.
 Վատնեան դաշտ 45.
 Վարագայ վանք 98.
 Վարազդատ Թգ • 49.
 Վարազդատ մարգարան 61.
 Վարազվաղան 54• 56.
 Վարազտիրոց 68.
 Վարազտրդատ 68.
 Վարաժունիք 50.
 Վարաչան .բ • 74.
 Վարբակէս 15.
 Վարդ Ռշտունի 68.
 Վարդ եղբայր Վահանայ 57.
 Վարդան մեծն 54-55• 60.
 Վարդան որդի Վասակայ 61.
 Վարդանակերտ 74.
 Վարդանաշատ դւ • 444.
 Վարդգէս աւան 36.
 Վարձիլոյ վանք 69.
 Վարոս 56.
 Վեռիաւ .բ • 455.
 Վեսպիանոս 58• 440.
 Վերիացիք կամ Վերիա 54.
 Վիգէն 124.
 Վիլոս 46• 47.
 Վիրապ Արտաշատու 424.
 Վերք 44.
 Վլիթ 72• 74.
 Վնասեպ 56.
 Վնդոյ 55.
 Վուշդ 56.
 Վում Բ • 51• 52.
 Վումշապուհ 49• 54.
 Վտանիոս 105.
 Վրաց տուն 125.
 Վրթանէս 37• 45• 45.
 Վրկան 40.
 Տաթար • Տ • Թաթար •
 Տախալասոն Լ • 42.

- Տակիտոս կայսր 59.
 Տաճիկք 29.
 Տայուշ. Տ. Տաւուշ.
 Տայք 59. 76.
 Տանկրի 110. 114. 117.
 Տանուաերական գւ. 89.
 Տաշիր 90.
 Տապարաստան 95.
 Ցառաբի 95.
 Տարապէրտ 95.
 Տարոն 40. 41. 58. 78. 80. 83.
 Տաւուշ Բ. գւ. 92. 119. 145.
 Տափար սուլտան 115. 118.
 Տափնաս 29.
 Տեառնթագ 57.
 Տէրունական Բ. 119. 145.
 Տէրեր Ա. կայսր 58.
 Տէրեր Բ. 84.
 Տէրբան Ա. (Երուանդեան) 15.
 Տէրբան Բ. (Արշակունի) 52. 54.
 Տէրբան Գ. (Վերջին) 56.
 Տէրբան Հայր Վահրամայ պատմիչի 94.
 Տէրբանակերտ (Աթիթ) 54.
 Տէրբիս 51.
 Տիմոթ վարդապետ 69.
 Տիմոթէոս պատր. Աղէքս. 82.
 Տիմոթէոս (Կուղ) 84.
 Տիտոս 55. 58.
 Տիտոս կայսր 58.
 Տիրան Ա. 15. 45. 46.
 Տիրան Բ. 55.
 Տիրան Գ. 45. 46.
 Տիրան արքայ Ճենաց 57.
 Տիրիթ 48.
 Տիւրացիք 23.
 Տիւրենացիք 14.
 Տիւրոս 25.
 Տոլուգ-Խաթուն 149. 150. 160.
 Տոյինք 159.
 Տուկիծ կայսր 110.
 Տուղբիլ-Բէկ 96. 98. 101.
 Տուղբիլ Ուսթուլ 97.
 Տուրք 51.
 Տրայիանոս 58.
 Տրապիզոն 59.
 Տրապոլիս 154.
 Տրդատ 57. 59. 40. 42. 45. 61. 74. 75.
 Տրդատ որդի Գ. Տիրանայ 47.
 Տրդատ Ա. կթ. 75.
 Տրդատ Բ. կթ. 75.
 Տրպանտունիք 51.
 Տփիսիս 78.
 Տօրոս 80.
 Փաշաւան 150.
 Փակէէ 25. 26.
 Փակէէ միւս 25. 26.
 Փաղէկ 10.
 Փայէթոն 19.
 Փայտակարան 45.
 Փառան (Փառնակ) 25.
 Փառան անապատ 65.
 Փառանձեմ 48.
 Փառիսոս 100.
 Փառնաւաղ 15.
 Փառնէրեհ 46.
 Փատրլոն ամիրայ Գանձակայ 120. 122.
 Փատրլոն ամիրայ Դունայ 100. 103.
 Փաաշնէանք 106.
 Փարաւոն 18.
 Փեռփեռոժէն (Պորփիրոժէն) կայսր 118. 124.
 Փերմէլիանոս Էպիսկոպոս 59.
 Փերոժ. Տ. Փեռփեռոժէն.
 Փիլարտոս 104.
 Փիլաքսիոս 84.
 Փիլիպոլապոլիս 155.
 Փիլիպպէ Իշխան Փառիսոսայ 100.
 Փիլիպպոս կայսր 56. 59.
 Փիլիպպոս Վարդան կայսր 84.
 Փիլադոս 20.
 Փինո-Տատուն-Խան. ծ. 96.
 Փիսիկ (Սահակ կայսր) 152. 153. 155.
 Փիւնիկէ 20.
 Փիւնիկս 20.
 Փլաքիանոս պատր. 85.
 Փղատացիք 21. 22.
 Փնտխտար 162.
 Փոկաս 84.
 Փոկաս ապատամբ 92.
 Փոյթ (Փոթի) 72.
 Փովա 15.
 Փովկաս կայսր 60. 61.
 Փոտ պատր. 82.
 Փորոն 18.
 Փուա 25.
 Փռանիք 110. 111. 154.
 Փրանցէզք 154.

Բաղանէ 11.
 Քաղղէացիք 7. 16. 26. 29. 42.
 Քաղիէդոն 71.
 Քաղիէդոնի ժողով 54. 68.
 Քաղըթ 66.
 Քաւ 9. 10. 15. 15.
 Քայալ 15.
 Քանան 50.
 Քանդար Թգ. 18.
 Քաջալ 54.
 Քաջ-Վ ահանայ ամրոց 42.
 Քասախ, Քասաղ գետ 36. 69.
 Քավթար Օրբէէէան 130.
 Քարթլ (Վրաստան) 91.
 Քարթլու 14. 91.
 Քաւաղէն Բ. Ը. 143.
 Քէքրոն 18.
 Քիթբուղա 132.
 Քիւրաւ 25.
 Քնթուէք 50.
 Քոբայր 122.
 Քոհաստան 95.

Քողղադ 63.
 Քուշ 15.
 Քուշանք 29.
 Քուս 20.
 Քուրդ իշխան 140.
 Քուրդք 158.
 Քսանթիս 18.
 Քսարոս 16.
 Քսերքսէս 27.
 Քրիստափոր կթ . 37.
 Քրիստափոր Բ . 61. 62.

Օգոստոս 55. 54. 58.
Օգիկան (Ազգիկան) 118.
Օլթմաուգ գ. 74.
Օձ բերդ 79.
Օմար 68.
Օշական գ. 52.
Օտա 59. 86.
Օրբելեանք 126. 150.

Ֆելեպ (այր Զապէլայ) 141.

Date Due

[illegible]

GTU Library



3 2400 00602 0105

Vartan Vartabed
Armenian History

HM6
V439

